

XXXIII. kötet 3.—4. füzet.

1903. december.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ara 3 korona.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1903.

TARTALOM.

	Lap
SZINNYEI JÓZSEF. Alaktani adalékok. (II.)	241
SZILASI MÓRICZ. Finnugor-török szóhasználat	261
MELICH JÁNOS. Szláv jövevényszavaink. (VII.)	273
KICSKA EMIL. Mondattani egyenletek	373
ÁSBÓTH OSZKÁR. A magyar nyelv árja és kaukázusi elemei. (III.)	449

Kisebb közlemények.

SZINNYEI JÓZSEF. Hét	476
----------------------	-----

Értesítő.

† Misteli Ferenc	479
Magyar nyelvtudományi Társaság	479
Irodalom	272

Folyóiratunk negyedévenként jelenik meg, mégpedig márczius, június, szeptember és december hóban. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

Kérelem: *Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen program-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII., József-körút 17.*

Alaktani adalékok.

(Második közlemény.)

2. Az *-n* és a *-nak*, *-nek* személyrag eredete.

A *leszen*, *teszen*, *megyen*-féle igék *-n* személyragjáról néhány évvel ezelőtt úgy vélekedtem, hogy az imperativusból analógia útján terjedt át a praesensbe és a praeteritumba (*lön*, *tön*, *vön*), úgyszintén — de általánosabban — a plur. *-nak*, *-nek* is. (Vö. M. Nyelvhasznítás, első kiadás 94—95; Egyet. Phil. Közl. 24: 164—167; FÜF. 1: 73—81).

Magam is éreztem, hogy ez a magyarázat nem teljesen kielégítő, mert van egy bökkenője, s ezt MUNKÁCSI ki is emelte czikkecském ismertetésében (Ethnogr. 12: 464). Ez a bökkenő a plur. *-nak*, *-nek*. Az imperativus egyesszámi 3. személye ugyanis elég gyakran fordul elő arra, hogy más alakokra hatással lehessen; ellenben az imperativus többesszámi 3. személye sokkal ritkább, semhogy oly általános hatást tulajdoníthatnánk neki, a milyent én fölvettem. Azért újra kezdtem a vizsgálódást és más eredményre jutottam, a melyet vázlatosan jeleztem a M. Nyelvhasznítás második kiadásában (113—114). Ezt akarom most kissé részletesebben előadni.

Előbb azonban egy régibb magyarázatról kell szólnom, a melyre fönnebb idézett magyar czikkecskémben (Phil. Közl. i. h.) és német átdolgozásában (FUF. i. h.) nem terjeszkedtem ki, a miért nem is maradt el a szemrehányás. MUNKÁCSI ugyanis (Ethnographia 12: 465) azt mondja:

„... Ezek után a 3. személyű *-n* és *-nak*, *-nek* alanyi ragoknak magyarázatában mindenesetre megérdemli legalább a *megemlítést* BUDENZNEK ama nézete, hogy itt az *-n* ugyanaz a coafixum, melyet

a magyar *-m*, *-d*, *-mk* birtokos- és alanyi személyragok (pl. *háza-m*, *háza-d*, HB. *uro-mk*; *vagy-mok* eredeti alakjában is föl kell vennünk (I. Összehas. Alakt. 345., 331—2; SIMONYI: Tüzetes Magy. Nyt. 599., 604—5., 708.)»

Ez más szóval azt teszi, hogy én még csak megemlítésre sem méltattam BUDENZ magyarázatát. Pedig dehogy nem méltattam! Igaz, hogy abban a cikkkecskémben, a melyet MUNKÁCSI ismeretet és bírál, nincsen megemlítve, de Nyelvhasznításomban, a melyre M. szintén hivatkozik, ott van az első kiadásban (95. l.): «[BUDENZ UA.: *-n < *-nl_z*; vö. f. *-n(sa)*, *-n(sä)*: *kuolkahan(sa)*; de vö. NyK. XXI. 198.]»; nemkülömben az azóta megjelent második kiadásban is (114. l.): «[BUDENZ, UA. 345: *-n < -nl_z*, *-nl_z*; de vö. NyK. XXI. 198.]». Ez a «de» és az utána következő utalás megadja a magyarázatát annak, hogy midőn vázlatos könyvemnek ezen szakaszát kidolgoztam, miért nem terjeszkedtem ki BUDENZ föltevésére. Egyszerűen azért nem, mert pusztá megemlítésének semmi értelme sem lett volna, czáfolgatnom meg teljesen fölösleges volt, mert már maga BUDENZ elvetette. Ez a magyarázat ugyanis abból az időből való, mikor ő azt a nézetet vallotta, hogy a 3. személy névmásának kezdő hangja az alapnyelvben *d* volt (vö. MUSz. 845, UA. 328), s ez a magyarban a névmásnak személyraggá vált alakjában *l*-vé s azután *l*-en át *j*-vé fejlődött (vö. UA. 345). Később tüzetes vizsgálódás után más eredményre jutott, t. i. arra, hogy a 3. személynévmásnak alapnyelvbéli kezdő mássalhangzója nem *d*, hanem *s* volt, s ez a magyarban a személyragul alkalmazott névmásban *z*-vé, ez meg *j*-vé és *h*-vá fejlődött (vö. NyK. 21: 198 s köv.). Természetes, hogy ez után nem tarthatta az *-n* személyragot sem *-nl_z*, *-nl_z*-ből fejlődöttnek; azonban hogy utóbb mikép magyarázta, azt nem tudom, mert az UA. illető részének kidolgozására — mindnyájunk nagy sajnálatára — már nem volt érkezése.*) De elég az hozzá, hogy régibb magyarázatának alapját ő maga rombolta szét, tehát annak a magyarázatnak czáfolgatása teljesen fölösleges, sőt helytelen dolog lett volna.

Mármost áttérhetünk a szóbanforgó ragok eredetének kutatására.

*) Tudvalevő dolog, hogy az UA. kidolgozásában csak az 52. §. végéig jutott el; a többi csupán vázlatban (könyomatban) maradt ránk.

I. Az *-n* személyrag előfordulásának esetei a következők:

1. indic. præsens.: *vagyon, van* | *nincsen, sincsen* (nb. *e*, nem *ë!*) | *megyen* (*mégyen, mengyen, menyen, menen* N.*) | *leszen* (*lészen*), *teszen* (*tészen*), *veszen* (*vészen*), *viszen, hiszen* | *eszen* (*észen*), *iszon, fekszen, aloszon, vonszon, metszen* R. | *jön* | *hín* (*hin*), *szín* (*szin*); *rín* (*rén, rin*), *sén-rén* «*sí-rí*», *lön, fön, szön, bén* «*bög*», *nyön* «*nyü*», *nyün* «*nő*», *fün* (*fun*) N. (TMNy. 1 : 600).

2. indic. präteritum: *lön, tön, cön* | *lén, tén, vén*; *megön* «*comedit*», *hün* «*credidit*» R. (TMNy. 1 : 628—629), *rín, vün* «*tulit, portavit*» (NySz.).

3. imperat.: *várjon, kérjen* stb. (általános az iktelen igéknél).

1. A *vagyon* igealakot most is úgy fogom föl, mint fönnebb idézett dolgozataimban, t. i. hogy eredetileg igenév volt, olyan mint a f. *on* «*van*» < **om* (vö. vepsz, észtD. *om*, liv *um̃*; plur.: vepsz *oma*, *omad*, vót *omad*, észt *ommad*, *ommat* R., *omma*’, liv *um̃ä*’t SETÄLÄ, TuM. 169, ÄH. 406, ugyanazzal a *-ma* képzővel, a melylyel pl. *kuolema* «*halál*» van képezve), és a votj. *vañ*, *uañ*, *wañ*, *wañ*: 1. «*levő, létező; seiend, existierend; — was vorhanden ist*»; 2. «*létel, levés, létezés; das sein, das dasein, existenz*»; 3. «*van, létezik; ist, es gibt, ist vorhanden*» (MUNKÁCSI, Votják szótár 645; WICHMANN, Votják. Chrest. 124), a melynek teljesebb töalakja *vanm-* stb. < **valm-* (vö. *šin, šin* «*szem*» < *šinm-*, *šinm-* ~ f. *šilmä*, md. *šelmä* stb.), ugyanazzal a képzővel, a melylyel pl. *ulem* «*élet*» van képezve; továbbá zürj. *em*: 1. «*seiend, vorhanden*»; 2. «*sein, habe, fülle, genüge, überfluss, reichthum*»; 3. «*ist*» (WIEDEMANN, Syrj. Wbuch, Gramm. 170, 198) = votj. *vañ*. — Az én fölfogásom szerint tehát a *vagyon* igealak eredetileg azonos a *vagyon* «*vermőgen*» (eredetileg: «*való, a mi van; seiend, existierend*») névszóval. — A *van***) és a *vagyon* alak viszonyát többfelekép

*) N. = a nép nyelvében; R. = a régi irodalomban.

**) Az irodalomban a legkorábbi *van* alak MA. szótárának 1611-i kiadásában fordul elő: «*van pro vagyon, est, habet*» (a NySz.-ban csak későbbi adatok vannak, s ezek közül is a Pázm: KT. 5. *van*-ja *vagyon*-ra igazítandó ki); — de ebből természetesen korántsem szabad azt következtetni, hogy régebben meg nem volt. Hiszen tudvalevő dolog, hogy a régi irodalomban sok olyan szó nem fordul elő, a melynek az élőbeszédben való megvoltát a rokon nyelvekben és a mai magyar nyelvben való előfordulása kétségtelenül bizonyítja. A *van* is igen-igen régen meglehetett, mielőtt az írók a tolluk hegyére vették.

lehet fölfogni. Lehetséges, hogy a *van* a *vagyon*-nak összevont alakja: *vagyon* > *vaon* (Göcsej MTsz.) > **vân* [mint *vagyok* > *vaok* > *vâk* uo.] > *van*. De az is lehetséges, hogy külön töből valók, t. i. *vagyon* a frequ.-durat. *-gy* (< **-d*)-képzős *vagy*- < **valgy*- (< **vald*- ~ *vog. ôlenti* «van», md. *ulëndäms* «lenni») töből, a másik pedig a képzőtlen *val*- töből: *van* < **valn*-. (Megjegyzendő, hogy a *van* szó is előfordul «vermőgen» jelentésben: «ékötötte azt a kis *vanját*»; demin. *vanka*, MTsz.) A harmadik lehetőség, a melyet, ha jól tudom, SIMONYI vetett föl, az, hogy a *van* alak a plur. *vannak* (< *vagynak*)-ból keletkezett más igék megfelelő alakjainak analógiájára, vagyis a következő egyenlet szerint: *járnak*: *jár* = *vannak*: *van*.

A *nincsen* «non est» szó eredeti jelentése az előbbi szerint «non ens»-féle volt. Kétségtelen, hogy összetétel, s előrészében nyilván a *nēm* szó változata van (vö. *nenczen*, *nenchen* és *ninkell*, *ninkel* «non placet, non oportet» NySz.), utórészében pedig a *van* igenév lappang, s a kettő között még valami van: alkalmasint az *is*, és kötőszó. Ha a *nincsen* olyan származék volna, mint a *vagyo-n*, akkor az *-n* előtti magánhangzó nem nyílt *e*, hanem zárt *ē* volna. Az én magyarázatom szerint az *e* nyíltsága könnyen érthető, t. i. illeszkedés útján *a*-ból lett, úgy mint: *fejál* > *fejel*, *nap-estig* > *nepestig*, *innap* > *innep*, *alig* > *elig*, *hanem* > *henem* stb. (MTsz.)

Mármost tovább indulok a talált nyomon. A finnugorságban, mint tudjuk (vö. BUDENZ, UA. 350 s köv., SETÄLÄ, TuM.), a legtöbb tempus-tő eredetileg nomen verbale-tő volt, s a praesensek és praeteritumok sing. 3. szem. alakja általában (igen kevés kivétellel) ragtalan. Íme néhány példa (praesens) a világosabbak közül: *vog. mini* «megy», *äli* «öl», *äli* «van», *çali* «meghal», *çoli* «hall» (tkp. «menő, ölü, való, haló, halló»; vö. *pūri* «fogó», *ūri* «tartó», *jäkti* «metsző», *pēri* «forgó», MUNKÁCSI, Vog. nyelvjár. 44) || md. *vani* < *vanij* «lát», *peli* < *pelij* «fél» (PAASONEN, Mordv. lautl. 68) (tkp. «látó, félő»; vö. *kulj* «haldokló, halott», *peli* «félő») || fVp. *andab*, É. *annab*, K. A. *andau*, S. *antaa* «ad» (tkp. «adó»; — vö. Vp. *andab* «adó») | Vp. *tegeb*, V. *tets'ebi*, S. *tekee* «tesz, csinál» (tkp. «tevő, csináló»; — vö. Vp. *tegeb* «tevő, csináló») | S. *viapi* «visz», *saapi* «kap», *syöpi* «eszik», *käypi* «jár» (tkp. «vivő, kapó, evő, járó») | S. *menee* «megy», *elää* «él», *antaa* «ad» < *menevi*, *elävi*,

antavi (tkp. «menő, élő, adó») (vö. SETÄLÄ, TuM. 4 stb., ÄH. 78) || cser. *toleš* «jön», *maneš* «mond», *koleš* «hall», *küleš*, *kelèš* «kell» (vö. *küleš* «kellő, szükséges», *kelèš* *âlô* «man musste», tkp. «kellő v. szükséges volt»; *aləš* «lakás», *lewedəš* «takaró», *lewäš* «födél, takaró», *tsəweštəš* «csipet» || zürj. *uše* «esik», *ňule* «nyal» ~ votj. *uše*, *ňule* (tkp. «eső, nyaló»); — igenév-voltukra nézve vö. WIEDEMANN, Syrj. gramm. 169).

Ezekre és a *vagyon*-ról fönnebb elmondottakra támaszkodva nagy valószínűséggel föltehetjük, hogy a *megyen*, *teszen*, *leszen*-féle præsens-alakok eredetileg szintén *igenevek* voltak, tehát *-n*-jük eredetileg *igenévképző*, és nem *személyrag* volt. (Ilyen 3. szem. igealakul használt *igenevek* a magyarban: *várt*, *szökött* stb.)

A legközelebbi kérdés mármost az, hogy a *megyen*, *teszen*, *leszen*-félék *-n* képzője azonos-e a *vagyon*-éval. Ezt a kérdést azért kell fölvetnünk, mert 1. a *vagyon* főnévnek meglehetősen nagy nyelvjárásterületen *vagyon* változata is él (MTsz.), s ennek *-m*-jét a *hiszen* < *hiszem*, *taian* < *talám* stb.-félék szerint eredetibbnek és a f. *-ma*, *-mä*, md. *-mo*, *-me*, *-mä*, *-m*, cser. *-mo*, *-mö*, zürj.-votj., vog-osztj., lp. *-m* képzővel egyezőnek tarthatjuk; 2. azért, mert az «esse» ige præs. 3. szem. alakja több rokon nyelvben más képzővel alakult, mint a többi igéé; vö. f. *on* < **om*: *viepi*, *menevi*; votj. *van* < *vanm*: *uše*, *ňule*: zürj. *em*: *uše*, *ňule*. Eszerint nem lehetetlen, hogy a *megyen*, *teszen*, *leszen*-félék *-n* képzője nem azonos a *vagyon*-éval, a melyet *-m*-ből fejlődöttnek lehet tartani, hanem azzal az eredeti *-n* képzővel azonos, a mely a főnévi *igenév* *-ni* végzetében van, s a melynek több rokon nyelvben *-n* (*-ń*) a megfelelője; nevezetesen: zürj. *ted-*, *kor-*, *mun-*: *tedni* «tudni», *korni* «kérni», *munni* «menni» || votj. *tod-*, *kur-*, *min-*: *todni* «tudni», *kurn* «kérni», *minni* «menni» || vog. *mini*, *äli*, *äli*, *ünli*, *muli*: *minna* «menés, menő», *älna* «ölés, ölö», *älna* «élet, létel, lakás, levő», *ünlana* «ülés, ülö», *mulna* «elmúlás» | vogT. *mini*, *al* (*äl-*), *äli*: *miñni* «menő», *älni* «lakó», *älni* «ölő» || cser. *ilem*, *kolem*, *tunemam*, *tola'm*: *ilən* «élt», *kolən* «meghalt», *tunemam* «tanult, hozzászokott», *tolən* «jött» (nomen verb. és egyszersmind perf. 3. szem.) || mdE. *kadoms*, *videms*, *kandoms*: *kadoñ* «elhagyott», *viden* «vetett», *kadoñ* «hordott, hozott» || f. *antaa*, *menee*: *antanut* «adott», *mennyt* «ment» (demin. *ut*, *yt* képzővel, vö. *juoma*

«ital», *päivä* «nap»: demin. *juomut*, *päivyt* Kalev.).*) — Hogy ezen képzőknek más-más nyelvben más-más a funkciójuk, az nem teszi kétségesse összetartozásukat (vö. a nom. verbale-képzők funkciójára nézve: BUDENZ, UA. 178, SETÄLÄ, TuM. 173—174).

Az eredet kérdését egész határozottan nem lehet eldönteni; de tekintve azt, hogy a *megyen*, *teszen*, *leszen*-féléknek *-m*-es változatuk nem mutatható ki, s a szóvégi $m > n$ hangváltozásra különben sincsen sok példánk (sem a történelem-előtti, sem a történelmi korból), valószínűbbnek kell tartanunk, hogy ezen igék *-n*-je nem *-m*-ből fejlődött, hanem eredeti, tehát az imént idézett finnugor képzések *-n* (*-ñ*)-jével azonos.

Tovább menve el kell választanunk a *megyen*, *teszen*, *leszen*-féléktől a *jön*-t és a *hín*, *szín*, *rín*-féléket. A régen általános használatú *jö* (néha *jü*) mellett a *jön*, a mely ma közkeletű, az irodalomban későn jelenik meg. Az első *jön*, a melyet a NySz. idéz, egy 1657-i levélből való, de ez kétséges adat, mert a Levelestár II. kötetéből van idézve, annak a kiadója pedig nem betűről-betűre másolva, hanem saját olvasása szerint átírva közli a régi leveleket, s bizony könnyen meglehet, hogy itt-ott a nyelvi alakokat is modernizálta. A legközelebb következő adat: *jün* HALLER Hármas Históriajának 1751-i kiadásából van idézve. Azért azonban akármilyen régi lehetne a *jön* alak; de mégis újabbkeltűnek kell tartanunk, mert a *jö* ige többi társainak (mint *ró*, *nó*, *szö*, *lö*, *fö* stb.) közkeletű praes. 3. szem. alakja *-n* nélkül való. A *jön* (*jün*, *gyön*, *gyün* MTsz., így is: *gyön*, *gyün* TMNy. 1 : 257, 600) alakról azt mondja SIMONYI: «azt hihetnök, hogy párjának, a *mén* igeinek példájára vette fel az *n*-et» (TMNy. 1 : 600), s ezt én a fönnebb mondott oknál fogva kétségtelennek tartom. A *mén* pedig lehet össze-

*) BUDENZ UA. 208. l. a magyar deverb. *-n* (*-ny*) képzőt minden esetben az *-m* változatának tartja, de ennek a föltevésnek szerintem nincsen kellő alapja. Én csak azon esetekben látom jogosultnak az *-n*, *-ny* < *-m* hangfejlődés föltevését, mikor az *-n*, *-ny*-képzős szónak vagy a magyarban van *-m*-es változata (pl. *bizony* ~ *bizomos*), vagy a rokonságban van *-m*-es megfelelője (pl. *szilony* «füzfavesszőből hasogatott abroncskötöző» ~ vog. *salom* «szilánk»). Ellenben a főnévi igenév végzetének *-n*-jét (mint-hogy semmi sem mutat arra, hogy *-m*-ből fejlődött volna) eredetinek s a rokon nyelvekbeli *-n* (*-ñ*) megfelelőjének tekintem. (Vö. M. Nyelvhasználat² 82—83).

vont alak (*mégyen, mégyen-ből*), mint SIMONYI gondolja (i. h.), de lehet olyan alak is, mint *a kél, vész* stb. a többtagú rövidhangzós alakok mellett, s ha így áll a dolog, akkor a *jön* végére került *-n* nem azonos a *teszen-félék -n-jével*. De akárhogy van is, a *jön* alak *-n-je* minden bizonynyal sokkal későbbi a *teszen-félék -n-jénél*.

A *hín, szín, rín-félék* nyelvjárási alakok, a melyek a dunántúli megyékben és az Alföld déli részén élnek a nép ajkán; a régi irodalomból (BALASSA B.) az egyetlen *rín* van kimutatva (TMNy. 1 : 600). Figyelemre méltó dolog, hogy (az egyetlen *bén-t* kivéve) mindezen *v-tővű* igéknek *l-végű* praes. 3. szem. alakjuk is él a nép-nél: *hál, szíl (szil, szill), ráll, lüll, föl (föll), szüll, nyöl (nyüll), nöl (nyöl, nyöll, nyül), füll* (MTsz.), és ugyancsak BALASSA B.-nál nemcsak *rén*, hanem *ril* is van (NySz.). Ezt az *-l-et* régebben praesens-képzőnek tartottam (NyK. 23 : 460), de utóbb arra a meggyőződésre jutottam, hogy mégsem praesens-képző, hanem csak analógiás járulék lehet, mégpedig vagy SIMONYI (TMNy. 1 : 256) fölfogása szerint «a *sül, fül, düll, röpül-félék* analógiájára vették föl e hangot, mert ragozásuk a népies kiejtésben nagyrészt ezekéhez hasonlít: *nőtt, fött — sütt, fütt, dütt; nőni, föni — süni, füni, düni* stb.», vagy pedig — s ez talán valószínűbb — a következő egyenlet szerint: *szónak* (< *szólnak*): *szól* v. *szöll* = *hínak*: *hál* v. *hüll*. Épp ilyen analógiás alakulások a *hín, szín, rín-féle* alakok. Ezeknek az igéknek u. i. előfordulnak olyan alakjaik, a melyekben az eredetibb *vn-ből* lett *nn* van, mint pl. *hínnak, színnak, rínnak, lünnak, szünnak* (Somogy m. Zselizség, VIKÁR B. közlése), *rénni* (MTsz.) stb., — s a *járnak: jár, vannak: van, fonnak: fon* stb. analógiájára keletkezett *hínnak, színnak, rínnak* mellett *hín, szín, rín*. (Lehet, hogy nem mindegyik jött létre így egyenesen, hanem egyik-másik talán másodlagos analógiás alakulás az így keletkezett *-n-es* alakok mintája szerint.) — Tehát a *hín, szín, rín-félék -n-je* szintén nem azonos a *teszen-félék -n-jével*.

Eszerint kétségtelen *-n-igenévképzős* alakoknak csak a következők maradnak: *leszen (lészen), teszen (tészen), veszen (vészen), viszen, hiszen, eszen (észen), iszon, fekszen, aloszon | metszen, vonsson* || *megyén (mégyn, mengyén, menyén, menen)*. — Érdekes, hogy ezek mind olyan igék, a melyek a folyamatos cselekvést jelölő (frequ.-durat.) képzővel (*-sz, -gy*) alakultak (a *metsz-* és a *vonsz-* tő, a mely utóbbiból lett a mai *vonz*, a régi irodalomban

csak mint a folyamatos cselekvés kifejezője fordul elő; vö. TMNy. 1 : 262; — *menyen* [mönyön], *menen* analógiás alakulás a képzőtlen igetöből az eredetibb *megyen* mintájára; vö. BALASSA cikkét a *megyek* ige ragozásáról: Nyr. 22 : 289; *mengyen* alkalmasint alakvegyülés útján jött létre, vö. TMNy. 1 : 273).

Ha mármost más oldalról nézzük ezeket, azt látjuk, hogy a folyamatos cselekvést jelölő képzővel ellátott igék közül az iktelen ragozásúak mindegyikének *-n*-nel alakult a 3. szem. alakja (csak a hajdani *osz*- «cavet» [NySz.] igéről nem tudjuk, mert alanyi ragozású 3. szem. alakja nincs kimutatva a nyelvemlékekből). S ha ehhez hozzávesszük, hogy a *vagyon* igében ugyanaz a folyamatos cselekvést jelölő *-gy* képző van, mint a *megyen*-ben, s több ilyen képzésű præsensünk nincs is, azt a kérdést kell fölvetnünk: el szabad-e e kettőt egymástól választanunk, vagyis valószínű-e az, a mit fönnebb lehetségesnek mondtam, hogy t. i. e kettőnek *-n*-je nem azonos? Az elmondottak után, azt hiszem, bajos a *vagyon*-t a *megyen*-től különválasztani, mert erre kényszerítő okunk nincsen. Annak a lehetőségnek a föltevésére, hogy a *vagyon* ige *-n*-je talán más eredetű, mint a *megyen*, *teszen*-féléké, az vitt rá, hogy 1. a *vagyon* igével kétségkívül azonos *vagyon* főnévnek *vagjom* változata is él, és hogy 2. az «esse» ige præs. 3. szem. alakja több rokon nyelvben más képzővel alakult, mint a többi igéé. De az utóbbihoz mindjárt hozzátehetem azt, — a mit egyébiránt úgysis ki lehet belőle érteni, — hogy nem mindenikben, mert pl. a vog. *ōli*, *āli* «van» képzője azonos a *χālī* «meghal», *χōli* «hall» stb. képzőjével. A másikra pedig azt mondhatom, hogy a *vagjom* alak eredetibb volta nem egészen bizonyos, mert szövégi *n > m* hangváltozásra is van példa, nevezetesen: szl. *mlin* > *melinhalmu* (1075-i okl., II. Endre korabeli átírásban), *molinszeg*, *molunhel* (NySz.) > *malom* | *million* > *milliom* | *Gran*, *Gron*, *Goron* (KNAUZ, Mon. Strig. 1 : 53, 55, 81, 213; ANONYMUS, cap. 34, 35; KÉZAI, cap. De nobil. aduenis) > *Garam* | vel. ol. *zitron* (Nyr. 13 : 453) v. ném. *zitron* > *citron* (NySz.), *citrony* (MTsz.) > *citrom* | k.-ném. *torn* (vö. MELICH, Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? 27) > *torony* > *torom* (NySz., MTsz.)*. — Eszerint a *vagjom* is *vagyon*-ból keletkezhe-

*) Van ugyan a németben *torn* (k.-ném.) alak is, de hogy nem ezt,

tett. Valószínű, hogy az idézett *m*-es alakok (talán a *milliom*-ot kivéve) nem független hangváltozás útján álltak elő, hanem bizonyos ragos alakokból (pl. **malon-ba*, *citron-ból*, *torony-ba*, kiejtve: *malomba*, *citromból*, *toromba*) váltak ki. Így talán a *vagyom* alakot is a *vagyon-lól*, *vagyon-ba* (kiejtve: *vagyomból*, *vagyomba*) alakból kiváltképp tarthatjuk.

Azon, hogy a praesens-képző *-n* csak a 3. szem. alakban van meg, nincs miért megütköznünk, mert ez éppen nem példátlan dolog a finnugorságban. A finn nyelvekben pl. a *-pi*, *-bi*, *-p*, *-b* praesens-képző szintén csak a 3. szem. alakokra szorítkozik (csupán a lívben és a vepszben szélesbedett ki a hatásköre analógia útján); a cseremiszből ugyanezen képző megfelelőjét csak a plur. 3. személyben találjuk. Ugyanegy nyelv praesens-alakjai között kétféle töképzéssel alakultak és minden látható töképzés nélkül valóak vegyest fordulnak elő, mégpedig nem más-más, hanem ugyanazon igék ragozásában; így pl. fS. *mene-* «menni»: praes. sing. 3. *menee* < *mene-vi*, plur. 3. *mene-vä-t*; plur. 1. *menemme*, 2. *menette* < **mene-k-mek*, *mene-k-tek*; sing. 1. *mene-n*, 2. *mene-t* < **mene-k-mi*, **mene-k-ti*. (Vö. SETÄLÄ, TuM. 4—16, 25—27, 50—54).*)

Hogy az *-n* képző valamikor más személyben is meglelt volna, annak semmi nyoma sincs. Föltehetnők ugyan, hogy a plur. 1. szem. *-nk* < *-m₃k*, *-m₂k* (vö. *uognuc* HB.) korábbi **-n-m₃k*, **-n-m₂k*-ből való (a hogy BUDENZ is föltette [UA. 331], de nem praesens-képző, hanem «nyomatékosító» *-n*-nel), s ez magyarázatául

hanem az *n*-végűt vették át eleink, azt régi *-tornya* (sohasem *-torma*) utótagú helyneveink bizonyítják. Hogy pedig a *torom* (mely a XVI. század második felében fordul elő legelőször) külön átvétel volna, az éppenséggel nem valószínű.

*) A SETÄLÄ id. munkájában (54. l.) fölhozott fK. alakokon kívül a *-k* praesens-képzőnek a sing. 2. szem.-ben való lappangására (vagyis egykori megváltára) vall szerintem az is, hogy a **-ti* személyrag *t*-je nem változott *s*-re, mint a birtokos személyragé (ennek régi *-ti* alakjára nézve vö. SETÄLÄ, ÄH. 56); a *-t* megmaradása megelőző **-tti*-re mutat, s ez más analógiák szerint legalkalmasabban korábbi **-kti*-ből magyarázható, vagyis a fejlődés így képzelhető: **mene-k-ti* (a *-ti* > *-si* hangváltozás korát megelőző időben) > **menetti* (a *-ti* > *-si* hangváltozás korában) > **menēt* > *menet*. (Puszta **meneti*-ből **menesi* > **menes* fejlődött volna.) A praeteritumban és a conditionalisban a praesensek (indic. és potent.) analógiája tartotta fenn a *t*-t.

szolgálhatna annak, hogy az alanyi ragozásban megmaradt az *-m* (később *-n*-re változva), míg a tárgyias ragozásban eltűnt (*-juk*, *-jük* < **-j_s-m_sk*, *-j_s-m_sk*); de ez teljesen önkényes föltevés volna, mert hiszen a plur. 1. szem. ragja olyan alakokban is *-nk* (< *-m_sk*, *-m_sk*), a melyekben sem praesens-képző, sem másféle *-n*-et nem tehetünk föl. Még önkényesebb föltevés volna az, hogy a sing. 1. *-m*-ben benne lappang a praesens-képző *-n*, vagyis hogy az *-m* korábbi **-m* < **-nm*-ből való, mert hiszen a szóvégi rövid *m* megmaradása éppenséggel nem olyan föltűnő jelenség, hogy magyarázatra szorulna.

Más kérdés az, hogy az *-n* praesens-képző mindig csak azon igék 3. személyében volt-e meg, a melyekben a történelmi korban mutatkozik. Erre a kérdésre azt a feleletet adhatom, hogy a történelem-előtti korban valószínűleg általános volt az *-n*-képzős sing. 3. személy az iktelen igéknél, s az, hogy csak bizonyos frequentativ-képzős igéké maradt meg, alkalmasint pusztá véletlenség. Erre a föltevésre az alább tárgyalandó plur. *-nak*, *-nek* általános volta kényszerít, mert ezt bajos volna megérteni, ha az egyes számban csak egynehány igének lett volna *-n*-es 3. szem. alakja. Azért tehát azt hiszem, hogy a *jár*, *kér*-féle alakok hajdani **járon*, **kéren*-félék rövidülései. (Vö. *leszen*, *teszen* > *lesz*, *tesz* stb.)

2. A praeteritum-tő — mint fönnebb már mondtam — a finnugorságban eredetileg általában (kevés kivétellel) nomen verbale-tő volt, s a sing. 3. szem. alak legtöbbszöire ragtalan. Pl. m. *vár*. *kér* : sing. 3. *várt*, *kért* (1. *várta-m*, *kérte-m*, plur. 2. *várta-tok*, *kérte-tek*) || lpS. *kullat* «hallani»: sing. 3. *kulāi* (plur. 1. *kulāi-mε*, 2. *kulāi-tε*) || lpN. *manānt* «menni», *eēllānt* «élui», *gullānt* «hallani», *néēllānt* «nyelni»: sing. 3. *manāi*, *ēlii*, *gulāi*, *néēlāi* (plur. 1. *manāi-mεðk*, *ēli-mεðk*, *gulāi-mεðk*, *néēlāi-mεðk*; 2. *manāi-ðεðk* stb.) || f. *joutu*- «jutni», *ole*- «lenni», *elä*- «élni»: sing. 3. *joutui*, *oli*, *eli* (1. *joudui-n*, *oli-n*, *eli-n*; 2. *joudui-t*, *oli-t*, *eli-t*) || mdE. *pelems* «félui»: sing. 3. *peleē*, *peles*, *pelē* (vö. *kuloē* «halott», *jomaē* «elveszett», *keñereē* érett) || cser. *tola-m* «jövök», *kole-m* «meghalok», *ilem* «élek»: sing. 3. *tolən*, *kolən*, *ilən* (l. fönnebb az *-n* képzőnél; sing. 1. *tolnam*, 2. *tolnat* stb.) || vog. *mini* «mén», *joxti* «jut»: sing. 3. *minəs*, *mins*, *joxts* (1. *minäsə-m*, *minsə-m*, *joxtsə-m*, 2. *minäsə-n*, *minsə-n*, *joxtsə-n*) (vö. *martəs* «mért [angemessen]»; *mortəs* «meghatározott»; *ünləs* «ülés»; *k'ujəs* «fekvés»; *k'als* «ember», tkp. «halandó»

= *χalos* ebben: *ἔλαμ-χalos* «ember») || oszjtj. *joγotaem* «jutok», *vuaem* «veszek»: sing. 3. *joγtas*, *vus* (1. *joγotse-m*, *vuse-m*, 2. *joγotse-n*, *vuse-n*) (vö. *χalos-tara* «temető», tkp. «halott-hely» ΠΑΡΑΥ; *χalos* = vog. *χalos*, *k'als*)*).

A magyar iktelen igék *-á*, *-é*-képzős praeteritumának sing. 3. szem. alakja általában szintén ragtalan (*vára*, *kére* < **vára*, **kéré*), s a rendestől eltérő *-n*-végű alakot csak egynéhány igénélt találunk, mégpedig csupa olyannál, a melynek praesensében is van *-n* (l. fönnebb 243. l.). Az elmondottak után ezt a praeteritumbeli *-n*-et csak későbbi járuléknak, mégpedig a praesensből átterjedettnek tarthatjuk. Ilyen átterjedésre teljesen kétségtelen példák vannak a rokon nyelvekben. Így keletkeztek a finn praeteritum- és conditionalis-beli többesszámi 3. szem. *-vat*, *-vät* végzetű alakok, pl. *tule-* «jönni», *mere-* «menni»: praet. plur. 3. most is élő eredetibb *tuli-t*, *meni-t*-ből *tuli-vat*, *meni-vät*, és cond. plur. 3. most is élő eredetibb *tulisi-t*, *menisi-t*-ből *tulisi-vat*, *menisi-vät*, a praes. plur. 3. *tule-vat*, *mene-vät* mintájára, a melyben a *-va*, *-vä* tkp. praesens (= igenév)-képző volt, de idővel a nyelvérzék az egész *-vat*, *-vät* végzetet személyragnak vette és tovább terjesztette (vö. SETÄLÄ, TuM. 12). Ugyanígy terjedt át a zürjén *og* «én nem . . . , mi nem . . . » tagadó igének *-g* praesensstő-képzője, miután személyragnak vették, a praeteritumba: *eg*, *ig* (uo. 65—66). — S így lett a m. **levé*, **tevé* stb.-ből is a praesens analógiájára a személyragnak vett *-n* hozzájárulásával **levé-n*, **tevé-n* stb. > *lén* (*lön*), *tén* (*tön*) stb. Az átterjedésnek aránylag későn, abban a korban kellett történnie, mikor az igék leges-legnagyobb része már elvesztette a praesensbeli *-n*-et, s az alkalmasint már csak a fönnebb tárgyalt frequ.-durat. képzős igékben volt meg; így magyarázhatjuk meg magunknak azt, hogy a praeteritumban is csak ezek az igék (s nem is mind) mutatkoznak *-n* végzettel.

3. Az imperativus-beli sing. 3. szem. *-n* mostani fölfogásom szerint is személyrag maradványa. A rokon nyelvekben a kétség-

*) BUDENZ (UA. 356) szerint a vog.-oszjtj. *-s* praeteritum-képző eredetileg mozzanatos képző volt; szintúgy SETÄLÄ (TuM. 170—171) szerint is; én azonban ered. igenévképzőnek tartom. Sőt nem lehetetlen, hogy az oszjtj. *É. -a*, *-l*, *K. -t*, *J. -ä*, *-ä* és a vogT. *-l* praesensképző eredetileg szintén igenévképző volt. — Erről majd máskor.

telen imperat. 3. szem. alakok mind személyragosak; pl. lpS. *kulli-s*, *kullu-s* «halljon»; *loōki-s*, *loōku-s* «olvasson» || f.: S. (dial.) *tuokaan* < **tuoka-han* < **tuoka-sen* «hozzon»; *māykään* < **māykhän* < **māykä-sen* «menjen» | K. *noška-h* «keljen föl»; *māggä-h* «menjen» | A. *tulga-h* «jöjjön»; *süögä-h* «egyék» | S. *tulkoon* < *tulko-hon* < **tulko-sen* «jöjjön»; *menköön* < *menkö-hön* < **menkö-sen* «menjen» | K. *tulko-h* «jöjjön» || md. *pele-za* «féljen»; *teje-ze* «tegyen» || cser. *tol-žo* «jöjjön»; *lij-že* «legyen». — Ezek szerint a m. *adjon*, *menjen* stb. alakokat is személyragosaknak kell tartanunk.

Az imperativusi -n személyrag — mint fönnebb idézett dolgozataimban kifejtettem — korábbi teljesebb **-j:n* maradványa, s ez a **-j:n* a fS. -sen, É. -se (< **-sen*) megfelelője és azonos a m. ön ~ fS. *hän* (< **sän*, **sen*), ffÉ. *sen* (R.), md. lp. *son* «ő» névmással. Tehát a m. *adjon*, *menjen* < **ad-žs-j:n* (-*jn*), **men-žs-j:n* teljesen megfelel a fS. (dial.) *antakaan*, *māykään* < **antaku-sen*, **män-kä-sen* alaknak.

Ennek ellenében azt mondja MUNKÁCSI (Ethnogr. 12: 464—465):

«Az egyes imperativus 3. személyének mordvin *pele-za*, *pele-ze*, cseremis *pokto-žo* és lapp *ece-s*, *eco-s* alakjaiban ott van ugyan a 3. személyű névmás, de az önálló *son* alak -n képzője nélkül, ép úgy mint ezen névmásképző nélkül jelentkeznek a többi személyragok is (1. szem. -m, -n, 2. szem. -t, -d). Ha ezek után*) igazodunk, a magyar *várjo-n* alakban sem tehetjük föl, hogy benne a lappangásba jutott harmadik személyű névmásnak -n képzője volt. — Egyébként a magyarnak önálló használatban sincs olyan -n képzős harmadik személyű névmása, mint a finn *hän* s lapp-mordvin *son*, hanem csak az ő, melynek régibb alakja az *övé* s a vele szorosán egyező vogul

*) «Csupán a finn -*kaan*, -*kään* imperativus és -*koon*, -*köön* optativus egyes 3. személyű végzetekre nézve bizonyítja SETÄLÄ, hogy bennük az eredetibb **-kä-hän* hangzásból kifejlő utórész a **-hen* < **-sen* harmadik személyű rag (Tempus- und Modusbildung 118, 124. l.). Ámde, ha nem kételkedünk is e magyarázat helyességében, azt mindenesetre föl kell tennünk, hogy az egyszerű 1. sz. -n és 2. sz. -t alanyi személyragok mellett a testes harmadik személyű *hän* (= finn *hän*, ő) rag alkalmazása későbbi keletű annál is inkább, minthogy ily -n végzetű harmadik személyű rag nem mutatható ki a finnhez közelebb álló rokon nyelvek terén.»

täu (accus. *täwä*), oszt. *teu*, *lu* «ő» névmás tanúsága szerint **ö* volt, illetőleg mint más helyt kifejtettem (l. NyK. 26 : 11.) még eredetibb **jöv*. Nem tekinthető ezen ragtalan névmás pusztá társalakjának az *ön*, melyre SZINNYEI hivatkozik, minthogy ez tudvalevőleg *önmön* (< **öv-nön*) helyett való, mely ép olyan alkotás, mint *en-nen* és *ten-nen* (a két előbbi analogiájára e h. **te-nen*), értelme szerint pedig genitivus (pl. *önmön lábok* = «pes eorum» NySz.) nyilván oly módon szerkesztve mint a kondai vogul *qm-nän*, *näi-nän*, *täu-nän*, vagy a pelimi *am-nqne-m*, *näi-nan* névmási dativusok.)

Ezekre az ellenvetésekre nem nehéz megfelelni. — a) A 3. személy ragjának *n*-végű alakja a finnben éppenséggel nem csupán az imperativusban és az optativusban van meg. hanem megvan a passivum impersonale-ban is, pl. a *mene* «menni» igetöböl: ind. præs. *mennään*, præter. *menttiin*, cond. *menttäisiin*, potent. *mentäneen*; továbbá a reflexiv ragozásban is, pl. *muutaksen* «változik», *muuttiin* < *muuttihen* «változott»; nemkülömben a birtokos személyragozásban is, pl. *suussaän* < *suussahan* «szájában», *kädestään* < *kädestähän* «kezeből»; *herrallensän* «urának», *welielensään* «testvérének» (Henrik püspök vesztéről szóló énekben, XVIII. száz.); vagyis mindenütt előfordul, a hol csak előfordulhat. — b) Hogy az *n*-végű rag-alak, vagyis a névmás *-n*-képzős alakjának ragul alkalmazása «későbbi keletű», annak föltevésére nem elegendő alap az, a mit M. fölhoz. Először is az első és a második szem. alakok más tekintetben is (t. i. a præsens-tő képzésére nézve) eltérnek a 3. szem.-től, tehát nem kell semmi különösséget látnunk abban, hogy személyragjuk alakjában is eltérést találunk. Másodsor: abból, hogy a finn nyelv legközelebbi rokonaiban a 3. szem. ragjában nincsen nyoma az *n*-nek, nem szabad azt következtetni, hogy a finnben eredetileg a névmás alaptöve szolgált ragul, s csak később alkalmazták helyette a testesebb *-n*-képzős alakot. Ennek határozottan ellene mond a testesebb rag-alaknak majdnem általános volta; hiszen az *-n*-nélküli alak csak a *-nsa*, *-nsä* birtokos személyragban és a reflexiv ragozású alakok változataiban (pl. *muutakse*, *muuttihe*) fordul elő, mind a két esetben az *-n*-es alakkal váltakozva; az előbbi részint *-nsän*, *-nsän*-ből való (mint az allat. *-lle* < *-llen* < **-len*, vö. cser. *-lan*, zürj. *-lañ*, votj. *-lan*), részint a plur. **-nsak*, **-nsäk* alakból fejlődött; az utóbbira nézve pedig a többi finn nyelvek kétségtelenül bizonyítják az *n*-es

alak eredetibb voltát (vö. SETÄLÄ, ÄH. 220, 245, 371, 384, 413; Virittäjä 4:123). — *c*) Az, hogy egy nyelvnek valamely alakja nincsen meg legközelebbi rokonaiban, korántsem bizonyítja «későbbi keletű» voltát; mert pl. a mi *-b*, *-bb* középfokképzőnk megfelelője nincs meg a vogulban és az osztjákbán, csupán a távolabbi rokon nyelvekben, s ősrégi voltát mégsem lehet kétségbe vonni; sőt éppen az szól mellette, hogy olyan aránylag távol álló nyelvekben van meg, mint a magyar s a lapp meg a finnség (nem említve más távolabbi rokon nyelvekben kimutatható gyér nyomait)*). — *d*) Ezzel természetesen nem azt akarom mondani, hogy a harmadik személynévmás testesebb alakjának ragul alkalmazása a finnugor alapnyelvben általános volt; mert hiszen nem kell magyaráznom azt, a mit mindnyájan tudunk, hogy az az alapnyelv nem volt, nem is lehetett teljesen egységes, hanem különféle nyelvjárási változatok voltak benne. Mármost a finnség arra vall, hogy abban az alapnyelvi nyelvjárásban, a melynek a folytatását benne látjuk, azt a testesebb alakot alkalmazták a sing. 3. szem. ragjául; tehát épp így lehetett más alapnyelvi nyelvjárásban is, pl. a magyar nyelv hajdani előzőjében. — *e*) Azt mondja továbbá M., hogy «a magyarnak önálló használatban sincs olyan *-n* képzős harmadik személyű névmása, mint a finn *hän* s a lapp-mordvin *son*». Ezen állításának alapja az a föltevés, hogy az *ön* névmás-alak *önnön*-ből, ez meg **öv-nön*-ből fejlődött, az *önnön* pedig értelem szerint genitívus. Ezt a legutóbbi állítást megezőfolja a régi irodalom, a melyben az *önnön* nemcsak mint «genitívus» (helyesebben: birtokosjelző) szerepel, hanem másként is, pl. «Mennyi pénzt hagyott volt meg, hite után *önnön* megvallotta Öcsödi Nagy István». «Ezt *önnön* Kristus urunk a maga jelenlételevel vigasztallya». «Kyt ha mondanak hogy *ennen* Cristus lett legyen, meglehetőt.» (NySz.) Ezekben *önnön*, *ennen* a. m. «ipsemet». De nem bánom, engedjük meg, hogy itt ez a szó az *önnön*- v. *ennen*-maga összetételből van kiválasztva, tehát eredetileg mégis csak birtokosjelző volt. Még azt is megengedhetjük egyelőre, hogy az *önn*, *enn* alak, mely a következő mondatokban van: «Tulaidon *önnèdè* iõt es *önnèi* ötet

*) Arra a kérdésre nézve, hogy mit tartunk a rokon nyelvekben új fejlesztésnek, s mit az alapnyelvből megmaradottnak, vö. BRUGMANN cikkét a TECHMER-féle Internat. Zeitschrift I. kötetében (226—256).

nem fogattac», «Twlaydon *enneeben* yewe es hw *eenney* hwtet be nem fogadaak»: in propria venit et sui eum non receperunt (NySz.) az *önnön*, *ennen* összerántott alakja; de azt már nem engedhetjük meg, hogy itt az *önn*, *enn* alak, a melyhez az *-é* birtokjel járult, genitivus volna. Itt *önnébè*, *enneeben* = «magáéba», *önnei*, *eenney* pedig = «övéi»,*) tehát az *önn*, *enn* magában = «ő, maga». S ugyanez áll a következő mondatbeli *ennen*-ről is: «*Ennennéből* zol»: ex propriis loquitur (NySz.). Miért is kellene az *önnön* alakot genitivusnak vennünk, mikor tudjuk, hogy a magyarban a birtokosjelző eredetibb alakja ragtalan? A magyarban nincs is genitivusrag, s legközelebbi rokonaiban sincs. Tudom, hogy BUDENZ (MUSz. 194) szintén úgy vélekedett, hogy az *ennen*, *tennen*, *önnön* stb. végén az eredeti finnugor genitivusrag van meg, de ez pusztá föltevés. És még ha elfogadjuk is ezt a föltevést, azt kell kérdeznünk: mihez járult hozzá az állítólagos *-n* genitivusrag? Kellett lenni valamikor **önn* vagy **ön* (vö. *önön*, *hwnen*, *wnen*, *ewneen*, *ünün*, *ünen* NySz.) névmásnak, mert máskülömben nem lett volna mihez hozzátenni a ragot. Tehát ha valaki azt vitatja is, hogy a magyar nyelv történelmi korában előforduló *ön*, *önn* névmás az *önnön*-nek összerántott alakja, mégsem tagadhatja, hogy legalább a történelem-előtti korban kellett lenni **ön* vagy **önn* névmási tőalaknak. Mármost az, hogy az *-n* névmásképző a névmásnak magánhangzón végződő alaptövéhez vagy a *-v*-képzős tőhöz járult-e, az imperativusi *-n* személyrag eredetének vizsgálatánál mellékes kérdés. M. vogul alakokra hivatkozva azt vitatja, hogy *önnön* < **övönön*, s eszerint a föltettem **-j_n* személyrag nem volna teljesen azonos a finn *-sen* raggal. Ámde a személynévmásokbeli *-n* (*-n_o*, *-n_i*) képzőt mindenütt a névmási alaptőhöz látjuk hozzátéve; nevezetesen: f. *minä*, *sinä*, *hän* (*häne-*) | md. lp. *mon*, *ton*, *son* | cser. *mən*, *mün*, *tən*, *tün* | votj. *mon* (*min-*), *ton* (*tün-*) | zürj. accus. *men-e*,

*) Kétségtelen dolog, hogy ezekben is az *-é* birtokjel van. Ennek nem mond ellent az *ewnnöny* («sui»), *ewnnenyt* («suos») alak (NySz.), mert ez eredetibb **önnönéi*-re vihető vissza. A birtokjel megrövidülésével (vö. *tiéd*, *miénk*, *tiétek* > *tied*, *mienk*, *tietek*; *üvéje* > *üveje*, *üéje* MTsz.) ugyanis **önnönéi* állhatott elő, s ebből aztán a *vénei* ~ *véni*, *vitézei* ~ *vitézi* stb. analógiájára válhatott *önnöni*. — Az *önnei*, *eenney*-t sem kell okvetlenül *önnéi*, *önnéi*-nek olvasnunk, mert az imént mondottak szerint az *önnét*, *önnei* olvasást is meg lehet engedni.

ten-e | osztjD. *män*; osztjÉ. acc. dat. *mane-m* | vogK. dat. *a-mnä-n*, abl. *a-mnä-nal*; P. acc. *a-mna-m*, dat. *a-mna-na-m*; T. acc. *ä-män-mi*, abl. *ä-män-nal* | m. *én* < **é-mën*,*) — csupáncsak a vogK. *näinän*, *näinan*, P. *näinan* «neked» és a K. *täunän* «neki» alakban van származéktőlhoz hozzátéve; tehát ez kivételes dolog s minden valószínűség szerint analógiás alakulás, a milyent a vogul névmási alakok közt nem egyet találunk. Eszerint bizvást tarthatjuk a m. *ön* névmásbeli *-n* képzőt, valamint az *en* (= *én* < **é-mën*), *ten*-belit is, egyenesen az alaptólhoz járultnak.**)

Hogy a nyomatékösítő *-n* képzővel való alakot éppen az imperativusban alkalmazták, az nagyon könnyen érthető dolog.

II. A praesensbeli plur. 3. szem. több rokon nyelvben többeszámi igenév, t. i. a sing. 3. szem. alakul használt igenévnek a többese; pl. vog. *mini* «mén», *äli* «öl»: *minit* «mennek», *älit* «ölnék» (tkp. «menők, ölők») || md. *kadi* < *kadij* «elhagy», *üüli* < *üülij* «nyel»: *kadijt* (< **kadijt*) «elhagynak», *üülijt*, *üülit* (< **üülijt*) «nyelnek» (tkp. «elhagyók, nyelők») || fÉ. *sāB*, S. *saapi* «kap»: É. *sāvad*, S. *saavat* «kapnak» (tkp. «kapók»). — Ezek szerint a m. praesensbeli plur. 3. szem. alakot (pl. *járnak*, *kérnek*, *isznak*, *visznek*) szintén úgy foghatjuk föl, hogy többeszámi igenév, t. i. a sing. 3. szem. alakul használt *-n*-képzős igenévnek (**járon*, **kéren*, *iszon*, *viszën*) többese.

Másként vélekedik a *-nak*, *-nek*-ről MUNKÁCSI (Ethnogr. 12 465), mondván:

«A harmadik személynek biztosan igazolható ragja a magyarban *-j*, mely épen megmaradt a harmadik személyre vonatkozó tárgyas ragozás *vár-j-a*, *vár-j-uk*, *vár-j-átok*, *vár-j-ák* praesens alakjaiban s lappang a harmadik személyű *-a*, *-e* (pl. *ház-a*, *szem-e*) birtokosragban, a *várt-a-m*, *várt-a-d*, *várt-a* tárgyas ragozású alakokban, valamint BUDENZ szerint (Összehas. Alakt. 334.) a praes. 3. személyű *-ik* végzet-

*) Vö. Nyr. 25:19: «A magyar *én* és vogul *äm*, *än* világosan eredetibb **āmn* egyszerűsítéseinek mutatkoznak, melyben az előrész legalkalmasabban nyomatékösítőnek vehető (,im én, en ego')» (MUNKÁCSI); — **é-mën*: M. Nyelvhasonl.² 105. l.

**) Az én nézetem az, hogy az *ennen*, *tennen*, *önnön* (*enen*, *eenen*, *tenen*, *önön*, *ewnen*, *wnwn*, *önen*, *ünön* NySz.) az *en* (= *én*), *ten*, *ön* alakból a nyomatékösítő *-n* képző ismétlődésével alakult. Az *nn* a hangsúly hatása alatt támadt geminatio.

ben (pl. *esz-ik, fáz-ik*). Ugyancsak *a, e* a többes 3. személyű *-nak, -nek* alanyi rag magánhangzója, melyet egybevetve a 2. személy *-tok* (pl. *vár-tok*) és 1. személy *-mök* (HB. *vagy-mök = vagy-unk*) megfelelő ragjainak *o* hangzójával csak úgy értelmezhetünk, hogy benne az előbbieken kimutatott *a, e* 3. személyű rag lappang, a személyjelölő hangelem tehát itt van, nem pedig a *n*-ben (l. BUDENZ u. o. 345. l.).»

M. főerőssége a *-nak, -nek*-beli *a, e*; s ezen kissé csodálkozom, mert más alkalommal (NyK. 25 : 265) ő maga emelt szót bizonyos képzők *e*-jének (a melynek mélyhangú párja *a*) olyatén fölfogása ellen, hogy ennek megelőzője *j-s* (o: *í-s*) diftongus volt. Ehhez képest a *-nak, -nek*-beli *a, e*-nek idézett fölfogása visszaesés. Régebben az a nézet uralkodott nálunk, hogy az *a, e* hang «állandó hangszíne» valamiféle jelentős *-j* elemnek benne lappangására vall. Az én meggyőződéseim szerint azonban az *a, e* állandósága (vagyis az, hogy nem váltakozik *o, ö, é*-vel) egymagában nem jogosít föl erre a föltevésre, hanem még valami kell hozzá, t. i. az *a, e*-nek *á, é*-vel váltakozása. Mindazon *a, e* hangok, a melyeket kétségtelen bizonyítékok alapján tarthatunk *i*-utóhangú diftongusból fejlődöttnek, váltakoznak *á, é*-vel (vö. *jára, kére ~ járánk, kérünk; adna, kelne ~ adnátok, kelnétek; háza, keze ~ házát, kezét; várta, kérte ~ várták, kérték; várja, kérje ~ várják, kérjék; haza, ide ~ hazáig, idebb*). Ilyen váltakozás nélkül semmi féle *a, e*-ről nem tehetjük föl jogosan azt, a mit M. a *-nak, -nek*-beliről állít. Éppoly kevésbé kereshetünk ezen rag magánhangzójában lappangó *-j*-t, mint a tárgyias *-lak, -lek*-ben, pedig ennek az *a, e*-je szintén állandó. Aztán, ha csakugyan olyan eredetű volna az a magánhangzó, mint M. gondolja, valószínűleg nem is *-nak, -nek*, hanem *-nák, -nék* volna a rag, mert ilyen hangtani helyzetben rendszerint megmaradt a hosszúság.

Hogy a *-nak, -nek*-beli *-n*-t M. minek tartja, azt nem tudom, mert nem nyilatkozik róla határozottan; de az idézett pont után következőből, a melyet értekezésem elején közöltem, azt lehet ki-venni vagy legalább kisejteni, hogy ő is, mint BUDENZ, nyomatékossító segédragot lát benne. Megjegyzendő azonban, hogy az a személyragokkal társult *-n*, a melyről BUDENZ részletesen értekezett az Ugrische Sprachstudien első füzetében, eredetileg csakis a birtokos személyragozásban fordult elő s a birtok többségének a jele

volt (vö. PAASONEN, Mordv. lautl. 120—123). Ebből természetesen még nem következik az, hogy az igeragozásban ne lehetne ilyen *-n* vagy legalább nyoma, mert hiszen kétségtelen példáink vannak arra, hogy a névszók személyragozása hatással volt az igék személyragozására, és megfordítva, s némely ragok átterjedtek egyikből a másikba (pl. a vogulban, de a magyarban is, a miről más alkalommal szándékozom szólni). Azonban a jelen esetben ilyen átterjedésről nem lehet szó, mégpedig két okból nem: *a*) mert a birtokos személyragozás csupán a tárgyias igeragozásra volt hatással, ellenben az alanyi ragozásban ilyen hatást nem tudunk kimutatni; de még ha volna is rá példa, nem használna semmit, mert *b*) a birtokos személyragozásban a plur. 3. személy ragja nem *-nak*, *-nek*, és nincs is semmi nyoma annak, hogy valamikor ilyen alakú lett volna, ennél fogva az alanyi igeragozás *-nak*, *-nek*-je nem is kerülhetett onnan.

Azt, hogy a *-nak*, *-nek* rag magánhangzója nem azonos az 1. és 2. szem. ragjának magánhangzójával, még abban az esetben sem kellene különös dolognak tartanunk, ha csakugyan személyrag volna a *-nak*, *-nek*, mert hiszen maguknak a megfelelő névmásoknak a magánhangzója sem azonos, és ilyen eltérést másutt is találunk névmásban is, ragban is (vö. pl. f. *mi-nä* «én», *si-nä* «te», *hä-n* «ő», birt. személyragok: 1. *-ni*, 2. *-si*, 3. *-nsa*, *-nsä*). Még kevésbbe kell rajta megütköznünk, ha a *-nak*, *-nek* előrészében nem névmási elemet, hanem igenévképzőt látunk.

Mármost, hogy folytassam a magam magyarázatát, még a praesensen kívüli alakokról kell szólnom. A rokon nyelvekben azt látjuk, hogy a praeteritumi és conditionalisi ragtalan egyesszámi 3. szem. alaknak megfelelő többes a plur.-jellel alakult; pl. f. *meni* «mene, ment», *menisi* «menne»: (dial.) *meni-t* «menének, mentek», *menisi-t* «mennének» | md. *kuloš*, *kulož* «meghalt», *peleš*, *pelež* «félt»: *kuloš-t* «meghaltak», *peleš-t* «féltek» | cser. *tolon* «jött»: *tolnət* «jöttek» | vog. *jäls* «járt», *mins*, *minəs* «ment»: *jäls-t* «jártak», *mins-t*, *minəs-t* «mentek»; *minnūw* «menne»: *minnū-t* v. *minnūwət* «mennének» | oszjtj. *vus* «vett»: *vuse-t* «vettek» (ΠΑΡΑΥ J.); *mənāḡə* «menne» (*mənāḡəm* «mennék», *mənāḡən* «mennél»); *mənāḡə-t* «mennének» (PAASONEN). — A magyarban is van ilyen alakulású plur. 3. szem.: *várta-k*, *kérte-k* (= a várt, kért igenév többes száma). Minthogy pedig a m. *-á*, *-é*-képzős praeteritum és a

conditionalis főalakja szintén igenévtő, és sing. 3. személye ragtalan, az előbbieket alapján joggal föltehetjük, hogy a plur. 3. szem. eredetileg pusztán a plur. jelével alakult az igenévtőből, tehát valamikor *várá-k, *kére-k, *várná-k, *kérné-k volt. Ezekből az alakokból a praesensbeli -nak, -nek átterjedésével lett a későbbi várá-nak, kére-nek, várná-nak, kérné-nek, éppúgy mint a finnben oli-t, meni-t, olisi-t, menisi-t-ből a praesensbeli -vat, -vät végzettel oli-vat, meni-vät, olisi-vat, menisi-vät (l. fönnebb a 251. lapon)*). A várta-k, kérte-k-féle eredetibb alakok mellett hasonlóképpen jöttek létre várta-nak, kérte-nek-félék (vö. Hunfalvy-Album 42), a melyek a régibb irodalomban elég közönségesek, sőt itt-ott még ma is előfordulnak (vö. TMNy. 1 : 605).

Az imperativusban szintén van -nak, -nek, s minthogy a sing. 3. szem. -n-je névmási eredetűnek bizonyult, hajlandók lehetnének ezt a -nak, -nek-et ugyanazon névmási elem (*-j_n) többes számának tartani. Azonban a finnben, a hol — mint fönnebb láttuk — a sing. 3. személyben ugyanezen -n-képzős névmási elem van alkalmazva, azt találjuk, hogy a megfelelő plur. alak a névmás képzőtlen alakjának többes számával alakult: tuokaan (< *tuoka-sen) «hozzon», mäykään (< *mäykä-sen) «menjen»: tuokaat (< *tuoka-set) «hozzanak», mäykäät (< *mäykä-set) «menjenek» (Savo) | saakoon (< *saako-sen) «kapjon», eläköön (< *eläkö-sen) «éljen»: saakoot (< *saako-set) «kapjanak», eläkööt (< *eläkö-set) «éljenek» | andakaa(n) «adjon», mäykää(n) «menjen»: andagassek «adjanak», mäykässek «menjenek» (Ingr.). Ezeknek az alapján föltehetjük, hogy a magyar imperat. plur. 3. szem.-ében eredetileg szintén csak a névmási alaptőnek megfelelő személyrag plur. alakja volt, vagyis ugyanaz a *-j_sk, a mely az =uk, =ük, =ok, =ök birtokos személyragban maradt reánk (l. M. Nyelvhaszn. 2 111); tehát ad, mén imperat. plur. 3. szem. alakja valamikor *adj_s-j_sk (-j_sk), *mēj_s-j_sk (~ Ingr. andagassek, mäykässek) volt, s ebből *adj_sk, *mēj_sk lett, a melyből a mai adjanak, mējenek szintén a praesensbeli -nak, -nek átterjedése útján állott elő.

* * *

(*) A finnben még több ilyen rag-áatterjedés is történt; nevezetesen átterjedt a praesensbeli plur. 1. -mme, 2. -tte a praeteritumba, a conditionalisba és az imperativusba (vö. SETÄLÄ, TuM. 53, 114, 148).

Meg kell még emlitenem azt a rejtelmes *-n* járulékot, a mely Moldvában az északi csángók nyelvjárásában különféle sing. 3. szem. tárgyas ragozású alakok végén van (a conditionalist kivéve, a melyre nem találtam példát); pl. *értin, szeretin, mongygán; látán, gyűjtén; hallottán, mondottán, láttán, kértén, szeretén, kértin, törtin, tettin; aggyán, elvegyén* (Nyr. 30 : 112; 31 : 5, 143—148). Ilyenek a közönséges *mongya, aggya, akarta, kérte*-féle alakokkal vegyest fordulnak elő. Az *-n* előtt mindig *á, é* vagy *i* van; csak két példában *o*: *elfogatton* (30 : 112), *fokton* (31 : 147). [Alanyi ragozású *-án, -én*-végű alakot kettőt találtam: *szólján* (szóljon, szólaljon, 31 : 147) és *vegyén* (vegyen, 31 : 143).]

Ez az *-n* aligha régi maradvány, hanem alkalmasint valami-féle újabb keletű járulék. Határozott véleményt nem mondhatok róla, mert ahhoz több adat kellene.

* * *

Vizsgálódásom eredményeit a következő pontokban foglalhatom össze:

I. 1. A *-gy* és az *-sz*-képzős igék praesensbeli sing. 3. szem. alakja (*vagyon, megyen, teszen, leszen* stb.) eredetileg *-n*-képzős igenév volt.

2. Valószínű, hogy eredetileg ilyen alakulású volt minden iktelen igének praesensbeli sing. 3. szem. alakja.

3. A *nincsen* ige utórészében a *van* lappang.

4. A *jön* és a *hín, szín, rín*-félék újabbkori analógiás alakulások.

5. A praeteritumbeli *-n* (*tön, vön, lön* stb.) a praesensből való átvétel.

II. 1. A többesszámi *-nak, -nek*-végű praesens-alakok eredetileg *-n*-képzős igenevek többesszámúak voltak.

2. A praeteritum-, conditionalis- és imperativusbeli *-nak, -nek* a praesensből való átvétel.

III. Az imperativusbeli sing. 3. szem. *-n* (pl. *várjon, kérjen*) névmási elem, t. i. a névmás *-n*-képzős alakjának maradványa, tehát azonos az *ön* névmás *-n*-jével.

SZINNYEI JÓZSEF.

Finnugor-török szóhasonlítás.

1. *Szalad* «evado, aufugio, subterlabo» (MA.). — BUDENZ MUSz. 272. l. (n. 276.) a *száll* igével kapcsolja egybe. E helyett SETÄLÄ NyK. 26 : 385, FUF. 261. f. *suota* «grex equarum in venerem ruentium», *on suodaleu* «venerem appetit (equa)», lpN. *čuöddet* pr. *čuödam* «feminam circumcurrendo quaeritare». A lp. szóval már összehasonlította GENETZ Suom.-Ugr. d 8. Ezen f. és lapp szók ide tartozhatnának ugyan, ha volna adatunk arra, hogy eredeti jelentésük «futás» volt, de ezt csak úgy kell kikövetkeztetni, s bajos adatok híján eldönteni, hogy a két fogalom közül, a melyek tényleg összetartozhatnak (v. ö. *koslat*, GOMBOCZ NyK. 30 : 488; észt *sõitma*, *sõidan* : 1. «fahren, reiten», 2. «laufen», 3. «sich begatten, von vierfüßern» WIED.), melyiket illeti meg az elsőség. Ennélfogva nem fogadhatom el ezt a hasonlítást, hanem talán helyesebb nyomon jár DONNER, Vergl. Wbuch, n. 722. (II. 41.), a ki bár más etymológiát ajánl, mégis felemlíti f. *solua* «sich vorwärts mit getöse bewegen»; Erw. *solua*, *solju* «mit dumpfen laut, mit geriesel od. gerassel sich bewegen, allmählich gleiten, schreiten od. glitschen; sich hin und her bewegen»; — *solahtoa* «siklani, kisiklani, osonni» Kal. 32 : 351. *solahuttoa* «sich stürzen» Kal. 8 : 176. «hineinstossen, szökkent» (VIKÁR) Kal. 13 : 199.

Alakja s jelentése e f. szónak teljesen megfelelne a m. *szalad* igének; csakhogy már mint a *solu-*, *solju-* is mutatja, a «mozgás» jelentés kapcsolatban van benne a «zúgás» jelentésével, sőt némely származékában ez az utóbbi látszik az eredetinek, pl. *solata* «dumpf lauten, rasseln, platzend herausströmen, rieseln, sprudeln» (ERW.). Erre vallana *sola* «tompá hang, csörömpölés, csörgés, zörgés» (SZINNYEI). Csakhogy ezzel szemben ugyancsak *sola* «keskeny ház-köz, sikátor, szoros-út (SZINNYEI), hasonlókép *soluke* «der

schmale gang, der schmale beiderseits eingezäunte weg, die allee» (ERW.).

Minthogy pedig ez utóbbi két szó bizonyosan a «menés» jelentéséből fejlődött, mint akár a *folynosó, gang*, világos, hogy a kétféle f. *sola* külön eredetű. Ha pedig ez igaz, akkor könnyen érthető, hogy a velük kapcsolatban lévő igék némelyikében mikép egyesült a két heterogén jelentés: a zúgásé s a menésé. Szóval helyes s biztos a föltevés, hogy van egy f. **sol-* tövünk, a melynek «menés, futás» a jelentése. (Észt *sõluma, -un, -uda* «hin- und herlaufen, fliegen, in bewegung sein» WIED. 1192. nem ide, hanem a *száll* igéhez tartozik. Megfelelője f. *suilua* «siklik, gleiten, ausgleiten, glitschen», *suilata* «gleiten, glitschen, herabschreiten».)

Megemlítendőnek tartom, hogy a *sol-* tönek van *hol-* megfelelője is, bár a viszonyukat pontosabban most nem tárgyalhatom. Ilyenek: *holajaa* 1. «dumpf lauten, rieseln, murmeln»; 2. «unstät sein, herumschweifen, herumirren»: *aina holajavat kylää* «immer schweifen sie im dorfe herum»; *holjua* (v. ö. *soljua*) «sich hin- und herbewegen, schwanken, wackeln»; *holina* = *solina* «dumpfer laut, gerassel, geriesel»; 1. még *holkkuu, holkuttaa*.

LappS. *čälestet* «salire», *čälom* «saltus», *čälet, čälestet* dim. *čälegätet* inch. id. (LIND.) — N. *čellit* «unico saltu salire», *čellistet* dem. «ugrándoz», *čellitet fact.* «ugrat», *čelodet, čeludet* «ide-oda ugrik», *čelon* «ugrás», v. ö. *čellot, čellolet, čälestet; čälotet* 1. «ugrat», 2. «im galopp fahren; kjøre i galopp» (FRIIS) — Lule *čällat* «hinabspringen, sich hinabstürzen» (HALÁSZ); *čälu-, čälute-, čälaste-, čälije-* «ugrik» (WIKL.) — Pite *čällüt, čälutät* (HAL.).

Vog. FK. *sulėti* ugrik, L. *sulimt-* kriechen, *sulent-* schleichen MUSz. 277. 1. DONNER II. 41. B. *sulinti* «szökken», *sulintäli* «iramodik», *sulij* szökkenő, szökkenés. A hosszú *ü* a vogB. ben nem lehet eredeti, valamint az *l* sem a FK. s vogB. f. i. alakjaiban. Azt vélem, hogy ide tartozik vogB. *sümi* szökik, ugrik, K. fut, *sümili* ugrik, FK. *süm-* rohan, KL. *šümi* id. < **sulmi, *šulmi*. Alig hihető, hogy külön eredetű volna vogB. (*çot-*)*sulgi* kiszóródik, *sulgälti* hull, *pal-sulgi* széthull.

Zürj. *šal*: *šal munny* «szétszóródik, szétmegy», *šaledny kajny* «kibugyog», *šaljödny* «szétszór, elönt, elszór, elpazarol, zerstreuen, verschwenden», *šalkjalny* «szétmegy, fölolvad; zergehen, sich auflösen» (WIED.).

Cser. *šolem* «elfut» (SZIL.), *šiläm* Bd., *šiltäs* Tr. id.; *šilše* *saldak* «szökött katona» Bd.; *šilše* «landstreicher» Tr.; *šal'ša* «der ausreisser, schurke» [RAMSTEDT, a ki helytelenül mondja < *šaläs* elrejtőzik, mert ennek megfelelője *šolam* (SZIL.) id., *šolam* (ny.), *šulam* (k.) «titkol, geheim halten» (WESKE).

Csuv. *salan-* «sich zerstreuen» Máté 9 : 36 ; 26 : 31. «разсе-ваться, elszóródik, elszéled» ; *salat-* «растративать, elpazarol» (tkp. elszór, ZOL.), v. ö. *sulěnkě* «lejtő, раскатъ» Ucebn. 78; *sulěn-* «hajlik a nap, склониться» (AŠMARIN Pjesni 35, 2, Luk. 24 : 29.).

Oszm. *sal-* *صالىق* «megmozgat, lök, kerget, hajít», *asker s.* «truppen entsenden» ; *mejdana at s.* «auf den platz hervorsprengend» ; *dogany s.* «den falken steigen lassen» ; *ateše salar* «ein in das feuer stürzender d. i. tollkühner». A «futás» jelentésben különösen használatos a caus. *saldyr-* «sich stürzen» : *bu hajvanin ardana saldyr* «fuss ezen állat után ; jage hinterdrein». Így jelenti a refl. *salynyr-* : «sich hin- und herbewegen, schlendern, sich wiegen, nachlässig gehen» ; továbbá *saly vermek* «loslassen, gehen oder laufen lassen» ; v. ö. *salma deve* «ein versprengtes kameel». Érdekes még megemlíteni, hogy a mozgás jelentésből már az oszm.-ban kifejlődik a lógó, fityegő : *salyndyr-* «baumelnd herabhängen lassen», v. ö. *sačy saly vermek* «das haar frei herabhängen lassen» (ZENKER).

Ebből gondolom, hogy idevaló kaz. tat. *salin-* «lehajlik, lelóg», *salinki* «az öltöny lelógó része» (BÁL.); *salin-* külföldben annyit is jelent : «повалиться = leesik, ledől» (OSTR.). De még feltűnőbb, hogy *salin* a. m. «раскатъ на зимней дорогѣ, síkos jégút tél idején» (BÁL. helytelenül : «gödörösödés téli úton»), pl. *jul bik bozok salin bik küb* «az út nagyon rossz, sok a csúszósa» ; *saniuli* «раскатистый» (OSTR.). Ezt a jelentést pedig nem lehet abból a *sal-* igéből kifejteni, a melynek «класть, положить, поставить (домъ)» (OSTR.), «vetni, rakni, helyezni, önteni, építeni» (BÁL.) az értelme. Sokkal biztosabb, hogy egy másik, még pedig mozgást ill. menést jelentő *sal-* igéből származik.

A kirk.-ben a *sal-* igének szintén két jelentése van, jobban mondva kétféle *sal-* igével van dolgunk. Az elsőnek a jelentése : «построить, положить, felállít, rak, helyez» ; a másodiké : «пучить, ereszt, bocsát» : *kus, it sal-* «kibocsátani zsákmánya az ölyvet, a kutyát» ; *au, karmak sal-* «kivetni a hálót, horgot» ; *šijri*

men kojdu köpürgö sal- «a teheneket s juhokat átvezetni a hidon». Különösen megjegyzendő *sala* «folyó; притокъ рѣки, folyó áramlása» (KIRG. SZ. V. Ö. BUDAG. I. 690—1.).

A bask.-ban is *dal-* «класть, положить, поставить (домъ)». De itt is megvan *dalju* «раскатъ на зимней дорогѣ», s ugyanennek a jelentése még ez is: «járvány»; *daldir-* azt is jelenti: «освободить, megszabadít»; *daljn-* «нагнуться, отвиснуть; lehajlik, lelóg»: *daljnib turgan butak* «lelógó ág».

Jak. ? *älii, älijäbin* «herbeistürzen, vorbeistreichen»; *älik, äliktik* < *älii* «rasch, flink; gyors, sebes» (BÖHNL.); v. ö. a szókezdő s elmaradásáról u. o. 214. §.

(GRÖNBECH p. 90. *älik, älii* összeveti ujjg.-oszm. *äv-* «siet» igével, azzal a feltevéssel, hogy jak. *äli* < **ävlii*, a mit azonban nem tud igazolni.)

2. *Szám* (VÁMB. Szóegy. NyK. 8 : 173; MUNK. NyK. 18 : 84; 25 : 283. WICHM. Tschuw. Lehnw. 96.).

oszm. *saj-* «számlál», *sajil-* «gezählt werden, zählbar sein»; *saji, saj* «szám» (ZENKER).

kel. t. *san* «zahl, zählung, berechnung»; *sanagci* számoló (ZENKER).

csag. *saj* «compte»; *saj-* سابق «compter» (PC.) *sajja* id.; *saju, sajın* «zählung, rechnung» (PC. KÚNOS, Čag. Wb.); *sajla-* «kiválaszt, auswählen» (KÚNOS u. o.); «faire choix, tenir compte» (PC.); *sajlan-* «zählen lassen; être porté en compte» (KÚNOS, u. o.; PC.); — *san* prüfung, zählung (KÚNOS u. o.); سان «compte, nombre, membre» (PC.); *sanag* «rechnung, zahl» (KÚNOS u. o.), «compte, supputation» (PC.); *sana-* سانامق «compter» (PC.).

kaz. t. *sajla-* «választ» (BÁL., ZENK.) «выбирать» (OSTR.) (cser. *sajlém*); *sana-* «számlál» (BÁL., OSTR.).

bask. *šana-* «считать, számlál»; *šanau* «счетъ, számlálás» (KAT.).

kirg. *sajla-* «избрать, kiválaszt»; *san* «számlálás»; *sana-* «számlál»; *sanaulq* «сосчитанное» (KIRG. SZÓT.).

orkh. *san* «szám», v. ö. *sansiz* «innombrable» (ТНОМ. 37; RADL. 389.).

koib. *sâne, sane* «rechnung, zahl»; *sanîrben* «lesen, zählen» (CASTR.).

Az idézett példákból látható, hogy *saj-* igeszó válik ki a számlálás fogalmának jelölésére. Lehet, bár éppen nem bizonyos, hogy a *san* szó e *saj-* származéka; ezt azért nem igen tartom valószínűnek, mivel a *san* s származékai tudvalevőleg becsület, tisztelgetet is jelentenek, a melyet lehet is nem is a számlálás fogalmából kifejtteni, de mindenesetre nagyon bölcselkedően okoskodva (alább erről még szólunk). Jelenti továbbá a kel. törben *san* «stück eines ganzen, glied», pl. *san san* «stück für stück», s ez a jelentése már inkább közeledik a szám fogalmáéhoz. Ha továbbá meggondoljuk, hogy a *saj-* töből nehezen érthető *san* < *sajin* (v. ö. csag.-ban), könnyen támadhat az a gyanu, hogy e két alak *san* ~ *saj-* között nincs alaki közösség, és hogy a jelentésbeli csak másodrendű fejlődés. Alapszik pedig részint a *san* rokon értelmén: *stück, glied*, a melyből a rokon hangzás teljes értelmi megegyezést teremtett. Külömben maradjon ez csak feltevés.

De már teljesen hibásnak kell tartanom ZENKER következő véleményét: *san-* < **sajin-* refl. von *saj-*. Alakilag az ilyen összevonás ellen már fönt megtettem a kifogásomat. A *san-* (tat. *sana-*) jelentése: «meinen, dafürhalten, schätzen, urtheilen, denken, glauben, vermuthen, voraussetzen, wollen, verlangen». Ezt alig lehet ebből kimagyarázni: «bei sich zählen», mint ZENKER gondolni látszik. Tudvalevőleg ez az ige hasonló jelentésben nagyon el van terjedve a törökség területén: csuv. *son-*, *sun-* (PAAS.) «kíván, gondol»; csag. *san-* «estimer, conjecturer, se précautionner, se préparer» (*schonen* csak VÁMB.-nál); alt. *sana-* «gondol, kíván, szándékszik, akar»;

mong. *sana-* «denken, gedenken», s innen belekerült a jakutba: *sanā-* «denken, meinen, nachdenken, begreifen, für etwas halten» BÖHTL., BOLLER M. Verb. 58. (306.)

Mint jövevénytő cser. *son-* «gondol, kíván», *šandar-* «bizhiteget» (v. ö. PAAS. Finn.-ugr. s-laute 80. l.); vogP. *sōneti* «észrevesz», K. *sonāti* «becsül» (más képzővel).

Végre m. *szán-* «destino, propono» is bizonyára ide tartozik, a mint azt már BOLLER i. h. Bud. Török-magy. nyelvhasonlítás (= TM) 167. VÁMB. Szóegy. NyK. 8:174. látták. Kölcsönvételnek tartom.

Ezekhez az igékhez tartozik (vagy az igék tartoznak ő hozzá) a f. e. *san* «becsület, tisztelget» jelentésben, s azt állítom, hogy a *saj-* igéhez semmi köze sincs.

A *saj-* igéből képzett igenevek ellenben ezek a névtők: orkh. *saju* «jeder», *jir saju* «en chaque pays», c'est-à-dire: «chacun dans son pays», proprement: «en comptant» gerundium de *saj-* (ou *sa-?* «compter») (THOMSEN, Inscr. Orkh. 154. l. V. ö. RADL. Altt. Inscr. 132. l.).

tar. *sai*; alt. *sajin* «каждый»; kaz.-t. *sajin* «-nként»: *kön s.* «naponként, jeden tag» (BÁL.); jak. *āji*, pl. *kün āji* «täglich». A jakutban érdekes párja *aχsin*, *aχsigar* ugyanezen jelentésben < *āχsi* «rechnung, gegenseitige abrechnung» (v. ö. GRÖNB. 69. l.).

Végre a szóban forgó ige rokona a csuv. *suw-* (ZOL.), *su-*, *sēw-* (GRÖNB.), *sēw-* (MUNK. átírása szerint); inf. *suma* Sv. Ist. 45. «считать по порядку, számlál». Ebből az egyetlen alakból, a melyben *w* mutatkozik, GRÖNB. 69. l. az összes id. rokonságban egy eredeti *b* elvesztére következett. De a csuv. *w* ~ *j* változásra egyéb példával is rendelkezünk, pl. cs. *fiw-* ~ tat. *təj-* «érint»; cs. *kēwā* ~ tat. *kējā* «moly» (AŠM. Gram. 80. 95. l.). E szerint *sēw-* is lehetne < **sěj-* s megfelelné az eddig talált *saj-* igének; ámbár az sincs kizárva, hogy *saj-* < **saw-* (v. ö. PAASONEN, JSFOu. 21: 26. l.).

Mint az inf.-ből: *su-ma* látható, mássalhangzók előtt *sēw* > *su* válik, úgy hogy ide tartozik *sum* (-*m* névszóképzővel) «szám, számlálás, счет, число», a melyet AŠM. Izv. 18: 127. l. idéz (v. ö. WICHM. Tschuw. Lehnw. 96.). De ennek van egy bökkenője. Az t. i. hogy ZOL.-nál *som*, *sum* «rubel», kaz.-tat. *som* (BUDAG.), *sum* (BÁL.) id., kirg. *som* id., s a mellett «брусъ желѣза, листовое желѣзо, vasdarab»; v. ö. alt. *som temir* «súlyos vas, твердое желѣзо»; tob. t. *som* «руль, корма, kormány a hajón» (BUDAG.), csag. *som* «pur, massif, entièrement» (PC.), «massiv gearbeitet» (VÁMB.), bask. *šum* «rubel, hólyag v. daganat az ember fülén s lágyékán». Megjegyzi még ZOL.: v. ö. perzsa *šem* (сeм), tat. *sum*, permi *šem* (зүрj. šöm) «pénz, деньги» (зүрj.-ben még «pikkely» WIED.).

Most már valóban nem tudom, mit gondoljak e szóról, még ha nem is tekintem más mint «rubel» értelmét. Vajjon a csuvasból került-e a többi nyelvbe, vagy a csuvas s a többiek úgy vették valahonnan közösen kölcsön? Legjobb, ha egyelőre elválasztjuk tőle a csuv. *sum* «szám» jelentésű szót, melyet akkor eredeti csuvas képzésnek tarthatunk.

Azonban még most sem estünk át minden nehézségen. Azt gondoltuk fent, hogy csuv. *sëw-* < **sěj-*. De akkor hogyan magyarázhatjuk ZOL. *e* szavát: *solim* «számlálás, *счет по порядку*»? Lehetetlen, hogy más eredetű legyen, mint hogy a *sëw-* igéből származzék; viszont az se lehetséges, hogy a régibb **sěj-* igéből keletkezzék. A képző itt is *-im* a megelőző *l* < *w* gondolható, továbbá *ě* > *o* az *l* miatt, úgyhogy **sëwim* > *solim*. Azt is említettük, hogy GRÖNB. nem *j-*, hanem *v-* ill. *b-*tövéeknek gondolja ezen egész sor szavakat s ez az adat is mintha igazat adna neki. Azonban csak látszólag. Mert ez a *solim* véleményem szerint bizonyosan újabb képződés < **sëwim*. A szokatlan *l* > *w* hangváltozásnak az okát megtaláljuk a csuv. *sulla-* (ZOL.), *süllä-* (PÁPAI) «megválaszt, *выбирать*» igében, mely nem egyéb, mint a tat. *sajla-* átvétele, a mint azt még a meglévő *sujla-* alak is bizonyítja (Máté 13 : 48.).

Végre térjünk vissza a mi *szám* szavunkra. Könnyű róla elválasztani az *-m* deverbális névszóképzőt, mely szerte megvan a finnugor s egyúttal a török nyelvekben. Nyilvánvaló tehát, hogy *szám* < **szaj-m* (*a-* illabialis rövid *a*), vagyis, hogy a töve szintén **szaj*, mint az idézett nyelvekben.

Viszont bizonyosnak mondhatjuk azt is, hogy az összes ismert s idézett adatok közül egy se felel meg e szavunknak annyira, hogy jövevényszónak tarthatnók. Még a csuvas se, a mely csak annyiban hasonlít hozzá legjobban, hogy ugyanaz a képzője, de erősen eltér tőle abban, hogy más, változott hangbeli töből van képezve.

Jogosan mondhatjuk tehát, hogy nem átvett, hanem a főntebbiekkel eredeti rokon szó.

3. a) *Szel-* scindo, proscindo, schneiden (MUSz. n. 300; DONNER n. 696; ŠETÄLÄ FUF. 264.).

vogB. *sili* «szeletel», *silti* «hasít», KL. *silti* «metsz, fölszijal», KL. *sälli* «szeletel», K. *selti* (MUNK. NyK. 25 : 260.).

votj. *šeläp*, *šelläp*; *šiläp*, *šiläp* (MUNK.); *šelep* (WICHM. 66.) «forgács; holzspahn».

zürj. *tšälal-* «spalten, ritzen machen; hasít, rovátkol».

finn *säle*, g. *säleen* «szilánk», *sälö* id.

lpN. *callet*, pr. *čalam* «szel, hasít»; Lule *čuöla-* «hauen,

schneiden» (WIKL.), Pite *čullat*, *č'ollat*, *čollat* «metsz, vág» (HAL.), S. *salet* «findere, szel», *čuolet* «scindere» (LIND.).

cser. *šeram* «hasít» (*šeram* id. GEN. 45.), *šeläm* (m.), *šelštiäs* «szétpattan», *šelon-kajem* «megreped; bersten», *luat-kok užašes šelon* «tizenkét részre osztotta». O. 71.

csuv. *čil-* (*čěl-* PÁP.) «hasít, szel, щепать; szíjat szel, кроить ремни; lehánt, отдирать на мелкия части»; *čilě* «szelet, отръзокъ» (ZOL.).

jakut *sül-* «die haut abziehen» (BÖHTL.), *č ~ s* hangmegfelelésre v. ö. u. o. 186. §.

b) *Szilánk* «spänchen, splitterchen» stb.:

Tudvalevőleg van egy mélyhangú tő is, melynek származékai hasonló jelentésűek:

f. *sale*, g. *saleen* «szilánk»; *silu* «szálka, kis szilánk, hulladék darabka»; *salia-* «hasogat szilánkot».

lp. S. *čušla-* «vág, metsz; hauen, schneiden» (WIKL.), *čullat*, *čollat*, *ču'llat* id. (HAL.)

cser. *šulam* «metsz, szel, szab», *šulošt-* «zerschneiden», *šuluktém* «kiherél».

osztj. S. *šqlě* «levágott darab».

vog. B. *sälēm* «szálka».

magy. *szil-*: «vág, farag, gyalul»; *sziló pad*: «faragó pad» (MTsz.); *szilat*: «szelet» (Nyr. 10: 327.), *szilak* id. (PP. Nyr. 12: 557; 15: 428; Kriza); *szilánk*, *szilány*: «gyalúhulladék», *szilács*: «forgács» (MTsz.); *szilony* «gespaltene rute (zum fassbinden)» (KRIZA, MTsz.).

Bár méltán feltűnő, hogy a régi nyelvben mindezek ismeretlenek (SZILY NYUSZ.), ellenben csak *szivol*, *szivul*, *szijal*, *szijul* «seco» fordulnak elő a NySz.-ban. Viszont ismeretes dolog, hogy a nép nyelve számos régi szót megtartott.

c) *Szalu* «hohlbeil, ascia» (Beszt. Szósz.).

A másik csoport ugyanezen tőből egy *g ~ v* hanggal bővült: mordE. *šalgu-*, *šalgu-*, M. *šalgâ-* «szúr»; E. *šalgo*, *šalgä*, M. *šalgä* «fulánk; túlevél»;

osztjK. *sožät*, I. *sūwt* «szalú, hohlbeil zum aushöhlen von trögen und kähnen»; *sōgot* «gyalú» (PATK. CASTR.).

f. *salvaa* «ácsol, kivág, herél».

vog. K. *sëilä*, B. *silä*, KL. *síl*, P. *sil* «szálka; spänchen, splitterchen» (MUNK. ÁKE. 555.).

Lásd PAAS. FUS. 57, SETÄLÄ, FUF. 2 : 259.

Mind a két tudós ide sorolja magy. *szalu*: «vályozó, hornyoló horgas fejsze, vájó balta; ácsok simító szerszáma»; *szalul, szalval* (MTSz.); v. ö. MUSz., DONNER i. h.

Alább majd megpróbáljuk kideríteni a *szalú* ~ *szilánk* szók többeli hangeltérését.

d) *Szalag*: «vimen, vinculum». Sőt igaza van DONNERnek, a ki ide sorolja *szalag* szavunkat is n. 694, a melyet a többi tudósok (MUSz. n. 275, PAAS. FUS. 45. SET. FUF. 2 : 250.) «kötni» alapfogalomból magyaráznak s a szerint hasonlítanak. Erre vall, t. i. hogy «szalag» tlk. a. m. «szelet», az ilyen kifejezés: «Szalag-szijat metszeni valaki hátából: de cute alicuius ligulas trahere» PP. Már a Beszt. s Schläg.-ben is együtt van: *zalak ziw*. Úgy látszik, hogy rokonértelmű szók, v. ö. alább a *szíj* magyarázatát. A szó régi jelentése különben nemcsak «vinculum», hanem «vimen» is; ez pedig alig érthető a «kötés» fogalomból, de igenis könnyen a «vágás, szelés» fogalmából, valamint a f. i. példákból is látható. Viszont a «vimen» jelentéséből: «gerte. reis, ruthe; flechtwerk, bindwerk» könnyen származhatott szórványosan a «vinculum». A nép még csak «pántlika» értelemben használja, a mely inkább «szelet», mint «kötő». Az idegen szó nem bírta ugyan kiszorítani az eredetit, azonban etymologiai értékénél fogva lehetett rá olyan hatással, hogy jelentésváltoztató hajlandóságában támogassa, mint-hogy akár a «szíj», akár a «szalag» szóhoz természetes mellékképzet gyanánt fűződik a «kötés», mivel erre nemcsak hogy alkalmas, hanem állandóan használtatik is.

Ha így okoskodik vala, bizonyosan nem írta volna álmélkodva SZEMERE: «hogy a *szalag* a ,pántlikát' kitehesse, meg sem álmodtam» (SZILY NYUSz. 293.).

Végül meg kell még említenem f. *selkä-puu* «ein pfahl, auf welchem die fischnetze zum trocknen aufgehängt werden; der hebebaum am ziehbrunnen; háló-szárító rúd; szivárványos kút rúdja» (ERW.); *selkäin*, gen. *selkäimen* «hálószárító rúd; vmi fölött keresztben fekvő fa» (SZINNYEI); v. ö. mordE. *šalgo* «botocska, bot; botocska, a melylyel a hársfaháncsot leszakítják». Ha a finn

szó csakugyan ide tartoznék, a mit éppen nem tartok bizonyosnak, érdekes magashangú párja volna az említett hasonló képzésű mélyhangúaknak.

Rendes tünemény a finnugor s az összes ural-altáji nyelvekben az ú. n. hangrendi párhuzam, úgy hogy nincs kizárva a lehetősége annak, hogy az imént elsorolt magas- és mélyhangú azonos értelmű szók csakugyan közös eredetűek hang-tartalmukban is. De ezt a kérdés homályossága miatt függőben kell s lehet hagynunk.

A mélyhangú szavakhoz sorakoznak a következő török szavak:

kaz.-tat. *čal-* «levág (állatot)», *kuj č.* «bárányt levágni».
kirk. *šal-* id., bask. *sal-* id.

oszm. *čalim* «él, a minék éle van; schneide, alles was eine schneide hat» (VAMB. Urspr. 490. v. ö. NyK. 8:174. «côté tranchant de l'épée» SB.

e) *Szélj*, *sziju*, *szijju*, *szí*, *széva* MTsz. *szyu*, *szju*, *szíj*, *szí* NySz.: «riemen»; *szijal*, *szíul* «seco disseco», *szivol*, *szívil* id. (NySz.); *szíjjok*: «vágok» Nyr. 12:95; *szíjó kés*: «kétnyelű vonó kés (húsoló, faragó, simító szerszám)», *szívó* (*szíló*) *kés* id., *szív-«hasít abroncsnak való ágat»*, v. ö. *szil-* «vág, farag», *szíjács*, *szíács*, *szívács* (v. ö. *szilács*): «gyaluforgács, vonókéssel csinált forgács» (MTsz.; MUSz. n. 298, 300, DONNER n. 634.)

oszm. *soj-* (čag. ad. *soj-* és *sij-* BUDAG. v. ö. oszm. *sír-*, *sijir-*) «lehánt, lenyúz, levetkőztet, kirabol (ZENK., BUDAG.), *заколоть, рѣзать животи*; állatot levág, leszúr» (BUDAG.).

čag. *soj-* «óter le peau, un habit; lenyúz, levetkőztet» (PC.).
alt. *soj-* «lehánt, lenyúz».

kirk. *soj-* «lenyúz»; *sojau* «tűlevél; игла хвойныхъ деревьевъ; tövis, túske; колючки на растеніяхъ».

bask. *šuj-* «állatot levágni; колоть ножомъ животное; lenyúz, содрать кожу съ тѣла»; — *šujindi* «lehántott nyírfa; береза съ которой сняла береста».

vog. B. *sol* (nem hosszú *ō* mint MUNK. írja ÁKE. 555.), P. *šal*, ALV. *šal* «nyárs». De kötve hiszem, hogy ez volna alapjelentése, mint MUNK. i. h. gondolja. Mert nem lehetne belőle kimagyarázni 1. a «túske» jelentést, v. ö. VogNépk. 3:19. *ini' juw qlne*

aumij solil pēlilawē «a csipkerózsán lévő fájdalmas tüskék szurdalják».

2. ék u. o. 3 : 445. *nāyk-jiw vortij sol* «vörös fenyőfából való kemény ék».

3. *sol-pun* «szörszálka» u. o. 4 : 145.

4. *sol-jgut-iäl* «hegyes fanyilak» I. 86.

Mindezt lehetetlen a «nyárs» fogalmából kimagyarázni, de igenis lehet a «szelés, vágás, hegyezés» fogalmából, a mint fönt kétségtelen példáit láttuk. Ugyanebből kimagyarázható a «nyárs» is, sőt ezen esetben nem is lehet másképp magyarázni. A vogul szavakat MUNK. is így fordítja: «zugespitzter stock; spiess». AHLQV. nál a szó jelentése: «stange, fische darauf zu trocknen», s mind a két szempontból figyelmeztetek a f. i. mordE. *šalgo*, f. ? *selkäin*, *selkä-puu* szavakra.

Még egy adatot meg akarok említeni, mivel ilyen kényes kérdéseknél a legkisebb részlet is fontossá válhatik. VogNépk. IV. 151. meg akarják vendégelni az érkező vendéget, s a gazda így szól hozzá: «*ti tūj tēlēm nāwer-pī jol-solemtāln*, egy ezen nyáron ellett csikófiút surj le». Ha megnézzük eddigi idézeteinket, sok példát találunk, hogy az ide vágó s tartozó szavak épp az állatok levágását, leölését is jelentik, pl. maga a tör. *soj* ige is.

Hogy zürj. *šol* «spiess, speer, lanze, pflock», votj. *šālī* «stab, stock» minő viszonyban vannak az id. vogul szókkal, a melylyel MUNK. i. h. összehasonlítja, nem tudom megmondani. Nem lehetetlen, hogy kölesönszók a vogulból.

Bővebb bizonyítékul felfogásunk mellett szolgálhat még vogB. *sālt*, AL. *solt* (talán *solt*?) «háncs», bár feltűnő az *ā* hosszúsága, a minő azonban nem ritkaság a vogB. elsőszótagjában, v. ö. *sālem* «szálka». Még biztosabb adat vogT. *šult* «szelet» (< **sult*, a hol *s* > *š* mássalhangzó illeszkedéssel az *l*-hez v. ö. PAAS. FUS. 6. s köv. l.), a mely teljesen megfelelője a m. *szj*- szónak nemcsak hangjaiban, de jelentésében is. Viszont nem is lehet különválasztani a vogB. *sol* szótól; persze hogy a magánhangzókban sokféle kiegyenlítőds történt.

Ide való továbbá: zürj. *šul* «zum flechten präparirter bast; fonásra elkészített háncs»; — *šulal-* «szedel, hasít, hánt; aufspalten, aufschlitzen der länge nach, spleissen (kienspäne), abstreifen (bast)» (WIED., ROG.).

A felsorolt adatokból kiviláglik: 1. hogy a magy. *szij-* ige < **szoj-* való s a mély hangzó a *j* hatása miatt lett *i*-vé.

2. hogy *szil-*, *szilánk* stb. < **szal-* a *szij-* analógiája miatt szerezte *i* hangzóját.

3. hogy *sziv-*, *szivács* stb. a *szij-*-ből ered *j* ~ *v* változással, ill. hiatus-töltő *v*-vel.

4. magától értetődő, hogy *szij* «riemen» voltaképpen *szíju* rövidítése és a *szij-* igeének participiuma.

SZILASI MÓRICZ.

Irodalom.

Journal de la Société Finno-ougrienne. XXI. (PAASONEN H. Die sogenannten Karataj-Mordwinen oder Karatajen. — RAMSTEDT G. J. Das Schriftmongolische und die Urgamundart. — WICHMANN Y. Kurzer Bericht über eine Studienreise zu den Syrjänen 1901—1902. — NIELSEN K. Lappalaisten murteiden tutkimisesta. — PAASONEN H. Matkakertomuksia vuosilta 1900—1902. — Auszüge aus den Sitzungsberichten der Finnisch-ugrischen Gesellschaft.)

Keleti Szemle. IV. 2. szám. (KUUN GÉZA gr. Gurdēzi a törökökről. VIII. — PATKANOW S. Geographie und Statistik der Tungusenstämme Sibiriens. — MUNKÁCSI B. Ältere Berichte über das Heidenthum der Wogulen und Ostjaken. — PRÖHLE VILMOS. Baskir nyelv-tanulmányok. — DANON A. Essai sur les vocables tures dans le judéo-espagnol. — Irodalom. — Kisebb közlések.)

Nyelvészeti Füzetek. Szerkeszti SIMONYI ZSIGMOND. — 7. GOMBOCZ ZOLTÁN. Nyelvtörténet és lélektan. — 8. SIMONYI ZSIGMOND. Helyes magyarság. — 9. VARGA IGNÁ CZ, SZABÓ DEZSŐ, KERTÉSZ MANÓ. Nyelv-járási tanulmányok. — 10. NAGY SÁNDOR. A váci nyelvjárás.

THEISZ GYULA. Francia-magyar szótár. Budapest, Lampel R. Ára 5 korona.

ZOLNAI GYULA. Magyar oklevélszótár. 6. és 7. füzet.

Szláv jövevényszavaink.

(Hetedik közlemény.)

Nem a véletlen dolga, hogy ez észak-olasz és dalmáciai X., XI., XII. századi szentek tiszteletére nálunk nincsenek templomok, kápolnák, kolostorok. Igaz, hogy mi a XI., XII. századból e tekintetben nem tudunk valami sokat hazánkat illetőleg, de az a kevés, a mit tudunk, rendkívül fontos kereszténységünk kezdetére. Azok között a szentek között, a kiknek tiszteletére nálunk a XI., XII. században templomok, kápolnák, monostorok épültek, két réteget különböztethetünk meg. Az egyikbe tartoznak azon szentek nevei, a kiknek tisztelete közvetlen a honfoglalás előtt is hazánk dunántúli és dunáninneri részeiben megvolt, s a melyek a mi okleveleink és egyéb emlékeink tanúsága szerint a XI., XII. században is megvoltak, s megvannak a mai napig. Ez a réteg ékesen beszél arról a folytonosságról, a mely szerint a kereszténység történetében hazánk e részein a honfoglalással nincsen megszakítás. A másik rétegbe tartozik azoknak a szenteknek a tisztelete, a kik hozzánk a XI., XII. században kerültek. Ez a rész is rendkívül fontos, mert benne határozottan felismerhetjük azt az idegen hatást, a mely bennünket kereszténységünk felvételével ért. S ez a hatás a szentek neveiből ítélve nem közvetlen olasz.

Az első rétegre biztos útmutatónk a hazánk dunántúli részeinek, közvetlen a honfoglalás előtti, IX. századi kereszténységére vonatkozó «*Conversio Bagoariorum et Quarantanorum*» (kiadva PERRZnél és A honfoglalás kútfőiben). Ebből a «*Conversio*»-ból értesülünk arról, hogy hazánk dunántúli és dunáninneri részeiben, valamint a velünk határos osztrák örökös tartományok-

ban milyen nevű szentek tiszteletére emeltet a salzburgi papság templomokat a IX. században. Ha mi e szentek neveit összehasonlítjuk a Szent István királyunknak tulajdonított oklevelekben (v. ö. KARÁCSONYI J.: Szt. István király oklevelei és a Szilveszter-bulla), valamint egyéb XI., XII. századi emlékeinkben előforduló szentek neveivel, meglepő egyezést fogunk találni. Ez egyezések a következők:

1. A nyitrai adománylevélben «*ecclesia sancti Emerami*» fordul elő, az 1111. évi zoborhegyi eredetiben fennmaradt oklevélben («*in ecclesia sanctorum Emerami, Andree et Benedicti*») olvasható. Szent *Emmeram* püspök van a nyitrai káptalan régi pecsetjein is (v. ö. JERNEY, Tört. tár II. 158.), s ma is a nyitrai püspöki templomnak egy része Szt. Emmeram tiszteletét hirdeti.

A «*Conversio*» azt mondja, hogy ADALRAMMUS salzburgi érsek (meghalt 836-ban) «*ultra Danubium . . . in Nitrava consecravit ecclesiam*» (HFK. 310. l.). A szentnek neve nincs megemlítve, de ez nem lehet más, mint Szt. Emmeram, kinek ereklyéi a regensburgi Szent-György-kápolnában feküdtek, a hová a freisingeni Szent-Péter-templomból szállították. A bajorok térítőjének, Szent Emmeramnak tiszteletére monostor állott a X. században Regensburgban, s hazánkban a honfoglalás előtt nagy volt a tisztelete, mert egyik ófelnémet nyelven megmaradt imája megvan szlovén és óbolgár nyelven (v. ö. MELICH: Szláv jöv. I. 1. 50. l.).

2. A zalavári alapítólevélben azt olvassuk, hogy ott «*ecclesia beati Adriani, qui est in Zala . . . cum capellis in honorem sancti Georgii et sancti Laurencij*» áll. A zalavári konventnek még 1757. évi pecsétjén is Szt. *Adorján* van ábrázolva, jobb kezében zászlót, baljában pedig pajzsot tartva (v. ö. JERNEY, Tört. tár II. 162.). Zalában ma is van *Szent-Adorján* község, Veszprémben *Adorjánháza*, Vasban *Andorlak* (magyarosított név, szlov. *Adriánci*, «od Sz. *Adriána* mántrnika takozváni»). Zobriszani szlovén 71. l.). A szentnek tisztelete mellett tesz tanúságot az is, hogy *Adorján* nálunk elterjedt személynév volt. Egy 1157—58-i oklevelünkben «*Ego Stephan[us] filius Adriani*» olvasható (v. ö. FEJÉRPATAKY, III. Béla okl. 28. l.), egy 1186-ban «*per adrianum budensem prepositum nostrumque cancellarium*» áll; a MargLeg.-ban (224. l.) «*adrian jfpan vr*»-ról van szó. Hely- és vezetéknevekben pedig az *Adorján* (v. ö. SZAMOTA-ZOLNAI: Okl. szót., Münch.-k.: naptári rész

márcz. 4: *Adorian*) és *Adrán, Adrián* (v. ö. Nyr. XXXII. 81.) Dunántúlra egész a mai napig kimutatható.

A «*Conversio*»-ban azt olvassuk, hogy Mosaburgban, a későbbi Zalavárott PRIBINA szlovén fejedelem salzburgi mesteremberekkel építtetett egy templomot, a melyet LIUPRAMMUS 850—864 közt felszentelt és «in qua ecclesia *Adrianus* martyr humatus pausat». A zalavári alapító levél szerint Zalavárott Szent György és Szent Lőrincz tiszteletére emelt kápolnák állottak. A «*Conversio*» jól ismeri e szentek neveit, mert a salzburgi papság egy templomot «in honorem sancti *Laurentii* (HFK. 313. l.)» szentel fel, s Regensburgban Szent Emmerám csontjai a Szent-György-kápolnában voltak. Szent Lőrinczre (v. ö. MargLeg. 97, 126, 223: zent *levrinc, levrync*, Münch.-k. naptári rész aug. 10, 17: *lerinch*, Apost. mélt. 21: zent *lörynceth*) még csak az a megjegyzésem van, hogy a magyarországi naptárban ünnepnapja volt Szent László decretumai szerint már a XI. században, s hogy személyneveink közt a XI., XII. századtól a mai napig gyakran előfordul (az 1111. évi zobori oklevélben *Laurentius* presbyter van, ugyanez időben az esztergomi érsek szintén *Laurentius*, 1134. évi okl.: *Laurenti[us]* filius Salomonis, 1138. évi okl.: capellanum nostrum, nomine *Laurencium*, canonicum de Tithil; 1162, 1171: curiali comite *Laurencio*, 1181: sacerdos *Laurentius* etb.).

3. A veszprémi püspökség alapító-levelében olvassuk, hogy Veszprémben «ecclesia sancti Michaelis archangeli» áll. A veszprémi püspökség régi pecsétjein «Szent Mihály arkangyal szárnyakkal, karjait kiterjesztve» van ábrázolva (v. ö. JERNEY, Tört. tár II. 159.). A veszprémi egyház okleveleinkben gyakran egyszerűen «*Sanctus Michael*»-nek van nevezve (v. ö. pannonh. apátság al. lev.: eccl[esi]a s[anct]i Michahelis, 1079—80: Guden oklevele: s[anct]o michaeli, s[anct]o MicHaeli). Szent Mihály arkangyal (v. ö. HB.: bovdug *michael* archangelt) hazánkban egyébként is nagy tiszteletnek örvendett; Szent Mihály arkangyal tiszteletét hirdette az erdélyi egyházmegye, s volt klastrom is tiszteletére (v. ö. Fila 1116—1131-i okl.: monasterio s[an]c[t]i Michaelis, MargLeg. 111: «ky maskeppen neuzetetyk nyulaknak zyetenec. zent *myhal* clastroma mellett»). Szent Mihály arkangyalnak ünnepnapot rendel Szent László decretuma s számtalan ember viselte a *Mihály* nevet a XI., XII. században (v. ö. «Géza és neje . . . 974 körül vették fel

a keresztséget és Géza, a Stefan, testvére a *Mihály* keresztény nevet nyerte» PAULER, A m. nemz. tört.² I. 24.); Guden 1079—80-i oklevele szerint Veszprémben «*michael p(res)b(yte)r*» van, Szent László egyik udvari káplánja *Mihály*, II. Béla egyik bakonybéli oklevele *Michael* parasztról tesz említést; egy 1135-i okl. «*homo condicion. Michal*»-t említ; 1181-i okl. Pécssett «*hospes Michael*»-ről szól; a MargLeg.-ban van «*myhal vr*» (65, 94, 104. 224. l.) s ugyanott «*myhaly jacab*»-ról történik említés (187. l.). Mindezek az adatok azt vallják, hogy Mihály arkangyalnak nagy volt a tisztelete hazánkban a XI., XII. században.

A «*Conversio*» szerint ADALWINUS salzburgi püspök KOCEL szlovén fejedelem jelenlétében «*ad Orta hu . . . consecravit in honorem sancti Michaelis archangeli (HFK. 313.)*» egy templomot. *Ortahu*-t nem azonosítom a mai *Ortaháza*-val (v. ö. 864-ben: *Ortahu*, 1032-ben *Orta*: viele Ortschaften in Baiern und Oberösterreich; OESTERLEY: Hist. geogr. Wb.), sem pedig Veszprémmel. A Szent-Mihály-adatnak azonban mégis megvan az a bizonyító ereje, hogy e szentnek a tisztelete hazánkban közvetlen a honfoglalás előtt már megvolt.

4. A «*Conversio*»-ban a felsoroltakon és a Bold. Szűz Mária tiszteletére emelt templomokon kívül még a következő szentek tiszteletére emeltet a salzburgi papság templomokat, kápolnákat Pannóniában és az osztrák örökös tartományokban: Szent Péter (kolostor Salzburgban és v. ö. Szent László 1083—95-i okl.: *ecclesiam beatissimi martini ad monasterium beatissimi petri*), Szent Pál, Ker. Szt. János, Szent János ev., Szent Hrodbert (ez a szent alapította a salzburgi püspökséget, a mely 798-ban érsekséggé emeltetett; misekönyörgése megvan a Pray-kódexben, ünnepnapja pedig márcz. 27-én naptárainkban, KNAUZ, Kortan 263; helyneveinkben 1365-ben *Luprichfolua*, 1366-ban *Rupertfalua* Vas megyében, CSÁNKI, Magyarorsz. tört. földr. II. 788. Radovánfalva alatt; Beregszásznak régi *Luprecht-zaza* neve szintén Ruprecht: Hrodbertus-szal függ össze), Szent Margit (apáczáink közt a XIII. század elején igen elterjedt név volt a *Margit*, még pedig *Margit* és *Margareta* alakban; északol. emlékekben *Margerita* Sitzungsber. XL. 113. és *Malgarida* u. o. LXVII. 697. fordul elő. A mi *Margit*-unk *Margerit*-ből *Margrit*-en keresztül lett; *Marghrit* vezetéknevek a németek közt ma is vannak), s a speciális pannóniai szentek közül

Szent Márton (v. ö. *monasterium s. martini in monte pannonie* KABA okl. 1177; *ecclesia sancti martini in vrodi*, II. Béla okl., *ecclesia sancti martini*: Brátkán 1157—58. okl.; személynevekben: *Martynus* prépost Veszprémben GUDEN okl. 1079—80, egy bakonybéli paraszt neve II. Béla alatt *martinus*, 1135-ben: *martun*; a MargL.-ban 153, 171. egy somogyi paraszt neve *marton* stb.) és Szent István (számtalan személynévben, a mit előmozdított az is, hogy Szent István királyunk is e szentnek nevét viselte; a passauai püspökség szintén Szent István vértanu egyháza volt; lásd az *István* névnél).

A «*Conversio*»-nak e szentjei mind kimutathatók templomok, kápolnák neveiben, XI., XII. századi személy- és helyneveinkben, a mi ékesen beszél a kereszténység folytonosságáról a pannóniai részekben.

A kereszténységnek hazánk dunántúli és dunáninneni részeiben a honfoglalással való meg nem szakadása mellett tesz tanúságot az ókeresztény pannóniai szenteken (Márton, István) kívül Szent Ipoly tisztelete (róla volt címezve a zobori apátság, 1157-ben van *Ipoly* nevű püspökünk, FEJÉRPATAKY: III. Béla okl. 27; a MargLeg.-ban 215. «*ipolt ispan*»-ról van szó), Szent Szabina temploma (v. ö. «*ad locum qui dicitur Dyod, in ecclesia sancte Sabine*» V. S. Ger. 19. §.; MargLeg. 23, 63, 67, 206: soror *abyna*), Szent Anna (számtalan dunántúli templom ma is ennek a szentnek nevéből nevezve), Szent Agatha stb.

A második rétegbe tartoznak azok a szentek, a kiknek tiszteletét hazánkban csak a XI., XII. században tudjuk kimutatni, s a kiket feltétlenül az ide beözönlő idegen papok terjesztettek el. Ha a magyarságot a keresztény hitnek az olaszság nyerte volna meg, s benne ez szilárdította meg, akkor e rétegben sűrűn kellene előfordulnia az észak-olasz szenteknek. A speciális észak-olasz szentek azonban nem fordulnak elő, a mint azt a következő, nem éppen teljes összeállítás igazolja.

1. A tihanyi apátság Szent *Ányos* püspökről van címezve (JERNEYnél Tört. tár II. 120. Szt. *Ányos* vagy *Angyán* olvasható), az 1055-i alapító levélben «*ad ecclesiam sancte Marie sanctique aniani episcopi et confessoris . . . in loco qui vulgo dicitur tichon*» olvasható. DÁVID dux 1095 i oklevelében «*monasterio s(ancti) a(niani) tichoniensis*» áll. Szent *Anianus* orleansi püspök neve

megvan legrégebb személyneveink közt is (v. ö. Okl. szót.), s benne van legrégebb naptárainkban is (v. ö. KNAUZ, Kortan 137.).

Hogy *Anianus* tisztelete a németeknél el volt terjedve, arra idézem IV. Henrik német császár egyik oklevelét (WENZEL: Árp. U. O. I. 28.), a mely 1074-ben kelt s Enns folyó mentén egy falunak szól, a melyben «altare sanctorum Martini et *Aniani*» van.

2. A somogyi klostrom alapító-levele azt vallja, hogy a monostort 1091-ben Szent *Egyed* tiszteletére alapították. Egykorú okiratokból tudjuk, írja FRAKNÓI (Szent László lev. a montecassinói apáthoz, 13. l.), hogy Szt. László Somogyvárt általa alapított apátságot Szent Egyednek tiszteletére szentelte, a franciaországi (Saint-Gilles) apátság alá rendelte s szerzeteseivel népesítette be. Legrégibb személyneveink közt az *Egyed* igen gyakori (v. ö. 1171-i okl.: ego Benedic filium fratris mei *Egidium* és Okl. szót. 1135: *Egud* stb.).

A Szent Egyedről szóló cikkben a Kirchen-Lexikon azt írja, hogy tiszteletére voltak templomok Francia-, Német-, Lengyel- és Magyarországon. Szent Egyed Karintjának ma is a védő szentje; a gráci «Domkirche» Szent Egyed tiszteletét hirdeti. Olaszországban azonban a Szent Egyed-cultus a XI. századból ki nem mutatható.

3. A bakonybéli apátság Szent *Móricz* tiszteletére épült (v. ö. 1086: ad monasterium Sancti *Mauricii*, 1135-i okl.: monasterium sancti *mauricii*, u. o. cenobio *mauricii*, *mauricii* de bel; a V. S. Ger. 9. §.-ban egyszerűen *beel*). A hagyomány azt tartja, hogy ezt a kolostort Szent István a német földről behívott Szent *Gunther* tanácsára építtette, s mint a Kirchen-Lexikon megjegyzi, a bakonybéli monostor «bewahrt bis heute *Gunthers* zeitweiligen Aufenthalt in frommem Andenken». Szent *Gunther* Csehországban halt meg (1045. okt. 9.) Dobrovodán (itt van Szent-Gunther-hegy is), de neve hazánk személynevei közt is ismert lehetett, mert a bakonybéli javakat összeíró 1086-i oklevél mint határjelzést használja ezt, hogy «ad sepulehrum *Gunther*».

Szent *Móricz* ökeresztény szent, tisztelete azonban főleg Németországban és Franciaországban (itt ma 18 Saint-Maurice helynév van) volt elterjedve s az osztrák örökös tartományokban is vannak Szent-Móricz helynevek.

4. Külön csoportot alkotnak XI., XII. századi szentjeink közt

a specziális német szentek. Ide való Szent *Gál*. A skót barát *Gallus*-ról, ki Alamanniában: a sváb földön térített s ki a Sanct-Gallenkolostort alapította, ezt írja a Kirchen-Lexikon: «Am 16. Oktober begehen den Festtag des Heiligen mit einem besonderen Officium die Bisthümer in der Schweiz, in Deutschland, in den oesterr. Erblanden deutscher Zunge, in Tirol und Böhmen und ebenda finden wir auch seit den ältesten Zeiten St. Gallen-Kirchen». Hogy e szentnek nálunk is nagy volt a tisztelete, bizonyítják a következők: α) A magyarországi naptárban szintén okt. 16-án ülték meg e szent ünnepét (KNAUZ, Kortan 191. l.); β) Személyneveink közt a *Gallus* már 1177-ben előfordul («Gallus comes», KABA okl.; más adatok: Okl. szótár), s helyneveink közt a régi időkben Dunántúl van *Gálosháza* (Zala- és Vas-m., CSÁNKI, Magyarország. tört. földr. II. 748, III. 54.), *Gálostelke* (u. o. Fehér-m., III. 329.), *Gálofalva* (u. o. Somogy-m. II. 607.) s ma is van *Szent-Gál* (1281-ben: de villa Sancti Galli, CSÁNKI. III. 252.) és *Szent-Gáloskér* helynevünk. Ide tartozik a somogyi *Gyalán* is, a hol a XIV. században volt plébánia (KARÁCSONYI: Szent István okl. 41.); a helynévre v. ö. *Gallus Gillianus* mellékalakját. γ) A Pozsonyi krónikában 1228. év alatt olvassuk: «consecrata est ecclesia . . . in qua continentur . . . reliquie . . . de sancto Gallo confessore» (v. ö. ENDLICHER: Mon. Arp. 58. l.); δ) *Gallus*-nak a legrégebb magyarországi missalékban benn volt a misekönyörgése is, a mint azt a Pray-kódex tanúsítja (v. ö. A Pannonh. Szent Ben. r. tört. I. 454.). A Németországban térítő többi skót barátot szintén megtaláljuk hazánkban vagy kápolnák neveiben, vagy helyneveinkben. Ilyen *Kilián* (v. ö. Würzburgban Sanct *Kilian*: WATTENBACH: Deutschl. Geschichtsquellen⁶ I. 124; Henrik 1007-i oklevelében: sanctorum *Kilian*i et Georgii, KARÁCSONYI: Szent István okl. 44.), a kinek *Colonat* és *Totnat* társaisával ünnepnapja benne van hazai naptárainkban (v. ö. KNAUZ, Kortan 206, helyneveink közt: Gyergyó *Kilyénfalva*), ilyen továbbá *Columbanus*, a kinek nevét *Kálmán* királyunk is viselte, a mint azt latin okleveleinkben *Colomannus*-szal váltakozó *Columbanus* alak is bizonyítja (v. ö. az 1009-i veszprémi oklevél latin szövegét, muz. példány: *Columbano*; más a *Colomannus* osztrák vértanu, v. ö. KNAUZ, Kortan 156.). Ez ir barátok tiszteletéhez járulnak a tulajdonképi német szentek; ilyenek: Szent *Willibaldus* eystatteni püspök, Szent László idejében két kápolnája volt: Ravazdon és

Tepej-én (v. ö. Pannonh. Szent Ben. r. t. I. 563.); misekönyörgése van a Pray-kódexben, s mellette még a következő német szenteknek: *Zsigmond*, *Osvaldus* (v. ö. *Osvát* nevű embereinket), *Lambertus* (v. ö. *Lambertus* krónikáíró, hersfeldi benczés, élt 1071. táján; nálunk 1111-ben zabori oklevélben *Lambertus* decanus, 1135-ben: *Lambertus* comes budrugiensis; naptárainkban *Lompert*, *Lombert* stb.), *Rudbertus*, *Briectius* (= Bereczk), *Waldburga*, *Ottmarus*. Szent *Gotthard* (hersfeldi benczés, 1005-ben, Guntherrel egy időben élt) tiszteletét hirdette a szent-gotthárdi apátság (1183-ban alapította III. Béla; 1198-ban: fratres cystericiensis ordinis in Sancto *Gotthardo*, CSÁNKI, Magyarország. tört. földr. II. 797.). A német szenteknél azonban ki kell emelnem, hogy ismét nem akármely német vidék szentjei vannak nálunk. A freisingeni szenteket: Corbinianust, Florianust pl. hasztalan keressük nálunk a XI., XII. században.

5. A német szenteken kívül vannak nálunk cseh szentek is; ide számítom Szent Adalbertet, Szent István tanítóját, kinek tiszteletét az esztergomi egyházmegye hirdeti s kinek neve számtalan *Albert*tünk (v. ö. MargLeg. 142, 188, 190: paraszt ember neve *Albert*; V. s. Ger. 11. §.-ban egy barát neve *Albert*; továbbá 1157-i okl.: ecclesia sancti *Adalberti*, FEJÉRPATAKY: III. Béla okl. 27; Szent László idejében kápolnája volt Varsányban, Pannonh. Szent Ben. r. t. I. 563.) és *Bélánk* nevében van meg. Speciális cseh szent volt Szent *Venczel*, s nálunk idevalók a zalamegyei Szent-Vinczló és Szent-Viszló (v. ö. CSÁNKI, III. 110.), személyneveink közül *Becsen* (v. ö. cseh *Bičen* = Venczel, GEBAUER: Staroč. slovn.; okleveleinkben: 1162: per notarium *bicenium* scribi, 1171: scriba regis *Becen* scripsit, 1181: uilla *Becen*, usque ad sepulchram uxoris *Becen* és FEJÉRPATAKY: A kir. kancellária 28, 91. l., a hol *Vicenus* mellékalakja is van) és *Vének* cseh eredetű. Cseh papoknak tulajdonítom Szent *Vid* (Prágában a X. században volt Szent *Vid* tiszteletére emelt templom; itt voltak Szent *Venczel* csontjai, v. ö. Arch. f. slav. Phil. XXV. 14, 17: и положиле в цмнтрѣ свѣтаго Кнѣа о десноую страну олгара окою на десте апостолау пренесено же в истинноу внстѣ тѣло Кириллака княза христолюбца; и. о. сзда же црккы свѣтаго Кнѣа; Szent-*Vid*-templomnak volt a XIV. században a papja Nep. Szent János is) és Szent *Kelemen* tiszteletének elterjesztését (v. ö. a tihanyi 1055-i alap.

levélben: uilla . . . que simul ad sanctum *clementem* terminatur; Szent Kelemen tisztelete nagyon el lehetett terjedve a csehéknél; COSMAS művének második könyvét CLEMENS brzewnowi benczés apátnak ajánlotta, WATTENBACH, *Deutschl. Geschichtsquellen* II. 205; Prágában a XIII—XIV. században volt Szent-Kelemenkolostor, Szent-Kelemen-templom, v. ö. HELFERT, Spisy Jána Husa, index). E Csehországból elterjedt szentek tiszteletére csak azt jegyzem meg, hogy nálunk Adalberten kívül a XI. században voltak cseh papok is; bizonyítja ezt a Vita s. Ger. 12. §.-a, a hol azt olvassuk, hogy Gellérthez «concurrabant . . . Tewtonici, Bohemi, Poloni, Gallici et ceteri»; bizonyítja továbbá FELICZIÁN esztergomi érsek 1134-i eredetiben fennmaradt ítéletlevele, a hol a zágrábi népre vonatkozólag ezt olvassuk: «Ad instruendam huius plebis ignorantiam quendam *boemicum* uenerabilis uite uirum nomine DUCH (olv. *Duh*; SZAMOTA-ZOLNAI Okl. szótárában *dúc* alatt 1434-ből Georgius *Dwch* alighanem *Duh*-nak és nem *dúc*-nak olvasandó) idoneum repperit (v. ö. még *Duh* cseh voltára KARÁCSONYI, Szt. Gellért 59.)». — A mai dunántúli püspökségek névtáráiban több templom a prágai Nep. Szt. János tiszteletére van emelve (v. ö. Rátót, Kajár, Esztegár), de jóllehet e helyek közül *Kajár* előfordul már a XI. században, a szentnek a tisztelete újabb, mert Nep. Szent János a XIV. században élt Prágában s a Szent-Vid-templom papja volt.

6. Az eddig felsoroltakon kívül van még Szent Miklós egyháza a XI., XII. században (ünnepnapja Szent László decretumaiban; Prágában a XIV. században temploma volt, v. ö. HELFERT, Spisy Jána Husa, index) s Szent Cletusnak *Kiliti*-ben. A mai dunántúli *Kiliti* helyről a veszprémi püspökség 1827-i schematismusában ezt olvassuk: «*Kiliti* (Pagus). Parochia Antiqua e Saec. 14. restaurata 1794. Ecclesia ad S. *Cletum*». Hogy régen is Szent *Cletus* tiszteletére volt az idevaló templom, a falu neve bizonyítja. *Kiliti* ugyanis Szent László 1083—95-i eredetiben fennmaradt oklevelében is előfordul *Cletii* alakban (később *Clety*, v. ö. Pannonh. Sz. Ben. r. t. I. 308, CSÁNKI, II. 620.) s ez teljesen érthető *Cletus*, illetve *Cleti* névből (v. ö. KNAUZ, Kortan 156.). Párhuzamos helyet azonban külföldi templomokból nem tudok e szentre idézni.

A szenteknek nevei közt sem a régi, sem pedig a XI., XII. századi réteg nem tüntet fel specziális észak-olasz, illetve velencei

szenteket, s ez nézetem szerint az olasz térítést hirdető elmélet ellen egyik legerősebb érv. A XI., XII. századi oklevelekben megmaradt magyar személynevek közt, a mint azt a keresztnévek tárgyalásánál látni fogjuk, szintén hasztalan keresünk olyan nevű papokat, embereket, a milyenek Olaszországban, illetve Velenczében voltak. Később, a XII. század végén, s még inkább a XIII., XIV. században elterjednek nálunk is az olasz szentek (v. ö. 1238-ban: abbas ecclesie S. Pantaleonis de insula Danubii, ma Duna-Pentele, CsÁNKI, III. 342; személyneveknél lásd *Donát*-ot), de ez keresztényiségünk felvételénél későbbi kor már.

A szentek tiszteletével szorosan összefügg az, hogy minő be rendezésű mise- és egyéb könyvek voltak nálunk a XI., XII. században. Szent László 1083—95-i oklevelében olvassuk, hogy Pannonhalmán volt «psalterium gallicanum, ebraycum, grecum», itt azonban «gallicanus»-on nem olasz, hanem francia beosztású zoltárkönyvet kell értenünk (v. ö. Szent István kir. emlékezete, 173. l. és Pannonh. Szent Ben. r. tört. I. 355, más francia hatásra, a milyen a miséhez való előkészületnél a fésű használata v. ö. Pray-kód.: *ad pectinem* és PRIKKEK: A Pray-codex 22. l.).*) A misekönyvekre útbaigazítást nyújt a naptári rész, s ez, mint szent *Gál* ünnepe napjánál bizonyítottam, szintén német mintára volt csinálva. Meg vagyok róla győződve, hogy a misekönyvek naptári része a kiinduló ponton szintén csak olyan volt, a milyent akkoriban a salzburg-passaui egyházmegyékben használtak. S a CYRILL- és METHOD féle naptártól itt is csak különbségek vannak; ebben a naptárban (X. századi, megvan az Assemani evang.-ban) pl. Szent Adorján ünnepe augusztus 26-ára esik, holott a róm. kath. egyház, s így a magyar kath. egyház is legrégebb naptáraink tanúsága szerint e szentnek napját márczius 4-én ülte.

Végig mentem VOLF összes érvein; kutattam a helyesírást, a kiejtést, vizsgáltam a X—XII. századi olasz betűtypusokat, megemlítettem a X—XII. századi velencei latinságot, a szentek tiszteletét, s úgy találtam, hogy a mi térítőink a kiinduló ponton nem voltak olaszok. A magyarok sem a keresztény hitet, sem az írást,

*) E kötet 1. része 153. lapján helytelen az állítás, hogy *gallicus* régi emlékeinkben csak «francziát» jelent. A középkori lat. terminológiában *Gallia* = Észak-Olaszország is, s ugyanakkor *Francia* = Franciaország.

sem a hazai latinságot nem kapták Velenczéből. VOLF értekezésének alapgondolata tulajdonkép a Szent Gellértről szóló szép legendákra van alapítva, de a mikor elismerem, hogy Gellért lehetett XI. századi papjaink közt a legműveltebb, legtanultabb, a papság nagy többsége nem volt olasz. A legendában már az is feltűnő, hogy Velenczében, Bolognában semmit sem tudtak a magyarok közt történt térítésről; Szent Gellért arról, hogy itt téríteni való vidék is van, nem Velenczében, hanem Rásínától a dalmát vizeken értesül, a mikor Jeruzsálembé akar menni. E tervétől idehaza nálunk csak ismételt rábeszélések után áll el, s mikor térít, akkor sem Dunántúl történik az, hanem Tiszántúl. S mikor itt neki is képzett papokra van szüksége, nem velencei társait hívja, hanem küldi Waltert Székesfejérvárra, a ki hét magyarul tudó barátot hoz. Egyházmegyéjébe azután is «Tewtonici, Boemi, Poloni, Gallici et ceteri» nemzetiségű papok jönnek. Már PAULER GYULA is megjegyezte, hogy Olaszországból a XI. században az ott levő zavarok és egyéb süllyedt állapotok miatt papokat kapni nem lehetett. S hasonló panaszt olvasunk Szent Lászlónak a montecassinói apáthoz írt levelében is (v. ö. FRANKÓI: Szt. László lev. a montecass. apáthoz Bpest, 1901. 4. l.: «Ezért fájlaltam, hogy te az én országom állapota felől senkit sem kérdeztél ki s még ezen részekben sem tudakozódtál . . . Már eddig is kedveskedtem volna néked ajánlékokkal, ha nem féltém volna attól, hogy a ti országtokban uralkodó zavarok közepett, gonosz emberektől támasztott akadályok szándékomat meghiusítják»).

Az olasz térítést hirdető elméletet tehát nem vallom: kereszténységünk kezdetét, latin-betűs műveltségünk terjesztőit a kiinduló ponton, értem X—XII. században nem az olaszoknál keresem. Hogy azonban a magam nézetét az összes idevágó adatok alapján kifejthessem, meg kell vizsgálnom egy másik elméletet is, s ez az ÁSBÓTH OSZKÁRÉ.

10. §. ÁSBÓTH régebben azt bizonyította (v. ö. NyK. XVIII. Szlávság a magyar keresztény terminológiában című értekezését), hogy a cseheknek kiváló részük volt a magyarok megtérítésében. Az elmélet szerint a csehek a magyarokat inkább csak a latin-betűs írásra s a latin betűk olvasására tanították, míg a magyarban levő szláv keresztény terminus technicusok ÁSBÓTH szerint nem a cseh keresztény terminológiából, hanem a CYRILL és ME-

THOD-féle nyelvémlékek keresztény terminológiájából valók. Ott, ahol a CYRILL és METHOD-féle keresztény terminológia akár jelenésben, akár a szó képzésében vagy egyéb hangformájában a magyarban levő megfelelő terminus technicustól különbözött, ÁSBÓTH a tények vallomása ellenére hypothesishez folyamodott, s azt mondta, hogy nyelvünk tanú a mellett, hogy az illető kifejezés így is hangzott CYRILL és METHOD nyelvében. De még így sem sikerült minden szláv eredetű kifejezésünkről bebizonyítania, hogy a CYRILL és METHOD-féle terminológiából való. A *zsolttár* szót pl. sehogyan sem tudta megmagyarázni a CYRILL és METHOD-féle keresztény terminológiából, ezt az egy szót egyenesen a csehből magyarázta, mondván: «meglehet, sőt valószínű, hogy a *zsolttár* szó nyelvünkbe nem a CYRILL és METHOD-féle nyelvből, hanem kivételképpen egyenesen a cseh nyelvből került» (NyK. XVIII. 411.).

Az ÁSBÓTH féle tanításból kiemelem, hogy ÁSBÓTH és VOLF közt csak az írás és a latin olvasás eredetére volt nézeteltérés, keresztény szláv kifejezéseinket mind a ketten egy és ugyanabból a nyelvből: a CYRILL és METHOD-féle dunántúli szláv nyelvből magyarázták (ekkor még ÁSBÓTH is vallotta a MIKLOSICH-féle ószlovén elméletet).

Azt, hogy cseh papok is voltak hazánkban a XI. században, tagadni nem lehet. A szentek tisztelete tárgyalásánál magam is bizonyítottam. Az azonban igen feltűnő, hogy a cseh papok nem a cseh nyelvben levő keresztény terminus technicusokat terjesztették el nálunk, a mint elterjesztették a lengyeleknél, a kiket ők térítették, hanem elterjesztették CYRILL és METHOD kifejezéseit. ÁSBÓTH részletesen foglalkozik ez ellenmondással, s hajlandó feltenni, hogy a cseheknél,* sőt az összes szlávoknál kezdetben a CYRILL és METHOD-féle egyházi nyelv lett volna a liturgia nyelve. E gondolatát, valamint egész cseh elméletét nem részletezem tovább, mert ÁSBÓTH rég lemondott erről az elméletéről, s újabbat állított fel helyette.

Idők jártával ugyanis megváltozott a tudományos felfogás a CYRILL és METHOD-féle emlékek nyelvének eredete felől. A tudományos kutatások lassan-lassan bebizonyították, hogy a CYRILL és

*) Hogy a cseh fejedelmi udvarnál volt szláv liturgikus nyelv, arra v. ö. Arch. XXV. 10.

METHOD-féle emlékek nyelve kiindulási pontján, első redactiójában, tehát ez irodalmivá váló nyelv kezdetén nem moráviai vagy pannóniai eredetű. CYRILL és METHOD, mielőtt hazánkba jött, egyes szentírási helyeket, imákat már előbb lefordított Konstantinápolyban, s a fordítás nyelve csakis Szaloniki és vidékének bolgár nyelve lehetett, a mely a testvérpár anyanyelve volt. Az első fordítások nyelve sem lehetett tehát a Moráviában vagy Pannóniában beszélt népi nyelv; részben megerősítették e nézetet a Macedóniában tett nyelvjárás-tanulmányok, s még inkább azok a vizsgálatok, a melyek a CYRILL és METHOD-féle X., XI. századi emlékek szókészletét történeti fejlődésében kutatták. Így pl. bebizonyult, hogy CYRILL és METHOD hazánkba jövele előtt a *pap*-ot **нрѣн**-nek (< gör. *ἱερέως*) nevezte. A CYRILL és METHOD-féle nyelvemlékek legrégebbi szerkesztésében, az evangéliumok szövegében a *pap*-nak csakis **нрѣн** a neve. A germán eredetű szláv **попѣ** = *popъ* csak a fiatalabb szerkesztésű óbolgár nyelvemlékekben fordul elő, s ez igen erős bizonyíték a mellett, hogy CYRILL és METHOD a *popъ* szóval működése területén, tehát hazánkban ismerkedett meg. Egy germán eredetű *popъ* szónak Konstantinápolyban való felvétele különben is érthetetlen, viszont a gör. *παπᾶς* (= clericus minor, v. ö. KLUGE EtWb. *pfaffe* alatt) szóból CYRILL és METHOD nyelvében nem válhatott volna *popъ*, mert a gör. -ας végű szavak az óbolgárban -a-ra végződnek (v. ö. gör. *σατανᾶς* = óbolg. **сѣтана**: sátán, *Ἰούδας* = **Юда**, *Ἰωᾶνᾶς* = **Юна**, *Ἰωσῆας* = **Юзѣнѣ**, *Θωμᾶς* = **Тѣма** stb.). Itt a gör. *παπᾶς* csakis ***попа** = **popa* alakot adhatott volna, de ez az óbolg. emlékekben nem fordul elő. A **нрѣн**: **попѣ** szóhoz hasonló egyéb kifejezések is szép számmal mutathatók ki az óbolgár nyelvemlékek szókészletének történeti fejlődésben való vázolásánál s bizonyítják azt, hogy nem minden óbolgár nyelvemlékben előforduló szó egyszersmind a beszélt bolgár népnyelvből való. A legrégebbi nyelvemlékek szókészletének ily történeti fejlődésben való vázolása, az egyházi szláv nyelv szókincsének ily evolutiós magyarázata a legmeggyőzőbben JAGIĆ «Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache» (Wien I, II. 1901.) című tanulmányában van megírva. CYRILL és METHOD ez elmélet szerint sokat merített a moráviai-pannóniai keresztény terminológiából, a hol volt kereszténység a testvérpár működése előtt is, s volt keresztény szláv terminológia is. A kereszténységet bizonyítja a «Conversio

Bagoariorum et Quarantanorum», a mely felsorol a szlávok közt templomokat már CYRILL és METHOD idejövetele előtti (861-ben jöttek hazánkba) időkből (pl. Nyitrán 836 előtről). A mikor hazánkban a CYRILL és METHOD-féle keresztény terminológia kivonult, szókészlete fejlődésében meg nem akadt, hanem Bulgáriában és Maczedóniában tovább gyarapodott. Hiszen SYMEON bolgár czár idejében az óbolgár irodalom nem igen állt többől, mint szentírási szövegekből s néhány liturgikus könyvből, a melyekben imák, homiliák, legendák voltak. Ezekben pedig nem volt meg mind az a szó, a mire az óbolgár nyelv irodalmivá való tételénél szükség volt. Kétségtelen dolognak látszik, hogy a szókészlet gyarapodásához a X. században nagyban hozzájárult JOHANNES exarcha Bulgaricus fordítói munkássága is (v. ö. Archiv XXV. 49: LESKIEN: Die Übersetzungskunst des Exarchen Johannes: «In seine Arbeit (t. i. Johannes-éba) etwas näher einzudringen, hat aber ein Interesse, weil er offenbar durch seine Übersetzungen einen grossen Theil der theologischen Termini des Kirchenslavischen geschaffen hat»); VONDRÁK: O mluvě Jana exarcha bulharského, 1. l.: «Jan exarch bulharský zdokonalil tedy a obnovil v jistém smyslu církevní jazyk slovanský, neb aspoň hlavně k tomu přispěl»).

ÁSBÓTH gondosan figyelembe vette a CYRILL és METHOD nyelvére vonatkozó újabb kutatásokat s Dunántúlról áttette elméletének területét más vidékre. VOLF értekezésének megjelenése óta ugyan sohasem beszélt többet arról, kik térítették meg a magyarokat, kik tanították meg a latin-betűs írásra és olvasásra; csupán a magyarban levő szláv keresztény terminusokat vizsgálja ezentúl minden további vonatkozás nélkül.*) E hallgatásból az derül ki, hogy az óbolgár keresztény terminológiát hirdető cseh papokról ÁSBÓTH lemondott; e helyett azt vallja, hogy a magyarban levő szláv szók többsége egy a CYRILL és METHOD-féle nyelvhez hasonló bolgár nyelvjárásból került. Ebből a bolgár nyelvjárásból került a magyar keresztény terminologia szláv része is. Az egész elméletet pedig átkarolja az a vezető gondolat, hogy ez a bolgár hatás (kereszténységünkben is) nyelvünket mai hazánkban, még pedig a

*) Az orosz Akad. «Izvjestija» 1902-i évfolyamában megjelent cikkében elismeri már, hogy a magyarok román nyelvű népektől tanultak írni, olvasni, s különösen az *angyal* szóbeli *gy-ről* bizonyítja, hogy ráto-rom. eredetű.

Duna-Tisza-közön, továbbá Tiszántúl Erdély felé érte. ÁSBÓTH ez állítást *Pest* városa bolgár nevével fényesen bebizonyítva látja.

E tanításra a következő észrevételeim vannak:

a) A kereszténységnek felvétele, a magyar állam megalakulása hazánk dunántúli részeiben, a Duna-Dráva közt fekvő területen történt. Nagyon jól tudja ezt ÁSBÓTH is, mert a «Szlávság a magyar keresztény terminológiában» című értekezésében ezt írja: «A régi magyar állam a Dunán túl, a nyugati államok szomszédságában fejlődött monarchiává, ott találjuk az első király és az első érsek székhelyét, ott vették föl a keresztény hitet a magyarok» (NyK. XVIII. 321.). S a hol a magyarok a keresztény hitet felvették, ott vették föl a keresztény terminologicus kifejezéseket is. Hiszen ezek gyakran nem is népi szavak; a *malaszt*-ot pl. mindenki csakis az «Ave Maria»-ban mondja, de a nép különben nem használja, értelmét nem tudja. A kereszténység felvétele helyétől a kereszténységgel együtt járó terminus technicusok tehát elválaszthatatlanok. S a ki e kifejezések felvétele megmagyarázásánál nem a dunántúli részekben mozog, a mint azt újabb elméleténél ÁSBÓTH teszi, annak tanítását eleve is kétkedéssel kell fogadnunk.

b) A Duna és Tisza közt fekvő terület kereszténységéről, keresztény térítéséről a IX—X. században sehol semmit sem olvastunk. Gyér lakosságáról azt sem tudjuk, bolgár nyelvű szláv volt-e s hozzá keresztény. Sőt ha elfogadjuk PAULER érvelését, mely szerint a Belgráddal, Szerémmel szemközt fekvő gyér lakosságú területet kell értenünk CONSTANTINOS «kereszteletlen» területén, akkor inkább arra van bizonyítékunk, hogy a Duna-Tisza-közön a IX. században pogány szláv törzsek tanyáztak (v. ö. Bp. Szemle LXXXVI. 156.). A Szerémségben azonban, a mely a IX—X. században bolgár birtok volt, a bolgár egyháznak volt püspöksége («Wir wissen nicht seit wann, am Ende des IX., gewiss aber im Laufe des X. Jahrhunderts bestand in Sirmium ein Bisthum der bulgarischen Kirche, das äusserste gegen Nordwesten», JIREŠ. Christ. Elem., Sitzungsber. CXXXVI. XI. 94.), itt érintkezett a bolgár birodalom a frankkal (v. ö. Fruška gora nevét, a mely «frank erdő»-t jelent). A szerémi Szent-*Demeter* (= Mitrovica) és Szent-*Erenye* itt régi, IV. század óta meglevő kereszténységről beszél. A Szerémségnek azonban kereszténységre térésünkben semmi

része, hazánk területéhez Szent István idejében nem is tartozott, csak később került [azt hiszem, Szent László levelében a montecassinói apáthoz ez a kifejezés: («Ungarorum item) *Messie* (rex . . . in Ungaria), *Messia* (Sclavonia) tulajdonkép a *Messia* = *Moesia* Szerémséget jelent].

A Tiszántúlra, erre a nagy árvízterre (v. ö. PAULER, A magy. nemz. tört.² I. 6.), van ugyan adatunk a Szent-Gellért-legendában, hogy Szent István idejében, a XI. században Ajtony Bodonban a görögök szertartása szerint megkeresztelkedett (v. ö. V. s. Ger. 10. §: «*Achtum* . . . qui secundum ritum Grecorum in ciuitate *Budin* fuerat baptizatus»; *Bodon*-ra v. ö. hogy a mai Viddin régi bolgár neve *Вѣдинъ*, *Bdinъ* volt, Sitzungsber. CXXXVI. XI. 89; *Achtum* olvasására lásd KARÁCSONYI cikkét, Turul IX. 94.), tudjuk azt is e legendából, hogy ez az Ajtony «construxit in prefata urbe *Morisena* monasterium in honore beati *Joannis Baptiste*, constituens in eodem abbatem cum monachis grecis, iuxta ordinem et ritum ipsorum».*) Ha ezek a barátok egyházi szláv nyelven végezték az istentiszteletet, akkor is a magyarság közt a Dunántúl nem téríthettek a XI. században. De nem is lehetett sok dolguk Ajtony legyőzése után, mert az oda térítés céljából menő Gellért dunántúli papokkal, tehát róm. katolikusokkal végezte a térítést. Az a kevés adatunk tehát, a mi a Maros-Tisza-közre a kereszténységet illetőleg megmaradt, azt vallja, hogy itt a térítés csak a X. század végén, illetve a XI.-ben indul meg.

Tovább Erdély felé menve KEDRENOS nyomán tudunk egy *HIEROTHEUS* nevű görög barátáról, a ki 950 táján Erdélyben terjesztette a kereszténységet; *SAROLTA* állítólag a görög szertartást követte, de Erdély kereszténységéről sem beszélhetünk, mert, mint PAULER mondja, *GYULA* halálával visszahanyatlott a nép a pogányságba (v. ö. A m. nemz. tört. Szent Istvánig 102, 186. l.).

Ott, a hol a kereszténység ilyen gyenge s ilyen szórványos még a X. század végén s a XI. század elején, a magyarok a keresztény terminológiát át nem vehették, a ritusbeli különbséget pedig egyelőre csak megemlítem.

*) Más gör. kel. kolostorról hazánkban nem tudunk semmit sem *SAFARIK* feltételezi, hogy hazánkban másutt is lettek volna cyrillica írást használó kolostorok, de ez semmivel sincs bizonyítva (v. ö. Ueber den Ursprung 13. l.).

Figyelmen kívül hagyom e fejtegetésemben, hogy a bolgár birtokok neve alatt ismert IX—X. századi területek valóban bolgár szláv nyelvű birtokok voltak-e mind Erdélyre, a hol már 670—680 közt ismer a történelem szlávokat (v. ö. JIREČEK: Die Rom. I. 29.), azt hiszem, hogy a mai értelemben vett bolgár szlávok laktak; a Szamos mentén lakó KEAN (neve nem bolgár-szláv, mert a szlávban *ea* : *ě* előtt *ě*, esetleg *c*-nek kellene állani), a mint KARÁCSONYI veszi (v. ö. Szt. István emlékezete, 191. l.), népe lehetett bolgár-szláv, ugyanígy Biharban (v. ö. PAULER, A m. nemz. tört.² I. 6, 7, 485.). A Duna-Tisza-köz azonban nem volt az. Hasztalan hivatkozik ÁSBÓTH Pest városa nevére, mert, jóllehet *Pest* neve kétségtelenül bolgár szó, ANONYMUS világosan mondja, hogy lakói TAKSONY idejében jött bolgár telepesek. ANONYMUSnál a hely ez: «Nam de terra *Bular* venerunt quidam nobilissimi domini cum magna multitudine Hismahelitarum quorum nomina fuerunt *Billa* et *Bocsu*. Quibus dux per diversa loca Hungarorum condonavit terras, et insuper castrum, quod dicitur *Pest*, in perpetuum concessit». Még 1218-ban is Pest lakói «*Saraceni de Pest*» (v. ö. HFK. 462. l.). Hogy *Bular* földön tulajdonkép a Volga melletti Bulgáriát kell-e értenünk, az a dolgon nem változtat semmit sem, mert még a X. században a szláv nyelvű bolgárok közt is voltak mohamedánok. *Pest* neve tehát, a mely bolgár telep, nem bizonyít a Duna-Tisza-köz bolgár lakossága mellett.

c) Legfontosabb ellenvetésem azonban az ÁSBÓTH- és a VOLF-féle, keresztény terminológiánk szláv részét illető tanítása ellen, hogy akár a Duna-Tisza-közön lakó bolgár keresztényektől, a kik a IX—XI. századra az elmélet érdekében feltételezett lakosok, akár pedig a Dunántúl beszélt CYRILL és METHOD-féle nyelvből, illetve nyelvjárásból magyarázzuk keresztény terminus technicusainkat, a végeredmény az, hogy nyelvünk szláv keresztény kifejezései a gör. keleti szláv keresztény terminológiából valók. Hogy a római és a görög egyház hivatalosan csak a XI. században szakadt el, az a dolgon nem változtat semmit. A szakadás előtt az egyes püspökségek vagy Rómának, vagy Konstantinápolynak voltak alárendelve. Róma a nemzeti nyelveknek semmi teret sem engedett, ellenben Bizancz megengedte a liturgiában a nemzeti nyelvek használatát is. Innen van CYRILL és METHOD szláv nyelvű istenitisztelete. CYRILL és METHOD Konstantinápolyban PHOTIOS patriarcha, Róma e

legnagyobb ellenségének tanítványa. S. mikor CYRILL és METHOD megjelenik Moráviában, a nyugati kútfők közül éppen a minket legjobban érdeklő «*Conversio*» «*quidam Græcus Methodius*»-nak nevezi az egyik testvért. A CYRILL és METHOD-féle terminologia továbbfejlődésében a gör. kel. szláv-ság terminológiája egész a mai napig. A ki tehát azt tanítja, hogy a magyar nyelv keresztény kifejezéseinek szláv része CYRILL és METHOD keresztény terminológiájából való, annak okvetlen azt kell vallania, hogy a magyarság előbb görög keleti keresztény volt. Erre azonban KARÁCSONYI JÁNOS-sal együtt én is azt kérdezem: «Mi köze a görög egyháznak a magyarok megtérítéséhez? (v. ö. Kath. Szemle XIV. 306—310.). A felelet azonban nálam nem az, hogy semmi, hanem, hogy majdnem semmi. A magyarság leelőször gör. kel. keresztényekkel, még pedig bolgárokkal érintkezett a honfoglalás előtt. A gör. keletiséggel való érintkezés mellett tesz tanuvallomást GYULA és BULCSU konstantinápolyi keresztisége s a «*Vita Methodii*» azon adata, hogy METHODOT egy aldunai magyar vezér szívesen fogadta, keresztény tanait szívesen hallgatta s gazdagon megajándékozva bocsátotta el. A legrégebb keresztnevek közt is nyoma van nézetem szerint a gör. keletiekkel, különösen a bolgárokkal való érintkezésnek. Így pl. a biborban született CONSTANTINOS nyomán SZABÓ KÁROLYNÁL (Magyar tört. torrásai I. 4, 5.) és PAULERNÉL (A m. nemz. tört. az Árp. kor. I. 18.) azt olvassuk, hogy ÁRPÁD utódja ZSOLT és VÁL; általában a ZSOLT utáni fejedelmet történetíróink VÁL-nak olvassák s VÁL helységünk is van Fejér megyében. Ha helyes a VÁL alak, úgy ez hangtani formájában bolgár alak. A X—XI. századi bolgárföldi Codex Supr. óbolgár nyelvemlékben VALENS (gör. Οὐάλης) császár neve ΟΥΛΑΝЬ (v. ö. Cod. Supr. 141, 143, 144, 145, 146, 147. l.), s e formára összevetendő, hogy ez emlékben VICTOR = ΟΥΙΚΤΟΡЬ (u. o. 144, 146, 149, 150. l.), VALERIANUS = ΟΥΑΛΕΡΗΝΑ (u. o. 138. l.). Szár LÁSZLÓ testvére, VAZUL, a kinek nevét *Vaszoly-*, *Vaszol-*-nak kell olvasnunk (v. ö. Vaszoly helynév Zala megyében; az 1086-i bakonybéli oklevélben levő «*Wazil cum uxore et filii duabusque filiabus*» alighanem német név, v. ö. 13. §. Német neveknél), szintén a gör. βασιλευς, gör. kel. szláv Баснлѣ formájából való. 800—1200 közt Kelet-Európában rendkívül el voltak terjedve az ótestamentomi nevek (v. ö. JIREČEK: Die Rom. I. 57, Arch. XXI. 550.). A bolgár fejedelmek közt *Ozija*, *Goliad* (v. ö. Sitzungsber.

CXXXVI. XI. 87: Visio des Propheten Isaias), *Simeon*, *Benjamin*, *Dávid*, *Mojzes*, *Aron* szerepelnek a X—XI. században; a bizanczi császárok közt ez időben *Izsák* (bolg. *Isakij*) ül a trónon. A bizanczi császársággal való érintkezés az oka, hogy ez ótestamentomi nevek ebben az időben Velenczében is megvannak (v. ö. a IX. században Velenczében *San Geremía*, *San Moise*, *San Samuele*, *San Zaccaria* templomok, JIREČEK: Die Rom. I. 57.).

A mi XI., XII. századi neveink közt is sok az ótestamentomi eredetű, ime egynéhány ezekből: *Ábel* (jobbágy neve 1181. okl.), *Ábrahám* (1079—80-ban: *Abraham* uchuga, 1171-ben *abram* házi szolga), *Daniel* (nyitrai kanonok 1111.), *Dávid* (Szent László nagybátyja; 1138: *david* pannonhalmi apát), *Ézsau* (1186: bihari comes), *Illés* (*Helias* comes 1055-ben), *Izsák* (1116—1131: *yfaac*, 1134: *yfaac*, 1135: *yfaac* jobbágy), *Jób* (1186: esztergomi érsek), *Judit* (MargLeg.-ban 215, 221: soror *judit*), *Mózes* (1105—1106: nyitrai comes, előfordul 1111. 1113-i okl.-ben; MargLeg. 178, 215, 221: bezprimy *moufej* vr), *Salamon* (király, és 1186: Mokvd de genere *Solomon*), *Sámuel* (Aba S.), *Sámson* (I. Endre fia, *Salamon* néven király, v. ö. Pray-kód. évjegyzetei: *Samson* filius *Andree* regif nascitur és 1117. tájáról való okl.: *Thomas* comes filius *Samsonis*), *Saul* (1116—31: notator *Saulus*, 1111: *Saul* de Bichar, 1193: *Saulus* kalocsai püspök) stb. Az ótestamentomi helynevek is idevalók; «Árpád a mai Székesfejérvár közelében *Noe* hegyén ütötte fel sátrát» (PAULER, A m. nemz. tört. Szent Istv. 41. l.), s ez a *Noe* hegy megvan ma is e néven Székesfejérvárt.

Az egyháziak közt is megváltak ez ótestamentomi nevek; a spalatói 1159. évi *Absalon* püspökről az van mondva, hogy «hungarus» volt. Ugyanitt van 1112-ben egy *Manasses* püspök (v. ö. Spalatói schematismus), a ki szintén «hungarus», s nálunk 1111—1113-ban *Manasses* Zagorje, illetve Zágráb püspöke (v. ö. zobori 1111-i és 1113-i okl.). Ez a *Manasses* név azonban előfordul a bolgároknál is (v. ö. LAVROV: Obzor). Megemlítem ez ótestamentomi nevekkal kapcsolatban, hogy az ótestamentomból vett szentek közül *Ábrahám*-nak, *Izsák*-nak, *Jákob*-nak, *Lázár*-nak misekönyörgései is vannak legrégebb missalénkban (v. ö. Pannonh. Szt. Bened. r. tört. I. 454. l.).

Ha csupán ez ótestamentomi nevek alapján kellene véle-

ményt mondanunk gör. keletiségünk mellett, azt mondanám, hogy e neveknek nincs semmi bizonyító erejük, mert a XI., XII. században Stájerben, Csehországban is sok az *Ábrahám, Absolon, Dániel, Dávid, Ézsau, Illés, Káin* stb. nevű ember (v. ö. ERBEN: Regesta I., index és ZAHN értekezését). Kapcsolatban azonban más tényekkel, a milyen volt *Vál, Vaszoly* s a Method-legenda adata, ez ótestámentomi nevek bizonyítanak annyit, hogy a magyarok már a honfoglalás előtt érintkeztek keresztényekkel, egyesek az urak közül már e hazába keresztényekül jöttek be. E mellett tanuskodik szerintem az 1109-i veszprémi görög oklevél is, a hol a latin szövegből kiolvasható (v. ö. FEJÉRPATAKY: Kálmán kir. okl. 35: «vetus autem privilegium iuxta linguam auctoris monasterii grece scriptum», ugyanígy az Orsz. levéltári példányon), hogy e monostort a görög nyelvet hivatalos nyelvül valló úr alapíthatta,* s Szent István csak adományokkal látta el (*Veszprém* neve is szláv személynévből való lásd 12. §. Szláv eredetű neveknél). Píyen úr azonban csakis gör. keleti lehetett. A nép zöme azonban Dunántúl, tehát olyan helyen lett kereszténynyé, a hol az istentiszteletet a latin rítus szerint végezték.

Ha mi vallatóra fogjuk a magyar nyelv szláv eredetű keresztény terminológiáját, csodálatos pontossággal meg fogja erősíteni a fentebb közölt elszórt adatokat. Így pl. a m. *kérészt* szó kétségtelenül a gör. kel. szláv terminologia *крѣстъ*: crux szavából való. Így nevezte CYRILL és METHOD a «crux»-ot, s ezen a néven ismerik a gör. kel. szlávok ma is. A róm. kath. szlávok azonban, legyenek azok bolgárok vagy szerbek, a «crux»-ot *križ*-nek hívják. A róm. kath. szláv ker. terminológiában a *крѣстъ* «kereszttség»-et jelent (v. ö. *vízkereszt*; lásd részletesen a *kérészt* szó tárgyalásánál). A m. *kérészt* «crux» tehát kétségtelenül gör. kel. szláv kifejezés. A mint azonban a finn *risti* (= kreuz) szóból, a mely szintén a gör. kel. szláv terminologia *крѣстъ* szavából való (v. ö. MIKKOLA: Berührungen 129.), nem következik még, hogy valaha a finnek gör. keletiek lettek volna, éppúgy nem következik a mi *kérészt*

*) KARÁCSONYI JÁNOS a görög oklevelet Gellérttel iratja (Szent Gellért élete), másutt meg azt mondja (v. ö. Szent István oklevelei 27, 31.), hogy görög oklevelet szokás volt kiállítani róm. kath. fejedelmeknél is.

«*crux*» szavunkból sem a mi gör. keletiségünk. Ha azután figyelemmel kísérijük többi szláv eredetű kifejezésünket, a milyen pl. a *malaszt*, a *pokol*, az *alamizsna*, az *apácza* stb., azt fogjuk látni, hogy CYRILL és METHOD, s általában a gör. kel. szlávtság nem hívta a *malaszt*-ot *milostъ*-nak, a *poklot* sem *pklo*-nak, *alamizsná*-t *almužno*-nak, *apáczá*-t *opatica*-nak, mert a gör. kel. szláv terminológiában, s első sorban CYRILL és METHODnál a *malaszt* = *blagoděť* (később *blagodatъ*), a *pokol* = *adъ*, az *alamizsna* = *milostyni* (e szó a gör. kel. szláv *milostъ* = misericordia, irgalom-ból képzett szó), az *apácza* = *črpnica*, *mъniška* stb. A mi szláv eredetű keresztény terminologikus kifejezéseink közül azok, a melyeknek ismerete magában zárja a keresztény tanok ismeretét, az illető szavakat használók kereszténységét, csakis róm. kath. szláv kifejezések.

A fejtegetés megértéséhez szükséges tudnunk, hogy a szláv népek keresztény terminológiája nem egységes eredetű, s nem minden szláv népnél a CYRILL és METHOD-féle terminológiából való. Más a róm. kath. szláv, s más a gör. kel. szláv keresztény terminológia. CYRILL és METHOD kifejezései gör. kel. szlávok. A testvérpár működése előtt hazánkban voltak szláv keresztények, s volt szláv keresztény terminologia is, a mely CYRILL és METHOD kifejezéseitől különbözött. Kitűnik ez a glagolita Kijevi töredékekből, valamint a Bécsi levelekből is, a melyek róm. kath. emlékek. S ott, a hol a magyarság letelepedik, államot alapít s a kereszténységet felveszi, latin ritusú róm. kath. egyház van. Ennek az egyháznak a működését ideig-óráig CYRILL és METHOD tevékenysége megzavarta, de semmi néven nevezendő maradandó nyomot nem hagyott, mert ehhez hosszú ideig tartó csendes fejlődés lett volna szükséges, a melyről semmit sem tudunk (v. ö. Archiv f. sl. Ph. XXIV. 265.). Hogy itt-ott Csehországban a X. században írhattak még glagolita betűkkel, lehetett még a fejedelmi udvarnál szláv istentisztelet, az a dolgon nem változtat semmit. CYRILL és METHOD rövid munkásságának minden nyomát eltörölték a bekövetkezett események, s ez a honfoglalás volt. KONSTANTINOS azt mondja, hogy a magyarok szétverték a morvákat úgyannyira, hogy «a nép maradékai szétzülve a szomszéd népekhez menekültek, úgymint a bolgárokhoz, a turkokhoz, a horvátokhoz és más népekhez (HFK. 103. l.)». ŠAFAŘIK a «horvát» szóra különös súlyt fektet (v. ö. Ueber den Ursprung 13. és még Rad CXXI. 129—130.), mert Kon-

STANTINOS ez adatával magyarázza azt a jelenséget, hogy a horvát-nyelvű szigeteken és tengerparton a CYRILL-féle glagolita írás a szláv istentisztelettel már a X. században megvolt, s ezzel magyarázza azt a jelenséget, hogy a Quarnero szigeteinek horvát nyelvében vannak olyan sajátságok, a melyek nem horvátok, hanem szlovén-tótok. S tényleg egy ilyen szigeten, Veglián találtak is CYRILL és METHOD nyelvén készült X—XI. századi emléket, s ez az öbolg. Glagolita Clozianus.

KONSTANTINOS helyéhez és ŠAFARIK magyarázatához csak azt jegyezzük meg, hogy hazánkban a menekülésnek Adria felé való iránya nem volt szokatlan. Így menekültek a tatárok elől is hazánk lakosai s egy ilyen csoport alapította a dalmáciai polícai respublicát, a melyben a magyarországi eredetű családoknak egész a XVIII. század végéig kiváltságos helyzetük volt (v. ö. Reise durch das Oesterr. Illyrien von R. von H. Wien 1822, II. 45. és Mon. jur. slav. mer. IV. Statut polički).

KONSTANTINOS helye tehát feltétlenül hiteles. CYRILL és METHOD tanítványai könyveikkel, írásaikkal egyetemben elmenekültek a bolgárokhoz, horvátokhoz, nem hagyva maguk után a történelmi nyomoknál egyebet. Az ideig-óráig megzavart latin rítusú istentisztelet tehát nálunk tovább él a X—XI. században. A magyarok egészének a róm. kath. vallásra való térése területi kérdéssé lesz, Dunán túl nem lehetek másokká; itt ismerkednek meg a latin betűkkel is.

A magyar nyelv keresztény terminológiájának szláv része is róm. katolikus szláv. A bolgárok azonban nem voltak róm. katolikusok. BORIS bolgár fejedelem 870-ben keresztelkedett meg Konstantinápolyban, s a pápa, jöllehet kísérletet tett, hogy Boris az ő fennhatóságát elismerje, czímezvén őt leveleiben «imperator»-nak, «rex»-nek, holott neki csak a «dux, ἄρχων» volt a czíme, hasztalan fáradozott, mert BORIS nem csatlakozhatott Rómához. SYMEON alatt a X. század elején virágzó bolgár irodalom van, de ez a CYRILL és METHOD-féle keresztény terminológiát használja s gör. keleti. A bolgár birodalom hanyatlása után 1018-ban a bolgár terület legnagyobb része Konstantinápoly fennhatósága alá kerül. A második bolgár czárság idejében, a XIII. században CALOIOANNES bolgár czár és III. INNOCENCIUS között szintén folytak tárgyalások, a melyek alapján CALOIOANNES hajlandó lett volna királyi koronáért Róma-

fennhatóságát elismerni, de e tárgyalások is eredménytelenek maradtak (v. ö. Píř, Zur Abst. der Rumänen 91. l.). A bolgárok közt róm. katolikusok csak a XV., XVI. század óta vannak, s ezek az Erdélyből kivándorolt és elbolgárosodott szász bányászok, valamint a bosnyák francziskánusok által megtérített paulikánusok utódai. Csakhogy ezeknek a bolgároknak is más a keresztény terminológiája, mint a CYRILL és METHOD-terminológiát használó gör. kel. bolgároké. A róm. kath. bolgár a «keresztet» *križ*-nek, *kelyhet kalež*-nek (és nem *čaša*-nak, mint a gör. kel.) stb. nevezi. A róm. és a gör. kel. bolgárok keresztény terminológiájában általában az a ritus szerinti különbség van, a mi a szerbeknél. Itt is, ott is a gör. kel. keresztény a CYRILL és METHOD-féle terminológiát használja, ellenben a róm. kath. nem ezt használja.

ÁSBÓTH összes, a kereszténységre vonatkozó szláv kifejezéseinket érintő vizsgálataiban az a sarkalatos tévedés van, hogy a szláv keresztény terminologia e kettősséget észre nem vette.

d) Következő ellenvetésem, hogy az újtestamentomi nevek közt egyetlen egy sincs, a mely bolgár szláv közvetítéssel került volna nyelvünkbe. Pedig kétségtelen, hogy *Jézus Krisztus*, *József* (régén *Józsep*), *Márk* (régén *Márkus*), *Lukács* (régén *Lúka* is), *János*, *Tamás*, *Júdás*, *Jakab*, *Barnabás* (régén *Borbás* is), *Taddeus*, *Heródes*, *Pontius Pilatus* stb. nevek nélkül kereszténységet terjeszteni nem lehet. CYRILL és METHOD nyelvében, s általában a gör. kel. szláv terminológiában **Исусъ** (Iszusz), **Иосифъ** (Joszif), **Иоанъ** (Joan), **Лука** (Luka), **Томъ** (Toma), **Иуда** (Juda), **Иродъ** (Irod), **Пѣтѣнскъ Пилатъ** (Pőtijsk Pilat), **Иона** (Jona), **Иозифъ** (Jozija), **Исакъ** (Iszak), **Исакъ** (Iszaija), **Искаротъ** (Iszkariot), **Иѣковъ** (Jakov), **Иѣковъ** (Jakovlj), **Варавва** (Varavva), **Тадѣ** (Tadej) stb. a használt alakok, s ezekből a mi szavainkat megmagyarázni nem lehet. A mi neveink róm. kath. latinos formában közvetített nevek, de nem görögösek, illetve CYRILL és METHOD-féle bolgár szlávok. Az újtestamentomi nevek hangtani alakjának tehát a *malaszt* szóval egyenrangú bizonyító ereje van.

Ugyanilyen a viszony egyéb nevekkal is; olyan keresztnevek, a milyeneket bolgároknak közöl DUVERNOIS szótára vagy a MILADINOV testvérek népdalgyűjteménye, nálunk a XI., XII. században nincsenek. Lejjebb látni fogjuk, hogy a mi XI—XII. századi okleveleinkben előforduló személyneveink közt, a mennyiben e

személynevek szlávok, nincsen semmi bolgár typos. A szláv személynevek képzésénél ugyanis van egy képző, a mely kizárólag bolgár-oláh, s ez a képző az *-ul, -ulo, -ula* (v. ö. MARETTÓ: *Narodna imena i prezimena, Rad LXXXII. 127: Pejul: Péter, Šćepul: István, Nicul: Miklós stb.*). A mi dunántúli XI., XII. századi okleveleink személynevei közt ilyen *-ul, -ulo, -ula* képzésű keresztnevek nincsenek. Ez is fontos adat, ha egyáltalában szükségesek az adatok arra, hogy Dunántúl nem lakott bolgár szlávok a honfoglalás idején.

e) A CYRILL és METHOD-féle terminologia azonban elválaszthatatlan a glagolita, illetve cyrillica írástól, s nálunk erre sincs semmi bizonyíték.*) Mondhatná ugyan valaki, hogy a horvát nyelvű tengerparton és szigeteken, továbbá Isztrián mindig róm. kath. szlávok laktak, s mégis glagolita írással éltek már a X., XI. században. Lehetséges tehát, hogy kath. nép is glagolita betűkkel ír. Ez ellentétre csak az a megjegyzésem, hogy a horvát glagolita irodalom keresztény terminológiájában nem gör. kel., hanem róm. kath. szláv. Már a legrégebb emlékek, a milyenek a XI. századi Baskai feliratok, a milyenek a XII. századi Bécsi levelek, terminus technicusaikban róm. kath. szlávok. Itt az *apít = opatъ* (CYRILL és METHOD nyelvében *иґоуменъ = igumenъ*), a *pokol: рькъ* (hímnemű; cseh-tót-lengy.-ben *peklo* semleges nemű; CYRILL és METHODnál: *адъ = adъ*), az *ostya = ostija* (CYRILL és METHODnál es a gör. kel. szlávban: *просфора = prozfora* és *опръснькъ = oprěsnъкъ*) stb. Jóllehet tehát a horvátban glagolita írás is használatos, a keresztény terminológia itt is róm. kath. szláv. Hazánk dunántúli részeiben azonban latin-betűs írás volt, a mint azt az ószlovén Freisingeni nyelvemlékek vallják, a mely emlékekben még a betűk ductusai is olyanok, mint a mi XI. századi eredeti

*) Cyrillicával leírt magyar szöveget kettőt ismerek; az egyik a XVI. századi aranyosszéki mohácsi nyelvemlék (kiadta HUNFALVY P., Budapest 1890. Érték. a nyelv- és szépt. kör. XV. köt.), a másik a ruthén ember írta XVIII. század végi, esetleg XIX. eleji szöveg (kiadta MIKLOSICH: *Маѣарскн ѣриаскнм писменнма*, sarajevói Glasnik, 1889, III. 1—10. és PASTRNEK: Bibliogr. 391.). Glagolita írással azonban egy magyar nyelvemlék sincs; v. ö. II. István korából való állítólagos glagolita oklevélre FEJÉRPATAKY: Oklev. II. István korából 16. l. és «Észrevételek a II. István idejebeli 1131-i magyar oklevélre» cz. füzetet.

okleveleink magyar szavaiban levő betűk (v. ö. a *z* alakjáról a helyesírásnál).

f) Azon ellenvetéseimet, a melyeket a VOLF-féle tanítás ellen a szentek tisztelete, valamint a szentek ünnepe napja alapján tettem, itt csak megemlítem. Az ókeresztény szenteknek, a kik nálunk a XI. században előfordulnak s a CYRILL és METHOD-féle naptárban is benn vannak, többször más napra esik az ünnepük a mi róm. kath. naptárunkban, mint a gör. kel. CYRILL és METHOD-félében. S a szentek tisztelete alapján kifejlődött helynevek hazánkban szintén a róm. kath. vallás mellett tesznek bizonyosságot. *Szent*-tel összekapcsolt helynevünk igen sok van, a mint van mindenütt róm. kath. vidéken. A gör. kel. Szerbiában, Bulgáriában *Sveti* (+ a megfelelő szent neve) helynevek nincsenek, ugyanígy Oláhországban, Oroszországban (v. ö. e fejtegetésre JIREČ.: Die Rom. I. 57. és Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer, Sitzungsber. CXXXVI. XI. 18—41. l.). A helynevek általában személynevekből (ide tartoznak a *Szent*-tel összekötött nevek is), törzsfők neveiből keletkeztek vagy a hely valamely jellemző tulajdonságától erednek (fák, mocsarak, erdők stb.). E helyneveket egyik nép a másiktól csakis békés és csendes együttélés mellett veheti át (v. ö. JIREČ. Die Rom. I. 31, 32.). S mi a helynevekből hazánk dunántúli és dunáninneni részében szintén ki tudjuk mutatni a honfoglalással meg nem szűnt folytonosságot. Nem említve itt *Nyitra* (838-ban *Nitrava*: Convers. Bagoar., OESTERLEY: Hist. geogr. Wb.), *Rába* (folyó, 790 ben *Arrabo* stb., u. o. és HÖLDER: Altkelt. Sprachschatz), *Szala* (folyó, v. ö. 850-ben *Salapiugin* u. o.), *Bakony* (v. ö. u. o.) neveket, a melyek közvetlen a honfoglalás előtt előfordulnak a Conversioban és másutt, részletesebben csak a *zseliczi* erdő nevét említem, a mely szerintem személynevből való. A *zseliczi* erdő Kaposvártól délre terült el (v. ö. Pannonh. Szt. Benedek r. tört. index alapján), itt telepedtek le 1220 táján tótok a mai *Ropoly* és *Denna* (régén *Rupul* és *D. dna*, ez utóbbi «prædium»-ot jelent) falvakban. A *zseliczi* erdő régi okleveleink közül az eredetiben megmaradt 1083—95-i oklevélben így fordul elő: «Quindecimum prædium est infra *seleZ*, quod dedit rex I[adislaus] ad pasturam porcorum»; III. Sándor pápa levelében «oratorium in villa porcorum custodum in silva *Seliz*» olvasható (v. ö. Pannonh. Szt. Ben. r. tört. I., oklevelek közt). — A «Conversio

Bagoariorum»-ban az egyik szlovén úr neve *Siliz*; JAGIĆ (Zur Entst. I. 86.) e névre ezt mondja: «Unter den heutigen Familiennamen fand ich im Slovenischen *Silič*, aber auch *Šilic* (nachgewiesen in Radkersburg), das zu *Siliz* gut stimmt». Én azt hiszem, hogy a «Conversio» *Siliz* nevű szlovén urának neve, a ki Pannóniában élt, megmaradt a mi *Selez*, *Seliz* = Zseliezi erdőségünk nevében. A *Siliz* = *Seliz*, *Selez* szót én is JAGIĆ-sal a szláv -ЬСЬ kicsinyítő képzővel ellátottnak tartom, s az alapszót annak az embernek a nevében lehet keresnünk, a ki II. Béla 1135-i eredetiben megmaradt bakonybéli oklevelében *Sele*-nek van nevezve (v. ö. *Szella* és WENZEL, Arp. U. O. I. 47.).

A helynevek, szentek tisztelete és naptári ünnepe tehát mind a honfoglalással meg nem szűnt szlovén folytonosság mellett vallanak.

Az itt kifejtett okok érthetővé teszik, hogy én ÁSBÓTH-nak újabb, keresztény terminológiánk szláv részét illető magyarázatát nem fogadom el. Szerintem e szláv részt illető kutatások helytelen alapból indultak ki. A magyar nép egész összege a róm. kath., tehát latin ritus szerint keresztelkedett meg; a kutatásnak tehát abban az irányban kellett volna mozognia, hogy vizsgálja, minő a róm. kath. szláv, s minő a gör. kel., s így a CYRILL és METHOD-féle keresztény terminologia. Csakis ilyen irányú vizsgálódástól várhatunk e nehéz kérdésben a történelemmel egyező eredményt.

11. §. A magam nézetének a kifejtését két nagy részben kísérem meg. Az első rész tárgyalni fogja XI—XII. századi kereszt-, személy- és helyneveinket, a második rész pedig kereszténységre vonatkozó kifejezéseinket.

A személy-, illetve keresztneveknek rendkívül fontos bizonyító erejük van, ha kellő óvatossággal végezzük velük vizsgálódásainkat. На ТХОМСЕН-nek sikerült kimutatnia, hogy az orosz államot megalkotó elem germán törzs volt, úgy ebben a bizonyításban egyik fontos érv, hogy olyan germán nevek, a milyenek a vezetők közt orosz földön a IX—X. században otthonosak, a germánságnak csakis egy bizonyos részében voltak ekkor használatosak. A magyarok közt előforduló XI. századi ótestamentomi nevek alapján én is azt állítottam, hogy őseink között a kereszténységgel való megbarátkozás kezdete honfoglaláselőtti, bár ótestamentomi neveket ebben az időben találunk a salzburgi egyházmegyében (v. ö. ЗАHN,

Ueber steiermärkische Taufnamen. Mittheilungen XXIX. 19.), s. találunk a csehknél is (v. ö. ERBEN: Regesta I.). Nálunk a kereszténység elterjesztésénél a keresztnevek fontosságát legelőször KARÁCSONYI JÁNOS vette észre (v. ö. Szent Gellért élete és művei 188—189.), s azt mondta, hogy minél régibb korra megyünk vissza, annál sűrűbben találkozunk olasz származású magyar keresztnevekkel. Ezt a tanítást VOLF GYÖRGY is magáévá tette (v. ö. Első keresztény térítőink, Bud. Szemle LXXXV. 179, LXXXVI. 78.). Se KARÁCSONYI, se VOLF a kérdést behatóbban nem vizsgálta; olyan keresztneveinket, a milyen *Miklós, Kálmán, Imre, János, Iván, Béla*, a melyek pedig a legrégebb időktől a mai napig egész közönségesek nálunk, meg se említették. Szakszerűen egyik se vizsgálta az átvett nevek hangalakját. Ez az oka annak, hogy olyan speciális olasz hangalakú nevek, a milyen *Pongrácz* (ol. *-ngr-*, lat. *-ncr-*; v. ö. JIREČEK. Die Rom. I. 2, 50: «Der Name *-ngr-* üblich auch in Venedig und Apulien», vel. latin emlékekben *Pangratius*, BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. venez. 20, 29. l.), *Boldizsár* (ol. *-ld-*, lat. *-lt-*: ol. *Baldassar, Baldessare*, vel. ol. *Baldissera*, lat. *Balthasar*; v. ö. magy. *kordina* és *kortina*: ol. *rd*, lat. *rt*), se VOLFnál, se KARÁCSONYINál meg sincsenek említve. Aztán, a mi rendkívül fontos, a két érdemes kutató egyike sem vetett ügyet arra, hogy mi melyik századba esik; nem vizsgálta, milyenek a XI—XII. századi velencei, illetve olaszföldi nevek, nem kutatta, hogy az olasz földön kívül ebben a korban vannak-e pl. szláv területen is olasz eredetű nevek. Velenczében pl. Szent Gellért testvére *Rinet*, egyik társa a velencei kolostorban *Sirdianus*, ugyanekkor a velencei évkönyvek szerint Velenczében *Victor* pap van. Nálunk sem *Victor*, sem *Sirdianus*, sem *Rinet* nincs. Egy-egy latin-olasz névből még semmi sem következik; ki kell azt is mutatni, hogy a kérdéses korban az illető név csakis Velenczében és vidékén valóban járatos volt. KARÁCSONYI is, VOLF is pl. a *Fabianus* nevet, a mely nálunk igen korán fordul elő (v. ö. 1095: Dávid dux lev.: testis... *Fabianus* episcopus; 1116—1131: Fila oklevele: testis *Fabianus*; az 1134-i oklev. szerint Szent László alatt a bácsi érsek *Fabianus*, tehát ugyanaz, a ki 1095-ben van Dávid dux levelében; 1181: *Fabian* világi úr; későbbi adatokat lásd Okl. szót.), közvetlen olasz eredetűnek tartják (a szó *faba*: bab szóból való), feledik azonban, hogy ilyen nevű pap, főúr a XI—XII. században nincs sem Velen-

cében, sem Dalmáciában (v. ö. JIREČ. Die Rom. I. 71, e szerint az *-ianus* végű nevek Dalmáciában ritkák), sem pedig a Quarnerón vagy Isztriában. Veglia szigetén pl. az első *Fabianus* 1387-ből mutatható ki (v. ö. ŠURM., Acta 94. l.). Ha ellenben a XI—XII. századi morva-csehországi okleveleket nézzük, találunk elég *Fabianus*-t (v. ö. ERBEN, Regesta I. 674: *Pabian* alatt). Egy másik példa a *Peregrinus* név. Az 1111-i zobori alapító levélben «*Peregrin iudex*»-ről olvasunk. A név kétségtelenül olaszföldi; előfordul a XII. században Aquilejában (v. ö. Kovács: Index), megvan Dalmáciában (v. ö. JIREČEK: Die Rom. I. 2, 50.), *Pelegrin* alakban Velenczében (BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. venez. 17. l.). Csakhogy nem csupán ezeken a területeken volt használatos; megvolt a szó a salzburgi egyházban (v. ö. *Pilgrim* X. száz. salzb. püspök), megvolt Stájerországban (v. ö. ZAHN, Urkb. des Hz. Steiermark I, index), s használatos volt a cseheknél is (v. ö. ERBEN, Regesta I, index). Általában az olaszföldi latin nevek el voltak terjedve a németeknél is (v. ö. ZAHN, Ueber die steierm. Taufnamen, Mittheilungen XXIX. 19. l. jegyzet), s a cseheknél is.

Fontos szavazata van a keresztnévek kérdésénél annak is, hogy hazánkban, a mint azt a szentek tisztelete tárgyalásánál hangsúlyoztam, Dunán túl a honfoglalással meg nem szünő kereszténység mutatható ki. Speciális pannóniai szentjeink nevei (*István, Adorján, Márton*) egyszersmind legrégebbi keresztnéveink. A honfoglalással meg nem szünő folytonosságot azonban a keresztnévek-nél is ki tudjuk mutatni. A «*Conversio Bagoariorum et Quaranorum*» arról értesít, hogy a honfoglalás előtt, 860 táján Dunán túl a salzburgi papság egy templomot szentel föl «in honorem sanctæ Deigenitricis Mariæ», s a templom papjával *Dominicus* presbytert jelöli a püspök. A *Dominicus* keresztnév ott van legrégebb okleveleinkben is; az 1001-i pannonhalmi alapító levél *Dominicus* püspökről beszél, az 1193-i oklevél szerint *Dominicus* a zágrábi püspök, s ugyanez oklevél «comes *Dominicus*»-t is említ. Jóllehet tehát a *Dominicus* név a IX—XV. században Velenczében, Isztriában, a román nyelvű alpesi tartományokban, Dalmáciában egyike a legközönségesebb neveknek (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2, 33.), mi e névnél hazánk területére a honfoglalással meg nem szakadt folytonosságról beszélhetünk.

Hogy a nevek (keresztnévek és egyéb személynevek) is némi

világosságot derítsenek kereszténységünk kezdetére, összegyűjtöttem az adatokat azokból a XI—XII. századi oklevelekből, a melyeket FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ értekezései eredetieknek mutatnak ki.*) Az így összegyűjtött neveket összehasonlítónan igyekszem tárgyalni és szigorúan ügyelek az illető név hangalakjára. A hangalakra ugyanis nagy súlyt kell helyezni, sok név pl. latin-olasz eredetű, a közvetítés azonban feltétlenül szláv. Itt e tekintetben csak két példát hozok fel. Az egyik a *Beneta* szó. A Gellért-legendában (19., 20. §.) *Beneta* püspökről van szó; ugyanez a *Beneta* az 1055-i tihanyi alapító levélben «*Benedictus* archiepiscopus»-nak van aláírva, KNAUZ szerint is az esztergomi széken 1046—1055-ig «*Benedictus*, alias *Beneta*» ült. Ez adatokból kétségtelen, hogy *Beneta* = *Benedek*. VOLF a *Beneta* alakot hajlandó olasznak tartani (v. ö. Első keresztény térítőink, külön leny. 101. l.), az olaszban azonban *-etto* a férfi (tehát ol. *Benetto*), *-etta* pedig a nőneveket megjelölő képző (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 71. és ol. *Benedetto*-ból szerb-horv. *Beneto*, horv. akad. szót.), s azonfelül a *t* hosszú, míg a mi adatunkban rövid. A szláv nyelvekben ellenben az *-eta* (v. ö. MIKL. P. N. Denk. X. 226.) közönséges férfineveket alkotó képző, melynek délszláv alakja *-eta*; s délszláv forrásokban a *Beneta* = *Benedek* csakugyan elő is fordul (v. ö. MARETIĆ, Rad LXXXII. 104.). A *Benedek*-nek más, szláv képzőkkel ellátott alakjaira v. ö. 12. §. Szláv nevek: *Bena*, *Benyata*, *Bencze*, *Benus*. — A másik példa *Miklós* szavunk. A szót *š-e* alapján közvetlen olasznak lehetne tartani; az olaszban azonban nincs *m*-es alak *n* helyett. A lat. *n* helyett *m*-mel van a szó a lengyelben (v. ö. Arch. V. 113.), csehben (v. ö. *Mikulás* szavunkat), a szlovénben és a kaj-horvátban. A cseh és a lengyel nyelvet ki kell zárunk az

*) FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ idevágó értekezései a következők: 1. Kálmán király oklevelei, Bpest 1892; 2. Oklevelek II. István király korából, Bpest 1895; 3. III. Béla király oklevelei, Bpest, 1900. — Az okleveleket az értekezésekhez mellékeltem facsimilékben használtam; felhasználtam a M. N. Múzeum levéltára XI—XII. századi magyarországi oklevél-facsimiléit is, valamint a «Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története» című mű facsimiléit is. A tihanyi 1055-i alapító levél egy részének facsimiléjét RÉCSEY VIKTOR dr. szívességének köszönöm. A XI—XII. századi személyneveket sohasem az oklevél-gyűjtemények szövege, hanem mindig a facsimile alapján közlöm.

átadók sorából, mert innen nem tudjuk megmagyarázni szavunk -*ós* végét. Egyedül a szlovénben hangzott a szó s hangzik ma is *Miklavž*-nak (TRUBERNél 1575-ben előfordul *Niklauž* is, Letop. 1891 : 140.), a mely az olaszföldi szlovénben a friauli nyelv hatása alatt *Miklav*-vá lett (v. ö. Arch. XIV. 196. és ŠTREGELJ, Ben. rokop. XXI. 1.). Hasonlóan ír JIREČEK is, mondván (Die Rom. I. 2, 49.), «die sl. Form *Mikleuš* [: helyesen: *Miklaus*] gehört dem nördlichen kroat. Gebiete an, ebenso *Mikula*». — JIREČEK írására csak azt jegyzem meg, hogy nálunk Dunán túl 1086-ban van «*Micula* vinitor», s hogy a vas megyei szlovének közt ma is vannak *Mikola*-k (Péterhegyen, Vasban). A *Miklós* név tehát, a mely XI—XII. századi keresztneveink közt sűrűn fordul elő (v. ö. *Miklós* alatt) szlovén hangalakkal közvetített latin szó. S ilyen latin eredetű, de szláv közvetítéssel került keresztnevünk több van (v. ö. *Bereczk*, *Bertalan*, *Balázs*, *Gergely* stb.).

A XI—XII. századi eredeti oklevelekben levő neveinket (keresztnevet, személy- és helynevet) a következő három csoportban fogom tárgyalni:

α) Szláv eredetű nevek. E részben tárgyalom azokat a neveket, a melyek szláv szóból erednek. Ide sorolom azonban azokat a neveket is, a melyek tőszavukban nem szlávok, de szláv képzővel ellátva kerültek hozzánk. E rész egyúttal felelet VOLF azon állítására, hogy «nálunk feltűnő kevés a szláv eredetű keresztnév». Azokat a szláv neveket, a melyeknek csak a hangformája szlávos, tőszótagjuknak megfelelő helyen tárgyalom, pl. *Miklós*-t a latin nevek közt.

β) Német eredetű nevek. A legesattanosabb bizonyíték, hogy német eredetű keresztneveink is vannak, az *Imre* név. *Imre* herceg óta a mai napig kedvelt név volt a mi népünknel ez a keresztnév.

γ) Latin-görög eredetű nevek. A biblia, főleg az újtestámentom útján elterjedt nevek. Mivel *Máté*, *Lukács*, *Márk*, *János*, *József*, *Judás*, *Jeruzsálem* stb. nevek nélkül kereszténységet terjeszteni nem lehet, e résznek a keresztény terminus technicusokkal egyenlő értékű bizonyító ereje van.

12. §. Szláv eredetű nevek.

Balaton : 1055 : tihanyi alapító levél : in loco tichon super *balatin*, u. o. : ab eodem lacu *bolatin*, u. o. : in *bolatin* ; — a tó ne-

vének kétségtelen a szláv eredete (v. ö. cs. *bláto*, t. *blato*, szerb-horv. *blàto*, bolg. *bláto*, melléknév *blácki* CANKOFF 24, 42, szlov. *blato*, or. *bolóto*); fontos azonban, hogy a különböző egyházi szláv emlékek KOCEL, 860 táján élő dunántúli szláv fejedelmet «*КНАЗ БАЛТЕНЬСКЫН*»-nek, azaz «balatoni fejedelem»-nek hívják (v. ö. JAGIÓ: Codex slov. rerum gramm. 3. l.: *КΟΥΕΛЪ КНАЗ БАЛТЕНЬСКЫН*, 12. l.: *КΟΥΕΛЪ КНАЗА БАЛТЕНСКА*, 14. l.: *КВИЦА КНАЗА БАЛТЪСКА*, 19. l.: *КОСТЕЛА КНАЗА БАЛТКЪНЪСКА . . . БАЛТЕНЪСКАГО*, 670. l.: *КОСТЕЛА КНЕЗА БАЛТЪСКАГО*). — Ez adatok azt vallják, hogy a *Balaton* név közvetlen a honfoglalás előtt is megvolt, s élete a honfoglalással meg nem szakadt. A szó *a*-ja miatt (Balaton) inkább délszláv eredetű lehet, mert a *blato*-beli *a* csak a délszláv nyelvekben rövid (szerb-horv. *blàto*, hazai szlov. *blato*: v. ö. szvoje *blatne* esrejlve, Zobr. szlov. 42, bolg. *blato*), míg a csehben hosszú az *a* (v. ö. cs. *bláto*, tótban újabb rövidülés *blato*). Ez azonban nem feltétlenül bizonyos, mert a cs. *bláto* *á*-ja továbbképzésben (v. ö. cs. *blatina*: sumpfgegend, *blatný*: kothig) szintén megrövidül.

Batonya: 1111-i zabori alapító levél: *pristaldum Batona* nomine, u. o.: *Jaresclau filius eiusdem cause pristaldi Batona*; 1113-i zabori alap. lev.: *aliumque Bathona* nomine; — a szó a szláv *-oña* képzővel alakult, a melynek az északi szláv nyelvekben rendszeren *-oñi* a megfelelője (v. ö. *Dobrony* alatt és JIREČ. Die Rom. I. 72, MARETIĆ, Rad LXXXII. 123.); MIKLOSICH szerint (Denkschr. XIV. 13.) *bat-* tőszóból csak szláv helynevek alakultak, azonban a megfelelő személynév hiányzik. Hogy ez a tanítás nem helyes, arra v. ö. a cseh *Batín*, *Batina* férfinéveket (GEBAUER, Slov. staroč.) és a szerb-horv. *Batina* (horv. akad. szót.), *Batina* (MARETIĆ, Rad LXXXII. 116.) neveket. A mi *Batonyá*-nk ezekkel egy tőből fakadt.

Becsen, *Bicsen*: 1162: *per notarium Bicenum scribi*; 1171: *scriba regis Becen*; 1171—1392: *cuius scriba Beccen fuit*; 1174: *per Becenum*; 1181: *uilla Becen*, u. o.: *usque ad sepulehrum uxoris Becen*; — a név a lat. *Vincentius* cseh *Bičen*, *Becen* formája; v. ö. cs. *Bicen*, *Bičen* (GEBAUER, Slov. staroč.), régi cseh oklevelekben *Bicen*, *Bycen*, *Bicno*, *Bizzen* (legrégibb adat 1144-ből, lásd ERBEN: *Regesta Bycen* alatt). Ebből a *Bicsen*, *Becsen* alakból való a mai cseh *Čenek* (nálunk 1260-ban KOVÁCS indéxe szerint van *Chenek*, olv. *Csenek* nevű férfi). V. ö. *Vének*.

Béla: 1086: *bēla*, férfi név (v. ö. még Kovács Index 70: *Bela nomen viri*. — caput mansionis salifodinalis 1086-ban); a XI—XII. században három királyunk viselte e nevet, a kiknek neve okleveleinkben és pénzeinken *bela-*, *Bela*-nak van írva; — a latin *Albanus*, *Albaninus*, *Albinus* vagy *Blancus* szláv fordítása *Béla* (v. ö. MARETIĆ, Rad LXXXI. 113. Bjelimir-nél). A lat. *Albinus* a középkorban el volt terjedve Velenczében, Isztriában, Rómában, Apuliában, Dalmácziában (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2, 21.), Stájerországban (v. ö. ZAHN, Ueber die steierm. Taufnamen, Mittheilungen XXIX. 19.), Csehországban (1090-ben, ERBEN, Regesta). *Béla* férfinev csakis a szerb-horvátban van, még pedig a IX., XII. században (v. ö. horv. akad. szótár *Bjela* alatt, DANIČIĆ: Rječnik: Бѣла Оуґрошк, MIKL. P. N. Denk. X. 253, MARETIĆ LXXXII. 82, JIREČ. Die Rom. I. 2, 65; bolg. *Béle*, Sborn. XV. 194.). Mint női név, a *Béla* nálunk nem fordul elő; az Ókl. szót. *Bella*, *Bélla* neve (lásd *Béla* alatt) lehet az olasz *Bella* vagy pedig a *Béla* olaszos *Bella* írású alakja (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 68.).

A szláv *bělъ*: fehér szóból az *-a* képzőn kívül más személynév-származékok is vannak XI—XII. századi okleveleinkben: ilyenek:

α) *Bélos*, esetleg *Bélus*: 1152: *Beli comitis*, 1156 és 1157: *Belo comite* (nomin. *Belus*); 1156—1412: *Belos bani*; — a szó a szláv *bělъ*: fehér-ből alakult *-oš* (illetve *-šъ*) képzővel (v. ö. János-nál is); v. ö. szerb-horv. *Béloš*, *Bjeloš* (JIREČEK, Die Rom. I. 73; 2, 65, MIKL. P. N. Denk. X. 231, 252, horv. akad. szót., MARETIĆ, Rad LXXXII. 124.). Ma a kaj-horvátban vezetéknev *Beluš* (Rad LXXXII. 129.).

β) *Beloszláv*: 1162: *Beloslao preposito*; — a szláv *bělъ* és *slavъ* összetétele, s MARETIĆ szerint «*lucidam seu felicem gloriam habens*» az értelme (v. ö. Rad LXXXI. 113.). A *Bjeloslav*: *Béloslavъ* név szerb-horv. oklevelekben fordul elő (v. ö. horv. akad. szót., JIREČEK, Die Rom. I. 2, 65.).

γ) ? *Bélta*: 1086: *Belta* (Kovács Indexe szerint: caput mansionis in prædio Sar); — az a nézetem e szóról, hogy a *Béloslav* vagy *Bélo*mir név becéző alakja (v. ö. szerb-horv. *Bokta* > *Bogoslav*, *Hranta* > *Hranislav*, *Milta* > *Milislav*, MARETIĆ, Rad LXXXII. 153.), s *-ta* a képzője. Kérdőjellel azért láttam el, mert hasonló szláv nevet nem tudok kimutatni.

Bena: 1086: hic sunt liberi: *Bena* (Kovács Indexe szerint

«*Bena, liber, equitans monasterii S. Mauritii de Beel 1086*»); — az Okl. szót. szerint okleveleink *Bena* nevét *béná*-nak kell olvasnunk. Ez olvasatnál valószínűbb, hogy az oklevelek *Bena* személynévét a *Benedictus*-ból kell magyarázni. A *Benedictus*-beli *Ben*-ből (más magyarázat a szláv *ben-re*, MIKL. P. N. Denk. X. 245.) szláv *-a* képzővel alakult a *Bena* személynév. *Bena* személynévek vannak Dalmáciában (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2, 25.), s vannak Csehországban is (v. ö. ERBEN, Regesta *Beña*: nobilis 1222-ben; cseh *Béna* = *Benedictus*, GEBAUER, Slov. staroč.). A *Benedictus* itt közölt XI—XII. századi alakjain kívül szláv a *Bencze* (v. ö. dalm. horv. *Bince*, JIREČEK, Die Rom. I. 73, 2, 25.), *Becze*, *Benke*, *Benkő*, *Benda*, *Beneda*, de ezeket, mivel a XI—XII. századi anyagban nem fordulnak elő, nem tárgyalom.

Bene: 1198: *Bene* (szolga neve); — szerb-horv.-szlov. *Bene*.

Beneta: A Gellért-legenda 19. §., 20. §.-a szerint «episcopus», az 1055-i tih. alapító levél szerint *Benedictus* esztergomi érsek; részletesen írtam róla, hogy a szláv *-eta*, délszláv *-eta* képzővel alakult szó (lásd 11. §.), v. ö. *Benyata*.

Benus: 1086: tornator *Benus* (Kovács Indexe szerint: torneator monasterii S. Mauritii 1086-ban); — a *Ben(edictus)*-ból szláv *-ušь* képzővel alakult szó; v. ö. cseh *Benuš* (MIKL., P. N. Denkschr. X. 232.), hasonló délszláv alakot nem ismerek, *-ušь* képzős keresztnevek azonban vannak a szerb-horvátban (MARETIĆ Rad LXXXII. 129.) és a bolgárban is (v. ö. bolg. *Manuš* [Vingán ismerek *Manušov* családöt], *Miluš*, DUVERNOIS szótára: *Subst. imena lic*).

Benusa: 1086: eques *Benusa* (Kovács Indexe szerint «*Benusa, equitans*» 1086-ban); — a lat. *Benedictus*, esetleg *Benignus* szláv *-uša* férfinéveket alkotó képzővel (esetleg *-juša*, s akkor a szó *Benyusa*-nak olvasandó). *Benusa*, illetve *Benyusa* férfinévet forrásaiból nem tudok kimutatni, van azonban női név *Benušě* (v. ö. GEBAUER: Slov. staroč. = *Benigna*). V. ö. *Budusa*.

Benyata: 1086: eques *Benata* (Kovács Indexe szerint «*Benata, de ordine equitantium homo melior*» 1086-ban); — a lat. *Benedictus*-ból a szláv *-eta* képző cseh-től *-iata* megfelelőjével alkotott szó (v. ö. MIKL. P. N. Denkschr. X. 226.); a cseh oklevelekben *Benata* nobilis Moraviensis (1222-ben, ERBEN Reg.), *Benata* püchgravius (1261-ben, GEBAUER Slov. staroč.). A *Benata* alakot

Benyata-nak kell olvasni. E fejtegetésből az derül ki, hogy a *Beneta* délszláv, a *Benyata* pedig északi szláv: cseh-tót változata egy **Ben-ęta* alapalaknak.

Bera, esetleg *Bere*: 1086: ad locum ubi Martinus incendit aratrum *Bere* iudicis (az adatban *Bere* egyesszámi genitívus *Bera*-ból, bár a szláv eredetű nevek okleveleinkben itt-ott ragozatlanok, v. ö. 1111-i zobori alap. lev.: Jaresclau filius eiusdem cause pristaldī Batona); az Okl. szót. helytelenül sorolja a magyar szavak közé; a szó a szláv *Beri*-voj (= collige exercitum), *Beridrag* (collige caros), *Beri*-slav (collige gloriam, MARETIĆ, Rad LXXXI. 113.) név *Bere* beczézó alakja *-e*, illetve *-ę* képzővel (v. ö. *Bore* > *Bori*-slavból, JIREČEK, Die Rom. I. 71.) vagy pedig *-a*-val, v. ö. horv. *Bera* (Rad LXXXII. 82.), *Berka* (v. ö. Dunán túl a szlovének közt *Berke* vezetéknev Tótkeresztúron) stb.

Besa: 1086: Laurentius comes filius *Bese* comitis (v. ö. Okl. szót. 1138—1329: *Bese*), az adatban *Bese* talán genitívus, bár az *-a* végű szláv nevek okleveleinkben itt-ott ragozatlanok (v. ö. *Batonya*, *Bera*); — szerb-horv. *Beša* (beczézó alak a *Beri*-slav-ból *-ša* képzővel, horv. akad. szót., MARETIĆ, Rad LXXXII. 151.). A képzésre v. ö. *Pósa*.

Beszprém, v. ö. *Veszprém*.

Beztridus: V. S. Ger. 19. §.: *Beztridus*, u. o. 20. §.: *Biztridus* episcopus uulneratus et ad mortem; — e szó nézetem szerint összetétel, s első tagjában a szláv *bezъ* (sine) van; ilyen személynevek a cs. *bez-druh*: sine socio, *bez-děd*: sine avo (v. ö. MIKL., P. N. Denkschr. X. 233, ERBEN: Regesta). A szó utótagját nem tudom megfejteni; lehet, hogy utótagjában talán a cs. *styd* (v. ö. cseh *nestyda*: unverschämter mensch, *ostuda*: schamloser mensch, Arch. XII. 57, 65, horv.-szerb *Bestud* Rad LXXXI. 99.) vagy egy szláv *strědъ* (v. ö. MIKL., EtymWb. 327.) rejlik.

Beztrius: 1135: *Beztrio* agriensi episcopo; — a név eredetére kétféle lehetőséget ismerek. A *Beztrius* latinositott alak a szláv *bezъ* (sine) és a szláv *stryj* (patruus, nagybátya) szavak összetételéből, s akkor olyan szó, mint a cs. *Bez-děd* személynév, a mely = sine avo. — Nem lehetetlen azonban, hogy a szó a szláv *bystrъ* (schnell, munter, clarus) latinositott alakja (v. ö. szerb *Bistra* női név = Clara?, horv. akad. szót., MARETIĆ, Rad LXXXII. 69.). Ez utóbbi magyarázatot az is támogatná, hogy *Bezter* (*Bestur*, olv.

Bestör, Kovács, Index) nevű férfinév előkerül okleveleink XIII. századi anyagából (v. ö. *Pestreus*).

Bihar: 1086: faber *Bichor* (a bakonybéli monostornál); mint helynév: 1135: *Bichoriensis*, 1186: Elau *Bichariensis comitis*, 1193: Both comite de *Bichor*, 1198: Mica *bichoriensi comite*; — JIREČEK a mi Bihar megyenevünkről ezt mondja (Geschichte der Bulg. 82. l.): «*Bihar* hat einen slavischen Namen, conf. böhm. *Běchory*, serb. *Bijor*». A cseh nyelvemlékekben van *Bychor*, *Bichory*, *Bychors* (v. ö. GEBAUER, Slov. staroč. *Býchoři* [alatt] helynév; ismerik a szót a szerb emlékek is БИХОРЬ (= Bihorь, Bichorь, DANIČIĆ, Rječn. alakban, s NOVAKOVIĆnál azt olvassuk (Zak. St. Dušana, 168. l. jegyzet), hogy *Bihor* a Lim folyó mentén elterülő vidéknek és ugyanott egy városnak a neve (v. ö. még horv. ak. szótára). A *Bihar* helynév nézetem szerint a *Bihać* helynévvel (v. ö. horv. ak. szót.) egy töből, a *bych*-ből ered, melyről MIKLOSICH azt írja (O. N. Denkschr. XIV. 19.), hogy *bych*-hel alkotott helynév van elég, de a megfelelő személynév nem mutatható ki. A mi emlékeinkben megvan ez a személynév. Egyébiránt a cseh *Býchoři* (*Býchory*) helynév is csak *Býchorь* személynévből való; a csehben ugyanis, mint más szláv nyelvekben is, a helynév a személynévből úgy is alakult, hogy a személynévet egyszerűen a többes számba tették, s helynév vált belőle (v. ö. MIKL. O. N. Denkschr. XIV. 6.); a *Bychoři* pedig többes számi alak.

Bitó, v. ö. *Vid*. — *Bocsek*, v. ö. *Posco*.

Bodin: 1086: faber *Bodin*, u. o.: dolator *Bodin* (a bakonybéli monostoréi voltak); — horv.-szerb *Bodin* (férfinév, horv. akad. szót., JIREČEK, Die Rom. I. 2, 66.). A szláv név bevezető alak vagy *Budi*-mir-ből (v. ö. MARETIĆ, Rad LXXXII. 116. és ny. bolg. *Budin*, Sborn. XV. 194.), vagy pedig *Bogdin*-ből (v. ö. u. o.).

Bogát: 1055: *Bagat* mezee; 1083—95: villa *Bagag*; e névről azt hiszem, hogy helyes alakja *Bogat* s mint ilyen személynév (v. ö. horv. *Bogat*, MARETIĆ Rad LXXXII. 95.); KÉZAI «De nobilibus advenis» című fejezetben azt írja, hogy «illi qui . . . *Bagath* nominantur, eorum generacio de Boemia ortum habet».

Bogitta: 1086: *Bogitta* («caput mansionis salifodinalis, Kovács Index), ugyane férfinév egy II. Béla korabeli oklevélátiratban *Boguta*; — cs. *Boguta* (1143-ban), *Bogutha* (1185-ben), *Bohit*

(1180-ban, v. ö. ERBEN, Regesta, GEBAUER, Slov. staroč.), lengy. *Boguta* (MIKL. P. N. Denkschr. X. 247.), szerb-horv. *Bogeta, Boguta* (horv. ak. szót., MIKL. P. N. Denkschr. X. 247.). A személynév a *Bogát*-tal együtt a szláv *Bogo*-slav névnek a becározó alakja.

? *Boleom*: 1086: pellifex *Boleom*; — nézetem szerint e szó az okleveleinkben előforduló *Boleta* (v. ö. Kovács, Index) névvel egy többlől fakadt; mindkettőre v. ö. MIKL. P. N. Denkschr. X. 249. és a cs. *Boream* (sacerdos, testis Znnoymæ, 1243-ban, ERBEN, Regesta) alakot.

Bor: 1086: eques *Bor* (v. ö. Kovács Index: «*Bor . . . eques monasterii S. Mauritii 1086*», más adatokat Okl. szót.); — cseh *Bor* (ERBEN, Regesta, MIKL. P. N. Denkschr. X. 249.), szerb-horv. *Bor* (az alakulásra v. ö. szerb-horv. *Ber*: Berislav-ból, RAD LXXXII. 134.). Továbbképzések *Bore, Boro* (horv. akad. szót., JIREČEK, Die Rom. I. 2, 67.). V. ö. *Boroneg*.

Boronég: 1135: arator *Boroneg* (Kovács Indexe szerint: «*Boroneg arator ecclesiae in Vindurna 1135*»); — összetett szó a szláv *borъ* (pugna) és a szláv *něga* (v. ö. MIKL., P. N. Denkschr. X. 296: curatio infantis) szavakból. MARETIĆ a szerb-horv. *Brato-nég, Brato-neg* (horv. akad. szót. és Rad LXXXI. 115.) nevet «*fratris curam habens*»-szel fordítja; ez alapon a mi *Boronég*-ünk «*pugnæ, proelii curam habens*»-nek fordítható. A *Boronég*-hez hasonló összetételű név több van XI—XII. századi anyagunkban (v. ö. *Obonég, Ubonég* és későbbi adatok *Baboneg, Boboneg*, Kovács, Index továbbá *Négus*). A szláv népek közt *-něgъ* (férfi), *-něga* (nő) szóval összetett neveket találunk a cseheknél (v. ö. *Obonég*-nél a cseh adatot), szlovéneknél (v. ö. ZAHN, Urkundenb. des Herz. Steierm., index: *Dobronega, Tobronega mulier 1150*-ben), szerb-horvátoknál (v. ö. *Bratonég, Radonéga, Vekenéga*: olv. *Večenéga* XI. száz. Zarában, JIREČ., Die Rom. I. 2, 67; *Vojnég*, MIKL. P. N. Denkschr. X. 296; *Pribi-nég, Prvo-nég* Rad LXXXI. 126.). Itt említem meg, hogy 1903. nyarán Erdélyben Borgón egy *Bozneg* (helyesen *Bozsneg*) Joakím kuzuzslót tartóztattak le (BHírlap 1903. szept. 25, 12. l. 3. hasáb), talán Erdélyben is vannak ilyen *-nég* nevű oláh emberek.

Bozstéh: 1135: arator *Bozteh* (az oklevél szerint Vindornyanán); — cseh oklevelekben *Bozteh* (1088-ban), *Boztech* (1180, ERBEN, Regesta); ez alakokat olvasd *Božtéh*-nek és v. ö. cs. *Božtých* GEBAUER, Slov. staroč. A mi nevünk cseh eredetű, horvát azért

nem, mert itt a szó az oklevelekben «*Bosethech*» (olv. *Božetjeh* = *divinum solamen habens*, MARETIĆ, Rad LXXXI. 114.) alakban van írva. A szó összetett a *boğ* és a *těha*-ból. V. ö. XI—XII. századi anyagunkban *Utih* (1086-ban *vtih*) és *Vojteh* (1055-ben *Woitech*) alatt.

Bratiszló: 1116—1131: *pristaldus Bratisflou* (Fila adománylevele); — szerb-horv. *Bratislav* (horv. akad. szót.; jelentése «*fratris gloriam habens*», Rad LXXXI. 115.), *Bratoslav* (JIREČEK, Die Rom. I. 2, 67.). MOROŠKIN (Slavj. imenoslov) közöl cseh oklevelekből *Bratizlaus* alakot is, de GEBAUER, Slov. staroč.-je csak *Bratroslava* alakot ismer (u. így MIKL. P. N. Denkschr. X. 252.). A mi *Bratiszló*-nk délszláv név.

? *Bribin*: 1086: villa *Bribin* (v. ö. KOVÁCS: «*Bribin villa cum familia S. Mauritii*»); — e szóban én a szláv *Pribi*-slav (= *accessit gloria*, MARETIĆ, Rad LXXXI. 126.) név becézett alakját látom. A cseh oklevelekben *Pribislav Bribi-zlaus*-nak is van írva (ERBEN, Regesta I. 634.), s hasonló *p*: *b* írásbeli felcserélések a stájeri XI—XII. századi oklevelekben is előfordulnak (v. ö. ZAHN, Urk. des Hz. Steiermark, index: *Bridizlaus* és *Preczlaus*); ilyen írásbeli alaknak tartom a *Bribin*-t a helyes *Pribin* helyett. Ez a *Pribin* pedig előfordul a délszláv nevek közt (v. ö. Rad LXXXII. 117. és a pannóniai szlovén fejedelem *Pribina*, *Privina* nevét), s megvan a csehek közt is (v. ö. *Pribin* 1206-ban, ERBEN Regesta). Ennek a cseh *Pribin*-nek a változata a MOROŠKINNÁL közölt morva-cseh *Brivinus* alak is.

Budusa: II. Béla itéletlevele a bakonybéli apátság 20 mansiója ügyében: testis *Buduſa*; — a név a szláv *Budi*-(*mir*, *-mil*, *-slav*, *-goj*)-ból alakult *-uša*, esetleg *-juša* képzővel (v. ö. *Maruša*: mascul. Rad LXXXII. 130.). Dunán túl a szlovének közt ma is, a multban is gyakoriak voltak az *-uša*, *-oša*, *-bša* vezetéknévek (v. ö. *Primuša*, *Lepoša*, *Perša*, *Rapoša*, *Donoša*, e nevek a felsőszölnöki plébánián levő «*Liber proventuum parochialium 1845*»-ből valók). V. ö. *Benuša*.

Budi: V. S. Ger. 19. §.: *Budi*, u. o. 20. §.: *Budi quoque episcopus lapidibus obrutus transit ad gloriam* (v. ö. KOVÁCS, Index: *Budy comes cur. de Budrug* 1280-ban); a név egy a *Budi*-mir, *Budi*-slav szavakban levő *Bud*-dal; azért írtam *Bud*-ot, mert a *Budi*-slav megfelelő kicsinyítője *Bude* (v. ö. horv. akad. szót.,

JIREČEK, Die Rom. I. 2, 67.) s *Budi* alakot legfeljebb MOROŠKINból tudok közölni (*Budyj*). A V. S. Ger. *Budi* episcopusa azonban nem ezzel a *Budyj*-jal, hanem a *Bude*-vel egy, s azt hiszem, a szóban olyan megfelelés van, mint a Bálint (— Valent), Boldizsár (ol. Baldessar) nevekben, vagy pedig írott alak (*e* helyett *i*).

? *Buka, Bukán*: 1086: mansio *Buca*; 1198: *Buke* (szolga neve) és *Bucca*; 1135: *Bucan comes curialis et Bichoriensis*; — v. ö. cseh oklevelekben *Buka* (custos eccl. Boleslav. in Wlikou 1052-ben), *Bukan*, filius Neg (1052-ben, ERBEN Regesta), horv. *Buka* (horv. akad. szót., a szó *Bucolus*-ból való, v. ö. még MOROŠKIN, Slavj. imenoslov). — Az 1111-i zabori levél *Buquen* (olv. *Buken*)-je (Deda et Cace qui ambo filii *Buquen*, u. o. *Buquen*) aligha ide való, mert ha a szó alapja latin (*Bucolus*) vagy szláv (v. ö. MIKL. O. N. Denkschr. XIV. 19, 20.) *buk-*, *bak-*, akkor *-ěнь* képzővel csakis *Bučen*, *Bucen* lehetne a szlávban a szó. A délszláv *Vuken* alakot is a *vuk*-ból *Vučen*-nek kell olvasni (v. ö. Rad LXXXII. 102.). A *Buka*, *Bukán* (*Bukén*) tehát csak egyezik a XI. századi cseh nevekkel, eredete azonban aligha szláv.

Butka vagy *Butyka*: II. Béla ítéletlevele a bakonybéli apátság 20 mansiója ügyében: *pristaldus Butca* (v. ö. ERDÉLYI L.: A bakonybéli apátság Árpádkori oklevelei 30. l.); — a szó a szláv *Budi*-mir, *Budi*-slav *Budьko* becéző alakjából való, a mely a kiejtésben *Butko* (délszláv, horv. akad. szót., MOROŠKIN, Slav. Imenoslov, Rad LXXXII. 145, JIREČEK, Die Rom. I. 2, 67.), esetleg *Butyko* (cseh-tót kiejtés szerint). A név előfordul a szerb-horvátban, és a XI—XII. században a cseh oklevelekben (v. ö. ERBEN, Regesta, GEBAUER, Slov. staroč.).

Czéka,*) esetleg *Csecsa*, *Cséka*: 1171: *ioubagionem Ceca* (Benedek veszprémi comes oklevele, melylyel Iregh nevű prediumát a veszprémi egyháznak adja); — a szó értelmezésénél kétféle lehetőség van; ha az adatot *Czéka*-nak olvassuk, akkor a névben a szerb-horv. *Céka* (férfinév, horv. akad. szót.; bolgár nevek közt *Céko*, MOROŠKIN Slav. imen. és DUVERNOIS szótára: nevek) nevet kell látnunk, a mely a szláv *Cvęti*-mirь becéző alakja (v. ö. MARETIĆ, Rad LXXXII. 82.). — Van azonban más lehetőség is; egy 1088-i cseh adatban egy bányásznak *Ceca* a neve (v. ö. ERBEN, Re-

*) Az oklevelek *c* kezdőbetűvel írt szavait lásd a *k* alatti neveknél is.

gesta), ezt az adatot ERBEN is, MOROŠKIN is *Čěca*-nak olvassa. Szerintem a szót inkább *Cséka*-nak kell olvasni, s ez esetben a szó eredetére v. ö. a *Csács*, *Csákány* alatt felhozottakat.

Czetk: 1171: unum ioubagionem nomine *Cetk* (Benedek veszprémi comes oklevele); — a név délszláv eredetű, még pedig egy **Cvětъkъ* alakból való (v. ö. Kovács Indexe szerint egy 1272-i oklevelünkben *Ceuwetk* = Czevetk [čazmai, körös-belovármegyei ember] teljesebb alak is előfordul). Ez a *Cvětъkъ* alak ugyan nem fordul elő az általam ismert anyagban (v. ö. cseh *Květek*: cocus 1057-ben, ERBEN, Regesta), de teljesen azonos jelentésű a szerbhorv. *Cetko* (MOROŠKIN, Slav. imenoslov) *Cvjetko*, *Cvetko* (VUK), bolg. *Cvětko* névvel. A név tehát a *Cvėti*-mir név bevezető alakja, s a *cv*- szókezdet kizárja a cseh eredetet (itt a szó *kv*-vel van, v. ö. *Květek*). Más cseh névre meg, a milyen a *Cietkov* helynévben levő *Cětk* (v. ö. GEBAUER, Slov. staroč. és MIKL. O. N. Denkschr. XIV. 70.) vagy a cseh oklevelekben levő *Cetech* (olvasd *Cetěk?*, *Cetěch?*, *Četěch?* v. ö. ERBEN Regesta és MOROŠKIN, Slav. imenoslov), a jelen esetben gondolnunk se lehet. — Csak a szó képzőjére van még megjegyzésem. A magyar *Czetk*-ben levő *k* szláv *-kъ* kicsinyítő képző. E képzővel kereszt- és személynevek csakis a csehben, lengyelben és a szlovénben (kaj-horvát, Rad LXXXII. 144.) alakultak; más szláv nyelvben, pl. szerb-horvátban (szerb *bělkъ*, *tolěkъ* Denkschr. X. 228, *curьkъ* Mon. serb. 432. l., 1445 év: *кнѣзъ мноуоуиѣ цѣръкѣ*) igen ritkák az e képzővel alkotott nevek, bolgárból meg egyetlen egyet sem tudok kimutatni. A mi régi személyneveink közt igen gyakori ez a *-kъ* képző (v. ö. *Bank* Pann. Szent Ben.-r. t. I. 802, *Stefk*: István, *Bratk*, *Butk*, számtalan példát lehet gyűjteni a Kovács-féle Indexből); az ilyen *-kъ*-kel ellátott szavak nézetem szerint vagy cseh-tótok, vagy kaj-horvát-szlovének. — V. ö. *Petko*.

Csácse: 1111-i zabori oklevél: Deda et *Cace* qui ambo filii Buquen; — az adatban előforduló mindhárom név előfordul a cseh oklevelekben is (v. ö. *Buka*, *Déda*). A zabori adatot esetleg *Csács*-nak is lehetne olvasni, ha felteszszük, hogy a *Cace*-beli *ce* = *cs*; az eredetiben azonban határozottan *Cace* áll. A régi cseh nevek közt *Čáč*, későbbi cseh *Čeč*, *Čieč* (GEBAUER, Slov. staroč.) alakot találunk, e név a cseh oklevelekben *Cacc*, *Cece* (*Scecz* stb. ERBEN, Regesta; a cseh oklevelek *sc* = *cs* hangjelzése előfordul a zabori

oklevélben is) alakban fordul elő. A cs. Čáč személynév meg van magyarázva MIKLOSICHNÁL (P. N. Denkschr. X. 219, 326.), s e szerint a szó a szláv čak- (expectatio) származéka. Ugyanebből a čakból való a délszláv čekan, cseh-tót čakan személynév, a melyből viszont a magyar Csákány helynév veszi eredetét. A csákány szó mint személynév nem kerül elő XI—XII. századi eredeti oklevélsanyagunkban.

Cejka: 1137: *ceyka* («colonus monast. s. Mart. de s. mont. Pannon. oblatus», Kovács, Index); — cseh *čejka* (mint férfinév előfordul egy 1052-ből való cseh oklevélben, mint női név 1088-ban *Ceyka* alakban, ERBEN, Regesta, v. ö. MIKL. P. N. Denkschr. X. 326.).

Déd: 1198: *Ded* (libertinus fia); v. ö. *Déda*, *Dedsa*.

Déda: 1111-i zobori okl.: *Deda et Cace qui ambo filii Buquen*; 1113-i zobori okl.: *Est empta terra iugera de quodam viro nomine Deda*, u. o. *Deda*: 1116—1131: Acha oklev.: abbati *Deda*; — cseh oklevelekben *Déda* férfinév (v. ö. MIKL. P. N. Denkschr. X. 274: *dědъ*: avus, déd), horv.-szerb *Djéda* (horv. akad. szót.). — A szó a *Dédo-mir*, *Dédo-slav* (v. ö. MARETIĆ, Rad LXXXI. 116.) becéző alakja. Ugyanide való az Okl. szót. 1236—1239. évi következő adata: «*Dicti Modoros Dedfia*» (v. ö. *Déd* alatt). A XIII. századi dunántúli helynevek közt 1220 táján (v. ö. Kovács, Index 1230-ból) találunk egy *Dedna* «villa slavonica»-t, ez a falu ma *Denna* (XIII. századi tót telepítés, v. ö. Pannonh. szent Ben. r. t. I. 158., s a t. *dedina* [prædium, falu]-ból való).

Dedsa: 1181 (III. Béla egy Szöllős nevű birtok eladását jóvá hagyja): *Dedfa* (jobbágy neve); — az előbbi *Déda*-val egy töből fakadt szó, csakhogy ez az -*ŕša* becézőgető képzővel alakult; *Děduš*, *Dědoš* alakokat ki tudok mutatni a csehből, *Dědšá*-t azonban nem. A képzésre v. ö. *Pósa*, *Besa*.

Derzs: 1157—1158: *Ders comitis* (v. ö. FEJÉRPATAKY, III. Béla okl. 28.); — v. ö. cseh oklevelekben *Dersko*, *Dirsco* (= *Držek*; ERBEN, Regesta, GEBAUER, Slov. staroč.), szerb-horvátokban *Derža*, *Dirsko* (= *Držža*, *Držko*, JIREČEK, Die Rom. I. 71.), *Drisimir*, *Držimir* (horv. akad. szót.). — Ez adatok alapján a m. *Derzs* becéző alakja a szláv *Držzi-mir*, *Držzi-slav* személynévnek (v. ö. MARETIĆ, Rad LXXXI. 119.). V. ö. *Dezső*.

Derzsihna: 1134: (Feliczián esztergomi érsek itéletlevele)

Derfihna (Zágráb vidéki nemes ember); — ezt az adatot *Držihna* alatt közli a horvát Akadémia szótára is; a szó a *Derzs*-szel egytől fakadt, csak hogy az *-ihna* képzővel alakult (v. ö. MARETIĆ, Rad LXXXII. 113, JIREČEK, Die Rom. I. 73.). Fontos, hogy *Držihna* név csakis szerb-horvát nevek közt fordul elő.

Dobrony: 1086: in Cupan . . . equites sunt *Dobron* (v. ö. KOVÁCS, Index: «eques monast. s. Mauritii»); — cseh *Dobroň* (v. ö. ERBEN, Regesta, GEBAUER, Slov. staroč.). A név a szláv *dobrъ* (bonus)-ból való képzés *-onъ* képzővel. A név eredetére fontos, hogy az *-onъ*-nyal képzett nevek kizárólag cseh-tót-lengyelek (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 72.), míg a délszláv nyelvekben *-oňa*-val alakulnak e nevek (v. ö. MARETIĆ, Rad LXXXII. 123.). E szerint a cseh-tót-lengyel *Dobroň*-nak a szerb-horvátban *Dobroňa* a megfelelője (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2, 70.). A mi szavunk cseh-tót eredetű. V. ö. *Batonya*.

Dombrava: 1134: populum de *dumbroa* cum terra et silua (Feliczián esztergomi érsek ítéletlevele a zágrábi püspökség erdeje felől); — ez adat azért fontos, mert bizonyítja, hogy a XI. században (az oklevél Szent László korára vonatkozik) Zágráb vidékén az orrhangú magánhangzók a kaj-horvátban egyes szavakban még éltek; v. ö. óbolg. *dabrava* (arbores, nemus, silva), cseh *důbrava*, szerb-horv. *dùbrava* (silva), szlov. *Dombráva* (helynév, Letop. Laibach 1882—3, 201. l.), s ma is vannak Zágráb, Varazsd, Kőrözs-Belovár megyékben *Dubrava* falvak (v. ö. horv. ak. szót. és Helységnevtár).

Duch, esetleg *Duh*: 1134: «Ad instruendam . . . huius plebis ignorantiam quendam boemicum uenerabilis uite uirum nomine *Duch* idoneum repperit» (Feliczián esztergomi érsek ítéletlevele); az Okl. szót. 1434-i Georgius *Duch* adatát szintén *Duch*, illetve *Duh*-nak kell olvasni (v. ö. Okl. szót. *dúc* alatt); — az adatban világosan meg van mondva, hogy *Duch* vagy *Duh* cseh ember volt, tudvalevőleg ő volt az első zágrábi püspök is. *Duch* nevű emberek tényleg csakis a csehek közt voltak (v. ö. Čas. česk. Mus. 1832. 62. l.).

Fila: 1116—1131: ego *Fila*; 1181: *Fila* cum filio (kétszer); — a szláv *-a* képzővel ellátott becéző alak *Filip* (Fülöp)-ből; hasonló név a cseh *Fila* (= Fülöp, GEBAUER, Slov. staroč.), horv. *Fila* (horv. ak. szót.), ny. bolg. *File* (Sborn. XV. 199.). Nézetem szerint ugyanide való az 1171-ben előforduló magy. *Filese* (szolga neve) név is.

? *Finta*: 1116—1131: clericus eius *phinta*; 1181: Vendegum filio *Finta* (jobbágy neve); — a csehben közönséges gúnynev a *fintár* (betrüger, Arch. XII. 72.), mivel azonban a szó eredete homályos, s a szlávban *f* kezdetű szó nincs, kérdőjellel láttam el (v. ö. meg Okl. szót.).

Gedesa: 1086: *Gedesa* (dolator monasterii s. Mauritii); — v. ö. szerb-horv. *Godeša* (> *Godimir*-ből, Rad LXXXII. 103.).

Gira, *Geuril*, *Geura* v. ö. *György* és *Gellért*.

Gnev. Az 1086-i oklevélben egy férfi neve *Gnein*-nek, ugyanez a név II. Béla alatt *Gneuu*-nak van írva, mindkét esetben *Gneuu* = *Gnev* a szó, s ennek kicsinyítője az 1086-i oklevélben levő *Gneuku* (= mansio neve, olv. *Gnevka*), a mely személynévből lett helynév; a névre v. ö. *gněvъ* alatt (MIKL. P. N. Denkschr. X. 263.) *Gnev*, *Gneuca* stb. neveket.

Görga, *Görge*: 1086: *pistor . . . Gurga* (az adatot lásd a horv. akad. szótárában is *Grğa* alatt), 1240: *Gurge* (Okl. szót.); — szerb-horv. *Grğa*, *Grgo* (beczező alak *Gergely*-ből). Ugyanide valók s a *Gergely* szlávós beczező alakjai következő adataink is: 1135: *Gurgute* (arator Vindornyán, olv. *Görgöte*), 1181: *Gurgus* (úr neve, olv. *Görgös*). V. ö. *Gergely*.

Hoda: 1137: *Hoda*, 1211: *Hoda* (v. ö. Okl. szót.); 1181: *Hada*; — a névnek kétféle eredete lehet. Lehet a szó a szerb-horv. *Hodi*-slav, -voj (Rad LXXXI. 120, Denkschr. X. 323.), cseh-tót *Chod*, *Chodata* beczező alakja s ez esetben a név délszláv. Lehet azonban a délszláv *Godi*-mir, *Gode* slav, cseh *Hodi*-slav (v. ö. cs. *Hoda*, Časop. mus. česk. 1832. 62, GEBAUER, Slov. staroč.) származéka is, s ez esetben a mi szavunk cseh-tót.

Grab, *Graba*: 1083—95: *Regalis pristaldus quorum vocatur Graba*; 1134: *Semegiensi comite Grab* (ez a *Grab* Szent László idejében élt, mint szláv név fel van véve a horv. akad. szót.-ába is); — szerb-horv. *Grab* (MIKL. P. N. Denkschr. X. 266.), régi cs. *Grabka* (*Grab*-ből, ERBEN, Regesta), újabb cs. *Hrab*.

Iván, *János*. A lat. *Joannes*, gör. Ἰωάννης megfeleléseit itt tárgyalom, mert az ennek megfelelő valamennyi magy. Iohannes keresztnév szláv úton jött.

α) A lat. *Joannes* XI—XII. századi eredeti okleveleinkben *Johannes*-nek, tehát *h*-val van írva [adataim ezek: 1111: *Johannes palatinus comes*; 1134: *per Johannem*; 1137: *per Johannem*;

1138: per *Johannem* notarium; 1152: *Johannis* com.; 1171—1392: *Johannes* com. fil. Calmer; u. o. *Johannes* (szolga neve); 1181: *Johannes* faber, *Johannes* (két pécsi hospes), 1186: *Johannes* (veszpr. püspök), 1198: *Johanne* [canadienſis electo]; — a vulgátában *Joannes* van, Dalmáciában, a hol az olasz írás elterjedt, szintén *Joannes* az alak (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2, 40; a vel. évkönyvekben azonban *Johannes* is); nálunk is később, mikor igen erős kulturánkra az olasz hatás, *Joannes*-t találunk (v. ö. pl. a V. S. Ger.-ban mindig *Joannes* van írva, 10. §.). A lat. *Joannes* a német és cseh oklevelekben *h*-val van, tehát *Johannes* (v. ö. ERBEN, Regesta).

β) *Iván*: 1086: Hic sunt liberi *Juan* . . . *Yuan* in Ketelocae eques *Yuan* aratores in Cupan *Yuan*; 1135: homo cond. *Juan*; továbbképezve 1171—1392: *Juanka* comes de Luchman (v. ö. még Pannonh. Sz. Ben. r. t. Index: *Joanka*; okleveleink *Joan*-ját *Jovan*-nak kell olvasni, Okl. szót.); — az adatok azt vallják, hogy *Iván* közönséges népies keresztnév volt Dunán túl a XI. században; ma is a dunántúli megkülömböztetés az, hogy *Iván* = Keresztelő Szent János. Ez a megkülömböztetés kivehető régi naptárainkból is, mert a régi naptárakban *Iván* név csakis Ker. szt. János ünnepe napjára van írva, ellenben a többi *Johannes*-szent (pl. alamizsnás János, aranyszájú János, olajban főtt János) a naptárban mindig *János* néven szerepel (v. ö. KNAUZ, Kortan). Ker. Szt. Jánosnak nagy volt a tisztelete hazánkban a XI. században, ünnepnapja benne van Szent László decretumaiban is, míg *János* apostolé és evangelistáé nincs meg (v. ö. még ZAHN, Ueber die steierm. Taufnamen, Mittheilungen XXIX. 42. l.). Ott a hol a szlávok közt az olaszok terjesztették a kereszténységet, az ol. *Giovanni*, ó-északol. *Zuane*, *Çuano* (Denkschr. XXII. 167, Sitzungsber. XLVI. 124.), vel. ol. *Zuàne*, *Zane* (batista, euangelista, BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. venez. 22, 39, 44.), friauli *Zuàn*, *Zuanut*, *Zanèto* (Arch. f. slav. Phil. XIV. 235.) hatása alatt *Z*-kezdetű alakok vannak (v. ö. görzi szlov. *Zvan*, *Žvan*, ça-horv. *Zváne*, *Zvane*, dalm.-horv. *Zan*, *Zanello*, *Zive*, *Žvan* stb., ŠTREKELJ, Beneški rokopis XVII. l., Arch. XIV. 235, JIREČEK, Die Rom. I. 69, 71; 2, 40.). Nálunk *z-s* alakok nincsenek, mert a mi szavunk közvetlen szláv eredetű. Kérdés azonban, milyen szláv nyelvből való. A cseh-tót-lengyel nyelvet kizárjuk az átadók sorából, mert ott *Ivan* ma nem népi szó, jóllehet a XI—XII. századi oklevélananyagban előfordul. A délszláv

nyelvek közül kizárhatjuk az óbolgárt is, mert CYRILL és METHOD nyelvében kizárólag *Joanъ*: *Јоанъ* (v. ö. Assen. ev. jun. 24-én) a szó. A bolgár oklevelekben még 1230-ban is ASSEN így kezdi oklevelét: «азъ *Јоанъ*» = азъ *Joan*. A szerb oklevelekben is még a XIV. század elején is *Јоанъ* = *Joan* fordul elő (v. ö. Zbornik 1344-ből). A XIV. században azonban fellép a *Јуванъ* alak is (u. o. 1398. és később a Nikol. evan.-ben), a mely az *Ivan* eredetibb alakja. A különböző bibliafordítások vagy *Joanъ*-t, vagy *Ivanъ*-t írnak. Kizárólag *Ivan* a «János» neve a hazai szlovén, a dalmát-horvát (TRUB., BERČ., ZÁRAI, RAŃ., sp. BERN.) és a VUK-féle szerb fordításban (a régebbi gör. kel. szerb fordítások *Joanъ*-, *Jovanъ*-t írnak). A bolg. mai fordítások közül *Ivan* a kath., *Joanъ* a gör. kel. fordításokban van. Nagyon helyes az a megjegyzés, a melyet a horv. akad. szótára tesz, hogy a gör. kel. szerbek inkább *Jovan*-t használnak, míg a kathol. szerbek Ker. Szt. Jánosra *Ivan*-t mondanak. A mi *Iván*-unk is kath. szláv eredetű kifejezés (v. ö. szlov. *Ivan*, kaj-horv. *Ivan*, DALM. Biblia Register, *ča*-horv. *Ivan*, róm. kath. szerb *Ivan* — gör. kel. szerb *Jovan*, kath. bolg. *Ivan*: KRISTOFCSÁK, Kas nauk 9, gör. kel. bolg. *Jován* BERNEK. Chrest. 184, és *Joan*, gör. kel. or., kisor. *Ivanъ*), s nézetem szerint hazai szlovén eredetű (v. ö. helynevek hazai szlov. *Ivanóc* = ma Szt. Benedek és a hazai szlov. közt sok *Ivan* van).

γ) *Ján*, *János*: 1086: *Jan* (férfinév); II. Béla nem ered. bakonybéli itéletlevele: *Jan*; ugyanebben *Jan'*, a mely talán = *Janus* és *Janca* = *Janka* (jobbágy); a szó alakjára: Münch.-k.: *ianus* (naptári rész jan. 3, maj. 6, 9, 28, jun. 24, 26, jul. 1, aug. 29, decz. 27.), *Janos* (jan. 27.), *yanos* (Marg. Leg. 87, de Marg. L. 219: zent *ivan* napyan, Ap. mélt. 1, 18, 19, 21, 39, 45, 53, 54.), *janos* (Marg. L. 134, 155, 190; v. ö. még KNAUZ, Kortan Johannes alatt); — a mily biztos az, hogy az *Iván* délszláv alak, ép olyan bizonyos, hogy a *Jan* (olv. *Ján*) cseh-tót-lengyel eredetű. Csakis e három nyelvben hangzik a *Johannes* = *Ján*-nak (cseh-tót-lengy. bibliák és ERBEN Regesta). Ebből a cseh-tót-lengy. *Ján*-ból -*uš* (esetleg -*oš*) képzővel alakult egy cseh-tót-lengy. *Januš* (v. ö. cs. *januš*, lengy. *janusz* Denkschr. X. 232.), a melyből a magy. *János* eredt. A délszláv nyelvekben szintén van *Januš*, *Janoš* (v. ö. Rad LXXXII. 124, 130, horv. akad. szót.; *Januš* Bužan KRČELIĆ művében, Dalmáciában *Janoš* Dobrota, Cattarói schemat. 1902; kaj-horv. *januš*

almožnik, Letop. Laibach 1887. 218. l.); ez lehet délszláv képzés (v. ö. osztr. szlov. *Janž* és *Janez* = János), de lehet magyar eredetű szó is. A délszláv nyelvekben ugyanis *-uš* és *-oš* bevezető neveket alkotó képző szintén élő képző (v. ö. horv. *Ivanuš*: Ivan-ból, ŠURM. Acta croat. 136, 137, 269. stb.) v. ö. még JIREŐEK.

Izbég: 1152: ep̄ci *izbeg*, 1156-1412: *Izbegh* episcopi; összevethető a cseh oklevelekben levő *Zbeh*-hel (v. ö. ERBEN, Regesta), délszláv **zbĕg*-gel vagy a délszláv *izbĕgъ*-gel; ez utóbbi azonban mint név nem fordul elő a szláv forrásokban.

Jareszló: 1111-i zobori okl.: *Jaresclaw* filius eiusdem cause pristaldi Batona; — a cseh oklevelekben a XI—XII. században sok *Jaroslav* van (v. ö. ERBEN, Regesta), v. ö. cs. *Jaroslav*, lengy. *Jarostaw*, or. *Jaroslavъ*, szerb-horv. *Jaroslav* (horv. ak. szót., Rad LXXXI. 105.). Bolgár embert tudtunkkal nem hívtak *Jaro-slavъ*-nak, s ki nem mutatható a név Dalmácia horv. személyneveiből sem.

Kakat: 1157: de *Cokot* (ma Párkány, v. ö. FEJÉRPATAKY, III. Béla kir. okl. 27.); — hazai szlov. *kokout* (kakas; v. ö. részletesen Szláv jövevényszavaink I. 1. 115.). Más magyarázatot láss MIKL., O. N. Denkschr. XIV. 38, XXIII. 182.

Kanizsa: 1086: Quartum decimum prædium est super Tisciam in introitu *Cnesa* (v. ö. ezt a helyet a Gellért-leg. 10. §.-ával: exercitus Chanadini fugam iniens latuit in uepribus Kwkyner et Zewreg et in omni *Canysa* usque a Ticiam); ugyanabból a szláv szóból, a honnan *Kanizsa*, van képezve a mai *Kenese* (v. ö. 1055-i tih. lev.: in eodem bolatin inter putu uueieze et *Knez*, NyK. XXV. 145. és *Kenesa*, III. Béla cancellarius, FEJÉRPATAKY, III. Béla kir. okl. 15. l.). A régi m. *Knĕzsa* (Kanizsa), *Knĕz* (= Kenese) a szláv *кнѣзь*-nek *кнѣжий* melléknévéből való, még pedig annak nőnemű alakjából *кнѣзьја* (вѣсь), s jelentése «prædium regis, principis» (v. ö. Denkschr. XXIII. 181, szlov. *kneža*, Karinthia *knežja*).

Karácsony: XIII. század elején *Crachin* (szolga Láziban Dunán túl, v. ö. 1198: *curacun* (férfi) és *Karachyn*, *Karasun*, Pannonh. Szt. Ben. r. tört. I. Index); — cs. *Kračin* (Denkschr. XIV. 38.), esetleg t. *kračún* (mely esetben v. ö. a szó részletes tárgyalását a ker. term. technicusok közt *Karácsony* alatt. V. ö. *Pünkösöd*).

Karakó: 1156—1412: in parochia *Crocoyenfi* (ma Karakó, Vas vm.); 1113: de villa *Craco* (ma Krakován, Nyitra vm.); — a

cseh személynevek közt van *Krok* (v. ö. MIKL. P. N. Denkschr. X. 281.), a melyet MIKLOSICH *Krak*-nak olvas; ebből való továbbképzés *Krokov*, *Krakov* (= *Krok*-é. *Krak*-é), a melyből a dunántúli *Karakó* való. A szláv *Krak*-ból eredt helyneveket lásd MIKL. O. N. Denkschr. XIV. 38, a hol szlov. *Krakovo* alak is közölve van.

? *Kasztelicz*: 1055: *kasztelic*, *caztelic*; — helynév, a melyre összevethető a cs. t. *kostel*: templom, kicsinyítve *kostelъcъ*; MIKLOSICH Keszthely nevünket is ebből a *kostel*-ből magyarázta.

? *Klanisa*: 1134: cum *Clanisa* et Petro fratre eius; — a szó *Feliczián* esztergomi érseknek a zágrábi püspökség «dombrava» nevű erdeje felől való ítéletlevelében fordul elő; két mássalhangzón való szókezdete miatt szláv szó, eredetét azonban nem tudom (v. ö. szlov. *Klanjec*, *Klanče*, *Klanče*: via augusta, Denkschr. XXIII. 180.).

? *Koczel*: 1162: in uilla *Kacil*; — ezt a nevet én *Koczel* IX. századi dunántúli szlovén fejedelem névével hozom össze, a kinek nevérol JAGÓ azt írta, hogy szláv eredetű szó (v. ö. Zur Entst. I. 85.). A szláv eredet azonban nem egészen bizonyos. Az 1162-i *Kacil* ma *Keczöl*, *Keczel*-puszta, s előfordul a XIII. században *Kecil*-nek is írva (v. ö. Pannonh. Sz. Ben. r. tört. I. 158. jegyzet). A szlovén *Koczel* fejedelem neve német forrásokban, így a «*Conversio*»-ban, *Chezil*-nek van írva. Ez az alak pedig GRIENBERGER szerint német (v. ö. Zur Entst. I. 86.). A ném. személynevek közt a *Chaezlin*, *Kacilin*-nel (v. ö. FÖRSTEMANN, I. 306—7, Karinthiában *Kazzilinus* = *Chezil*, *Checil*, JAKSCH, Urkundenbuch) váltakozik a *Cathelo*, *Chatili*, *Katolt*. A mi emlékeinkben a *Keta* mellett előfordul a *Ketel* is [v. ö. 1086: quintum predium quod dicitur *Ketel* loca, u. o. *Kete* loca, u. o. *Ketel* (arator neve), u. o. eques *Keda*. Az 1086-i oklevél *Ketel*-je lehetne íráshiba is *Kecel* helyett, csakhogy ez ellen szól ANONYMUS, a hol szintén van *Ketel* vezér és *Ketel potaca* (ANONYMUS 15. §.); *Kacil* és *Ketel* tehát alighanem két külön szó.

Kolon: 1055: per medium aque que vocatur *culun*; 1086: in *Clun* (ma a helység *Kolon*); — kettős mássalhangzón való kezdete miatt idegen szó; hasonló helynevet a szláváságból nem tudok közölni (a lengy. *Klonow* aligha idevaló, Denkschr. X. 280, XIV. 37, XXIII. 180.). Lehetséges, hogy a szó a szláv *kloniti* (inclinare flectere) igével függ össze. A bolgárban van *klon* (ág, galy) szó,

de ezt görög eredetű jövevénynek tartják, s így a mi *Kolon*-unkkal semmi összefüggése sincs (v. ö. DUVERNOIS : gör. κλών).

Krízs : 1086 : *Cris* (mansionak a neve Dunántúl); — a szláv *krízь* csakis róm. kath. szláv kifejezés; személynevekben és helynevekben a róm. kath. szlávok közt gyakori volt a XI—XII. században (v. ö. ERBEN, Regesta és MIKL. P. N. O. N. Denkschr. X. 282, XIV. 39, XXIII. 189.).

Kuna, Kunes : 1086 : *Cuna* (arator és vinitor Kajáron); II. Béla bakonybéli itéletlevele : *Cuna* (paraszt ember neve); 1135 : *cunes* (homo condit. in Kuyar); 1198 : cum uxore *cune*; — a cseh személynevek közt van *Kuna, Kuneš, Kuňata* (v. ö. Čas. česk. Mus. 1832. 63. l.), ezeket a neveket MIKLOSIČ (P. N. Denkschr. X. 232, 283.) a szláv *kuna* (nyest) szóval hozza össze, s ugyanígy magyarázza MARETIĆ (Rad LXXXII. 74.) a délszláv *Kuna*-t (femin., nő, bolgárban is Sbornik XV. 196.) is. Lehetséges azonban más magyarázat is; a ném. *Kunigunda* becéző alakja *Kuna* (v. ö. ZAHN, Ueber die steierm. Taufn., Mittheilungen XXIX. 15.) s a *Conradus, Cunradus*-nak *Cuno* (v. ö. STARK, Kosen. Sitzungsber. LI. 273.). E szerint a cseh és magy. *Kuna, Kunes* lehet a *Konrád*, nőnevekben *Cunigunda* becéző alakja (*Kunes*-re v. ö. *Mikes* > *Miklós*-ból).

? *Kup* : 1111-i zabori lev. : *Cup* (férfinév); — v. ö. szerb *Prikup, Kupljen* (MIKL. P. N. Denkschr. X. 283.).

László : 1079—80 : *Ladiflavo*, 1086 : *Ladislao, Ladizlaj, Ladizlaus*; 1083—9 : *Ladizlaus*; 1095 : *Ladizlao*; Hartv. v. s. Stephani 24. § : regis *Wladizlai*; pénzeinken : *Ladislavs, Ladisclavs, Ladizlaus, Lazla*; naptárainkban *Lazlo* (Müncsh.-k. jun. 27, jul. 30.), zent *lazlo* kiralh (Apost. m. 55.), *Lazlo* (Marg. Leg. 47, 177.); serennay *lazlo* (Marg. Leg. 205, 228.); temporibus insuper Stephani introiuit quidam miles Gotfridus... a quo egreditur generacio *Ladislai* (KÉZAI, De nob. aduenis); — cseh, lengy., szerbhorv., bolg. *Vladislav*, cs. *Lacek*, horv. *Lacko* (ŠURM. Acta croat. 290.). — A horv. *Laclav* (ŠURM. Acta croat. 135, 140, 292, 311.) magyar eredetű, míg a horv. *Lavoslav*, szlovj. *Lavoslav* a *Leopold* újabbkori fordítása (v. ö. MURŠEC, Bogočastje, 197. l.). A középkori szószármaztatás szerint «Ladislavus quasi *laus* diuinatus data populis dicitur» (Leg. St. Lad. 2. §.).

Lázi, ma *Lázi* : 1086 : Quartum prædium est quod vocatur *Lazii*; — ugyanilyen hely előfordul Csehországban is, v. ö. ERBEN,

Regesta: 1177-ben: *Lazi*: villa ecclesiae Prag., comiti Pribizlao tradita, 1239-ben *Lazi* villa in Moravia. A szó számtalan *Láz* helynevünkkel egyetemben a szláv *laz*-ból való (*laz* = eine bergfläche, ein unangebauter ort, ein ungeackertes platz im felde, ackerrand, gereut, gehag, Denkschr. XXIII. 192.).

? *Lész*: 1086: A culmine montis qui dicitur *Lessu*, u. o. per semitam in summitatem *Lessu* montis; — szláv *lěsъ* (silva, számtalan helynévben Denkschr. XXIII. 194.).

Lútya: II, Bélának egy 1092-i oklevél átiratában: *Luta* (servus regis, capite tonsus iussu Sar comitis); — v. ö. cs. *Luta* (= *Luta*, *Ljuta*: 1054-ben: arator in villa Domesi, 1029-ben: *Luta*: comes, frater Zuest castallani Olomuc., ERBEN, Regesta, MIKL. P. N. Denkschr. X. 286.). Ugyanebből a szláv *ljutъ* szóból való a szláv *Luthco* (v. ö. MIKL. P. N. Denkschr. X. 286.), a hazai szlovének közt a IX. században előforduló *Liute*-mir, *Liutza* (egyéb délszláv alakokat lásd JAGÓ, Zur Entst. I. 86. és Rad LXXXI. 121.) név.

Mala: 1113: inter terram viri nomine *Mala*; — szláv *Mala* (v. ö. MIKL. P. N. Denkschr. X. 286, Rad LXXXII. 74.).

Malaszt: 1086: Pozman cum filio suo *milost* (vicalis cum equis, v. ö. Kovács Index); — a rendelkezésemre álló források azt vallják, hogy a *milostъ* szó mint férfinév csakis a cseheknél mutatható ki (a tótok közt *Milosrdný* nevéket magam is ismerem), v. ö. cs. *Milost* (férfi), *Milosta* (nő; v. ö. MIKL. P. N. Denkschr. X. 224. és MOROŠKIN, Slav. imenoslov).

Mánya: 1171: *Mana* (szolgáló neve); — v. ö. cs. *Mána* (GEBAUER, Hist. mluv., ERBEN, Regesta, MIKL. P. N. Deekschr. X. 219, 287.), szerb-horv. *Mani*-slav (Rad LXXXI. 121.). Az idézett helyeken adott magyarázatokhoz v. ö. Emanuel. Lehetséges, hogy az 1086-i okl.-ben előforduló *Manhat* (olv. *Manyát*, vinitor) szintén ide tartozik (-at képzőre v. ö. *Fijat*: Fülöp Rad LXXXII. 95.).

? *Marovit*: 1181-ben: *Marouit* (pécsi hospes); — azt hiszem, a szláv személynevekben levő *Mar* (Marcus?, MIKL. P. N. Denkschr. X. 287, Rad LXXXI. 122.) és -vit összetételéből való (v. ö. szerb-horv. *Drago-vit*, *Draže-vit*, *Dobro-vit*, *Lude-vit*, *Zemi-vit*, Rad LXXXI. 117, 118, 121, 134, MIKL. P. N. Denkschr. X. 254, szlov. *Mede-vet*, *Medvit*? JAKSCH, Urk. b. Kärnth.: 1156-ban: rusticus in Lez).

Meloan: Marg. Leg. 76, 222: nitrai *meloan* vrnak, nyttray *meloan*; — a szót *Melován*-nak olvasom (v. ö. *Radován*-nál az 1086-i *Radoan* alakot) s összevetem a cs. *Milovan* személynévvel (v. ö. MIKL. Denkschr. X. 288. és *Milvan*, Kovács, Index).

Merisa: 1166: filio meo *Merrisa*; — cs. *Mireša* (filius *Radostæ* vinitoris, 1115-ben, ERBEN, Reg., Denkschr. X. 232, 291.). V. ö. *Nemere* = szláv *Nemira*.

Mikó: 1157, 1162: *Mico* archiepiscopus (átiratokban *Micu*: 1156—1412), 1171: *Micou* (veszpr. házi szolga); 1198: *Mica* bichorienfi comite, u. o. *micuse* szolga neve; ebből való latinosított alak *Micudinus* (episcopus 1186, v. ö. *Farkadinus*, *Nezdinus*); — a szó vagy a *Nicolaus*, vagy pedig a *Michael* kicsinyítése (v. ö. Rad LXXXII. 137: szerb-horv. *Miko*, és cs. *Mikuš*: «Michael» = *Micus*, ERBEN, Regesta). — A *Nicolaus*-ból való származás mellett az *m-* szókezdetről lásd *Miklós*-nál. Az 1174-i oklevelünkben előforduló *Myske*, illetve *Myskeh* lehet a *Nicolaus* *Mik-ša* alakjából való (P. N. Denkschr. X. 287.) mássalhangzócserevel, de lehet a szláv *Miško*, *Mieško* (Michael) mása is.

Mikola, *Mikula*: 1086: *Micula* (vinitor); — a vas megyei szlovének közt ma is vannak *Mikola*-ék (Péterhegy), a tótok közt *Mikula*-ék (Szarvas); v. ö. cseh oklevelekben *Mikulčice* (villa, 1052-ben), *Mikolau* (= Nikolsburg 1218, ERBEN, Regesta). A szó a *Nicolaus* névből való s a bolgárban csupán *n-*es *Nikola*, *Nikul*, *Nicolo* alakjai vannak (v. ö. JIREČ. Die Rom. I. 2, 49, DUVERNOIS és Rad LXXXII. 127. és a *Miklós* szónál az *m-* szókezdetről való jegyzetemet).

Mutina: 1086: In Cupan hij sunt equites *Mutina*; — a cseh oklevelekben közönséges név a XI—XII. században *Mutina* (v. ö. 1031-ben *Mutina*: custos castri Vzoue, 1102-ben testis stb. ERBEN, Regesta, MIKL. P. N. Denkschr. X. 223, 294.), míg a délszláv oklevelekben *Mutina* nevű ember nincs (v. ö. a lat. *Muto*-ra JIREČEK, Die Rom. I. 76.).

Mutmér: *Mutmer* (előkelő úr II. Béla ítéletlevelében, a mely a bakonybéli apátság 20 mansiójáról szól; v. ö. Kovács, Index); — a név a szlávtság területén csak a horvátoknál mutatható ki a IX. századból. A latinbetűs emlékek szerint a IX. században *Montemerus* «dux Slavoniæ» volt (v. ö. MIKL. P. N. Denkschr. X. 294, MARETIĆ, Grammatika 17. és Rad LXXXI. 124, MOROŠKIN, Slavj. Imenoslov), a biborban született CONSTANTINOS ΜΟΥΝΤΙΜΗΡΟΣ-nak

írja nevét, egyéb emlékekben *Montemirus*, *Muncimirus*, *Mucimir* alakban fordul elő. VIII. János pápa 875 táján buzdítja *Montemirus*-t, «*ducem Sclavoniæ, ut ad Pannoniensium reverti studeat diocesim, et ad episcopi illic constituti (Methodii) pastoralement recurrat sollicitudinem*» (ERBEN, Regesta I. 16.). A magyar *Mutmér* név a honfoglalással meg nem szakadt folytonosság mellett érv (v. ö. *Domonkos*, *Zselic* és a szentek tisztelete). A *Mutmer* név összetett név a szláv *matъ* (turbatio) és *mir* (pax) szavakból (v. ö. hazánk területén közvetlen a honfoglalás előtt *Chotemir*, *Liutemir*, *Witemir*, *Goimer* nevű szláv embereket JAGÓC, Zur Entst. I. 86.); MARETTÓ szerint (Rad LXXXI. 124.) jelentése: «in perturbationibus, in bello modum habens», vagy «ille, qui in bello sese moderatur».

Négus: 1086: *Negus* (férfinév; v. ö. Kovács, Index: *Negus* «mansio cum salifodio» 1086-ban és familia); II. Béla-kori átírt oklevélben: *Neg'* = *Negus*; — szerb-horv. *Neguš* (Rad LXXXII. 130.), lengy. *Niegusz* (MIKL. P. N. Denkschr. X. 296.). V. ö. *Boronég*, *Nezsine*, *Obonég*.

Nézsine: 1086: *Nefine* (férfinév; ugyanez egy II. Béla király kori átiratban *Nefine*); — a szó a szláv *něga*-ból *-ina* képzővel tovább alkotott név (v. ö. a szláv *Něža*, *Něžata*, *Něžen* neveket, MOROŠKIN Slav. Imenoslov), teljesen megfelelő nevet azonban forrásaimból nem tudok idézni.

Nezdinus: Kálmán király idejében élt (v. ö. FEJÉRPATAKY, Kálmán király oklevelei 16. l.); — cs. *Nezda* (1088-ban: rusticus in villa Dubci)-ből latinosított alak (v. ö. *Mikudinus*, *Farkadinus*). Kovács Indexe szerint *Nezde*, *Nezda* (1093-ban, illetve 1229): «villa ad monast. Tychon».

Nosztop, ma *Noszlop*: 1086: In prædio *Nuztupc*; 1135: In *Noztup* prædio (később *Nustup*, *Nozlop*, v. ö. ERDÉLYI, A bakonybéli apátság Árpádkori oklevelei 33. l.); — a mai *Noszlop* helység személynévből való név, a megfelelő személynév *Neustup*, *Neostup*, a mely cseh oklevelekben fordul elő (v. ö. PALACKY, Čas. čes. Mus. 1832, 63. l. és ERBEN, Regesta: *Neustup* alatt: *Nostup*, *Neostup* 1115-ben: homo in villa Wsechar, *Neosztup*, *Neozstup* 1185-ben, 1188-ban: nobilis, miles, 1229-ben: *Noztup*, *Nostuph*, *Noztuph*, *Neoztup*, 1234-ben *Nostop*) s jelentése «ne lépj, ne tágíts» (v. ö. MIKL. P. N. Denkschr. X. 316, O. N. XIV. 62.).

[*Nyitra*; nem szláv szó, csupán a honfoglalással meg nem szakadt folytonosság bizonyítására hozom fel; a 864 táján irt «*Conversio*»-ban *Nitra* említették, s az van róla mondva, hogy 836-ban temploma volt; legrégebbi okleveleinkben is (v. ö. 1111-iki zobori: *Nitria*, 1138: *Nitra*) s ma is *Nyitra*.]

Obonég: 1135: Pro animabus *Oboneg* comitis et fratris eius Kviar, u. o. *Oboneg* comes; egészen ugyanaz a szó van az 1086-i oklevélben is: «de quibus tenditur per fossas ad uiam *uboneg*»; — csupán a cseh emlékekben fordul elő hasonló név; a régi cs. *Ubi-nega*, újabb cs. *Ubi-něha* (v. ö. MIKL. P. N. Denkschr. X. 233, 296, PALACKÝ, Čas. č. Mus. 1832, 67, MOROŠKIN, Slav. imenoslov) női név, ennek megfelelő férfinév *Ubi-něg*, későbbi *Ubi-něh*. V. ö. *Boronég*, *Ubinég*.

Orbász, v. ö. *Vrbász*.

Padrag (ma falu Veszprém vm.-ben, személynévből lett helynév): 1109: Veszprémvölgyi apácák görög oklevele: Muz. példány: *Podruc*, in qua villa habet filius *Podruc* communem terram cum populo abbatissę; Orsz. levéltári példány: villa *Podrug*; gör.: πώδρουρον (gen.); ugyanez a község egy 1157-i oklevél XIII. századi másolatában *Podgrad*, másutt *Podrag* (v. ö. Pann. sz. Ben. r. tört. I. index).

A szó eredetének meghatározásánál kétféle magyarázat lehetséges. Az első magyarázat szerint a mai *Padrag*, régibb *Podrag* a szerb oklevelekben előforduló *Podrag* személynévvvel azonos (v. ö. Rad LXXXI. 146; alakulására v. ö. a cs. *Pomil*, bolg. *Podobr* személynéveket, MIKL. P. N. Denkschr. X. 233.), s jelentése körülbelül «*carissimus, carior*». A *Po-drag* tehát összetett szó, *po* és *drag*-ból, s *drag*-gal összetett személynév sok van a szláv nyelvekben (v. ö. MIKL. P. N. Denkschr. X. 271, Rad LXXXI. 130, 133, 134, 145.). A második magyarázat a legrégebben irt *Podrug* alakból indul ki, s a szót *po*+*drug* (socius) összetételének magyarázza. Ez esetben a szó olyan, mint a szerb *Po-brat* (*brat* = testvér, Denkschr. X. 233.). Mindkét esetben a szó szláv eredetű.

Palán: 1171: *Plan*, 1181: *Palan*, 1162?: *Pulan* (egy dunántúli birtok neve, v. ö. ERDÉLYI, A bakonybéli apátság Árpád-kori oklevelei 38, 39, 40. l., és ma *Polány*, Somogy várm.); — v. ö. szlov. *plân* (offene, waldfreie gegend, der vorplatz, das glacis, PLETERŠNIK),

cs. *Novoplán* (helynév, = Neu-Rode, más helyneveket Denkschr. XXIII. 214.).

Palóznak (ma falu Zala vm.-ben): 1086: In *Ploznic*; 1079—80: *Guden* oklevele. In *Poloznic*; 1109: Veszprémi gör. okl.: Orsz. lev. péld.: villam *Poloznik*, Muz. péld.: *Polosinic*, gör. πολώνικ; — lehet, hogy a szláv *ploskь* (latus) névvel függ össze, v. ö. szerb *plosan*, *plosnat* (abgeplattet, Denkschr. XXIII. 216.). A szó képzése alapján feltétlenül szláv eredetű.

Pesztreus: 1111-i zobori okl.: Nicolaus filius *Peztrei*; — latinositott alak a szlov. *pester*, óbolg. *рьстръ* (bunt, MIKL. P. N. Denkschr. X. 299.) melléknévből. V. ö. *Beztrius*.

Petkó: 1116—1131: Fila oklevele: ýaac filius *Petku* (e névnek illeszkedett formája *Petke*, v. ö. *Pethke* jobbágy, Pannonh. szt. Ben. r. tört. I. index); — szerb-horv., bolg. *Petko* (Rad LXXXII. 147, MIKL. P. N. Denkschr. X. 228, MOROŠKIN, Slav. imenoslov). A név a *Péter* keresztnév szlávosan kicsinyített alakja; ugyanilyen szlávós alakok még:

α) *Petre* (1055: *petre* zenaia hel rea, u. o. ad caput *petre*, 1111-i zobori okl.: *Petre*), melyre v. ö. délszláv *Petreta*, *Petretič* (Rad LXXXII. 105.) neveket, melyeknek nom. alakja *Petre* is lehet (-e képzővel).

β) *Petus*: 1095: Dávid dux oklevele: comes *Petus*; 1171: ioubagionem nomine *Petus*, 1181: *Petus* (úrnak a neve); — a szláv -uš kicsinyítő képzővel alkotott szó a *Péter* névből.

Plas: 1095: Dávid dux okl.: piscina *Plas*; — hasonló helynevekre v. ö. ERBEN, Regesta (*Plasy*, *Plass*, *Plaz*: prædium) és MIKL. (Denkschr. XXIII. 215.). A szóra v. ö. szlov. *pláz* (lawine, wasserschwall, sandlehne, ein abschüssiger hügel, die stelle, über die der pflug rutscht, ohne sie aufzureissen, lásd még MIKL. Etym. Wb. *pelz*- alatt), cs. *plaz* (schlüpfriger weg).

? *Pomolceu*: 1086: eques *Pomolceu*; — szlov. *pomolčati* (eine kurze zeit schweigen, eine pause machen, *pomolčaj*: ein kurzes stillschweigen, *zamolčav*: tückisch, verschlagen, *zamolčjiv*: zurückhaltend, PLETERŠNIK) igéből képzett part. præt. act. I. (a kérdőjel azért áll a szó előtt, mert az itt adott magyarázat szerint *Pomolcsa v*-nak kellene lenni a szónak, holott a mi adatunk *Pomolce u*-et ír; az oklevél eredetijét azonban nem láttam).

Pósa: 1135: *Paufa* Mufvniensfi comite et magistro tauarni-

corum; 1206 táján *Paussa* (pap, v. ö. ERDÉLVI, A bakonybéli apátság Árpádkori oklevelei 42, más *Pósa*-kat lásd a Pann. Sz. Ben. r. tört. I. index); Marg. Leg. 209: Soror Stephana... vala *Pausa* vrnak leánya; — az, hogy vajjon az 1181-i *Pous* és *Pousa* (pécsi hospesek) nevei szintén idetartoznak, nem egészen biztos; — a *Pausa* szóban, melyet *Pavsá*-nak olvasok, én a lat. *Paulus*, szláv *Pavel*, *Paval* keresztnévnek a szláv -bša képzővel ellátott alakját látom. Hasonló nevek vannak a cseh oklevelekben (*Pauša*, *Pavša*, ERBEN, Regesta) és a szerb-horvátokban (*Pavša*, Rad LXXXII. 152.). MIKLOSICH a szláv *Pauša* alakokat (nyilván *Pauša*-nak olvasva) másképp, nem a *Paulus*-ból magyarázza (v. ö. Denkschr. X. 232, 298, 299, Rad LXXXII. 76.); azt hiszem, magyarázata nem helyes. V. ö. *Budusa*, *Besa*.

Posko: 1111-i zobori okl.: *Posco*... canonicus; — cseh oklevelekben *Posco* (*Bosco*, canonicus Olomucensis 1174-ben, ERBEN, Regesta és MOROŠKIN, Slav. Imenoslov). A szó helyes alakja *Bočko*, *Boček* (v. ö. Boeskay nevünket).

? *Pot*, *Put*: 1055: Inter *putu* uveieze et Knez (SZAMOTA olvasása, a ki a *putu*-ban személynevet, *Pot*-ot lát, NyKözl. XXV. 145; MARCZALI, Enchiridion: Inter *putu* uveieze et Knez); 1086: de quo tenditur ad statuum *Puti*, u. o.: hinc per uallem uadit ad agrum *Potu*; — MIKLOSICHNÁL ugyan találunk *paty*: *puty* (via, Denkschr. X. 303, MOROŠKIN, Slav. imenoslov: *Pota*, *Putá*) személyneveket, mindazonáltal azt hiszem, hogy a *Pot* inkább német személynév (v. ö. FÖRSTEMANN, I. 289: *Poto*, *Puto*, *Puoto* stb.). Megerősít ebben némileg az is, hogy KÉZAI «De nobilibus advenis» fejezetben ezt írja: «post hunc introiuit *Pot* de Lebyn, qui nomine alio *Ernistus* est uocatus... de isto comitis Conradi de Altunburg origo esse habet». A környezet, a melyben itt a *Pot* megjelenik, német. V. ö. a német nevek közt.

Poznan: 1001-i pannonhalmi alap. lev.: *Poznano* (dux neve, más XI—XII. századi *Poznan*-okat lásd Kovács, Index); — szerb-horvát, lengyel *Poznan* (MIKL. P. N. Denkschr. X. 221, MOROŠKIN, Slavj. imenoslov, Rad LXXXII. 76.), ilyen személynévből való a vas megyei szlovén *Poznanovci* (rég magy. neve *Poznanócz*, ma *Pálhegy*). A szó a szláv *poznati* (v. ö. MIKL. P. N. Denkschr. X. 277: megismerni) ige part. præt. pass.-a. V. ö. *Prodan*.

Okleveleinkben a *Poznan* mellett van *Pozman* alak is (v. ö.

1086: *Pozman* cum filio suo Milozt (vicalis cum equo serviens és v. ö. Pázmánd falu)]; a *Pozman* alak nem szláv szó, még pedig nem az a szóban levő *m* miatt. Eredetét alighanem a németben kell keresni (*Poss*+*man* összetétele, mindkettőre v. ö. FÖRSTEMANN I., Karinthiában *Pezman* 1148, 1156-ban, JAKSCH, Urk.-buch); KÉZAI szerint különben *Pazman* «de Sueuia» jött (De nobilibus advenis), s ez is a szó német eredete mellett vall. V. ö. a német nevek közt.

? *Preka* (*Precsa*?, *Precza*?): 1055-i tihanyi alap. lev.: *Signum Preca* insertoris (esetleg ide való *Preke*, *Precha*, *Priza* = *Perece*, Pannonh. Szt. Ben. r. tört. I. Index); — a nevet összevetem a délszláv *Pre-k-uša*, *Pre-k-uš*, *Pre-j-ko* (v. ö. Rad LXXXII. 130, 146.) nevekkel, a melyek becézett formái a szláv *Predislav*-nak. Valószínűtlenebb, hogy a mi adatunk *Precza*-nak olvasandó, s ez esetben v. ö. szerb *Prica* (accusator, Rad LXXXI. 100.).

Prezteg (v. ö. Vas vm.: *Hosszúperesztég*, Sopron vm. Németperesztég): 1086: In *Prezteg* (villa cum familia s. Mauritii; WENZELNÉL I. 34: *Prezeeg* van közölve, azonban ERDÉLYI LÁSZLÓ, A bakonybéli apátság Árpádkori oklev. 23. l.-on az eredeti oklevélből *Prezteg*-et közöl); — lehet a szó a szláv *prě* (durch, über) + *stęg*: *stęg* (via) összetételéből való s így egy *prěstęgъ* mása (általút); lehet azonban *pristęg*-nuti-ból való is (Denkschr. XXIII. 242.).

Prězne: 1135: *Prezne* (jobbágys neve, később *Pěřezne*, v. ö. Kovács, Index); — a szó a szláv *prisъnъ* (propinquus) származéka (v. ö. cs. *Prizney*, *Prizota*, MIKL. P. N. Denkschr. X. 301. és ERBEN, Regesta).

Pribor: 1198: *Pribur* (férfinév); — cs. *Pribor*, *Prebor* (MOROŠKIN, Slav. imenosl.).

Prodanus: 1175, helyesen 1185-i okl.: *Prodanus* (zágrábi püspök, FEJÉRPATAKY, III. Bélá kir. okl. 8; más adatokat lásd Kovács, Index); — szerb-horv. *Prodan* (MIKL. P. N. Denkschr. X. 301, Rad LXXXII. 76, JIREČEK, Die Rom. I. 2, 74.). Az alakra v. ö. *Poznan*.

Próna: 1113-i zobori okl.: de *Prauna* (ma *Próna*): — a szláv *pravъ*-ból alakult személynevekre v. ö. MIKL. P. N. Denkschr. X. 301, Rad LXXXII. 76, helynevekre pedig Denkschr. XIV. 51.

Pulna: 1171: *Pulna* (szolgáló neve, az olvasat a Museum-ban levő fac-simile után nem egészen biztos, az oklevelet lásd

FEJÉR, Cod. Dipl. IX. VII. 632.); — a szláv *рѣнь*-ből csak egy szerb személynevet ismerek (*Рѣнош* = *Punoš*, *DANIČIĆ*, *Rječn.* és *Rad LXXXII. 77.*); ennek a *рѣнь* (voll) melléknévnek nőnemű alakja *рѣна*. A hazai szlovénben, a szerb-horv.-ban ma a szó *púna*, a XV. század előtti latinbetűs emlékekben még *pulna* (v. ö. *MELICH*, *Misekönyv* a XIV. századból, *Könyvszemle* 1903. 62. l.). V. ö. *Vulhán*.

Purva: 1086: quo mittit stratam *Purua*; — ez út nevében személynévből lett helynevet látok s a hasonló személynevet a bolg. *Prüva*: *Prüva*, szerb-horv. *Prüve*, *Prva* szóban látom (v. ö. *MIKL.* *Denkschr.* X. 220, *Rad LYXXXII. 84*, *DANIČIĆ*, *Rječ.*).

Pünkösöd: 1220 táján *Pincust* jobbágy neve (Pannonh. szt. *Ben. r. t. I. index*); — szlov. *binkošti*. V. ö. a hasonló nevekre itt *Karácsonynál*, továbbá a bolgár *Veligden* férfinév (= húsvét, *MILADINOV*, *Bolg. pjesmi* 529. l.).

Rábcza: 1156—1412: terram iuxta *Rabazam*; 1171—1392: terram sitam *Rabcham* sursum; — a *Rába* és *Rábcza* folyók neve kelta eredetű szó (*Arrabo*, *HÖLDER*, *Altgelt. Sprachst.*), mi hozzánk azonban szláv közvetítéssel került. Az *Arrabo* mellékalakja ugyanis *Arbo* (mint személynév előfordul Ausztriában 888-ban, *ERBEN*, *Regesta*, ez azonban lehet német név is *Aribo* = *Erbe*). Egy ilyen *Arbo*-ból szláv hangtani törvények szerint **Rab*, *Raba* alakult (v. ö. *Arbe* sziget szlávul *Rab*, *Isztrián Arsia* folyó, olasz *Arsa* = szláv *Raša*, *Albona* = szláv *Labin*, *Arbanum* = szláv *Rabънь* *Arch.* XVII. 567, XXI. 78.), a melynek *Rábcza* a kicsinyített alakja. A folyó neve a honfoglalással meg nem szűnt folytonosság mellett bizonyít. V. ö. *Szala*.

Rad: II. Béla egy keltezetlen oklevelében: in villa *Rad*, u. o. villa *Rad*; — személynévből alakult helynév; a *Rad* személynéveket lásd *MIKL. P. N. Denkschr.* X. 304, *JIREČEK*, *Die Rom.* I. 2, 75.

Radvány: 1086: *Rodoan* (arator monasterii s. Mauriti); 1137: *Rodowan* (szőlőmunkás, nem eredeti oklev., Pannonh. szt. *Ben. r. tört. I. index*); *Rodoan* (II. Béla bakonybéli ítéletlevele, szolga neve, v. ö. még *Kovács*, *Index*); — cseh-lengy. *Radovan*, *Radowan* (a cseheknel igen elterjedt név a XI—XII. században, *ERBEN*, *Regesta*), szerb-horv. *Radovan* (*JIREČEK*, *Die Rom.* I. 2, 76.), *Radovanac* (*MIKL. P. N. Denkschr.* X. 230, 304.), nyug. bolg. *Ra-*

dovan (Sbornik XV. 198.). Mi nálunk a név cseh-tót eredetű lesz (v. ö. KÉZAI, De nobilibus advenis: «illi qui *Rodoan* et *Bagath* nominantur, eorum generacio de Boemia ortum habet). Megemlítem, hogy FILIPOVICs horvát szótára szerint *Radován* = gör., lat. *Hilarius*, *Hilarion* (= der freudige). Nálunk *Hilarius* nevű embert a XI—XII. századból nem ismerek (v. ö. Példák k. 21: *yllaryon*, *yllarion* apát, idegen, nem magyar kolostor feje).

Rasinja: V. S. Ger. 5, 6, 7. §.: *Rasina* (pannonhalmi apát); — a szláv *Rastislav* vagy *Radislav* becéző alakja (v. ö. *Rašin*, *Rasić* Rad LXXXII. 112, 113, 117; részletesen lásd e mű különlenyomata I. 2, 55. l.). LIPSZKY Repertoriuma szerint *Raszina* község van Kőrösmegyében, ma *Rasinja*. A szó *Raszina*-nak is olvasható, s ebben az esetben *Rastina* helyett való (v. ö. Denkschr. X. 306.). A Várad-i regestrum *Rahina* embere *Razina* (olv. *Raszina*) lesz. Hazánkban a honfoglalás előtt is voltak *-ina* végű szláv nevek, v. ö. *Volkán* alatt *Wlkina* adatot.

? *Reguta*: 1135: *Reguta* (parasztember neve); *Regön*: 1086: *Regun* (esztergályos); — az első szó képzése alapján szláv lehet, megfelelőt azonban nem tudok kimutatni (v. ö. cs. *Reha*, *Rehen*, régebb *Rega*, *Regen* = Gergely?). A képzésre v. ö. *Gurguta*.

Ruben: 1162, 1166, 1174: *Ruben* comite; 1171—1392: *Ruben* (pristaldus, ugyanez oklevél 1412-i átiratában «epus» = episcopus?); — cseh *Ruben* (nobilis Boh. 1225; v. ö. MIKL. P. N. Denkschr. X. 308.). Nem valószínűtlen különben az sem, hogy valami lat. *rub-*kezdetű szóból való (v. ö. horv. *Rub-eta*, Rad LXXXII. 105.): *Rubinus*?

Somló: 1135: *Isti habent silvas, que vocantur Sumlu et Basfaia*; 1152: *in mezeu fumtu*; Hartv. v. s. Stephani 22. §: «iuxta ecclesiam sancti Saluatoris in Bukan *sumlui*»; — szláv *šuma* (erdő, MIKL. O. N. Denkschr. XXIII. 246.). A szóban *l* epenth. van (v. ö. VONDRÁK, Sitzungsber. CXII. 744.).

Szalók: 1083—95: *regalis pristaldus zolie*; ha ez olvasás helyes, akkor a *Szalók*-ra v. ö. szlov. *Slavko*, *Slavik* személynevet (MIKL. P. N. Denkschr. X. 311.), nyug. bolg. *Slávko* (Sbornik XV. 198.), cseh okl.-ben *zlawc* (ERBEN, Reg.).

Széköly: 1086: *Scicul* (férfi, ugyanő II. Béla alatt átirat oklevélben *Scichul*); más adatokban *sycula* (szolga, Pannonh. Szt. Ben. r. tört. 310.). — MIKLOSICH (P. N. Denkschr. X. 318.) a szerb

Sekul, *Sekula* nevet a szláv *sĕk-* (caedere) igéből származtatja, míg MARETIÓ a *Sestra* név becvező alakjának tartja (v. ö. Rad LXXXII. 78.). Ugyanebből a *Sestra* névből való volna a szerb-horv. *Sejan* (v. ö. 1111-i zabori okl.: *Seiun*), *Seka* (v. ö. 1086: in Cupan hii sunt equites *Seca*). A magy. *Scicul* az *i* miatt nem lehet a *székely* szó írásbeli változata; szerintem a *székely* név és a *scicul* személynév különböző eredetű szavak. A *scicul* magyarázatánál MIKLOSICH magyarázatát tartom helyesnek.

Szelemen: 1135: *Zelemen* (vinitor Vindornyán); — óbolg. *sleme*, mai hazai szlov. *slemen* (ugyanígy hazai szlov. *bremen*, *vrejmen*).

Szella: 1079–1080: Guden okl.: *Szella* (filius Herney); 1086: *Sella* (eques); 1093: *Sella* (FEJÉR I. 482.), — a szláv *selo-*, cseh-től *sedlo-*ból (v. ö. MIKL. P. N. Denkschr. X. 310.) eredhet; talán idevaló az 1135-i oklevélben előforduló *Sele* is (homo condit., olv. *Szele*), a melyre különben összevethető a cseh *sele* is (1. ferkel, 2. übertragen schwein, auch der junge lecker, Arch. XII. 53.).

Szerém: 1171: *Zerem* (háziszolga neve, v. ö. Marg. Leg.-ban 190: *fyrymenfisbely* prepost); — szláv *Srém*, lat. *Sirmium*, gör. Σίρμιον (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2, 1, Christ. Elem. 4, 93, 94.); mint női név nyug. bolg. *Sréma* (Sbornik XV. 199.). Szt. László levelében a montecassinói apáthoz a *Messia* kitétel nézetem szerint = Szerémség.

Szolnok: 1086: *Zobuc* (pastor); talán idetartoznak a következő adatok is: 1086: hic sunt liberi *Sol*; 1134: Euzeidinus comes de *faunic*; 1193: Machario comite de *Zaunuk*; V. s. Ger. 19, 20. §.: *Zonug* comes; 1234 táján *Zonuk* igmánci poroszló (Pannonh. szt. Ben. r. tört. I.); — ezek a szavak a szláv *solъ* (só): *solъnikъ*-ből származnak. Hasonló szláv személyneveket nem tudok közölni.

Szombat: 1137: *Sombot*; 1152: *Zumbota*; 1171: *Zumbot* szolgálta neve, v. ö. Pannonh. Szt. Ben. r. tört. I. index); 1198: *Zumbot* (libertinus), u. o. *Zumbotca* (női név); — óbolg. *šabota* (lásd részletesen a «Hét és napjai» fejezetben), ny. bolg. *Šabotin* (ferfinév, (Sborn. XV. 199.).

Szörnök: 1135: *Surnuc* (parasztember neve); — a szó összevethető a cs. *Srnek* (óbolg. *srъnъkъ*: cervus capreolus) szóval (v. ö. MIKL. P. N. Denkschr. X. 313.).

Sztára: 1138: uilla alia uocatur *Stara* (lásd még *Ezthara*, Pannonh. Szt. Ben. r. tört. I. 293.); — a szláv *starъ* (vetus) mel-

léknévből képzett helyneveket lásd MIKLOSIH O. N. Denkschr. XXIII. 238.

Sztrem: 1157: Versus Ferreum-Castrum est fluvius *Ezturmen*; később *Eztermeg*, ma *Sztrem* patak Németujvártól keletre (v. ö. Pann. Szt. Ben. r. tört. I. index); — szláv *strǣmъ* (declivis) melléknévből csakis szlovén, horvát és szerb hely- és pataknevek alakultak (v. ö. MIKL. O. N. Denkschr. XXIII. 241.); v. ö. szlov. *Strmen*, *Strumen*.

Sztrizsin: 1095: Dávid dux lev.: «In aureo loco dedit... *Strifin* (az eredetiben *Strifin* olvasható, és nem *Sirisin*, a mint KUBINYI: Magy. tört. emlékek I. 1. lapján közli, a helyes olvasás SICKELNÉL: Texte 37.)»; — a szó nézetem szerint a szláv *strig-* (nyírni) gyökérszóval függ össze; ebből való a szlov. *strižina* (keskeny földszalag, dülő, mezsgye két szántóföld közt).

Szúda: 1162: per notarium Bicenum scribi ac per *Sudam* capelle mee magistrum; — cseh *Suda* (a XI—XII. századi cseh oklevelekben gyakori név, ERBEN, Regesta, PALACKÝ, Čas. česk. Mus. 1832. 66.). Ugyancsak a szláv *sqdъ* (judicium, MIKL. P. N. Denkschr. X. 319.) szóból való a

Szudinya: 1134: quodam uiro nomine *Sudengna*, de predicta silua ecclesie iniuria illata est; u. o. *Sudangna* (zágrávidéki ember volt); — a *Sudinya* a *sqd-*ből a szláv *-ъnja* képzővel alkotott szó (v. ö. horv. *Surinja*: «Sclavorum etiam regis frater *Surigna* nomine aderat» 998-ik évi adat, Mon. Germ. S. S. VII. 32.); egészen hasonló nevű embert azonban nem tudok a szlávorságból kimutatni (v. ö. MIKL. P. N. Denkschr. X. 221, 319, MAR. Rad LXXXI. 137.).

Szmete (esetleg *Szmeta*): 1135: Vindornyán aratorok: *Zuete* és *Suete*; — a szláv *svętbъ* (v. ö. MIKL. P. N. Denkschr. X. 309.) délszláv származéka (v. ö. szerb-horv. *Sveti-*, *Sveto-slav*, *Sv eto-zar*, *Sveto-mir*, Rad LXXXI. 129.).

? *Talota*, *Taluta*: II. Béla bakonybéli ítéletlevelében: *Taluta* (bakonybéli szolgálta); — v. ö. szlov. *Tal* (kezes, MIKL. P. N. Denkschr. X. 319.), nyug. bolg. *Tále* (férfit), *Tála* (nő, Sbornik, XV. 199.); esetleg ugyane szóból való (1171): villa *Talud* név is.

Tapolcza: 1086: piscinam nomine *Toplouuiza* (Dráva m.); 1418: *Topulza* (v. ö. FEJÉRPATAKY III. Béla kir. okl. 16.); — számtalan szláv helynévben a szláv *topola* (= topolyafenyő, MIKL. Denkschr. XXIII. 246.) szóból.

Tihany: 1055-i tihanyi okl.: In loco qui vulgo dicitur *Tichon* super bolatin; 1095-i DÁVID dux okl.: *Tichoniensis*; V. s. Ger. 21. §.: *Tychonicum*; — a magy. *Tihany* nevet eddig Szent *Tichonius* nevéből magyarázták, a nélkül, hogy e szent tiszteletét kimutatták volna. Mivel a szlávtságban a *tichъ*, *tihъ* (csendes) melléknévből számtalan helynév (v. ö. MIKL. O. N. Denkschr. XIV. 64.) és személynév (v. ö. MIKL. P. N. Denkschr. X. 320. és ebből helynevek, Denkschr. XXIII. 246.) keletkezett (idevaló pl. *Tihamér* = *Tihomir*), azt tartom, hogy e név szláv *Tihoŋ* vagy *Tihoŋa* (v. ö. Karinthiában 1134-ben *Tychonia* testis, JAKSCH Urkundenbuch) személynévből való; v. ö. ny. bolg. *Tichol*, *Tichil* (Sborn. XV. 199.).

Tompa: 1135: *Tumpa* (vinitor Vindornyán); 1198: *tumpa* (szolga); — óbolg. *тѣрѣ*, szlov. *top*, t. *tupý* stb.

Trebeta: 1113-i zobori okl.: *Trebeta* (villa); — a szláv *trěbiti* (irtani) igéből; eredhet szláv **Trebeta* (v. ö. cs. *Trěbata*, MIKL. P. N. Denkschr. X. 321.), délszláv *Trebeta* személynévből is, a mely azonban szintén a *trěbiti* ige származéka.

Ubonég: 1086: de quibus tenditur per V. fossas ad uiam *Wboneg*; — v. ö. részletesen *Obonég* alatt.

Ugrin: 1086: In Cupan hij sunt equites *Vgrin*; 1198: *vgorino* geuriensi episcopo; — cseh oklevelekben *Ugrin* (1155-ben, ERBEN, Regesta), délszlávokban *Ugrin* (MOROŠKIN, Slav. imenoslov); a szó «magyar»-t jelent.

? *Ula*: 1086: *Vla* (férfinév); — MOROŠKIN közöl cseh *Ula* férfinévet (Slav. imenoslov); v. ö. szerb *ula* (halunke, nebulo).

Una: 1111-i zobori alapító lev.: Quorum primus *Una* nomine; — v. ö. cseh okl.-ben *Unata*, *Uněš*, *Uně-slav* (ERBEN, Regesta). MIKLOSICH (P. N. Denkschr. IX. 322.) adatai szerint a név főleg cseh-lengyel forrásokban fordul elő, előfordul azonban a nyug. bolgár keresztnevek közt is (*Una*, *Unka* asszony, *Uno*, *Unčo* férfi Sbornik XV. 199.). A «*Conversio*»-ban az egyik szlovén urat *Unzhat*-nak hívják, s JAGIĆ e nevet a cseh *Uněslav* becéző alakjának tartja (Zur Entst. I. 85.).

Uros: II. Béla nem eredetiben megmaradt bakonybéli itéletlevelében: *Vrof* iudex (v. ö. pannonhalmi Szt. Ben. r. t.); — szerb-horvát *Uroš* (MIKL. P. N. Denkschr. X. 231, 322, Rad LXXXII. 77.).

Uten: Marg. Leg. 216: bezprimy *uten* leánya; — e név né-

zetem szerint a cseh oklevelekben előforduló *Uta*, *Utek* (v. ö. ERBEN, Regesta) alakkal függ össze; *Uten* név MOROŠKINNÁL is előfordul (Slav. imenoslov).

Utich: 1086: Hic sunt liberi: *Vtich* comes; — cseh oklevelekben *Vteh*, szerbekben *Утѣхъ* (v. ö. MIKL. P. N. Denkschr. X. 219, 321, Rad LXXXI. 145, JIREČEK, Die Rom. I. 2, 78, ERBEN, Regesta). Ebből a névből való *Utješeniović* is. V. ö. *Vojteh*.

Vaszoly: 1086: *Wazil* cum uxore et filio duabusque filiabus; — a szó lehet a szláv *Vasilь* megfelelője, lehet azonban a német *Wazil* (stajeri nevek közt fordul elő, v. ö. ZAHN, Ueber die steierm. Taufnamen, Mittheil. XXXIX. 38.), *Wasili* (Wasigrim beczéző alakja, STARK, Kosenamen, Sitzungsber. LI. 331.) átvevése is. V. ö. német eredetű nevek közt.

Veimir: 1095: Dávid dux levele: piscina *Weimir* (azt hiszem, helyes alakja *Welmir*, s Dunán túl ma is van *Velemér*: Vas vm., község és folyó: *Velemir*). A név szláv *Velimir*, *Velmir* személynévből (Rad LXXXI. 130.) való. A Conversioban *Witemir* nevű szláv úrról van szó (JAG. Zur Entst. I. 86.).

Velen: 1086: Quod declinatur ad sepulchrum *Welen*; 1162: In villa *Welen* (v. ö. ma Vas vm.-ben *Velem* községet); — cseh oklevelekben közönséges név a *Velen* (v. ö. ERBEN, Regesta), szerbhorv.-ban *Vežen*, *Velèn* (MIKL. P. N. Denkschr. X. 222, 253, Rad LXXXII. 102.). A szó a *Velmir*, *Velimir* beczéző alakja.

Vének: 1083—95: Octauum prædium est, quod a colono accepit uocabulum *uueinic* (ma *Vének*, Győr vm.-ben); — a szó a szláv *Venceslav* (v. ö. ERBEN, Regesta: *Vènus* = *Venceslav*) névből való kicsinyítés; HELFERT szerint (Mistr Jána Husa Spisy 252. l.) van is cseh *Vènek* férfinév, a mely MOROŠKINNÁL (Slav. imenoslov.) *Venek-*, *Vènek-* és *Vènek-*nek van írva. A szó végelemzésben ugyanazt jelenti, a mit *Stephanus* (szláv *vèньць*: kranz). Más szláv alakja a cseh *Wenceslaus*-nak nyelvünkben *Vingyiszló*, *Vaiszló*, *Viszló* és *Becsen*, *Bicsen*; ez alakok a XIII. század elején mind elő is fordulnak. V. ö. *Becsen*.

Veszprém: *B*-szókezdettel bíró alakok: 1055-i tih. okl. hátirata: *bezprenensis*; 1109: Muz. péld.: de monasterio *Bezpremensium*, u. o. consensu *Bezpremensis* episcopi; Orsz. lev. péld.: de monasterio *bezprimiensium* monialium; u. o. *bezprimiensis*; 1134: *Bezpremensi*; 1137 ered. okl. (SICKEL, Mon. Graph. fasc. V, tab.

XI.): *Bezpremenfif*; 1137: *Befpremiensis*; II. Béla alatt keltezetlen okl.: *bezpremensis*; 1138: Petrus *Bezpremensis*; 1171: *bezpremiensis*; 1186: *Johannis Bezpremiensis episcopi*; Marg. Leg.: *bezprimet* 66, 198, 199, 212, 216, 226. l., u. o. *bezbrimet* 197. l., *bezpremet* 208, 218. l., u. o. *bezprimevl*, *bezprimmevl* 4, 198, 199. l., u. o. *bezprimy* (moyses vr) 215. l., u. o. *bezprimy* (vten) 216. l., u. o. *bezprymy* (andras) 226. l.; u. o. *bezberimy* (clastrom) 197. l.; itt említtem meg, hogy ERDÉLYI szerint (A bakonybéli apátság Árpádkori okl. 21.) a XI. században *Brezprem* alak is előfordul; Anon. *Bezprem*;

V-s alakok: 1086: Sub muro *Wesprem* ciuitatis; 1109: εἰς τὸ βεσπρέμ.; 1109: Orsz. lev. péld.: episcopus *vesprimiensis*; 1116—1131: *Wesprimiensis*, *vespremsis*; 1135: *vesp[remiensis]*; II. Béla nem eredeti okl.: *wespremiensis*; 1181: *Johanne vesprimiense episcopo*.

A *Veszprém* helynév eredetileg személynévből lett helynév, s eredetibb alakja *Bezprém* (esetleg *Brezprém*) a magyarban. A szlávságban tényleg találunk hasonló személynevet; a cseh oklevelekben van *Bezprim*, *Bezprem* (v. ö. ERBEN, Regesta: 1127: *Besperem*: iudex in Moravia; *Bezprim*, *Bezprem*: pater Sobegridi, 1199, 1211 körül és MOROŠKIN, Slavj. imenoslov), a mely ma *Bezprém*-nek hangzanék a csehben (v. ö. MIKLOSICH P. N. Denkschr. X. 233.). A cseh okleveleken kívül megvan a szó a lengyelben is. THIETMAR Krónikájában a 999. évnél olvassuk: «Bolislavus . . . ab Ungaria sumpsit uxorem, de qua habuit filium *Besprim* nomine (PERTZ, Mon. Germ. Script. III. 784.)», s ugyanerről a *Besprim*-ről a Hildesheimi évkönyvek 1031. tájáról ezt írják: «Qui Mysecho a fratre suo *Bezbrimo* subita invasione proturbatus [est] . . . sed idem *Bezbrimo* imperatori coronam . . . transmisit (u. o. 98. l.)». Erről a lengy. *Besprim*, *Bezbrim*-ről tudjuk, hogy édesanyja, a kit Boleszláv lengyel fejedelem később eltűzött magától, *Judit*, Géza fejedelmünk leánya, Aba Sámuel testvére volt. *Veszprém* város neve is ilyen cseh-lengy. *Bezprém* személynévből való (a Mon. ep. Vespr. LXXVI. lapján teljesen helytelen etymologia áll e névről MIKLOSICH nyomán; MIKLOSICH idézett helyén nincs is szó *Veszprém*ről); a szó «erőszakos, vakmerő»-t jelent; v. ö. cseh *bezprímý*, *bezprémny* heftig, masslos, unerträglich (GEBAUER, Slov. staroč., számtalan

példában: když urodí člověk bezprziemneho syna = protervum filium stb.). — V. ö. *Bezprém.*

Vindornya (község Zala vm.-ben): 1086: In predio *Uindurna*; 1135: In predio *Vindurna* (a faluban vinitorok is laktak); — a szó a lat. *vinitor*-ból való; e magyarázatot támogatja a régi *Scewlews-vyndorna* (v. ö. ERDÉLYI, A bakonybéli apátság Árpádkori oklevelei 24. l., ma *Vindornyaszőllős*) elnevezés is. A latin *vīnitor* szónak szabályosan megfelelő alakja nem él a román nyelvekben (v. ö. KLUGE, EtWb.⁶: *Winzer* alatt, KÖRTING EtWb.: sard. *bemiedore*), mindazonáltal én a szó *d*-jében északolasz kiejtést látok (v. ö. pl. délolasz *napoletano* = északol.: *naboledano*: nápolyi). Ebből a lat. *vīnitor*-ból, északolaszosan ejtett *vīnidor*-ból *-nja* szláv helynévképzővel alakult a mai *Vindornya*, a mely «szőlőmunkások, vinczellérek lakta hely»-et jelent.

Visegrád: V. S. Ger. 21. §.: Iuxta *Visegrad*; — közönséges szláv helynév a *vysok* (magas) és *grad* (vár) szóból (MIKL. O. N. Denkschr. XXIII. 258.).

Vitan: 1086: *Witan* (coquus monasterii s. Mauritii, v. ö. Kovács, Index); — szerb-horv.-bolg.: *Vitan*, *Vitanь* (v. ö. Rad LXXXI. 130, LXXXII. 92, MOROŠKIN, Slavj. Imenoslov). A szó lehet a szláv *vitati* (lakni) ige participiuma is (v. ö. *Prodan*, *Poznan*); ez a *vitati* ige megvan a tótban is (v. ö. MIKL. P. N. Denkschr. X. 254.).

Vladiszláv, v. ö. *László*.

Vojteh: 1055-i tihanyi alap. lev.: Sig. *Woitech* comitis; — cseh *Vojtěch* (ERBEN, Regesta: *Voyteh*, *Woitech*, *Wogeteh* = Albertus, sok ember viseli e nevet a XI—XII. századi cseh oklevelekben), lengy. *Wojciech* (v. ö. MIKLOSICH P. N. Denkschr. X. 258.). A név délszláv oklevelekben nem fordul elő, egyenlő értékű vele már a cseh oklevelekben is *Adalbertus*, *Albertus*. — V. ö. *Utih*.

Vrbász (esetleg *Orbász*, v. ö. e mű I. 1. rész 153. lapját): 1086: *Vrbaz* (vicalis cum equis); — hasonló személynevet nem tudok, v. ö. azonban szerb *Vrbas* (hely és folyó Boszniában, DANIČIĆ, Rječnik, továbbá itt e jegyzékben a *Szerém* nevet). Ez a *Vrbas* nézetem szerint a szláv *vr̃ba* (salix) származéka (v. ö. *Vidras* = vidra, *Vukas* = vuk farkas szóból, Rad LXXXII. 93, JIREČEK, Die Rom. I. 2, 79.), s ugyanide való a cseh *Vrbata*, bolg. *Vr̃ban* sze-

mélynév is (v. ö. MOROŠKIN, Slav. Imenoslov, más magyarázat MIKLOSICHNÁL, P. N. Denkschr. X. 259.).

Volkán, esetleg *Valkán* (az utóbbi olvasásra v. ö. *Valkó* vármegye, ma *Vukovár*): 1135: *Vulcan* (arator in præd. Thes, v. ö. Kovács, Index); horv. *Vukan* (régén *Bolcanus*, JIREČEK, Die Rom. I. 2, 79.), szerb *Vukan*, régén *Vlĕkan*, bolg. *Vlĕkan*, *Vlĕkan* (MOROŠKIN, Slav. imenoslov, MILAD. 529, Rad LXXXII. 92, MIKL. P. N. Denkschr. X. 222, 256.). A «*Conversio*»-ban egy szlovén úr *Wlkina*, s nálunk 1166-ban *Vilcina* (ultrasilu. episc.). A szó a szláv *vlĕkъ* (farkas) szóból való képzés, s *Vulk* szó *u*-jára v. ö. *Pulna*. «Farkas» értelmű szóból személynevek voltak a görögöknél, latinoknál, németeknél is; nálunk is sűrűen fordulnak elő a XI—XII. században (v. ö. 1156—1412: pristaldus *Forcos*, 1162: hunc hominem nomine *Forcos*, 1177 táján: *Farkasio* comite; 1181: *Farcas* comes, ugyanitt egy jobbagy *Farcas*; tovább képezve: 1181: *Forcudinus*, 1206 táján: *Farkadinus* (ERDÉLYI, A bakonybéli apátság Árpádkori oklevelei 42. l.).

Zagorje: 1111-i zabori oklevél: *Episcopi Zagoriensis*; — Zagorje püspökén a zágrábi püspököt kell értenünk; ma is a Zágráb-Varazsd megyei rész *Zagorje*, míg Zágrábtól nyugatra (Zágráb-megyében) *Prigorje* terület van. *Zagorje* = hegyen túli rész, s közönséges helyet jelentő névszó.

Zamudi: 1086: *Zamudi* (uicalis cum equis), II. Béla bakonybéli ítéletlevele: *Samudi*; — a *-di* végű nevek okleveleinkben a XII—XIII. század folyamán *-d* végűek, azaz úgynevezett tövégi magánhangzó nélküliek (v. ö. pl. 1086: eredeti okl.: *predium Zalamadi*, 1135-i eredeti okl.: *terra que uocatur Zalamad*). Ezt véve alapúl a *Zamudi* személynév is később *Zamud* alakban jelentkezik (v. ö. Kovács, Index). A magy. oklevelek *Zamudi*, *Zamud* neve szerintem ugyanazt az alapszót tünteti fel, a mely a cseh *nemuda* gúnynévben van (cs. *nemuda* = wer mit seiner arbeit nicht vorwärts kommt, Arch. XII. 65.); mindkettő a szláv *muditi* = *cunctari*, *zamuditi* = késlekedni (v. ö. MELICH, Szláv jöv. I. 1, 13. l.) szóból való. *Zamuditi* ige ma is él a kaj-horvátok közt (v. ö. *zamedek* = időtöltés) s a hazai szlovének közt (*zamiditi*). A hazai szlovének közt egyébként ma is vannak *Zamedics*-ek (v. ö. Liber proventuum parochialium . . . Felső-Szölnök 1845 év, kézirat). A *Zamud* szó tehát késlekedőt, «*cunctator*»-t jelentene.

Zászló: 1086: *aratores in Cupan Zasztou*; — szláv *zastava*.

Zobor: 1111: de monte *Zobur*; — a név eredetileg a *Zobor* hegyen levő kolostort jelentette, s csak később vonódott át magára a hegyre (v. ö. Nyitram. Közl. VIII. 49, TAGÁNYI KÁROLY cikkét; a név *Zubur* alakban is előfordul).

A szláv nyelvekben van egy szó, a mely a mi *Zobor*-unknak teljesen megfelel; ez a szó a szláv **сѣборъ** = *sѣborъ*. Az óbolg. nyelylemékek legrégebb redactiójában nem fordul elő a szó (v. ö. JAG. Zur Entst. II. 58, 67, 73.), e legrégebb redactióban **сѣльмъ** (= **συναγωγή**) a kifejezés, míg a későbbi szerkesztésű részekben ezt a **сѣльмъ**-et kiszorítja a **сѣборъ** (v. ö. Ev. Dobrom. Sitzungsber. CXL. 22.). Ez a **сѣбор** általában «gyűlés, versammlung» jelentésű (v. ö. bolg. *zbor*, *sù'bor*: versammlung, CANKOFF 6, 169, 209; Arkív VIII. 245, szerb-horv. *sѣbor*, *zbor*: congregatio, Nik. SOBOJ. Cerk. 66, Mon. IV. Pol. stat.; kisor. *zbor*: vásár, Sborn. LAMAN. 226. stb.). Megvan a szó a csehben is (v. ö. *sbor* = congregatio, ecclesia, synagoga. GEBAUER, Žalt. Wittenb. szótár és mint személynév *Zbor* alakban, ERBEN, Regesta). Az egyházi terminológiában a **сѣборъ** = conventus, congregatio; a horv. irodalmi nyelvben «sv. *Zbor u Rimu* = congregatio sancta Romæ»; a gör. kel. emlékekben **сѣборънаја сръкы** = ecclesia cathadrelis (v. ö. Vita s. Methodii cap. XVII: **къ сѣборънѣн църкѣн**; Cod. Supr.: **къ сѣборънѣнъ ѿмоу цръкѣ** 25. l., **прѣзкутеръ сѣборънѣн цръкѣн** 94. l., **цръкѣ сѣборънѣн** 100, 103. l., **цръкѣ сѣборънѣн** 100, 101, 106. l.). Ebből a kifejezésből való az or. **соборъ** = *soborъ* (főtemplom, v. ö. Kijevben: Sofijskij *soborъ*). — A magyar *Zobor* ezek szerint eredetileg «conventus»-t jelent, s csak azután magát a hegyet.

Zomok: 1086: *Scumoku* (vinitor); — a szót *szomok*-nak olvasom, s eredetére kétféle magyarázatot tartok lehetségesnek. Az egyik szerint a szó összefügg a cs. *zmok*, *zmek* (drache), t. *zmok* (rossz szellem, a melyet csirke nagyságúnak tart a babona), bolg. *smok* (nagy kígyó, MILADINOV 540.); szóval, ugyanaz, a mi a mi nyelvelmékeinkben *zomok* (= kígyó, v. ö. Bécsi k. Amos V. 19. és NySz.). Az óbolg. emlékekben *zmij* a «kígyó» neve s ilyen személynévekre v. ö. MIKL. P. N. Denkschr. X. 277. A másik magyarázat szerint a szó a szláv *smoky* (füge) szóval függ össze; ilyen nevek vannak a szlávok közt (v. ö. MIKL. P. N. Denkschr. X. 312.) és a mi okleveleinkben is (v. ö. 1111-i zobori okl.: *Figa*, 1181: *Figa cum filio*).

Zselicz: 1083—95: Quindecimum prædium est infra *selez*,

quod dedit rex Ladislaus ad pasturam porcorum cum XXX. mansionibus sub ulcorum et trecentis porcis; 1171: Oratorium in villa porcorum custodum in silva *Seliz* (Pannonh. szt. Ben. r. tört. I.), ma *Zselicz* erdő; — e névről már feljebb elmondtam azt a nézetemet, hogy személynévből lett helynév; a honfoglalás előtt van már egy *Siliz* nevű pannoniai szlovén úr, a mely nevet én MIKLOSICH-csal (Denkschr. X. 275.) *Zilic*-nek olvasom (v. ö. még JAG., Zur Entst. I. 86.). MIKOLA SÁNDOR barátom értesítése szerint Vas megyében vannak ma is *Žilec* nevű emberek.

13. §. Német eredetű nevek.

Albert: Leg. s. Steph. maior 4. §: *Adalbertus* boemiensis, u. o. 5. §: *Adalbertus* episcopus, beatus *Adalbertus* episcopus; V. s. Ger. 7. §: Sanctus *Adalbertus*; Hartv. V. s. Steph. regis: 4. §: beatum *Adalbertum* Boemiensis ecclesie pontificem, u. o. 5. §: *Adalbertus*; Apost. mélt. írt könyv: 50, 52, 60. l.: zenth *Albert* doctor | 1157-i eredeti okl.: Ecclesie Sancti *Adalberti* | 1134-i eredeti okl.: *Adilbreth* frater Kaladini comitis, sumigiensis comes; 1156—1412: *Albreht*, ugyanaz 1171—1392: *Albreht* (hospes teutonicus); V. s. Gerardi 11, 12. §: *Albertus* (zalai barát, a kiről a legenda azt mondja, hogy magyarul tud); Marg. Leg. 142. l.: ez embernek vala neue *albert* . . . *albert* frater, u. o. 188. l.: Vala egy jobbagy. kinek vala neue *albert*. es ev vala chychety ban; u. o. 190. l.: ez *Albert* bannal; — ném. *Adalberaht* (*Adalbert*, *Adilbret*, *Albert*, FÖRSTEMANN, Altd. Namenbuch I. 140—142; a szó *adal*: adel és *beraht*, *bert*: glänzend szavak összetétele). A ném. eredetű *Albert* el volt terjedve Csehországban (itt számtalan adatban a XI—XII. században *Adalbertus* és *Albertus* formában, ERBEN, Regesta); Dalmáciában sűrűbben csak a XII. század végén vannak *Albertus*-ok (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2, 21.), egy *Odobertus* pap Zarában azonban már 1030-ban is kimutatható (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 67.). Észak-Olaszországban a XII—XIII. században szintén vannak *Albert*-ek (v. ö. Marg. Leg. 107. l.: «az kevmyves mesterek. kyket hoztak vala lombardiabol. egyknek vala neue *albert*»). A magy. és a cseh nyelven kívül *Albert* a szó alakja a szlovénben és a kaj-horvátban is. V. ö. a szláv nevek közt *Vojteh*.

Altmann: KÉZAI: De nobilibus aduenis: «Post illos [Péter

idejében] *Altmann intrat de Fridbure miles coridatus, ex patria Turingorum*; — ném. *Altmann* (FÖRSTEMANN, Altd. Namenbuch I. 50.).

Anshelmus: V. s. Gerardi 11. §: «*Monachi... de Waradino... Stephanus et Anshelmus*»; fontosnak tartom megjegyezni, hogy *Anshelmus* a legenda 12. §-a szerint nem tudott magyarúl; — ném. *Anshalm* (*Anshelm, Anselm*, FÖRSTEMANN, Altd. Namenbuch I. 108; összetett szó az *Ans, as, os* [v. ö. pl. *Osvald, Osvát*]: gott + *halm*: cassis, galea, schutz szavakból). — A név igen el volt terjedve Csehországban (ERBEN, Regesta: *Anselmus, Anshelmus*), Dalmáciában (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2, 23.), Észak-Olaszországban (tehát Velenczében is, v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 51, 67.). *Anselmus* magyar alakja *Ensel*, ol. *Enselmino*.

Arnolt: 1181: *Arnolt amplius archidiaconus*; — ném. *Arnold* [*Arnolt*, FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 118; összetett szó a ném. *Ar*, illetve *Arin* (adler) + *wald* (walter) szavakból]. Az *Arnold* név csehországi oklevelekben gyakori, Dalmáciában vagy Velenczében nem fordul elő.

Asericus: Hartv. V. s. Steph. regis: 7. §: «*Asericus cum suis discipulis aduenit*», u. o. 7. §: *Asericus*, u. o. 8. §: *Asericum*, u. o. 9. §: presul *Asericus*, u. o. 11. §: *Asericus*. A Leg. s. Stephani regis maior-ban *Asericus* (v. ö. 7. §: uite religiosus *Asericus* pater cum suis discipulis aduenit; u. o. 7. §: *Asericus* abbas; u. o. 8. §: *Asericum* abbatem); — PAULER GYULA helyesen állapította meg, hogy *Asericus* német név (v. ö. PAULER, A m. nemz. tört. az Árpád-házi k. a. I. 502. l.), kétségtelenül német benne a *-ricus*, a mely a ném. *rich* (reich, mächtig) latinositott alakja (v. ö. *Heinricus, Hemericus*). Csak az a kérdés, mi a szó előtagja. Legendáinkban kétféle alakban jelenik meg a szó. Az egyik *Asericus*. E szerint a szó a ném. *Ans* (*As, Os*: gott) + *rich* (reich, mächtig) összetétele s egy az *Anserich, Aserich* nevekkal (v. ö. *Ansericus*, FÖRSTEMANN, Altd. Namenbuch I. 110.). A szónak másik alakja *Asericus, Aschricus* (olv. *Aszkrikusz*): Az *Asericus* *Asc-* első tagja [= öfn. *asc*, kfn. *asch*, újfn. *Esche* (kőrisfa)] szintén német személynéveket alkotó szó (v. ö. *Ascarit, Ascrie*, FÖRSTEMANN, Altd. Namenbuch I. 128.), s teljesebb alakja *Ascericus*-ban van meg (v. ö. 1150-ben, ZAHN, Urkundenbuch des Herzogt. Steyermark: Sigiboto de Houe, *Ascericus auunculus eius*). Volna még egy harmadik alak is (*Astricus*,

FEJÉR I. 302.), de ez hibás leírásból származó alak *Ascricus* helyett. — Az én nézetem szerint az egyedül helyes alak *Ascricus* (olv. *Ászkrikusz*, esetleg *Asrikusz*); ebből való tollhibás alakok az *Asericus* és az *Astricus*. Megemlítem még, hogy PAULER szerint *Aszkrikusz* egy személy *Anastasius*-szal (v. ö. 1001-i pannonh. alap. lev.: *Anastasio* abbate, u. o. *Anastasio*; V. s. Gerardi 7. §: *Anastasius* abbas Varadiensis).

Bakony: 1086: *Bokon* (arator in Cupan); u. o. iuxta *Bakon* (ma *Bakony*); Hartv. V. s. Steph. 22. §: iuxta ecclesiam sancti Saluatoris in *Bukan sumlui*; — részletesen írtam a szóról, s azt állítottam, hogy jelentése «bükkös» s a nyug. germ. *bāka* (ófn. *buoche*, úfn. *buche*) névből eredt (v. ö. Szláv jövevényszavaink I. 1. 32.). V. ö. *Szala*.

? *Bas*: 1135: *Isti habent siluas pro se separatas, que uocantur sumlu et bas faia quam emit Oboneg comes de Bas* (más adatokat Okl. szót. *Bás* alatt); — az én nézetem szerint e szó egy az úfn. *Basch* személynévvel (v. ö. FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 216.). — Lehetséges azonban, hogy a *Basilius Baso*, *Base* becézett formájából eredt (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2, 25.).

Bertrammus: III. Béla fia Imre alatt jött spanyol eredetű comes (v. ö. KÉZAI, De nob. aduenis); — ném. *Berahtram* (*Bertrammus*, FÖRSTEMANN, Altd. Namenbuch I. 246; 1243-ban Csehországban van *Bertrammus* kanonok, ERBEN, Regesta).

Concius: V. s. Gerardi 11. §: «*Monachi . . . de monte Pannonie . . . Philippus, Henricus, Leonhardus et Concius*» (a legenda szerint nem tudott magyarul). A szó eredeténél két magyarázat lehetséges; az egyik szerint a név a gör. eredetű *Acontius* (v. ö. TETZNER, Namenbuch), vagy lat. *Cantius* (v. ö. KNAUZ, Kortan 151. l.) mása (v. ö. magy. *Kilitii* helyet *Cletus*, illetve *Anacletus*-ból). A másik magyarázat szerint a szó német, még pedig a ném. *Konrád* becéző alakja (v. ö. FÖRSTEMANN, Altd. Namenbuch I. 557; *Conzo*, úfn. *Kunz*). V. ö. *Cuntius*.

Conrad (olv. *Konrád*): V. s. Gerardi 9. §: *Conrado* Albense preposito (ez tolmácsolta Szent Gellért szónoklatát, KARÁCSONYI, Szt. Gellért élete 72. l.); u. o. 11. §: *monachi . . . de Zaladino . . . Conradus et Albertus* (a legenda 12. §. szerint tudott magyarul); 1172-ben *Conradus* (jobbágy, Pannonh. Szt. Ben. r. tört. I. 605.); KÉZAI, De nob. aduenis: «*Post hunc introiuit Pot de Lebyn . . . de*

isto comitis *Conradi* de Altunburg origo esse habet»; magy. *Conrard* (thüringiai barát, Érdy-k. 642. l.); — ném. *Chuonrat* (*Conrad*, FÖRSTEMANN, Altd. Namenbuch I. 316.).

Cuntius (olv. *Kuncziusz*): 1001-i pannonhalmi okl.: *Cuntio* (ablat., dux neve); — ném. *Cunitio*, *Cunzo* (1024-ben, = *Cunrado*, STARK, Kosenamen der Germanen, Sitzungsber. LII. 305, 319, ERBEN, Regesta: *Cunzo*). *Contius* és *Cuntius* nevet tehát: a *Konrád* becéző alakjának tarthatjuk (más magyarázat: FÖRSTEMANN, Alth. Nam. I. 556.); a *Konrád* név Csehországban elterjedt név, Dalmáciában (v. ö. JIREČEK, Die Rom.) és Velenczében (olaszosan *Conrado* és *Corrado*) a XI—XII. században ismeretlen. V. ö. Gönczöl.

Detre: 1146: *Thidrich*, 1282: *Detrich* kuta (v. ö. az adatokat Okl. szót.); — ném. *Theudoricus* (*Dettrich*, *Dittrich* FÖRSTEMANN, Altd. Namenbuch 1190; cs. *Dětrich* ERBEN, Regesta, romagn. olasz *Dieterich*, Sitzungsber. LXVII. 696.). Az alakra v. ö. *Hedre*, *Imre*. A *Detre* előszavában levő *diot*, *diet* több germán név alapjául szolgált; ilyen *Ditmar* (pécsváradi apát a XIV. száz. elején, KARÁCSONYI, Szt. István oklevelei 78.) és ilyen névnek a kicsinyítése a germ. *Theudila* = újf. *Tytil*, *Titel*. Feltéve, hogy *Titel* város neve személynévből való (v. ö. 1138-ban: *Laurencium*, *canonicum de Tithil*), lehetséges, hogy e ném. *Titil* (v. ö. KISCH, Festgabe 12. l.) névnek a mása.

Duda: 1086: *Duda* (dolator, v. ö. Okl. szót.); — ném. *Duda* «Duda und Dudicha könnten demnach = Thiudo, Thiudiche, d. h. verkürzungen von mit *thuid* gebildeten zunamen sein». STARK, Kosenamen der Germanen, Sitzungsber. LII. 287.), v. ö. cseh *Dúda* (ERBEN, Reg.), ny. bolg. *Dudo* és JIR., Die Rom. I. 2, 33. V. ö. *Tota*.

Ecilinus: 1086: *Ecilinus* (mansio neve); — ném. *Ecelin*. STARK (Kosenamen der Germanen, Sitzungsber. LII. 334.) szerint az *Adelbertus*, *Adalbertus* becéző alakja, másik becéző alakja *Acelinus*; ugyancsak az *Albert* becéző alakja *Aci* (v. ö. u. o. 332, 333: *Azzi*, *Azelo*), a mely 1086-i oklevelünkben egy esztergályos neve. *Ezelinus* nevű emberek vannak Karinthiában (1138-, 1157-ben, JAKSCH, Urkb.), Csehországban (v. ö. ERBEN, Regesta: *Azelinus*, *Ezelenkirchen* stb.). A ném. *Ezzelin*, *Ezzo* TETZNER szerint (Namenbuch) «der kleine Edle» jelentésű. Az alakulásra v. ö. *Vecelinus*, *Macelinus*.

Ëlse, Ëlzse, Ölzse: Marg. Leg. 151: «Vala nemely penitencia tarto kynek vala neve *evlse.* es vala nemet»; — a szó a ném. *Elsa, Else, Ilsa, Ilse* (TETZNER, Namenbuch, Elisabeth alatt) mása (v. ö. *Elža, ŠURMIN, Acta croat. 227. l., kaj-horv. Jalša, 1823-i varazsdi kalendárium*). Lásd részletesen *Erzsébet* alatt.

? *Embel*: 1171: *Embel* (házi szolga neve), 1086: *Embel* (mansio neve); — azt hiszem, hogy az *Embrih* (v. ö. *Imre*)-ben levő *Emb*-nek *-l-* kicsinyítő képzővel való alakja. Az *-mb-*: *-mm-* mé való assimilációjából azután *Emmel* (v. ö. *Emmel* Tielmann keresztnévét, s lásd FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch, *Amal* alatt).

? *Ernel*: 1086: *Ernel* (mansio), u. o.: in predio quod uolgo dicitur *Ernel*; — e szó lehet a ném. *Ernest, Ernst* *-l-* kicsinyítővel ellátott becézett alakja. Hasonlót azonban nem tudok közölni forrásaimból. Az 1055-i tih. al. levélben levő *Erneus-t* («Signum *Ernei* comitis»; v. ö. GUDEN 1079-i oklevelében: Szella filius *Herney*, az írás FÖRSTEMANNnál: *Ernest* és *Hernest, Hernust*, más adatot láss Okl. szót.) talán szintén *Ernö*-nek lehet értelmeznünk, s nem *Irenaeus*-nak, mert *Irenaeus* nyelvünkben *Erenye* (v. ö. Szent-Erenye kolostor, JIREČEK, Christ. El. 10, 97.) és *Ireneus* (v. ö. Marg. Leg. 192: zent jreneufnak monofloraban). Megjegyzem különben, hogy a szlovénben *Jernej* is van, a mely tulajdonkép *Irenaeus* (MIKL. Vergl. gr. I². 334.), ma *Bertalan-t* jelent. V. ö. *Herneus, Erenye*.

Ferencz: XI—XII. századi anyagunkban e név nincs meg; Szent *Ferencz* szerzetének az elterjedésével a XIII. század után terjedhetett el nálunk, mint keresztnév; a névnek azonban magyarul mindig *Ferencz* volt az alakja (v. ö. Münch.-k. naptári rész okt. 4. *Ferené*; Marg. Leg. 41, 102: zent *ferenc* zertzetybevl, Péld. k. 37: zent *ferenchnek*, Apost. mélt. 55. l.: zent *fferenczh* és Okl. szót.); — a szó a ném. *Francio* (= franc, frank) umlautozott alakja (v. ö. ném. *Frenko, Frenkin, Frenekin, Frenchin*, FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 413.); KISCHNÉL (Festgabe der Stadt Bistritz 13. l.) találunk *Frentz* alakot is (a budap. tud. egyet. 1901/2-i hallgatói közt van *Frentz* nevű is, v. ö. Almanach). A szláv *Branković*-ok szintén ide való példák. Ugyancsak a ném. *Francio*-ból való volna (v. ö. Turul X. 96.).

Franiczka, Szent László udvari káplánja, ha helyes volna FRAKNÓI (Szt. László lev. a montecasinoi apáthoz, 10. l., később bácsi érsek) állítása; az oklevélben ugyanis *Fancica* van, s ez

ugyanaz a szó, a mi *Fancsal*, v. ö. 1134: (Ladizlaus) suum capellatum *Fancicam* delegavit qui etiam illi ecclesie officinarios de semigiüensi et zalensi comitatu ordinavit); — az *fr*-kezdetet tartva helyesnek v. ö. *Francica-Nava*, ma catániai érsek és lásd *Fancsal*.

Folkus: 1157—58: *Folcus* comitis (FEJÉRPATAKY, III. Béla kir. okl. 28.); 1152, 1171—1392: *Fulcus* (comes); 1162, 1174: *Fulco* comite; 1171: *Fulcone* . . . eodem tempore comes capelle Vido. frater *Fulconis*; 1162: *Fulkumar*, 1181: *Fulcumarus* (ispán, e két utóbbi adatot lásd ERDÉLYI, A bakonybéli apátság Árpádkori oklevelei 37, 39. l.); — ném. *Fulco*, *Folco*, *Folkmarus* (FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch 438, 443.). A név el volt terjedve a rhäto-román nyelv területén (v. ö. JOPPI: 1335-ben: *Folchus* Antonii de porta Broxana) és Dalmáciában (1059-ben: abbas *Fulco*, JIREČEK, Die Rom. I. 2, 36.).

Frova: 1181: Nomine *Froa*, uxor Marcellj, u. o.: Elelis curialis comes *Froue*; — ha a névre csupán egy adat: a *Froa* volna, azt lehetne gondolni, hogy a szó a ném. *Froda* (v. ö. TETZNER, Namenbuch) alakja, a melyből a *d* akár német területen (v. ö. *Godefridus* alatt *Gaufridus*), akár északolasz nyelvterületen (v. ö. pl. *Grado* neve népiesen *Grao*, lásd e kiesésre GRÖBER, Grundriss I. 363.) kiesett. Ezt a magyarázatot azonban lerontja az, hogy ugyanabban az oklevélben *Froue* (egyenes gen.) alak is előfordul, s ez bizonyíték, hogy a *Froa* alak *Frova*-nak olvasandó. Ez az alak pedig azt mutatja, hogy a név a ném. *Frowa* (*Fraw*, *Frouwa*, *Frau*, KISCH, Festgabe 13. l., FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 414.) mása.

Galterus: 1157: *Galterus* episcopus; a ném. *Waldhar*, *Walther* francia emlékekben *Galter* (FÖRSTEMANN, Altd. Namenbuch, I. 1245.). míg az olasz alak *Qualterio*, *Gualterio*. Dalmáciában JIREČEK szerint nincsen *Walter*, *Qualterio* nevű ember (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2. rész; az én gyűjtésemben 1180-ban Sebenicóban van *Gualterio* kanonok). V. ö. *Waltherus*.

Gellért: V. s. Gerardi: *Gerhardus*; Leg. s. Lad. 6. §: *sancti Gerardi*; Leg. s. Steph. mai., 13. §, Hartv. v. s. Steph. 14. §: *Gerardus* de Venecia; Marg. Leg. 148. l.: zent *gelyert* hegye alatt; naptárainkban: *Gelerd*, *Gelert* (KNAUZ, Kortan 192. l.), *Gyßlerdh* (Winkler-k. naptára); 1079—80: Guden oklevele: *Gerardus* (veszprémi magister); — ném. *Gerhard*, *Gerhart* (*Gerard*, FÖRSTEMANN, Altd. Namenbuch I. 480, ol. *Girardo*, vel. ol. *Girard*). Szent

Gellért neve ném. eredetű név, a mint azt már KARÁCSONYI JÁNOS is helyesen fejtegette. A *Gerhardus* név JIREČEK szerint longobárd vagy frank eredetű (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 68, 2. rész 38), a mely *Gerardus*, *Girardus*, *Giraldus* alakban el volt terjedve Dalmáciában és Észak-Olaszországban (948-ban a páduai érsek *Gerardus* : *Giraldus*, v. ö. ERBEN, Regesta). Olaszországban mindig *h* nélkül írták, nálunk *h*-val is. KARÁCSONYI Szt. Gellért élete és művei cz. művében (311. l.) *Gyirót* nevű helyneveinket *Gerhard* : *Gellért* nevéből magyarázta; azt hiszem, nem helyesen. Nézetem szerint e nevek a ném. *Garivald*, *Girald*, *Girold*, *Gerold*, FÖRSTEMANN, Altd. Namenbuch I. 486.) névből valók (v. ö. 1156—1412: terram ville udvarnicorum nomine *Gerolth*; 1171—1392: terram nomine *Gherolth*). Ugyanebből való Szent-*Grót* nevünk is. *Gellért* becéző alakja: 1086: *Geura*, 1134: *Geuril*, *Gira*.

? *Gil*: 1171: *Gyl* (fejérvári kanonok, ERDÉLYI, A bakonybéli apátság 38. l.); — azt hiszem, a szóban a ném. *Gilo* (= *Gisalbertus*) becézett szó lappang (v. ö. FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 514, STARK, Kosenamen, Sitzungsber. LII. 296.), s ugyanennek *-k* képzővel ellátott kicsinyített német alakját látom *Gilco* nevében (v. ö. 1055: Signum *Gilconis comitis*). V. ö. *Gilebertus*.

Gilebertus: 1181: *Gilebertus* (magister hospitalis Quinqueeceles.); 1210 táján *Gilbert* (somogyvári apát, Pannonh. Szt. Ben. r. tört. I. index); v. ö. Példák k. (Nyelvemléktár VIII.): «Olvastatyk ez baratrol. hog *gylbertos* vgy mondot»; — ném. *Gilabert* és *Gisalbert* (v. ö. FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch 514, 521.), *Gillebertus*, *Gilbertus* (STARK, Kosenamen, Sitzungsber. LII. 296.). A mi nevünk *Gisalbert*ből való, ennek van naptárainkban *Gillebert* (v. ö. *Gizellánál*), *Gislebert* mellékalakja. A név megvolt Dalmáciában is (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2, 39; észak-olasz emlékekben *Gilibertus*, *Gibertus*), míg a velenceiekben *Qilberto* (1315. évi adat, BERTANZA e LAZZARINI, II. dial. venez. 69. l.).

Gizella: Hartv. v. s. Steph. 10. §: Sororem . . . Henrici, *Gislam* nomine, sibi in matrimonio sociauit; Leg. s. Steph. mai. 10. §: Sororem . . . Henrici . . . *Gillam* nomine sibi in matrimonio sociauit; HELTAI Krón.-jában a név *Giszla* (v. ö. Nyszót. lét szó alatt II. 593.); ezzel a *Giszla*, *Gisla* alakkal váltakozik emlékeinkben a *Kisla*, *Kesla* alak (v. ö. KÉZAI, De nob. aduenis: «Hermannii . . . generacio ex Nurimbere oritur, satis sunt nobiles, cum regina

Kisla intrauerunt»; a *Kesla* alak egy XI. századi oklevél XIV. századi átiratában fordul elő, WENZEL, Arp. UO. I. 22: cum *Kesla*). A ném. *Gisila* (*Gisela*, *Gisla*, *Kisla*, *Gilla*, FÖRSTEMANN, Altd. Namenbuch I. 520.) el volt terjedve az osztrák örökös tartományokban is (v. ö. ZAHN, Urk. des Hz. Steiermark és JAKSCH, Urk. Kärnth.), 1180-ból kimutatható Velenczében is (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 76, 2. rész 38.).

Godefridus: 1113-i zobori alap. lev.: Ego *Godefridus* abbas, u. o. kétszer még: Ego *Godef[ridus]* abbas; ennek az apátnak az 1111-i zobori oklevélben «*Gaufredo* abbate» alakja fordul elő. Egy másik pap az 1111-i zobori oklevélben «*Godefridus* presbiter»-nek írja magát; — v. ö. ném. *Godafrid* (*Godefrid*, *Godefrit*, *Godefred*, FÖRSTEMANN, Alth. Namenb. I. 533.) és ném. *Gaufridus* (STARK, Kosenamen der Germanen, Sitzungsber. LII. 307.). Megjegyzem, hogy a *-fridus* helyett álló *-fredus* román (francia vagy olasz, v. ö. ol. *Goffredo*, vel. ol. *Gofredo*, egy 1034-i zárai oklevélben: Ego *Ansfredus* presbiter scripsi) nyelvi alak. *Godfridus*, tehát *d s* alak előfordul a cseh oklevelekben is (v. ö. ERBEN, Regesta). — A ném. *Godafrid* egyébként *Gotfrid* alakban is előfordul, v. ö. 1156—1412: *Gotfrith*, ugyanaz 1171—1392: *Gothfridus* (hospes teutonicus) és KÉZAI, De nob. aduenis: «Temporibus . . . Stephani regis tercii introiuit in Hungariam quidam miles *Gotfridus* nominatur de Messensi regione . . . Hic namque *Gotfridus*, cum esset ingenuus filius, scilicet comitis Hersfeldensis . . . stb.»

Gotselmus: 1135: Dat(um) p(er) man(us) mag(ist)ri *Gotselmi*; — ném. *Gauzhalm* (*Gotselm*, FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 502.). A szóban ugyanaz a *gaud* (+ *helm*) van, a mit a *Godefridus*-ban találtunk.

Gönczöl: Anon. 57: *Guncil*; nevekben *Kenczel*, *Könczöl* (v. ö. Okl. szót.); — ném. *Gunzili* (*Güntzel*, *Günzel*, FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 558.). A németben a név összekeveredett a *Chuonrat*, *Conrad* becéző alakjaival, s ma a *Konrad* kicsinyítése. V. ö. *Cuntius*.

Günter: 1086: ad sepulchrum *Gunter* (Szent *Günter* neve, a kinek biztatására Szt. István a bakonybéli apátságot építette s a ki Csehországban halt meg (1045 okt. 9.)), így fordul elő: Hartv. v. s. Steph. 14. §: beatus *Gunterius*; Leg. s. Steph. mai. 14. §: heremita beatus *Gutherius*; a mi oklevelünk *Gunter*-je ezzel a *Günther*-

rel nem azonos); — ném. *Gunther* (*Gunter, Gunteri*, FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 564.). A név el volt terjedve Csehországban (v. ö. ERBEN, Regesta: *Guntherus*), Karintiában (v. ö. JAKSCH, Urk. b. *Guntherius*).

Gyárfás: *Geruasius* (Kálmán király idejében nyitrai püspök); 1157: *Geruafio* (Geurienfi episcopo); — ném. *Gerwas* (FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 1271, TETZNER, Namenbuch). A név igen elterjedt volt Csehországban (COSMAS műve első részét *Geruasius* érseknek ajánlotta, WATTENBACH, Deut. Gesch. quell. II. 205.), Dalmáciában (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 71, 83, 86, 2. rész 38; itt van *Cerbasius*, *Çeruasio* is közölve), Velenczében (vel. XII. századi emlékekben S. Gervasius és S. *Jervasius*, PERTZ, Mon. G. SS. XIV. 70, a XIV. században *Jeruasio* (v. ö. 1315-ben: da sen *Jeruasio*, BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. venez. 66. l.). A XIV. századi szerb oklevelekben vannak gör. kel. barátok, a kik ezt a nevet viselik (v. ö. Zbornik: 1312—17: *ѣромонаха Геркачье*, 1331: *иеркачиа*). Lásd még a *gy* betű tárgyalásánál (NyKözl. XXXIII. 189.), a hol tévesen van mondva, hogy a nyitrai püspök Szt. László alatt *Gyárfás*, helyesen Kálmán alatt.

György; lásd *Georgius*-nál. A szó ö-jét német umlautozott hagnak tartom. azért említem meg e helyen.

Hedricus: KÉZAI: De nobilibus aduenis: Postea Wolfer cum *Hedrico* fratre suo introiuit de Uiltonia... existo namque *Hedrici* origo esse habet»; — ném. *Hederich* (*Haderich*, FÖRSTEMANN, Altd. Namenbuch I. 648.). Ebből a névből valók a *Hedre* nevű helynevek, v. ö. *Detre*, *Imre* és *Heinrich*.

Henricus: V. s. Gerardi 11. §: Monachi... de monte Pannonie quatuor Philippus, *Henricus*, Leonhardus et Concius (a legenda 12. §-a szerint *Henricus* tudott magyarul). A V. s. Gerardi 12. §-ában van egy másik *Henricus* pap is, a kiről olvassuk: «Ueniens Albam (t. i. Maurus)... intrauit scolas, ubi erat quidam te w t o n i e u s nomine *Henricus* qui erat puerorum uicemagister». A világi urak közt: 1156, 1157: *Henricus* curialis comes (ugyanaz egy 1156—1412 oklevélben: *Heyderici* curialis comitis, 1152: *Hendrici*, *Heidricus*, Pannonh. Szt. Ben. r. tört. I. index); 1135: *Heidricco*; 1162: *Heidrico* palatino comite; — ném. *Heinrich*, *Henderich* (v. ö. FÖRSTEMANN, Altd. Namenbuch I. 578, 592, 648, ZAHN, Urk. *Haidenrich*). A névben három név összekeveredése van: *Hagan-*

rih, Haimirih és Hadarih. A Haimirih-nek becéző alakja Heimo (v. ö. nálunk *Heymo*, ERDÉLYI, A bakonybéli apátság Árpádkori okl. 42.), a melyből a magy. *Hím* család (v. ö. Kisfaludy: *Himfi*, s ebből való a *Himód* helynév is, Pannonh. Szt. Ben. r. tört. I.) neve is ered. — Megjegyzendő, hogy Velenczében és Dalmáciában *Henricus*-t (olaszul *Enrico*, vel. ol. *Henrigo* 1318-ban: BERTANZA e LAZZARINI, II dial. venez. 75. l.) a XI—XII. századból nem tudok kimutatni. V. ö. *Imre*.

Hermann: KÉZAI: De nob. adv.: *Hermannii* generacio ex Nurrimberc oritur . . . cum regina Kiska intrauerunt; 1181: *Hermam* (pécsi hospes); — ném. *Hariman* (*Herimann, Herman, FÖRSTEMANN*, Altd. Namenbuch I. 627.).

? *Herneus*: 1079—80: GUDEN okl.: Szella filius *Herney*; nézetem szerint *Herneus* egy az 1055-i tihanyi levél *Erneus*-ával (1055: Sig. *Ernei* comitis), Salamon király *Ernyé*-jével (v. ö. FEJÉRPATAKY, Okl. II. István kir. korából 10. l.). A név a ném. *Ernst* (Ernő) mása lehet, a melynek FÖRSTEMANNnál *H*-s írása is előfordul (*Hernust, Hernast, HERNIST*, Altd. Namenbuch I. 126.). V. ö. *Ernel*.

Imre: V. s. Gerardi: 9. §: *Hemerici* ducis, u. o. ducem *Hemericum*; Leg. s. Emerici 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8. §: *Hemericus*; Leg. s. Lad. 6. §: *Hemerici*; Imre király neve egy 1198-i eredeti oklevélen: *Hemericus* || KNAUZ összeállítására szerint (Kortan 181.) naptárainkban *Emericus* (*Emiricus, Emricus, Emenricus*) a legtöbbször előforduló alak || Leg. s. Steph. mai. 15. §: uiri *Heinrici*, Hartv. v. s. Steph. 18. §: pueri *Henrici*; az Ann. Hildesh.-ben is: *Heinricus*, Stephani regis filius, 1152: sci *henrici*; a naptárakban *Heinricus, Henricus, Hinricus* (v. ö. KNAUZ, Kortan 181.); ugyanitt említem meg, hogy Imre királyunkat a Pozs. Krón. és pénzei *Henricus* rexnek nevezik. A név eredetének helyes értelmezéséhez csakis a magyar nyelvtörténetben megőrzött alakok adnak útmutatást. Itt ilyen alakokat gyűjtöttem össze: α) *Imbreh* [«zent *ymbreh*» Apost. méltós. írott k. 55. l.; ilyen alakból való a varazsdi horv. 1823 évi kalendarium *Imbrih* (nov. 5-nél) adata s v. ö. hogy Varazsd-megyében van *Imbrihovec* (ma *Imbrijovec*)], *Embre* (Okl. szót.; v. ö. 1450-i esztergomi zsinat: *Emebrieci*, KNAUZ, Kortan 181, a XV. század végéről való novi-i horv. glagolita missale naptárában Imre herceg neve «*Jembrih* kralj-nak van írva); — β) *Imreh* (KNAUZ, Kor-

tan 181, Marg. Leg. 46, 47. l.: *jmreh*), *Imrő* (Érdy-k. 616. l.: *Ymróh*, mai népnyelvi *Imrő*, v. ö. Nyr. XXIII. 462.), *Emreh* (KNAUZ, Kortan 181.), *Emrő* («zenth *Emrőh*, WINKLER-k. naptári rész); — *γ*) *Imre*, *Emre* (számtalan adatban), a nép nyelvében *Imrek* is (Nyr. XXXII. 81.).

A magyar nyelvtörténetben megőrzött *-mbr-* alakok kétségtelemenné teszik, hogy az *Imre* név a ném. *Ambricho* (*Embrico*, *Imbrico*, írott alak *Hembrico* is, FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 80, *Embricho* ZAHN, Urkundenbuch des Hz. Steier. I.) név mása. Közvetlen német név; Észak-Olaszországban vagy Dalmáciában ilyen nevű emberek nem voltak. Megjegyzem, hogy a nevet némelyek *Henrik*-kel egynek vették, ez azonban tévedés. A szó alakulására v. ö. *Detre*, *Hedre* és *Udalricus*-nál *Orli* (Ulrich), míg az *-mb-* : *m* megfelelésre v. ö. Kálmán királyunk nevét, a ki az ir barát *Columbanus* nevét viselte (az 1109-i veszprémi görög-lat. oklevélben [Muz. példány] «*Columbanus rex*» néven fordul elő Kálmán királyunk).

Konrád; lásd a német eredetű nevek közt *Conrad*, *Contius*, *Cuntius* és *Kuna*.

Lambertus: 1111-i zabori okl.: *Lambertus*... decanus; 1135: *Lamberto comite* Budrugienisi; a bozói prépostság alapítója *Lambert* (v. ö. FEJÉRPATAKY, Oklev. II. István korából 28, PAULER, A m. n. tört. I. 301, 609.), Szent László királyunk testvére *Lambert*; — ném. *Landsbercth* (*Lambert*, FÖRSTEMANN, Altd. Namenbuch I. 832.). A szó Dalmáciában nem volt elterjedve (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2. rész), ellenben Stajeroszországban (1110 körül: *Lambertus*, 1150: *Lampertus* ZAHN, Urkb. des Hz. Steierm.) és különösen Csehországban sok a *Lambertus* (ERBEN, Regesta). A szó magyar alakjai naptárainkban *Lompert*, *Lampert* (*Lomperth*, KNAUZ, Kortan 207.), *Lompeerth* (Winkler-kód. naptári rész). A szóban levő *o* > *a* megfelelésre v. ö. *Ágota* (más magyar alakja *Agatha* is, KNAUZ, Kortan 132.) > lat. *Agatha*, *Borbás* (más alakja *Borrobás*, *Barrabás*, *Barlabás*) > lat. *Barnabas*, *Borbála* > lat. *Barbara*, *Pongrácz* (régén *Pangrácz* is) > olaszos ejtéssel lat. *Pancretius* stb.

Leonhardus: V. s. Gerardi 11. §: «*Monachi*... de monte Pannonie quatuor Philippus, Henricus, *Leonhardus* et Concius (a Vita 12. §.-a szerint ez a barát nem tudott magyarul); — ném. *Leonhard* (FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 843.). Velenczében *Leonardus* (*h* nélkül) a XII. századtól, Dalmáciában pedig a XIII.

századtól mutatható ki a szó (alakja: *Leonardus* *h* nélkül, kicsinyítve *Leune*, *Lone*, *Lunardo*, JIREČEK, Die Rom. I. 2, 42, vel. ol. *Lunardo*, 1299. oklevélben, BERTANZA e LAZZARINI, Il. dial. venez. 11. l.). A *Leonhardus* eredetét a szó magyar alakja dönti el. A szónak ugyanis naptárainkban *Lénárd*, *Lénárt* az alakja (v. ö. *Lenard*, *Lenart*, *Lenhart*, *Lenarth*, KNAUZ, Kortan 208.). Ez az alak pedig nem magyarázható meg az olaszból. Az északolaszban ugyanis, s ez áll a velencei nyelvre is, a lat. *eo*-ból *io* lett (v. ö. Denkschr. XXII. 174. l.: *Leopart*: ol. *Lionpardo*, u. o. *lionfante*; vel. ol. *lionfante*: elefánt, vel. ol. *lion*, *liona*: leone, leonessa BOERIO, vel. ol. *Symion*: lat. *Symeon*, BERTANZA e LAZZARINI: Il. dial. venez. 36. l.); innen *Lionardo* da Vinci neve s ugyanez a hangtani sajáttság van *Tivadar* szavunkban is. A magy. *Lénárd*-ban azonban az *eo* helyén *é* (esetleg eredetibb *e*) áll, s ugyanilyen *eo* helyén álló *e*-re legrégebb példánk 1079—80-ból való (v. ö. 1079—80: Guden oklevele: *Tefil* iudex = Teofil; 1111-i zobori okl.: *Thebaldus* comes sumuginensis, ugyanennek neve az 1113-i zobori levélben *Teobaldus*, Kálmán király arbei oklevelén pedig *Theobaldus*). A ném. *eo*-val bíró szavaknál az *eo*-ból vagy *ie*, *i* lett (v. ö. *Lienhardus*, *Lienhartus*, *Linhardus*, ZAHN, Urk. des Hz. Steierm. index, JAKSCH, Monumenta, index; a Váradi regestrum szerint volt egy jobbágyunk *Leopoltus* néven, ma ez *Lipold*, *Lipót*: ném. *Letpold*, *Litpold*; v. ö. Dénes szó tárgyalását, a mely régen *Dyenes*, *Dienes*), vagy pedig *ē*, *e* (v. ö. *Lehnardt*, *Lenard*, *Lennert*, *Lendert*, FÖRSTEMANN, Altd. Namenbuch I. 843, KISCH, Festgabe 17.). A lat.-ném. *eo* < *e* alakú *Lenart* van a cseh oklevelekben (1174-ben ERBEN, Regesta), ugyancsak *Lenard* a szó alakja a szlovénben is (XV. századi adat: *Lenard*, Arch. für slav. Phil. XIV. 196, ŠTREKELJ, Beneški rokopis XX, ugyanitt friauli *Lunardo* alak van közölve, v. ö. Ragusában is *Lunardo*, JIREČEK, Die Rom. I. 2, 42; XVI. századi szlovén adat: TRUBERNÉL 1575-ben *Lenard*, Letopis Laibach 1891: 140. l., Krajnában ma Šent *Lenart* hely van). Ilyen szlovén-német úton van közvetítve a m. *Lénárd*. Olasz területről a szó hangalakja miatt nem kerülhetett (v. ö. ča-horv.-ban *Levenardo*, ŠURMIN, Acta croat. 203, 313, 314.).

Lithouch; v. ö. *Lutovic*.

Lutovic: 1055-i tih. alap. lev.: Signum *Lutovic* comitis; — ném. *Liudowicus* (*Liutwic*, *Luitwig*, FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch

876.). A szó eredetére nem egy a ném. *Chlodowich* (*Hlodwig*, *Ludwig*: Lajos) szóval, idők folyamán azonban ezzel összekeveredett (a *Ludwig*: Lajosnak nincsen *t* hangzású alakja FÖRSTEMANNnál); a mi szavunk a ném. *liud* (volk) és *wig* (kampf) szavak összetételéből alakult név. Ezt a ném. *liud* szót látom én az 1116—1131-i oklevél *Lithouch* («Lithouch regio iudice») nevében is (v. ö. FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 858: *Lituoka* femin.), a megfejtést azonban nem tartom biztosnak. V. ö. *Lajos*.

Macilinus: 1137. eredetiben fennmaradt oklevél: *Macelinus* episcopus; 1134: *Macilinus* (zágrábi püspök II. Béla alatt); 1086: *Maselinus* (mansio neve, személynévből való); — ném. *Mazelin* (*Macelin*, *Matzilin*, *Maselin*, FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 927, ZAHN, Ueber die steierm. Taufn. Mittheil. XXIX. 38. l.; Stajeroszágban 1150-ben *Macelinus*. ZAHN, Urkundenbuch I, index; 1071-ben *Mazelinus*, testis in Misnia: Meissen, ERBEN, Regesta I. index; román nyelvi írott alakja *Mascelinus*, v. ö. Travaux et mémoires de l'université de Lille, 1120. évi oklevél). — A név német kicsinyítés, s semmi köze az olasz *Mazolinus*, *Maçulinus*-hoz (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2, 43. *Madius*-nál).

Machtildis: Hartv. V. s. Stephani 24. §: Comitissa uero quedam nobilitatis eximie matrona, comitis Albi Udalrici socia, regis Wladizlai sororis filia, nomine *Machtildis* . . . morti proxima fuit»; 1198: Quinta mansio Feldel cum uxore *Mahtelt*; — ném. *Mahthildis* (*Machtildis*, FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 898; ZAHN, Urkundenb. des Hz. Steierm. index: *Mahthilt*, *Mathildis*). Dalmáciában és Velenczében a szó *Matelda* (BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. venez. 37. l.) alakban volt elterjedve (JIREČEK Die Rom. I. 2, 46.).

Mahal: 1134: *Mahal* (zágrábvidéki nemes ember; előfordul II. Béla bakonybéli ítéletlevelében is *Mahal* alakban); — ném. *Mahal* (v. ö. helynevekben: *Mahalineschirichun*, FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 896, II. 1043.). Vajjon a csehek közt ma előforduló *Máchal* szintén ide tartozik-e, nem tudom megmondani.

Moson: 1137: De ciuitate *Muffun*; 1135: Pausa *musvniensi* comite et magistro tauarnicorum; — ném. *Mosum*, *Mosan* (FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch II. 1114; u. o. 1095: *Misenburc*; lásd részletesen LUMTZER-MELICH, Deutsche Ortsnamen 7. l.).

Nána: 1055: Signum *Nane* agasonis; 1116—1131: *Fila*.

oklev.: Wezprimiensi presule meo uenerabili *Nana*; II. Béla egy keltezetlen oklevelében: *Nane* Vezpremiensis ecclesie episcopi olvasható; 1135: *Nana* (pécsi püspök); 1157: de *Nana* (ma község); — ném. *Nana* (*Nanna*, FÖRSTEMANN Alth. Namenbuch I. 949, STARH, Kosenamen, Sitzungsber. LII. 284.). A ném. *Nana*, *Nanna* ugyanaz a szó, a mely megvan a *Ferdinand*-ban is (= magy. *Nándor* jelentésileg, etymologiai szempontból azonban a magy. *Nándor*, régibb *Landor* esetleg a lat. *Leander*-ből való is lehet v. ö. Nyr. XXVII. 466. és már 1086-ban van nálunk *Nandir* eques). A névre v. ö. ny. bolg. *Nana* (férfi, Sborn. XV. 197.).

Odalricus; v. ö. *Udalricus*. — Orli, v. ö. *Udalricus*.

Pot: KÉZAI: De nobilibus aduenis: «Post hunc introiuit *Pot* de Lebyn»; — ném. *Budo* (*Puto*, *Poto*, *Potho*, *Pott*, FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 289.). SZAMOTA szerint a tih. apátság alapító levelében előforduló *putu* («inter *putu* uueieze» NyKözl. XXV. 145.) szóban *Pot* személynév lappang; ugyanez a személynév van szerintem az 1086-i eredeti oklevélben is, ezekben az adatokban: «hinc per vallem vadit ad agrum *Potu*; u. o. de quo tenditur ad statuum *Puti*». V. ö. a szláv nevek közt.

Pous, *Pousa*; v. ö. a szláv nevek közt *Pósa*.

Pozman: 1086: *Pozman*; KÉZAI. De nobilibus aduenis: *Pazman* (de Sueuia); — v. ö. *Poznan*-nál a szláv nevek közt.

Radla (Brunon. v. s. Adalberti); — ném. *Radila* (FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 994.). A *Radla* név becéző alak, a mely -l- képzővel alakult (v. ö. STARK, Kosenamen, Sitzungsber. LII. 310: *Fritla*, *Danla*, *Rodla* = Rudolf, *Aetla* = Attila stb.). — Okleveleinkben előforduló *Rad* (II. Béla keltezetlen okl.: in villa *Rad*) szláv eredetű személynév, v. ö. *Radvány* a szláv nevek közt.

Ratoldus: KÉZAI, De nob. aduenis: «Post hoc intrauit Oliverius et *Ratoldus* tempore regis Kalomanni, de regno Apulorum Caserta ortum habent»; — ném. *Radoald* (*Ratold*, FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 1004.). E névből való *Rátót* helynevünk (v. ö. *Leopold*: *Lipót*).

Robertus: 1111-i zabori okl.: *Rōbertus* prepositus strigoniensis; 1113: *Robertus*; — ném. *Hrodebert* (Conversio Bagoariorum-ban *Hrcdbertus*, későbbi salzburgi emlékekben: *Rodbertus*; *Robert*, FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 720; újf. *Robert*, *Rubert*, *Rupert*, *Ruprecht*). — Naptárainkban *Rubarth* (zenth *Rubarth*, *Batthy*).

misek.), *Rupert* (KNAUZ, Kortan) fordul elő. ZAHN azt írja, hogy a *Robert* a ném. *Hrodbert* francziásított alakja (v. ö. Mittheilungen XXIX. 54, Graz), fontos azonban, hogy a zobori alapító levélben ő-vel van írva a szó (*Ruobert*-nek olvasandó tehát), s ez német jelzés. V. ö. *Rupa*.

Rudlep: 1181: *Rudlep* (pécsi hospes); — ném. *Ruodleip* (*Hrodlef*, FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 735.).

? *Rupa*: 1135: *Rupa* (arator neve); — azt hiszem a *Ruprecht* *Ruppo* becéző alakjából (TETZNER, Namenbuch 73. l.) való (v. ö. *Rüpel* = *Ruprecht*, Arch. f. slav. Phil. XII. 52.). V. ö. *Robert*.

Szala: A «*Conversio*»-ban a mai Zalavár *Salapiugin* néven fordul elő (v. ö. FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch II. 1279.), a folyó pedig *Sala* néven; a mai *Zala* folyó neve (írva *Zola* is, v. ö. FEJÉRPATAKY, III. Béla kir. okl. 15. l., *Sala* is 1166-ban) eredetileg ném. *Salaha*, s szóról szóra «Sós vizet», «Sajót» jelent. A *Szala* név szintén az itt talált lakosságnak a honfoglalással meg nem szűnt folytonosságáról tesz bizonyosságot.

Taszló: V. s. Gerardi 11. §: «*Monachi... de Beel duo Crato et Thazlo*» (a Vita 12. §-a szerint *Thazlo* tudott magyáru); — ném. *Tassilo* (*Thasilo*, FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 1142.). Longobárd eredetű név, a mely a bajoroknál a VII—XIII. században igen el volt terjedve.

Teobaldus: 1111-i zobori okl.: *Thebaldus* sumuginensis comes; ugyanez Kálmán király arbei oklevelén: *Theobaldus* s az 1113-i zobori oklevelén *Teobaldus* (sumigiensis); — ném. *Theodobald* (*Theutbald*, *Thiotbald*, FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 1165, *Theobald*, TETZNER, Namenbuch). A m. oklevelekbeli *Thebaldus*-ra v. ö. 1079—80 oklevélben *Tefil* és lásd részletesen *Lénárd* alatt. — Ugyanez a név van a *Tiboldus*-ban is (v. ö. magy. *Tibád* is); KÉZAI, De nob. aduenis: «Tunc eo tempore ad ducem Geicham uenit comes *Tiboldus* de Fanberg, qui Graun *Tibold* est uocatus. unde de eadem progenie Graun quidam usque hodie simpliciter nominantur. Ex isto illi de Bobocha orti deriuantur. Isti et enim sunt de Deuchunlant»; a *Tibold* alakra v. ö. FÖRSTEMANNnál *Thibold*, *Thibold* és a mi neveink közül *Lipót*. — *Teobaldus* nevű emberek a XIV. században Zárában, Ragusában is vannak (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2, 59.).

? *Tota*, *Tuta*: «*Sororem Totam* (KÉZAI, De nob. aduenis,

XII. század végén; oklevéladat 1171-ből, FEJÉRPATAKY, Kálmán kir. okl. 10; *Tuta*, ERDÉLYI, A bakonybéli apátság 38.); — talán a ném. *Tuto*, *Tato*, *Tatto* (beczéző alak *Tassilo*-hoz, TETZNER, Namenbuch) szóval függ össze; lehet azonban olasz is (v. ö. *Tota*: cum mia fija Tota, BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. venez. 44. l.), s esetleg bolgár is (nyug. bolg. *Tota*, Sbornik XV. 199.). V. ö. *Duda*.

Udalricus: Hartv. v. s. Stephani regis 24. §: «Comitissa uero quedam nobilitatis eximie matrona, comitis Albi *Udalrici* socia, regis Wladizlai sororis filia, nomine Machtildis... iam mortii proxima fuit»; — ném. *Odalric* (*Udalrich*, *Uðalric*, *Olrich*, *Ulrich*, FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 981.). A Batthy. misekönyv uap-tárában «zenth Orly» = Ulrich.

Ulfodus: 1111-i zobori alapító levél: Hector filius *Vlfodi*; — a név talán összevethető a ném. *Wolfhad* (*Wulfad*, *Vulfad*) vagy pedig a ném. *Vulfoald* (*Vulfold*, *Wlfad*, *Vulfald*, FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 1350, 1356.) személynevekkel.

Waltherus: V. s. Gerardi 12. §: «Quibus susceptis eos sub manu magistri *Waltheri* constituit... filios suos tradebant *Walthero*... magister *Waltherus*... *Waltherus* autem preerat illis in cantura»; u. o. 14. §: «Dixit ad *Waltherum*: *Walthere*... *Walthere*... *Waltherus*». Leg. s. Ladislai 10. §: «Rex itaque Stephanus Colomanni filius hanc causam *Walthero* Waradiensi episcopo... commisit»; ugyanez 1134-i oklevélben: *Walterii* (episcopi warad.); — ném. *Waldhar* (*Walther*, *Waltheri*, FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 1244.). V. ö. *Galterus*.

Wazil: 1086: *Wazil* cum uxore et filio duabusque filiabus; — a szláv nevek közt kifejtettem, hogy ez *Vaszil* (= szláv *Vasil*: βασιλεος)-nek is olvasható; nem lehetetlen azonban, hogy a szó a ném. *Wazil* (v. ö. ZAHN, Ueber die steierm. Taufnamen, Mittheilungen XXIX. 38.), *Wasili* (Wasigrim?, STARK, Kosenamen, Sitzungsber. LII. 331.) mása. V. ö. *Weceelinus*.

Weceelinus: KÉZAI, De nobilibus aduenis: «Post modum intrat de Wastubure *Weceelinus*» (v. ö. *Vecelin* német vendégre, PAULER, A m. n. tört. I. 35.); — ném. *Wezelinus* (= *Werinharius*, STARK, Kosenamen, Sitzungsber. LII. 334, *Wetzel*, Koseform zu Werther, TETZNER, Namenbuch, *Wezelein*, FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 1274.). A képzésre l. *Macelinus*-t, *Ecelinus*-t.

Wernolt: 1137: *Wernolt* (comes), 1138: *Vernolt*; — ném. *Werinolt* (FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 1270.).

Wido: 1162: *Widone* pristaldo, 1166: *Widone* comite; 1171: Eodem tempore comes capelle *Vido*. frater Fulconis; 1171—1392: Regioque sigillo sigillatum per *Wydonem* capelle magistrum; — ném. *Wido* (FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 1279.). A szó román nyelvi formája *Guido*.

Willibaldus: 1181 (nem ered. okl.): *Villibaldus* presbiter; — ném. *Willabald* (*Willibald*, FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 1304.).

Willermus: 1111-i zabori alap. lev.: *Willermus* grammaticus; a ném. *Willahalh* *Willermus* alakjai FÖRSTEMANN (Alth. Namenbuch I. 1311: *Villerm*, *Willermus*, *Guillermus*, *Gillermus*) összeállítása szerint csupán francia forrásokban fordulnak elő. A V. s. Gerardi 4. §-a szerint a velencei apát *Gwillermus* volt (velencei okiratokban *Viligemo*, *Uiligelmo*, *Uielmo*, *Vilielmus* alakokat találtam, BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. veneziano 18, 77. l.); a román nyelvekben általában a *g* kezdetű alak járatos (v. ö. JIREŐEK, Die Rom. I. 68, 2. rész 39: *Guilielmus*; KÉZAI, De nob. aduenis: Betse uero et Gregory similiter de Francia generacio oritur, ex cognacione *Guilielmi* dicti Cornes); ilyen romanizált alakú nevek előfordulnak a cseh (ERBEN, Regesta: *Guillelmus*) és a karinthiai (v. ö. JAKSCH, Monumenta I: *Guilielmus*, *Guilelmes*) oklevelekben is. A magyarban a névnek két formája van; *Vilmos*, a mely latinizált német eredetű és *Gillyinos* (v. ö. Marg. Leg. 64: moco nyay *guillinius*-nak, u. o. 78: *guillinos* herceg, u. o. 202: *guillynos*), a mely olasz közvetítés. V. ö. Memel.

Wolferus: 1111-, 1113-i zabori alap. levelek: *Vvolferus* (egri püspök); 1157—58: *Wolfer* (comes; ez utóbbira v. ö. KÉZAI, De nobilibus aduenis: «Postea *Wolfer* cum Hedrico fratre suo introiuit de Uiltonia»); — ném. *Vulfhar* (*Wolfher*, *Wolfer*, FÖRSTEMANN, Alth. Namenbuch I. 1350.). A Pannonh. Szt. Ben. r. tört. I. 808. lapján *Valfer* alak is előfordul.

14. §. Latin-görög eredetű, valamint a biblia útján elterjedt nevek.

Abel: 1181: *Abel* cum filio; — lat. *Abel*, gör. Ἀβελ. A gör. kel. szláv fordításokban *Avelь* a szó, míg a latin kiejtésen alapuló róm. kath. szlávban *Abel*.

Ábrahám : 1079—80: Guden okl.: *Abraham uchuga*; 1171: *Abram* (házi szolgál); Hal. Besz.: *Abraam*, Apost. mélt. 35: *Abraham* (más adatokat láss Okl. szót.); — lat. *Abraham*, gör. Ἀβραάμ. A görög kel. szláv fordításokban Ἀβραάμ = *Avraam* a szó, míg a róm. kath.-okban *Abraham*, *Abraam* (ŠURM. Acta croat. 219.), *Abram* (Dalm., Bern. és Zárai lect.). Velenczében a szót *Habraam*-nak is írták, ugyanígy Dalmáciában (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2, 21; Raihina lect. *Habram*, Rad CXXXVI. 183.). Nálunk e *h*- szókezdetű írás a XI., XII. században nem fordul elő. A cseheknél van *Abraham* nevű ember a XII. században (ERBEN, Regesta).

Ádám : Hal. Besz.: *Adamut* (olv. *Ádámot*), Apost. mélt. 38, 47: *Adam* í eua, *Adam* (XIII. századi adatokat láss Okl. szót., a hol *Adamus* alak is van); — lat. *Adam*, *Adamus* (JIREČEK, Die Rom. I. 2, 21.).

Adorján : 1157—58: Ego Stephanus filius *Adriani*; 1186: per *Adrianum* budensem prepositum nostrumque cancellarium; 1198: *Adriano* ultrasilvano episcopo; Marg. Leg.: 224: *Adrian* jřpan vr; naptárbeli alakok: *Adorian*, *Adrian* (KNAUZ, Kortan 13. l. és Okl. szót.), a mai nyelvben: *Adrán* is előfordul (Nyr. XXXII. 81.); — lat. *Adrianus* (Conversio Bagoar. et Quar., lásd a szentek tárgyalását), *Hadrianus*. A magy. *Adorján* eredetibb *Adrján*-ból való. Ilyen alakok vannak a szlávban is (v. ö. zárai 1803-ban nyomtatott Narednik boxanstvenoga officia: *Adrján*, horv. Одр'кн', Одр'кн' = *Odrján*, 1433-ban, 1436-ban, ŠURM. Acta croat. 135, 139, a hazai szlovénben *Adrián*, Zobr. szlov. 71.). A lat. *i* + magánhangzó *j* kiejtése a X—XV. századi egyházi latin kiejtéssel függ össze (v. ö. szlov. *Marjan*, cs. *mařan* = *Marianus*, *Mátyás*, *Sebestyén*, *Fabjan* stb.). A magy. *Adorján* akár egy lat. egyházi kiejtésbeli *Adrjanus*-ból, akár pedig a szláv *Adrján*-ból való. — Dalmáciában és Velenczében a XI., XII. században nincsenek *Adrianus*-ok.

Ágnes : Marg. Leg. 68, 132, 213, 214, 218, 219. l.: soror *agnes*, *agnest*; u. o. 182, 183. l.: karoly vitez huganak leánya . . . ev neky vala neue *agnes* . . . mykoron ez *agnes*; Érdy-k. 198: zent *Agnes* (naptári adatokat l. KNAUZ, Kortan 132.); — lat. *Agnes*, *Agnesa*, *Agneta*, ol. *Agnese*, vel. ol. *Agnese*, gen. ol. *Gneisa*, friauli *Gnèse* (1381-ben *Gnesa*), Dalmáciában a szó *Agnesa*, *Niša*, *Nišica* és *N'èža* (JIREČEK, Die Rom. I. 2, 21.). A horv. *ča*-nyelvben *Nješa*

(NEMAN. II. 23.), az olaszföldi szlovénben *Nježa* (XV. száz. *Gnexa*); a legtöbb szlovén nyelvjárásban *Neža* (Archiv f. sl. Phil. XIV, 234, ŠTREKELJ, Ben. rokop. XXI. l.). A mi emlékeinkben ilyen északolasz: velencei vagy pedig friaulira visszavezethető *Néža*, *Njéža* alak nincs (v. ö. Marg. Leg. 151: uala nemely evzvegy azzony allatnak leanya kynek vala neve *neste*; ez a *Neste* lehet az Anastasia becéző alakja (v. ö. bolg. *Nasta* Sbornik XV. 197.) vagy pedig a cseh *Nestezka*, *Nětiše*, PALACKY, Čas. ces. mus. 1832.). Van azonban naptárainkban *Annos* (Batthy. misekönyv jan. 21.), a melyet ZOLNAI az *Agnes*-ből a *tegnap: tennap* analógiájára magyaráz (Magy. Könyvszemle III. 108.), a szót talán össze lehetne vetni az ódalm. *Anes* (= Ágnes, JIREČEK, Die Rom. I. 86.) névvel is.

Ágoston: 1134: *Augustino* (esztergomi kanonok); más neveket a XIII. századból Okl. szót.: *Ágoston*, *Ágaston*; zent *Agoston* (Péld. k. 28, 44, 64, 65, 66, 67, Apost. mélt. 6, 25, 27, 29, 47, Érdy-k. 515. stb., naptári adatok KNAUZ, Kortan 143. l.), zent *agifstan* (Birk-k., M. Kszemle 1889. foly. 8. l.); — lat. *Augustinus*, ol. *Agostino*, gen. ol. *Aostin*, *Ostin*, szlov. horv. *Auguštin*, *Avguštin*. A lat. *au*: vulg. lat. *ú* > *a*-ra v. ö. GRÖBER, Grundriss I. 362: *agustus* (horv. *agust*: augusztus hava, ŠURM. Acta croat. 254.).

Ágota: zent *agota* (Érdy-k. I. 323.), naptárainkban: zent *Agota* és zent *Agatha* (v. ö. KNAUZ, Kortan 132.); — lat. *Agatha*, *Agata*, szlov. horv. *Agata*. Az *a* < *o* megfelelésre v. ö. *Borbás*, *Ompod*: *Ampudinus*, *Opulii*: *Apuliai* (1371-ben, FEJÉRPATÁKY, Okl. II. István korából 22. l.), *Pangrácz*: *Pongrácz*, *orgona*: *organa* stb. Szent Ágota tiszteletének helye Cataniában volt (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 53.), Velenczében is volt tiszteletére emelt templom a XI. században. Nálunk Szent László decretumaiban nincsen ünnepnapja.

Alajos, v. ö. *Lajos*.

Aibus, v. ö. *Udalricus*-t a német nevek közt.

Alexander, v. ö. *Sándor*.

Alexius, v. ö. *Elek*.

Ambrus: 1116—1131: *Ambrofio* episcopo Geuriensi (Acha okl.); 1181: *Ambrosius* (világi úr neve) | magyar alakok: *Ambwrus*, *Amburus*, *Ambrus*, *Ambros* (KNAUZ, Kortan 135.), *Amborus* (Winkler-kód. napt. rész, Érdy-k. I. rész, kiadás 379. l.), *Ambrus* (Péld. k. 64, Apost. m. 13. l., más adatokat láss Okl. szót.); — lat. *Ambro-*

sius, ol. *Ambrogio*, *Brogio*, *Ambrosio*, gen. ol. *Breuxu*, *Brüxin*, es *Ambrož*, *Brož* (GEBAUER, Slov. staroč.), szlov. *Ambrož* (JANEŽIĆ szót.). A név el volt terjedve a csehéknél (ERBEN, Regesta) a XII. században, míg Dalmáciára csupán XIII. századi adataink vannak (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2, 22, itt *Ambroxius* adat *Ambrozius*-nak olvasható).

Ampudinus: 1162, 1166: *Ampudino* comite; 1171: *Palatino* comite *Ampudino* (oklevélatiratokban *Ambodinus banus* 1171—1392. okl., *Ampudinus* 1425-ben FEJÉRPATÁKY, III. Béla okl. 15. l.); 1174: *Ompudino*; Marg. L.: 190: *Ompud* bán, *Ampudinus*; lat. *Ampudinus*.

Ananias: 1116—1131: Acha okl.: *Anania* geuriensi canonicus; — lat. *Ananias* (v. ö. cseh *Ananiaš*, GEBAUER, Slov. staroč.).

Anasztázius: 1001: pannong. al. okl.: *Anastasio* abbat, u. o.: *Anastasi* (v. ö. *Anastasi*us *brewnowi* apát); V. s. Gerardi: 7. §: *Anastasi*um *Waradinum* abbatem; — lat. *Anastasi*us, gör. *Αναστάσιος*. A név el volt terjedve Dalmáciában is a X., XI. században (JIREČEK, Die Rom. I. 2, 22.) s megvolt a csehéknél is (v. ö. GEBAUER, Staroč. slovník). V. ö. *Ágnes*.

Ancilla: Marg. Leg. 229. l.: soror *ancilla*; — lat. *ancilla*.

András, *Endre*: 1055: *Andreas* . . . rex; 1055: *Signum Andree* comitis; 1086: *Sexta* uilla que dicitur *Andree* Episcopi; u. o. ad fornacem calcis *Andree* Presulis; u. o. quod dedit *Andreas* Episcopus; 1134: *Geuril* filius *Andree* comitis; 1131—41: *Andre* (veszprémi prépost); 1193: *Andrea* comite de *suprun*; Marg. L. 16: *varadi andras* vrnak, u. o. 222: *varady andras* vrnak, u. o. 226: *bezprimy andras*; pénzeken: *Andreas* rex || *Andre* kyrálnak (Érdy-k. 639. l.), zent *andras* (Apost. mélt. 35, 38, 53, Érdy-k. I. rész 216. l.; Jord.-k.), *Anderjás* (Münch.-k. naptári rész, az evang. részben Luk. VI. 14.), *Andorjás* (Münch.-k. naptári rész: máj. 11, evang. rész: Máté IV. 18, X. 2, Márk I. 16, 29, III. 18, XIII. 3, Ján. I. 40, 44, VI. 8, XII. 22; Batthy. misekönyv; v. ö. KNAUZ, Kortan 136, a hol ném. Sand *Andre* is van, továbbá Okl. szót.); — lat. *Andreas*, gör. *Ἀνδρέας*. A szerb-horv.-szlov.-ben a magyarhoz hasonló hangalakkal van meg a szó, v. ö. stajeri, kar. és hazai szlov. *Andraš* (Zobr. szlov. 71, KÜZMICS, Nouvi zakon, JANEŽIĆ, másutt *Andrea*, DALMATIN), isztriai horv. *Andrijaš* (1275-ben, ŠURM. Acta croatica 60. l.), ça-horv. szigetek: *Andrijaš*, *Andrejaš* (ŠURM. Acta croat. 127, 170.), horv. *Adrijaš* (FILIP. szót.), *Andriaš*

(horv. akad. nagyszót. II. b. 256. l.), szerb *Andrejaš* (1389-i okl. Zbornik 53, 54. l.), *Andreas* stb. (u. o. 1394-i okl., 58. l.), *Andrijáš* (VUK³ szót.). A szláv alakok esetleg *-aš* képzővel képzett alakok is lehetnek (MARETIĆ, Rad LXXXII. 94.).

A csehben *Ondřej*, *Ondra* mellett *Endriáš* is (GEBAUER, Staroč. slov.), a tótban *Ondrej*, *Ondro*, a lengyelben *Andrzej* a szó. A görög kel. szlávsnágnál $\text{ΑΝΔΡ}^{\text{ΚΑ}}$ = Andróa (v. ö. Cod. Mar., Supr. 90, 92: $\text{ΑΝ}^{\text{ΔΡΕΑ}}$), *Andréj*, *Andrij* (orosz, bolg., szerb, horv. ŠURM. Acta croat. 170.), *Andrija*, *Jadrij* (v. ö. dalmáciai adatokat Rad CXXXVI. 183, JIREČEK, Die Rom. I. 2, 22.), *Jadre* (bolg.). A magyar *Endre* a szláv-ném. *Andre* (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 71, Rad LXXXII. 97. és KNAUZ, Kortan 136.) mása, ez az eredetibb alak meg is van az Érdy-k.-ben 639. l.: «zent Erfebeth . . . magyary *Andre* kyralnak leanya»; hangrendi átcsapásra v. ö. *Elek*, *Elemér*, *Ensel*.

Az *András* igen elterjedt név volt Csehországban (ERBEN, Regesta), Dalmáciában, a hol több templom állt tiszteletére (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 58.). Fontos dolognak tartom kiemelni, hogy Velenczében e szent tiszteletére a X. századtól a mai napig nem volt emelve templom, míg a mi legrégebb ünneplendő szentjeink közt Szent András apostol is ott van (v. ö. Szt. László decretumai; az 1111-i zobori oklevélben levő «ecclesia sanctorum Emerami Andree et Benedicti» Lengyelországból hazánkba jött András szkalkai vértanu egyháza, v. ö. Leg. s. Lad. 6. §., Hartv. v. s. Steph. 7. §., Leg. s. Steph. maior 7. §.). — V. ö. *Dris*.

Anna: Marg. Leg. 76, 222. l.: soror *anna*; 199. l.: *anna* asszony (Okl. szót.: *Annos* is); — lat. *Anna*, ol. *Anna*, gen. ol. *Netta*, *Ninna*, cs. *Hana* stb.

Antal: Marg. Leg. 112. l.: pesten zent *antalnak* clastroma mellet, 58. l.: pesten zent *antalban*; naptárainkban *Anthal*, *Antal* (KNAUZ, Kortan 140, Érdy-k. I. rész kiadás 447, 464. l.); — lat. *Antonius*, ol. *Antonio*, vel. ol. *Antolin*, gen. ol. *Tögnu*, *Tugnín*. A szláv nyelvekben *Anton* (a XV. században, szerb DANIČIĆ, Rječnik, horv. *Anton*, ŠURM. Acta croat. index), *Antoní* (GEBAUER, Staroč. slov.), *Antonij* (gör. kel. orosz, szerb, bolgár) a szó. A név Dalmáciában 1275-től mutatható ki, de akkor is főleg a papság közt van elterjedve (JIREČEK, Die Rom. I. 68, 2. rész 23.), Csehországban a XII. században csak egy *Antonius*

van kimutatva, a név csak a XIII. század után terjedt el (ERBEN, Regesta). Nálunk se tudok *Antal* nevű embert a XI—XII. századból (v. ö. Okl. szót.), csupán az 1177-i Kaba oklevelében előforduló *Ant* (comes noui castr) nevét lehetne az *Antonius*: *Antho*, *Anthoe*, *Antus* (JIREČEK, Die Rom. I. 2, 23.) becéző nevéből magyarázni. A magy. *Antal* forma lehet az *Anton*-ból dissimilációval keletkezett alak, s ez esetben eredetibb formája **Antol*; ilyen *Antol* alak van a XV. századi horvát emlékekben (v. ö. ŠURM. Acta croat. 243. l.: 1465-ből: *Antol* Ivčakov vnuk, *Antol* Levkušević, *Antol* Hrastočak), a melyet azonban az *Ant*-ból *-ole* képzővel származott alaknak is felfoghatunk (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 70: lat. *-ulus*, ol. *-uglio*, arbei *-ole* tárgyalását, *Bartole*).

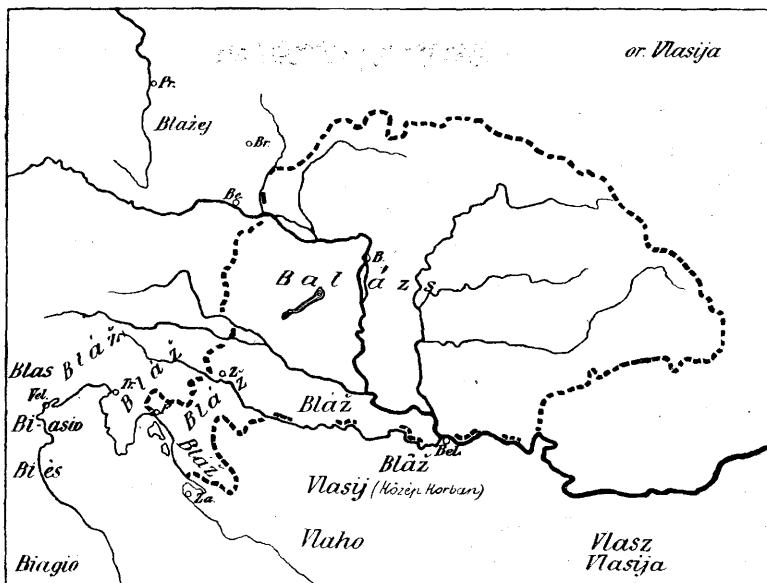
Ányos: 1055: ad ecclesiam sancte Marie sanctique Aniani episcopi et confessoris... in loco Tichon; 1095: Monasterio sancti Aniani, u. o. sancti Aniani abbas; — lat. *Anianus*. JERNEJ szerint *Ányos* és *Angyán* egy szó (Tört. II. 120.), hosszú *ny*-ből a magyarban válhatik *-ngy*-, v. ö. *dinnye* és *dingye* (MTsz.), s így egy *Anianos*: *Annyanus*-ból lehet *Angyán*. A lat. *i* (e) + magánhangzó: vulg. kiejtésbeli *j* + magánhangzó lágyítja az előtte levő mássalhangzót (v. ö. Dorottya, Sebestyén, Mátyás, ostya, sekrestye stb.).

Apalín: Marg. Leg. 21: zenth *apalyn* azzony, u. o. 30: zenth *apalyn* görög ézazar leanya (v. ö. *Apalína*, naptári adatokat, KNAUZ, Kortan 142.); — lat. *Apollonia*. A lat. *-ona* végzet *in-*, *ina-*vá az Adria-menti horvátban lett (v. ö. *Albona*, ma *Labin*); a szó magyarázatánál tehát nem kell az *Apollinarius* hatására (vel. ol. *Aponal*) gondolni.

Azok a szavak, a melyek a lat. bibliában *b* szókezdettel, vagy pedig bármilyen más hangtani helyzetben *b* hanggal bírnak, a görög szövegben β -t tüntetnek fel. A gör. kel. szláv bibliákban az ilyen gör. β = *v*-vel van; a mi szavaink itt is nem a gör. kel., hanem a róm. kath. szlávval egyeznek, a mennyiben *b*-vel vannak (v. ö. pl. Bethania, gör. Βηθανία, gör. kel. szláv *Vitanija* [ВѢТНАНІА]); róm. kath. szláv *Bethania*, magy. *Bethania* stb.).

Balázs: zent *Balaas*, *Balas* (Érdy-k. 212, KNAUZ, Kortan 148, Okl. szót., a hol *Balázs* mint keresztnév csak a XV. század utáni időből van közölve; v. ö. még magister *Blasius*, FEJÉRPATAKY, III. Béla kir. okl. 16. l., jegyzet; magyar eredetű nevek ŠURMIN, Acta croat. 292: *Balaš*, u. o. 327: pop *Balaš*, u. o. 328: pop *Balaš*,

u. o. 332: *Balašvi*, XV. századi adatok); — lat. *Blasius*, ol. *Biagio*, vel. ol. *Biasio*, romagnai ol. *Bies* (Sitzungsber. LXVII. 653.), gen. ol. *Biaxu* ($x = ž$). A régiebb vel. olasz kéziratokban a lat. *cl-*, *pl-* (v. ö. GRÖBER, Grundriss I. 556.), *bl-* csoportban még megvan az *l*; egy 1309. évi vel. okiratban *Blasio* (v. ö. 1309 die V in maço. Cho mesario mio frar *Blasio*), egy másik vel. okiratban 1310-ből *Blasio* («Io Blasio», v. ö. BERTANZA e LAZZARINI: Il dialetto veneziano 27, 31. l.) olvasható. A friauli nyelvben is 1413—1414-ben *Blas* a szó alakja (v. ö. Arch. f. slav. Phil. XIV. 234: misar di *Blas*, di Sent *Blas*). Azt lehetne már most gondolni, hogy a mi szavunk is ilyen régi vel. ol. hangtani állapotot őrzött meg. A közvetlen vel. ol. eredet ellen azonban az szól, hogy nálunk a név a XI., XII. századból ki nem mutatható; a másik ok, a miért a szót nem tartathatjuk közvetlen észak-olasznak, illetve velenceinek, az, hogy a körülöttünk fekvő szláv nyelvekben a szó régtől fogva a magyarhoz hasonló hangalakokkal van meg; a szláv alakok ezek: lengy. *Błażej*, cseh *Blažej* (*Blaz*, ERBEN, Regesta), szlov. *Blaž*, *Blás*, gen. *Bláža* (XV. száz. adat, Arch. f. sl. Phil. XIV. 234, ŠTRELJ, Be-neški rokopis XVIII, XIX. l., itt a szó nem olaszból, hanem a bajor *Blási-*, *Blasi-*-ből van származtatva, görz. szlov. *Blás*, ŠTRELJ,



Görz. Dial. 390; 1575-ben TRUBERNÉL S. *Blash* = Blaž, lajbachi Letopis 1891: 140. l., JANEŽIÓ, horv. *Blaž* (kaj-területen és az adriai ça-nyelvben, számtalan adat ŠURMIN Acta croatica-jában), szerb *Bláž* (VUK³). A szlávtság görög keleti része *Vlasija*-t mond (v. ö. or. *Vlasija*, SREZNEVSKIJ, Drev. sl. pam. naptár; bolg. *Vlasija*, *Vlasъ*: Vlasov den; Boszniában a középkorban *Vlasin dan*, ebből való a róm. kath. szláv raguzai *Vlaho*, v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 85, 2. rész 27, Christ. Elem. 35. l., Rad LXV. 168.). Az átvétel nézetem szerint a mi nyelvünkbe a szlovénből történt, a mint azt az idemellékelt térkép szépen feltünteti.

Bálint: Zent *Balynth*, *Balint* (Érды-k. 223, KNAUZ, Kortan 281.); mint személynév az Okl. szót.-ban XVI. századi adatokban: *Walent*, *Walint*; — lat. *Valentinus*, szlov. *Balent*, *Balant* (JANEŽIÓ, horv. *Valent* (ŠURM., Acta croat. 48, 114, 461.). A lat. *v* a magyarban is válhatott *b*-vé (v. ö. *Bolffgank*: Wolfgang, Batthy. misek. október 31.), nem lehetetlen azonban, hogy a vulg. lat. kiejtésben a *v* bilabiális hang volt (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 84. és nálunk *bolt*: ol. *volta*, régibb ol. *bolta*, szlov. *bolta*, *Verona* = cseh *Berun*, ném. *Bern*, *Venecia* = cs. *Benátky*, *Vitus* = m. *Bitó*, horv. dalm. *Bitte* stb.), s innen magyarázható a *b*. A lat. *e* helyén levő *i* olaszos hangtani sajátság.

Barnabás: 1116—31: Fila oklevele: Testes: *Barnabas*, 1152: *Barnabas* regis notarius, 1157—58: per notarium *Barnaban* (fontos itt a görög accusativus, később nálunk is latinosan, egy 1156-i oklevél 1412. másolatában: per *Barnabam*, a Vulgatában is *Barnabam*); a név gyakori személynév (Okl. szót., ép így Csehországban is, ERBEN, Regesta, míg Dalmáciában csak a XIV. században, JIREČEK, Die Rom. I. 2, 24.). A szó magyar alakjai *Barrabás* (az egész Münch.-k.-ben ez az alak), *Borbás* (Jord.-k.: Máté XXVII. 17, 20, 21, 26, Márk XV. 11, 15, Ján. XVIII. 40.), *Borbaas* (Érды-k. 333.), *Borrobás* (Winkl.-k., v. ö. még KNAUZ, Kortan 145, Okl. szót.); — lat. *Barnabas*, ol. *Barnaba*, vel. ol. *Bernaba* (v. ö. BERTANZA e LAZZARINI: Il dialetto venez. 29. l.: 1309. évi adat: sen *Bernaba*, u. o. 31. l.: 1310. évben: sen *Bernaba*). Megjegyzem, hogy a Vulgatában *Barnabas* az apostol, *Barabbas* pedig az egyik lator neve, e két név nálunk összekeveredett (v. ö. Jord.-k.). A szláv nyelvek a magyarhoz hasonló hangalakú szót mutatnak: α) Lat. *Barnabas* apostol, gör. *Βαρναβᾶς*, gör.

kel. szláv *Varъnava* (Варънава, Варнава) = róm. kath. szláv: a) hazai szlov. *Barnabáš*, staj. szlov. *Barnabaš*, cseh *Barnabáš*, t. *Barnabáš*, lengy. *Bárnábász*, hazai paul. kath. bolg.: *Barnabaš*; b) osztr. szlov., szerb-horv. *Barnaba* (VUK, TRUBER, DALMATIN, angol bibl. osztr. szlov.); β) Lat. *Barabbas* lator, ol. *Barabba*, gör. Βαραββᾶς, gör. kel. szláv *Варакка* = *Varavva* = róm. kath. szláv: hazai szlov. *Barabbáš*, osztr. szlov. *Barabaš* (Jezuš moje pozs. 197. l., DALMATINNÁL *Barabas*), t. *Barabáš*, cs. *Barabbáš*, lengy. *Barabbasz*. A lat. *s* helyén álló *š* hang tehát a körülöttünk fekvő róm. kath. szláv népeknél megvan.

Benedek: 1055: Signum *Benedicti* archiep. (ugyanez a pap a V. s. Ger. 19, 20. §-ában *Beneta*); Leg. s. Steph. mai. 7. §., Hartv. v. s. Steph. 7. §.: *Benedictus* (Lengyelországból jött szerzetes); 1134: *Benedictus* custos, 1170: *Benedicto*; Marg. Leg.: 51, 66, 67, 203, 204, 219, 220: soror *Benedicta* (a latin alak még: 1116—31, 1157—58: sancti *Benedicti*); magyar alakú keresztnévek: 1135: *Beneduc* (vinitor), 1171: *Benedic* (comes bezprimensis), u. o. Ego *Benedic*; Marg. Leg.: 139, 152: *Benedek* (ács és szabó emberek), u. o. 157: *Benedek* (egy fiú neve; más magyar oklevélbeli adatokat lásd Okl. szót.); naptárakban a szentnek *Benedek*, *Benede* (KNAUZ, Kortan, 146, 147.), *Benedeg* (Példák k. 5.) neve kerül elő. A névnek nyelvünkben számtalan kicsinyítése van (v. ö. Okl. szót. *Bece*, *Beke*, *Bene*, *Bence*, *Benke*, *Benkő*; saját gyűjtésemben magyar alakok: *Bedenek*, *Bena*, *Benata*, *Bende*, *Beneta*, *Benusa*, *Benus*, lásd a szláv eredetű nevek közt); — lat. *Benedictus*, ol. *Benedetto* (olasz kicsinyítések: *Benno*, *Bene*, *Betto*, *Bettino*, *Benedettino*, *Bettuzzo*, *Bettazzo*), vel. ol. *Benetto*, friauli *Benedètt* (innen olaszföldi szlovén *Benedet*, Arch. f. slav. Phil. XIV. 234, ŠTREKELJ, Beneški rokop. IV.). A szláv nyelvekben a szónak következő alakjai vannak: szlov. *Benedik* (*Bedenik*, *Benko*, *Benedek*, JANEŽIĆ, Zobr. szlov. 77.), horv. *Benedik* (FILIP. szót., horv. akad. szót., ŠURM. Acta croat. 135, 269, 350, 351, u. o. 243: *Bendek*, dalmát és dalm. horv. alakok: *Benedocco*, *Benko*, *Benda*, *Bene*, *Bince*, *Bena*, JIREČEK, Die Rom. I. 71, 72, 73, 2. rész 25. l.), cseh *Benedikt* (*Ben*, *Bena*, *Beňata*, *Benda*, *Beneda*, *Benedicht*, *Benek*, *Benik*, *Benka*, *Beneš*, GEBAUER, Staroč. slov., *Bina*, *Byn*, ERBEN, Regesta), kath. hazai bolg. *Benedikt* (KRISTOFCSAK, Kas nauk 3. l., ny. bolg. *Vené*, *Venko* Sborn. XV. 194.). A magy. *Benedek* azért nem olasz eredetű, mert az

olaszban a lat. *-ct:tt-* vé lett, olaszos alakban *Benedet*-nek kellene lenni a szónak, ilyen azonban nincs, míg az olaszszal érintkező szlovénben van (*Benedet*, Ar.f. sl. Ph. XIV.234.). V.ö. a szláv eredetű nevek közt is.

Bereczk: 1086: *Briccius* (egy mansio neve Dunántúl, v. ö. CSÁNKI, Magyarorsz. t. földr. II. 736: 1331: villa *Beruzk* Vasvármegyében), 1171: *Burucci* (olv. Böröczk, esetleg: *Börökczi*; a Pannonh. Szt. Ben. r. t. I. 803. lapja szerint *Briccius* volt a vácsi püspök neve 1222 táján, későbbi adatokat láss Okl. szót., naptárakban *Berečk*, *Beretzck*, *Beretzzk* (KNAUZ, Kortan 150.), *Berecz* (Érdy-k. II. 457.); — lat. *Briccius*. A név sem Dalmáciában, sem Velenczében nem fordul elő. A magyar *Bereczk* szláv közvetítéssel került nyelvünkbe. A kaj-horvátban a szó *Brcko* (FILIP. szót., varazsdi kalendáriumokban írva *Bereczko* is = *Břcko*, horv. akad. szót.), osztr. szlov. *Britius*, v. ö. TRUBER 1575-ben, Letopis, Laidbach 1891: 140. l.); a magyar a *Brcko* alakból való. Ezt a nézetet részletesen *Bertalan* és *Gergely* szavaknál fogom megokolni.

Bertalan: Mint keresztnév, már a legrégibb időkben is el volt terjedve (v. ö. Okl. szót.; igen elterjedt név Csehországban ERBEN, Regesta és Dalmáciában, JIREČEK, Die Rom. I. 2, 24.), Szent László király Szent Bertalan napját az ünnepek közé sorolta; magyar alakjai: *Bertalam* (Érdy-k. II. rész kiadás 255. l., Batthy. misek., Winkl.-k., Jord.-k., Marg. L. 126, 223.), *Birtalam* (Münc.-k.: Máté X. 3, Márk III. 18, Luk. VI. 14.), *Bartallus*, *Bertalan* (KNAUZ, Kortan 145, Apost. mélt. 36, 54.), *Bortolon*, *Barthalom*, *Bertalem*, *Bertalom* (Okl. szót.); — lat. *Bartholomaeus*, ol. *Bartolomeo*, *Bartolommeo*, vel. ol. *Bortolamio* (v. ö. BERTANZA e LAZZARINI: Il dialetto veneziano: 1300. évi adat: *Bartholameo* pleuane 15. l., 1307: *Bertholomio* 23. l., 1307: *Bartholomeo* 25. l., 1308, 1310: *Bortolamio* 26, 31. l.), bolognai ol. *Bertelmì* (Ferrari szót. X. l.), romagnai ol. *Bèrtul* (Sitzungsb. LVI. 655.), genovai ol. *Bertumè*, *Bertumelin*. — Nézetem szerint a magyar *Bertalan*, *Birtalan* szláv, még pedig római katolikus szláv közvetítéssel került nyelvünkbe. A görög keleti szlávsnál *Vartoloméj* a szó (gör. Βαρθολομαίος: óbolg., bolg., kisor., szerb, bolgárban *Вѣртолом* is, Sbornik XVI—XVII. 2, 35.), míg a róm. kath. szlávsnál *b*-vel van a szó (t. *Bartolomej*, cs. *Bartolomej*, lengy. *Barłomej*, horv. *Bartolomej*). A szerb-horv.-szlov. nyelvben a lat. mássalh. + vocalis + *r* szókezdet mássalhangzó + *r*-ré is lesz, így lett a *trinitas*-

ból *trntat* (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 51 : Sveti Trntat), *Briccius*-ból *Brcko*, *Gregorius*-ból *Grgur*, *Bernardus*-ból *Brnát*, *Brnjád*, *Chrisogonus*-ból *Krsogon*, *breviarium*-ból *brviar*, *Varava*-ból *Vrva* (Nikolj. ev.), *ferula*-ból *brla* stb. Ugyanígy lett a lat. *Bartholomaeus*-ból is a szlovén-horvátban **Brtolom* (a mai szlovén *Brtalan* és *Birtalan*, KÜZMICS, Nouvi zak. magyar eredetű; v. ö. szerb Nikolj. ev. : *Vr̂tolomej* = Bertalan; *Brtol* : Bertalan, horv. akad. szót.), a mely alakból aztán **Birtolom*, *Bertolom*, illetve *Bertalan*, *Birtalam* lett (a végre v. ö. káptalan : *capitulum*) a magyarban. Az osztr. szlovénben a *Bertalan*-nak *Jernej* a neve (v. ö. TRUBER kalend. 1582: aug. 24: Bartola Jerneia jogra, u. o. Sueti Jernei, Kres I. 174, II. 643, 644, lajb. Letopis 1891 : 137.), a mi az eredet szerint *Irenaeus*-nek felel meg (MIKL. Vergl. gr. I². 334; v. ö. *Erenye*, *Herene* a német nevek közt).

Bethlehem : Münch.-k. : *Bethlehem* (Máté II. 1, 5, 6, Ján. VII. 42.), *Bethlehem* (Máté II. 8, Luk. II. 4, 15.), *Bethlehem* (Máté II. 16.), *Bethlehem* (Jord.-k., KÁROLYI). A Königsb. töredék szalagjain csak *bethle* van, a többi rész le van vágva; — lat. *Bethlehem*. A róm. kath. szláv fordítások két részre szakadnak : *Bethlehem*, *Bethlehem* van a szlovénben, VUK-féle latinbetűs horvát-szerbben, hazai paul. bolgárban, lengyelben, ellenben *Betlem* a csehben (kralici bibl., régen azonban itt is *Bethlehem*, ERBEN, Regesta), tótban, dalmát horvátban (Rad CXXXVI. 183.), olaszföldi szlovénben (lajbachi Letopis 1891 : 100.) és TRUBER-DALMATIN horv. glag. fordításában (itt *Betleem*). A *h* nélküli alakok az olasz *Betleem*-ből valók, míg a *h*-sok a Vulgatabeli latinból. — A görögben a szó Βηθλεεμ s ennek megfelelően az összes gör. kel. szláv fordítások *Vitleem*-et, *Vitlejem*-et, *Vitliom*-ot, *Vithleem*-et, *Vithliem*-et írják.

Bitó : Nézetem szerint az Okl. szót. helytelenül magyarázza a XIII. század óta kimutatható *Bitó* kereszt-, illetve személynevet; a szó a lat. *Vitus* szóból eredt a szláv *Bitte*, *Bittoje* közvetítésével (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 72, 2. rész 64.), v. ö. *Vid*, továbbá a *Bálint*-nál mondottakat.

Boldizsár : Az ótestamentomi *Baltassar* a Bécsi kód.-ben kivétel nélkül *Baltazar*; a *Boldizsár* keresztnév nálunk nem régibb a XVI. századnál (v. ö. Okl. szót.); — lat. *Baltassar*, ném. *Balthasar* (beczéző alakja *Balzer*, népetym. : *Waltheuser*, LEXER, KärnWb.). A m. szóban levő *d* kétségtelen olasz hang, v. ö. ol. *Bal-*

dàssare, Baldèssare, bolognai ol. *Baldassar* (FERRARI szót.), vel. ol. *Baldissèra* (BOERIO) és magy. *kordina*-beli *d-t*. A szláv nyelvekben: a szlovénben *Boltižar* (JANEŽIČ szót., 1519-i adat: *Bolteshar*, olv. *Bołtežar*, lajbachi Letopis 1891 : 138, 1607-ben: *Boltifar*, talán *sz-szel* kell olvasni, u. o. Letopis 1891 : 100. l.), a horvátban *Bal-dašar, Baltazer* (horv. akad. szót.). A név Dalmáciában, Csehországban nem volt elterjedve a XI., XII. században.

Borbála, mellékalakja *Borbara, Barbara* (Okl. szót., KNAUZ, Kortan 144, Apost. mélt. 30, Érdy-k. II. 1; becéző alakjai *Boris, Borcza, Borcsa* stb.); — lat. *Barbara*, ol. *Barbara*, gen. ol. *Barbua*. A róm. kath. szláv nyelvekben *Barbara* (v. ö. ŠURM. Acta croat. 257, GEBAUER, Staroč. slov.: *Barbara, Barbora*, lengy. *Basia* Arch. f. slav. Phil. V. 113.), míg a gör. keleti szlávságnál, valamint Dalmácia legdélibb részén *Varvara* (Zborn. 27, JIREČEK, Die Rom. I. 58.). A szóban levő *o-ra* v. ö. *Ágota*.

Borbás, v. ö. *Barnabás*.

? *Bunal*: 1086: Hic sunt liberi: *Bunal*; — e név *Bonal*-nak olvasva esetleg lehet a lat. *Bonus* személynévnek (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2, 27, 28.) *-ulus, -olus*, esetleg *-ellus* képzővel ellátott kicsinyített alakja.

Candida:*) Marg. Leg. 38, 125, 223. l.: soror *Candida*; — lat. *Candida* (TETZNER, Namenbuch 101.).

Caritas: Hartv. v. s. Steph. 22. §: *Quedam inclusa iuxta ecclesiam sancti Saluatoris in Bukan sumlui, nomine Caritas*; — lat. *Caritas* (TETZNER, Namenbuch 101.).

Catapanus: 1086: In Cupan hij sunt equites: *Catapan*; 1193: Per manus magistri *Katapani* Albensis prepositi; más XII. század végei oklevélben: «per manus magistri *Catapani* agriensis ecclesie electi»; — lat. *catapanus*. A XI., XII. századi latin krónikákban *catapanus* byzanci birodalmi méltóságnév, körülbelül helytartót jelent (v. ö. DU CANGE: *catapanus, catepanus, catipanus*: *praeses, praefectus provinciae vel civitatis. Ita porro appellabuntur, qui in Italiam ab Imp. Byzantinis mittebantur, provincias ac urbes recturi*); a szó a lat. *capitaneus* görögösített alakja. «*Catapanus imperialis*» az apuliai helytartó Joh. diac. velencei évkönyvében, PERTZ M. G. SS. VII. 35; u. o. 536. l.: «*princeps illius (insulae*

*) Több latin *c*-vel kezdődő szót l. a *k* betűnél.

Cypri), quem *Katapant*, hoc est secundum dominum, vocant»; u. o. 62. l.: «Tunc etiam imperator Basilius sancti imperii constantinopolitani præcepit cuidam satrapæ suo, illi, qui cognominatur *cataponti*» stb.

Cecilia: Marg. L.: 215, 228: soror *cecilia* | zenth *Cecilia* Romay fenator leanya Apost. mélt. 30; zent *Cecilia* (Érdy-k. II. rész, kiadás 493.), naptárakban *Cecilia*, *Cicelli* és *Cecelle* (KNAUZ, Kortan 151.); — lat. *Caecilia* (TEITZNER, Namenbuch 101.), ol. *Cecilia*, vel. és gen. ol. *Sesilia*, ném. *Cäcilie*, cs. *Cecilí*. Dalmáciában a név igen ritka s a XIV. század előttről ki nem mutatható (JIR. Die Rom. I. 2, 29, Velenczében 1305-ben először, BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. venez. 18: *cecilia*), Grado-ban Szent Ágota templomában az egyik oltár az ő tiszteletét hirdette (PERTZ, M. G. SS. XIV.). A név magyaros alakja *Cecellye* (v. ö. Münch.-k., Batth. mis. nov. 22: *Cecelle* és Okl. szót.), a melyben a hosszú *l* északolasz sajtáság (v. ö. északolasz XV. száz.: *llo* = lat. *li* + *o*: vespertilio stb.).

Csépános, v. ö. István.

Damján: 1086: Hic sunt liberi... Cosmus (sic!), *Damianus*, u. o. *Damianus* (mansio neve); naptárakban: *Demien*, *Damyán* (KNAUZ, Kortan 159. l., Érdy-k. II. 328; Szent-Kozma-Damján község Baranya vm.-ben, CSÁNKI II. 526.); az Okl. szót. *Domány* alakokat is közöl a XIII. századtól fogva; — lat. *Damianus*, ol. *Damiano*, szlov. *Damianus* (1575-ben, Letopis 1891: 140. Laibach), cseh *Damián*, *Damján*, *Doman*, horv. *Domjan* (ŠURM. Acta croat. 87, 116, 175, 182, 250, 321, u. o. *Damjan* 265. l.), szerb *Damijan* (Zbornik 24. l.), dalm. horv. *Domjan* (JIREČ. Die Rom. I. 2, 32.), bolg. *Дѣтъѣан*. Velenczében a XI., XII. században nem volt Szent Kozma és Damján tiszteletére emelt templom, Dalmáciában majd mindenütt; a szentek tisztelete elterjedt a gör. kel. egyházban is. A név el volt terjedve a cseheknél is (ERBEN, Regesta).

Dániel: 1111: *Daniel* et Posco canonici (v. ö. még Okl. szót.); — lat. *Daniel*, ol. *Daniello*. Szerb oklevelekben *Danił* (Zbornik 25. l.). Elterjedésére v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2, 32, ERBEN, Regesta.

Dávid: 1086: *David*; 1095: *David* uenerabilis dux; 1137, 1138: ab abbate *David* (pannonhalmi apát); zent *dauid* (Marg. Leg. 74, Apost. mélt. 7, 10, 35. l.); a XVI. században *Davit* alak-

ban (Okl. szót.); — lat. *David*, ol. *Dàvide*, gen. ol. *Davidde*. Elterjedésére v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2, 32, ERBEN, Regesta. Velenczében ismeretlen mint keresztnév.

Demeter: Zent *Devmeter* martyr. Zent *Demeter* (Marg. Leg. 126, 223, Érdy-k. II. 403; naptárainkban *Demeter*, KNAUZ, Kortan 162. l.); lehetséges, hogy az Okl. szót. *Demeh* neve (lásd *Demeter* alatt) *Dème*-nek olvasandó, s akkor ide való az 1198. eredeti okl. *dume* (szolga: olv. *Döme*) neve is; — lat. *Dimitrius* (és *Demetrius*), cseh *Dimitr*, *Demitr*, *Dmitr* (ERBEN, Regesta, GEBAUER, Staroč. slov.), szerb-horv. *Dimitr*, *D̂mitr*, becéző alakja *Dima* (JIREČEK, Die Rom. I. 71, 2. rész 32, Rad LXXXII. 83, Zborn. 41. l. stb., Arkiv VIII. 273, ŠURMINNÁL *Domitr* 215. l.), ny. bolg. *Dm̂tr*, *Gm̂tr*, *Mitr* (Sbornik XV. 194, 197.), or. *Dmitrij*. A név el volt terjedve mind a gör. keletieknél (v. ö. Száva-Szent-Demeterről, JIREČEK, Christ. Elem. és Die Rom. I. 54.), mind pedig a róm. katolikusoknál (v. ö. ERBEN, Regesta, Velenczében már 803-ban van egy *Dimitrius* polgár, PERTZ, M. G. SS. VII. 13, Rivoaltoban eccl. s. *Dimitrii*, u. o. XIV. index).

Dénes: 1162: *Dionisio* comite; 1171: *Dionisio* (abl.); 1177: *Dionisius* comes baaciensis; 1181: *Dionis* Budrigiensis eubagio; 1186: *Dionisij* baaciensis comitis || *dienus* (Okl. szót.), *Dienőf* (Winkler-k. naptári rész, naptárainkban *Dyenes*, *Dienes* KNAUZ, Kortan 163, 164; zenth *dyenes* doctor, Apost. mélt. 1, 41.); — lat. *Dionysius*, gör. Διονύσιος, ol. *Dionigi*, *Dijonisijs*; szlov. *Dioniž*, *Doniž* (JANEŽIČ), horv. *Dionis*, *Dijoniž*, *Dijoniž* (horv. akad. szót.), *Diviš* (FILIPOVIĆ szót.), cs. *Diviš*, *Dionyzi* (GEBAUER, Staroč. slov.). A gör. kel. egyházban *Dionisij* a név (Zbornik 5. l.). A magyar szóban levő *ie* a lat. *io* helyén német sajtáság (v. ö. ném. *Dietrich* stb., lásd részletesen *Lénárd* alatt). A magy. *Dienes*-ből *Gyenes* alak keletkezett, erre v. ö. *diák*: *gyák*, *dió*: *gyó*. Se Velenczében, se Dalmáciában a XI., XII. században *Dionysius* nevű emberek nem fordulnak elő, ellenben igen sok *Dionysius* van a cseheknél ez időben (ERBEN, Regesta).

Dezső. A Mon. Strig. I. 49. l.-ja szerint «*Desiderius*, vulgo *Dersy*» volt 1067--75-ben az esztergomi érsek; nézetem szerint *Dersy* szláv név, s semmi köze a *Dezső*-höz (v. ö. *Ders* a szláv nevek közt); a *Dezső* alakjára v. ö. lat. *Desiderius*, ol. *Desiderio*, gen. ol. *Dexidéiu* ($x = ž$).

Domonkos: 1001: *Dominico* archiepiscopo; 1193: *Dominico* zagrabiensi episcopo; 1193: *Dominico* curiali comite et eodem Budrigiensi; zent *Damonkos*, *Damonkus* (Érdy-k. 448.), zent *Damancos* (atyánk oltara elevt, Marg. Leg. 111, napya 134. l., zertzety Példák k. 43.), *Damuncus* (Birk-kód. Könyvszemle 1889: 21. l.), *Domokos*, *Damokos* (Müneh.-k. máj. 24, jul. 5, aug. 5, egyéb adatokat és alakváltozatokat láss KNAUZ, Kortan és Okl. szót.); — lat. *Dominicus*, ol. *Domenico* (beczézve; *Menico*, *Menghino*, *Ghino*, *Beco*), gen. ol. *Menegu*, staj. szlov. *Dominkuš* (Letopis 1887: 75, mint vezetéknév, hazai szlov. *Dominik*, Zobr. szlov. 55. l.), cs. *Dominik*, ça-horv. *Dimankuš* (ŠURM. Acta croat. 307, máskor *Dominig*, *Domenig*, *Dominik* u. o. 39, 45, 81, 146, 251.). JIREČEK a lat. *Dominicus*-ról ezt írja: «*Dominicus*, ebenso wie in Venedig, Istrien, den romanischen Alpenländern einer der gewöhnlichsten Namen in Dalmatien im IX—XV. Jahrhundert (Die Rom. I. 2, 33.)». A név hazánkban a «*Conversio*» szerint meg volt közvetlen a honfoglalás előtt is (lásd e mű 11. §.-át), megvolt Csehországban is (ERBEN, Regesta). A XIII. századi Szent Domokos szerzetének elterjedésével a név mint keresztnév még jobban hódított.

Donát: Előfordulására csupán XIII. századi adataim vannak (v. ö. Okl. szót. és Marg. Leg. 23, 206: soror *fabyna donat* vrnak leynya, *Sabina* ... heuzy *donat* vrnak leanya); — lat. *Donatus*, ol. *Donato*, vel. ol. *Donao*, horv. *Dunat*. A név Velenczében, Dalmáciában már a legrégebb időkben el volt terjedve (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2, 35, Muranoban Szent *Donat*, Karinthiában 1154-ben: St. Veit apud ecclesiam s. *Donati*, JAKSCH, Urk.-buch).

Dorottya: Zent *Dorottyah* azzonth, zent *Dorotya* (Apost. mélt. 22, 30. l.), *Dorottia* (Érdy-k. I. 318, naptárakban *Dorotya* is, KNAUZ, Kortan 178.), becuzó alakja *Dorkó* (Okl. szót.); — lat. *Dorothea*, horv. *Doroteja*, *Dorotija*, *Dorica*, *Dorka*, *Dora* (FILIPOVIĆ szót. és ŠURM. Acta croat. 108, 109, 166.), cs.-t. *Dora*, *Dorota*, *Doruš*. Szent *Dorothea* ereklyecsontjai Gradoban feküdtek (v. ö. M. G. SS. VII.).

Drízs: Marg. Leg.: 223. l.: betamy *drif* vrnak leanya; — a *Drízs* névről az a nézetem, hogy az *Andreas* olaszos becuzó alakjával függ össze, v. ö. ol. *Andrea*, *Drea*, gen. ol. *Dria*, *Drin*, *Driu-lin*. Lehet azonban *Drusus* (antioch. vértanú)-ból is való. V. ö. *András*.

Efezsom : Janos *ephesomban* (Apost. mélt. 54.); — v. ö. cs. *Efez* (GEBAUER, Slov. staroč.). Az alakulásra lásd *Egyiptom*.

Egyed : 1135 : *Egud* (jobbágy neve); 1171 : filium *Egidium*; XII. század vége dat. okl. : *Egidio* (curiali comite regine); 1198 : *Egidius* (szolga neve, v. ö. még Okl. szót.); zent *Eged* (Ehr.-k. 77, 78, *Egyed* Érdy-k. II. 294, naptárakban, KNAUZ, Kortan 179.); több község nevében : *Zent-Eged* (CSÁNKI II. 407, 525.); — lat. *Egidius*, horv. glag. *Ejid*, isztr. ven. lad. *Zéilo* (IVE 43.), cs. *Egidius*, *Idik*, *Jilji*, *Gilges*, *Gilia*, *Gilje* (igen elterjedt név, ERBEN Regesta), ném. *Ilgen*. Szent Egyed tiszteletét az 1091-ben alapított, délfrancia eredetű somogyi konvent terjesztette el nálunk. Velenczében, Dalmáciában a név a XI., XII. században ismeretlen.

Egyiptom : *Egiptom* (Jord.-k.), *Egiptum* (Apost. mélt. 54.), *Egyptom* (Példák k. 79.) stb.; — lat. *Aegyptus*, gör. Αἴγυπτος, ol. *Egitto*. A szláv nyelvekben a szó *g*-vel (gör. kel. szláv : óbolg. **ГҮҮПТѦ**, **ІГҮҮПЕТѦ**, lengy. *Egipt*), vagy *j*-vel (cs. *Egypt*, olv. *Ejipt*), vagy *gy*-vel hangzik (dalm. horv. *Hedipt*, *Edipet*, Rad CXXXVI. 183.). A magyar szó a lat. accusativus *Aegyptum* (vulg. lat. *Ejiptom*) alakból való, v. ö. Nyr. XII. 130. és még az ilyen accusativusi alakokat : «Epistola harmad valarnap *Efezsomban* (Döbr.-k. 153. l. = Epistola Pauli ap. in *Ephesum*), u. o. 157. l. : zent pal *philipensesbe* = ad Philippenses; Apost. mélt. 31 : zenth pal apastal ad philipenses, u. o. 188, 189 : Epistola Pal *galataf* nevő görög varofba . . . *Galataf*ba = ad Galatas, a város neve *Galatia* stb.

Elek : Mint személynév XIII. századi (Okl. szót., egy *Alexius*, ki később *Cempo*, *Chump* néven fordul elő, már III. Béla alatt, FEJÉRPATÁKY, III. Béla kir. okl. 16. l.); zent *Elek* (Apost. mélt. 30, 64, Érdy-k. II. 101, Münch.-k. jul. 17.); — lat. *Alexius*, ol. *Alessio*, gen. ol. *Lesciu* (OLIVIERI szót.).

Elias, v. ö. *Illés*.

Erneus, v. ö. *Ernel* és lat. Hereneus, gör. Εἰρηναῖος.

Erzsébet : Marg. Leg. 54, 56, 64, 65, 66, 165, 177, 201, 202, 204, 205, 224, 229 : soror *evrsebet*, u. o. zent *evrsebet* 35, 56, 112, 187. l. és zent *erfebet* azzon falva 192, 193. l.; u. o. 151. l. : *evlse es vala nemet* | emlékeinkben *Elfebet* váltakozik az *Erfebet* alakkal (v. ö. naptárak, KNAUZ, Kortan, Jord.-k., Érdy-k. II. 461, 476. és Okl. szót.); — lat. *Elisabetha*, *Elisabeth*, ol. *Elisabetta*, vel. ol.

Isabeta (v. ö. BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. venez. 29, 37: l.: 1309-ben: *Ysabeta* mia muier, 1311-ben: *dona Ysabeta*), gen. ol. *Lisa*, *Lisetta*, *Lisin*, *Betta*, *Lisabetta* (OLIVIERI szót.), isztr. ven. lad. *Izabiéta* (IVE 48. l.), staj. ném. *Elspeta* (ZAHN, Urk.-b.); cseh *Elz-běta*, *Alzběta* (*Ela*, *Elška*, *Elzka*, GEBAUER, Slov. staroč.), t. *Alzbeta*, lengy. *Elzbieta* (Arch. f. sl. Phil. V. 113.), osztr. szlov. *Lizbeta*, *Eli-zabeta*, *Elspeta*, *Ospeta* (Kres I. 174, Letopis 1887: 218, oklevelekben Karinthiában: *Ellisa*, *Elsbeta*, *Ellis* JAKSCH, Urk.-b.), kaj- és ça-horv. *Elizabeta*, *Elza* (ŠURMIN, Acta croat. 227. l.), *Jalzabet*, *Alzabet*, *Jalša*, *Jalšabeta* (Letopis 1887: 210, Lajbach; 1823-i varazsdi kalend.); hazai szlov. *Ožebet* (Stariš. 34.) magyar eredetű lesz. — Ez összeállításból az derül ki, hogy *z*-s, *š*-es alakok vannak a lengyelben, cseh-tótban, szlovénben, kaj- és ça-horvátban, azaz a róm. kath. szlávoknál. A gör. kel. szlávsnágnál *Eliszavet*, *Jeliszavet* a név (óbolg., bolg., szerb, or.: *ЄЛИСАВЕТЪ*; *Eliszáva*, *Eliszavéta*, *Liszavéta*, *Féta*, bolgár Sbornik XV. 195, 196, 199.). A név elterjedésére megjegyzem, hogy a XI., XII. században sok *Erzsebet* van a cseheknél, németeknél; Dalmáciában (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 2. 35.) és Velenczében azonban egy sincs.

Etheius: 1111-i zabori al. lev.: *Etheius socius eius*; u. o. *Etheio*; — eredetét nem tudom (v. ö. HFK. 462. l. jegyzet).

Eufrosina: Marg. Leg. 213: *soror frosia*; — lat. *Euphrosyne*, gör. *Εὐφροσύνη*. A név megvan a cseh emlékekben is (v. ö. ERBEN, Regesta), míg Dalmáciában vagy Velenczében nincs meg. A rövidülésre v. ö. Femia = Euphemia (JIREČEK Die Rom. I. 2, 36.).

Eusebius, v. ö. *Özseb*.

Eusidinus: 1134: *Euzidinus comes de faunic*; 1157—58: *post obitum Eufidini fratris mei*; — nem lehetetlen, hogy *Eugenius* névből képzett szó, mely esetben ide való volna az 1171-i *Euzen* is (v. ö. ERDÉLYI, A bakonybéli apátság Árpád-kori okl. 38.).

Eustachius: 1152: *Eustachius filius Pecli*; — lat. *Eustachius*

Éva: Apost. mélt. 38: *adam f eua* stb.; — lat. *Eva*. A róm. kath. szlávsnágnál *Éva* (v. ö. GEBAUER, Staroč. slov.), míg a gör. kel.-ben *ЄВА*, *ЄΚΚΑ* és *ЄРГА* (MIKL. Lex. pal.); nyug. bolg. *Évga*, *Évda* (Sbornik XV. 195.).

Ezichius: 1078—80: *Ezicius* (úrnak a neve Dunántúl); — lat. *Hesychius* (naptárainkban *Esitius*-nak is írva, KNAUZ, Kortan).

Ezsau: 1186: *Ejau* (*bichariensis comes*); 1198: *Efav* (pala-

tino comite), u. o.: *Ejau* (curiali comite et eodem canadienfe); — lat. *Esau*. A név el volt terjedve Csehországban is (v. ö. ERBEN, Reg. GEBAUER, Slov. staroč.: *Esau, Ezau*), Velenczében nincs meg a szó.

Fábián: 1095: *Fabianus* episcopus, ugyanaz: Leg. s. Emerici 8. §: *Fabiano* cancellario; ugyanaz: 1116—1131: *Fabianus*; ugyanaz: 1134: *Fabianus* (bácsi érsek, Szt. László alatt) | 1181: *Fabian* (világi úr; későbbi adatokat láss Okl. szót.; Szent *Fabyan* Érdy-k. I. 291.); — lat. *Fabianus*. A név el volt terjedve Csehországban (v. ö. ERBEN, Regesta: *Fabian* és *Pabian*). Se Dalmáciában (JIREČEKEN kívül v. ö. ŠURM. Acta croat. I. index), se Velenczében a XI., XII. században nem találtam *Fabianus* nevű embert, vagy pedig Szent Fabianus tiszteletére emelt templomot. A velenczei XI. századi híres *Flabiani* család neve (v. ö. PERTZ, M. G. SS. XIV. index) a *flavins* szóból ered.

Fancsal: 1055: Signum *Fancel* comitis; 1137: *Fanzal* (palatinus comes), 1138: *Fanzal* (palatinus comes); átírt oklevelekben: 1086: *Fonsol* (coquus, ez adat benn van az Okl. szót.-ban is), II. Béla bakonybéli ítéletlevele: *Fonsol* (palat. comes); — ZOLNAI az Okl. szót.-ban e nevet a tájnyelvi *fancsal*-lal (MTsz. = irigy, kaján; kancsal) egyezteteti; azt hiszem, megfelelőbb e szóban a lat. *infans* (unmündig, kind) valamely románnyelvi származékát látnunk (v. ö. ol. fanciullo: kind, räto-rom. fantschello: kind, fantschella: magd, KÖRTING, EtymWb., San *Fantino*, *Fantuccio*, *Fantozzi*, Cronica Veneta II. 66.); ugyanide valónak tartom a

Fancsika nevet is: 1134: suum capelanum (t. i. Szent László) *Fancicam* delegavit. FRAKNÓI (Szt. László levele a montecassinói apáthoz 10. l.) Szent László egyik udvari káplánját *Francica*-nak nevezi s francia eredetűnek tartja; az oklevélben azonban, a hol a pap neve fennmaradt, *Fancica* olvasható. V. ö. egyébiránt *Ferencz* és *Francsika* alatt és Mon. strig. I. 82: *Fanchuka*.

Felicián: 1111: Felicianus prepositus albensis; 1116—1131: Fila okl.: *Feliciano* (esztergomi érsek), ugyanaz 1134, 1135, 1137, 1138-i okleveleinkben; 1181 (nem ered. okl.): *Felicianus* (veszprémi pap); — lat. *Felicianus*. Szent Felician ereklyecsontjait Olaszországból Németországba vitték (PERTZ, M. G. SS. VII. 309.). Velenczében, Dalmáciában e szentnek nem volt tisztelete, Felician nevű emberek a XI., XII. században itt nincsenek. Velenczében a X. és XI. században Szent Felix tiszteletére emelt templom volt

(velenczésen : San *Felise*, Cronaca Ven. II. 143, genovai ol. *Felise*, dalmát horv. *Felič*, JIREČEK, Die Rom. I. 2, 35.), s számtalan velenczei és dalmát embert hívtak *Felix* = *Felise*-nek. Nálunk azonban nincs Felix nevű ember a XI., XII. században.

Frozsia, v. ö. *Eufrozsina*.

Fülöp : V. s. Gerardi 11. § : *Philippus* (pannonhalmi barát, a ki a legenda 12. §-a szerint tudott magyarul; ugyanő lesz az a *Philippus*, a kit a legenda 21. §-a «abbas chanadiensis»-nek nevez); KÉZAI, De nob. aduenis : «miles Gotfridus... de Mesnensi regione, a quo egreditur generacio *Philippi*»; 1181 : *Philippus* (pécsi hospes) | Marg. Leg. 100, 121, 122, 123, 125, 126, 230 : *Eztergomy fylep* ersek | zenth *phylóp*, *philóp*, *fülóp* (Apost. mélt. 36, 54. *Filipp* Erdy-k. I. 414.); v. ö. Okl. szót., a hol *Pilip* alak is van; — lat. *Philippus*, ol. *Filippo*, vel. ol. *Felippo* (elterjedt név a XIII., XIV. században, BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. venez. 69, ugyanekkor Dalmáciában, JIREČEK, Die Rom. I. 2, 51.), genovai ol. *Feipu*; szlov. *Filip* (Zobr. szlov. 79.), horv. *Filip*, *Pilip* (1450-ben, ŠURM. Acta croat.), cseh *Filip* stb. — V. ö. a szláv nevek közt *Fila*, *Filese*.

Gábor : 1152, 1157 : *Gabriel comes*, 1157—58 : per *Gabrielem comitem*, 1162 : *Gabriele comite*; Kön. Tör. Szal. : *Gabri*(el), zent *gabriel* archangal (Apost. mélt. 61. és v. ö. Okl. szót.); lat. — *Gabriel* vel. ol. *Gabriel* (mint név előfordúl Velenczében, v. ö. ser *Gabriel*, 1314. évi okmány, BERTANZA e LAZZARINI : Il dial. venez. 54. l.), szlov. *Gabriél*, horv. *Gabriel*, cs. *Gabriel*, *Gabruš*. A görög-keleti szlávoknál a szó *Gavril*, *Gavriil* (> gör. Γαβριήλ), tehát *v*-vel van, míg a róm. katolikusoknál *b*-vel. A róm.-kath. szlávtságban a szó beczező alakja *Gabro*, *Gabre* (v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 71, 2. rész 37.).

Gál : 1177 : *Gallus* (comes albensis ultrasiluanus); magyarul *Gálos* és *Gál* (Okl. szót.); — lat. *Gallus*, ol. *Gallo*, szlov. *Gal* (lajbachi Letopis 1891 : 130), cs. *Havel* (igen elterjedt keresztnév, ERBEN, Regesta). Az írbarát *Gallus* neve Dalmáciában is el volt terjedve (JIREČEK, Die Rom. I. 2, 37.), Velenczében San Gallo kápolna volt (v. ö. ERSCH és GRUBER : Grado alatt).

Galambod : 1181 : *Golombud* (veszprémi előkelő úr); — e szó talán a magy. *Galamb* és az ol. *Colomba*, gen. ol. *Cumba* személynév együttes hatásának köszöni eredetét; *góląbъ* nevű em-

belek vannak a cseh-szerb-horvát-bolgárban is (Sborn. XV. 194, MIKL. Denkschr. X. 264.). V. ö. *Komp.*

Gáspár: Az Okl. szót. a XV. századból közöl *Gaspar* neveket; lat. *Gasparus*, ol. *Gaspere*, *Gasparo*, gen. ol. *Gaspau*, ném. *Kaspar*, cs. *Kášper*, *Kášpar*, vel. vidéki szlov. *Gašpar* (lajbachi Letop. 1891: 100), horv. *Gašpar* (ŠURM. Acta croat. 76, FILIPOVIĆ szót.).

Gergely: 1135: Capellanum nostrum nomine *gregorium*, u. o. per prædictum *gregorum* capellanum; 1174: *Gregorium* (libertinum); KÉZAI, De nob. aduenis: Betse uere et *Gregorij* similiter de Francia generacio oritur, u. o. Gotfridus a quo egreditur generacio *Gregorij*; Marg. Leg. 57: frater *gevgel*, u. o. 218—219. l.: somogy *gergely* vr; u. o. 120: *gergely* papa; zent *gerger* (Érdy-K. I. 347., Apost. melt. 12, 13, 28, 56, naptárakban *Gergely*); az Okl. szót.-ban *Gregor*, *Gergör* alakok is vannak; — lat. *Gregorius*, ol. *Gregorio* (beczéző alakjai: *Goro*, *Gorio*, *Gregoriello*, *Gorello*), vel. ol. *Grigoro* (BERTANZA e LAZZARINI, De dial. venez. 85. l.), *Grigor*, *Grigol* (IVE 17. l.), gen. ol. *Grigheu*, ómilánói *Grigol* (Sitzungsber. LIX. 7, 12.); rovníói ven. lad. *Grigúrio*, *Grigúr*, *Gargúrio*, *Gargúrio*, pisanói ven. lad. *Ghirigone*, friauli rätó-rom. *Grivól* (ez utóbbi alakokra v. ö. IVE 17. l.). A szláv nyelvek közül a gör.-kel. szlávtságban *Grigorij*, *Grigorije* a szó (ny. bolg. *Gligór*, *Grigori*, Sborn. XV. 194.), míg a r.-kath. szlávtságnál ezeket az alakokat találjuk: lengy. *Grzegorz*, cseh *Hrehoř*, t. *Gregor*, szlov. *Gregor* (olaszföldi szlov. *Grgur*, *Grigur*, karszti szlov. *Grgüor*, *Greguór*, ŠTREKELJ, Ben. rok. VI, XX, Arch. f. slav. Phil. XIV. 200, 234., Zobr. szlov. 20, 77., lajbachi Letopis 1890: 236., *Grego*. Kres II. 644), horv.-szerb *Gregur* (ca — horv. *Grga*, *Grgo*, dalm.-horv. *Grgur* JIREČEK, Die Rom. I. 81, 2. rész 39.; egyéb horv. beczéző alakokat lásd itt a szláv eredetű nevek közt *Görga*, *Görgös* stb.), róm.-kath. hazai bolg. *Gérgur* (KRISTOFCSÁK, Kas nauk 8, 9. l.). Az én nézetem a *Gergely* (*Gevgel*: *Görgély*) szóról, hogy egy szláv *Grgur*, *Grigor* alakból való, a melyre a magyar első *e* *ö* változata is rámutat szerintem. A *Gergely* név beczéző alakjai is mind előkerülnek a szlávtságban. V. ö. *Görga*, *Görgös*, *Görgöte*.

Grossus: 1086: Hic sunt liberi: *Grossus*; — lat. *Grossus* (v. ö. JIREČEK, die Rom. I. 2, 39. l. és ERBEN, Regesta *Grossus*).

MELICH JÁNOS.

Mondattani egyenletek.

I.

ARISTOTELES óta ismeretes ez a két egyenlet:

A kutya | fehér = A kutya | fehér (van).

A kutya | ugat = A kutya | ugató (van).

Ebből a két egyenletből azt látjuk, azt kellene látnunk, hogy a *fehér* épen olyan állítmány, mint az *ugat*. A *fehér* épen olyan állítmány, mint az *ugat*, mondom még egyszer, nem azért, mintha ezt tagadná valaki — hisz amaz egyenleteket helyeseknek vallják mind a logikusok, mind a grammatikusok — hanem azért, hogy egy pillanatra se feledkezzünk meg arról, hogy a *fehér* épen olyan állítmány, mint az *ugat* (mondom harmodszer is).

Miért tartom ezt oly fontosnak? Azért, mert a grammatikusok nagyobb fontosságot tulajdonítanak a lappangó *van*-nak ebben a mondatban: A kutya | fehér, mint ebben: A kutya ugat. Ebben figyelembe sem veszik a *van*-t s az *ugatás* fogalmát tartják állítmánynak; abban a *van*-t tartják állítmánynak s a *fehérség* fogalmát csak «az állítmány kiegészítőjének» nevezik.

De már, grammatikus uraim, kiáltják a logikusok, ez vastag következetlenség. Mert ha ebben: A kutya | fehér (van) csak kiegészítője az állítmánynak a *fehérség* fogalma, akkor ebben is: A kutya | ugató (van) csak kiegészítője az állítmánynak az *ugatás* fogalma; vagy, ha ebben állítmány az *ugatás* fogalma, akkor abban is állítmány a *fehérség* fogalma.

Lám, már is megfeledkeztek arról, hogy a *fehér* épen olyan *p*(rædicatum), mint az *ugat*. Térjünk csak vissza az egyenletekhez:

$$p_1 \text{ (fehér)} = a_1 v \text{ (fehér van)}$$

$$p_2 \text{ (ugat)} = a_2 v \text{ (ugató van)}.$$

Mind a logikusok, mind a grammatikusok helyeseknek vallották ezeket az egyenleteket. A következő pillanatban a grammatikusok

már azt akarnák elhitetni a matematikussal, hogy $p_1 = v$, $p_2 = a_2$. Erre a logikusok így riogatják őket: ha $p_1 = v$, akkor p_2 is $= v$; vagy ha $p_2 = a_2$, akkor p_1 is $= a_1$.

Én, a matematikus megengedem, hogy a logikusok következetlensége nem oly vastag, mint a grammatikusoké, de azért következetlenség biz az. Az egyenletekből eddig csak annyit tudunk meg, hogy az első mondat állítmánya a_1v , a második mondat állítmánya a_2v , vagy általánosan, hogy $p = xv$. Nem az egyik vagy a másik tényező (t. i. x vagy v), hanem a két tényezőnek szorzata egyenlő p -vel. Mi a két tényező külön-külön, arról eddig semmit sem tudunk.

Csak gyaníthatjuk, hogy a logikusok és grammatikusok szerint az egyik tényező valami más értelemben vett állítmány volna, a másik tényező pedig ennek a más értelemben vett állítmánynak a kiegészítője. Mathematice: a szorzatnak egyik tényezője más értelemben vett szorzat, másik tényezője ennek a más értelemben vett szorzatnak a kiegészítője. Furcsa terminologia, de hagyján. A grammatikusok és logikusok azon veszekesznek tehát, hogy a két tényező (x és v) közül melyik a más értelemben vett állítmány s melyik a kiegészítő.

A grammatikusok szerint hol v , hol x volna a más értelemben vett állítmány, tehát hol x , hol v a kiegészítő. A logikusok szerint mindenkor vagy x , vagy v a kiegészítő, tehát vagy v , vagy x a más értelemben vett állítmány. Világosítsuk meg ezt néhány példával:

A kutya	fehér =	A kutya	fehér (van).
A kutya	itt van =	A kutya	itt (van).
A kutya	nálam van =	A kutya	nálam (van).
A kutya	a kertben van =	A kutya	a kertben (van).
A kutya	ugat =	A kutya	ugató (van).
A kutya	csontot rág =	A kutya	csontot rágó (van).
A kutya	betegnek látszik =	A kutya	betegnek látszó (van).
A kutya	őrzí a házat =	A kutya	őrzője a háznak (van).

A grammatikusok szerint *fehér*, *itt*, *nálam*, *a kertben*, *ugató*, *csontot rágó*, *betegnek látszó*, *őrzője a háznak* részint kiegészítők, részint más értelemben vett állítmányok, tehát a *van* részint más értelemben vett állítmány, részint kiegészítő. A logikusok szerint a *van* vagy minden esetben más értelemben vett állítmány, vagy minden esetben kiegészítő, tehát a *fehér*, *itt*, *nálam* stb. vagy minden esetben kiegészítők, vagy minden esetben más értelemben vett állítmányok.

Ismeretes dolog, hogy a logikusok a két lehetőség közül azt választották, hogy a v tényező minden esetben kiegészítő, az x tényező minden esetben más értelemben vett állítmány. Csakhogy nem kiegészítőnek, hanem *kapocsnak* (lucus a non lucendo)

nevezik a v tényezőt s nem más értelemben vett állítmánynak, hanem egyszerűen állítmánynak az x tényezőt. Minthogy a v állandó tényező s az egységnek felel meg, a logikusok eljárását nemis igen kárhoztathatjuk. Eljárásuk hasonló u. i. a matematikusokéhoz, a kik szintén nem sokat törődnek az egységgel, mivel állandó tényezője minden számnak s a szorzatot nem változtatja meg. (A szorzat nem változik, akár azt mondjuk, hogy 0·15-nek 0·3 és 0·5 a tényezői, akár azt, hogy 0·3, 0·5 és 1 a tényezői.)

A logikusok számára találtunk mentséget, de a grammatikusok a következtelenség csávjában maradtak. Dehogy maradtak. A grammatikusok a legleleményesebb emberek a világon. Most azzal állanak elő, hogy a következetesség abban nyilatkozik náluk, hogy minden mondatban az igét tartják más értelemben vett állítmánynak.

Az igét? De melyiket? Mert ebben az egyenletben $p = xv$ ige a v is, ige az xv is, s ha az x maga is több tényezőnek, pl. y -nak és z -nek szorzata, ige az yzv is.

Ha a v -t értenék az igén, akkor a logikusok kiegészítője (copulája) volna az a más értelemben vett állítmány s egyszerűs mind az egész beszédben az egyetlenegy ilyen állítmány. Ez csakugyan a logikusok mértékére szállítaná le a grammatikusok következtelenségét. A különbség csak az volna köztük, hogy a *más értelemben vett állítmány* és *kiegészítő* műszókkal megfordított értelemben elnének, azaz, hogy ebben a mondatban: A kutya | ugat logice az *ugató*, grammaticice a *van* volna az állítmány, logice a *van*, grammaticice az *ugató* a kiegészítő.

De tudtommal vannak grammatikusok — a francziák — a kik szerint a *van* az egyetlen ige a mondatban, «szófüzés szempontból az egyetlenegy *verbe*» (BRASSAI, A mondat dualismusa 85.), de épen ezek nem tartják ezt az igét soha állítmánynak (attribut). Nem is tartotta azt állítmánynak soha ember fia, csak KERN az efféle mondatokban: der Hund | ist weiss, de az afféle mondatokban: der Hund | ist angekommen még ő sem;* és az ő nyomán egy-két magyar grammatikus, még pedig nemcsak az effélékben: A kutya | fehér, hanem az effélékben is: Én | a *mondó vagyok*.

*) Legalább megengedi, hogy «praktische Rücksichten treiben dazu, im Elementarunterricht bei den sog. zusammengesetzten Verbalzeiten nicht von Prädikatsnominativen und Prädikatsaccusativen zu sprechen, sondern sie eben als einheitliche Formen zu behandeln». (Die deutsche Satzlehre 105. Elmélete szerint u. i. *gekommen* Prädikatsnominativ — kiegészítő — volna ebben: *ich bin gekommen. gehört* Prädikatsaccusativ — tárgy — ebben: *ich habe gehört*.)

E szerint a magyar grammatikusok a legkövetkezetesebbek? Ők volnának a legkövetkezetesebbek (már t. i. a következetlenségben, mert ne feledjük, hogy igazán következetes csak az lehet, aki mindvégig az *xv*-t tartja *p*-nek), ha nemcsak a *fehér*-ben, hanem az *ugat*-ban is a *v* tényezőt tartanak más értelemben vett állítmánynak. De az *ugat*-ban már az *xv*-t, a két tényező szorzatát tartják — helyesen — állítmánynak. Hát következetesség ez?

Az, felelik a leleményes grammatikusok, mert hisz ők mindig az igét tartják más értelemben vett, azaz nyelvtani állítmánynak; az *ugat* is ige, s nekik csak *A kutya ugat* mondattal van dolguk, nem *A kutya ugató van* logikai szörszálhasogatással.*)

Erre nézve ezt a kérdést intézi hozzám egy levelében ALBERT JÁNOS: Hát tőlük nem logikai szörszálhasogatás az, mikor azt tanítják, hogy ennek a mondatnak: *A kutya fehér a van* a nyelvtani állítmánya, hogy ez a *fehér* bővített állítmány, ellenben az *ugat* pusztá állítmány? «Szerintem (ALBERT JÁNOS szerint) a *fehér* inkább 'pusztá állítmány' ebben a mondatban: *A kutya | fehér, mint az ugat* ebben: *A kutya | ugat.*»

Én ezt az ad hominem argumentumot nem fogadom el. Először azért, mert csakugyan nem tartom szörszálhasogatásnak ezt az egyenletet: *A kutya fehér = A kutya | fehér (van)*; másodszor azért, mert mint matematikus egy hajszálnyit sem tágíthatok azon, a mit fönt mondtam, hogy a *fehér* épen olyan állítmány, mint az *ugat*, hogy egyik sem 'pusztább' a másiknál.

De nem tartom szörszálhasogatásnak ezt az egyenletet sem: *A kutya | ugat = A kutya | ugató (van)*. Nem tartanám még akkor sem, ha nem volnának közönségesek az efféle szólások: *mondó vagyok* e h. *mondom*, ἢ διδάσκων e h. ἐδίδαξα. Efféle szólásokra számtalan példát találni, de elég lesz talán ez az egy-néhány is: Mert nagyon jól *voltam* én annak *tudója*, hogy igéreteit ő híven lerója, e h. mert nagyon jól *tudtam* én azt. Ne *legy* életeddel könnyelműen *játszó* e h. ne *játszál*. Ábrázatja pedig akárhol is számot *tehető volt* e h. számot *tehetett*. *Szegényekké teszi* a népeket a bűn e h. *elszegényíti*. A leves *savanyú lett* e h. *megsavanyódott*. A kocsis *kevésnek tartja* a bért e h. *keveselli*. Καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, καὶ αὐτὸς ἦν διδάσκων, καὶ ἦσαν καθήμενοι Φαρισαῖοι καὶ νομοδιδάσκαλοι, οἳ ἦσαν ἐληλυθότες ἐκ πάσης κώμης τῆς Γαλιλαίας e h. ἐδίδασκε, ἐκά-

*) «Dass es eine ganz unnütze Operation ist, das finite Verbum in sein Particium verbunden mit dem Zeitwort sein aufzulösen, dass es nur Anlass gibt zu der sehr bedenklichen Vermengung des sprachlichen Satzes mit der Form des logischen Urteils und zu sehr geschmacklosen Satzbildungen führt ...» (KERN, Die deutsche Satzlehre, 106.).

θῆντο, ἐιληλόθεισαν. (És lön némely napon, mikor tanítana, és ott ülnének a Phariseusok, és a Törvénynek Doktorai, kik jöttek vala Galileának minden faluiból. Luk. 5, 17. KÁROLI szerint.) Ἦν γὰρ θέλων ἐξ ἰκανοῦ ἰδεῖν αὐτόν e h. ἔθελε. (Mert sok időtől fogva kívánja vala őt látni. Luk. 23, 8.) Οὐδὲν ἄξιον θανάτου ἐστὶν πεπραγμένον αὐτῷ e h. πέπρακται. (Semmi halálra méltó nem esett rajta. Luk. 23, 15. KÁLDI szerint.) Ἀπὸ τοῦ νῦν δὲ ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καθήμενος ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως τοῦ θεοῦ e h. καθήσεται. (Ez időtől fogva az embernek Fia ül az Isten hatalmának jobbja felől. Luk. 22, 69. KÁROLI szerint.)

Hasonló példák az összes ú. n. összetett igeidők: *factus sum, facturus sum; ich bin gekommen, ich habe gehört, ich werde sehen; látok vala* (régebben *látok valék*), *látni fogok*.

Van dolguk tehát a grammatikusoknak efféle mondatokkal is: A kutya | ugató (van). Minthogy pedig ez a mondat kétségkívül egyenlő ezzel: A kutya | ugat, bizonyos, hogy a kik az elsőben csupán a *van-t*, a másodikban az *ugat*-ot nevezik nyelvtani állítmánynak, egyszer csupán a *v* tényezőt, másszor az *x* és *v* tényezők szorzatát, az *xv-t* nevezik állítmánynak.

Igaz, hogy akár a *v-t*, akár az *xv-t* nevezik állítmánynak, az *igét* nevezik annak. Mert az *ich bin* is ige, az *ich bin gekommen* is ige. De az nem igaz, hogy mindig az *igét* nevezik állítmánynak. KERN-t és egy-két követőjét kivéve, a grammatikusok 99^o/_o-a az efféle mondatban: der Hund | ist weiss, nem nevezi állítmánynak sem a *v-t*, sem az *xv-t*, hanem csupán az *x-et* (a *weiss* szót). Ez pedig, kivéve talán a régi magyar *járok valék. jártam valék* alakokat, sohasem ige, hanem mindig névszó, azért *névszói állítmánynak* is nevezik.

Nálunk tudtommal KALMÁR ELEK az egyetlen grammatikus, a ki nem él a *névszói állítmány* műszóval. Szerinte «lehet a főnév kiegészítő is, főkép a *vagyok, leszek, maradok* igék mellett. A *van* és *vannak* szókat többnyire kihagyjuk s akkor egyedül a kiegészítő pótolja az állítmányt». (Isk. m. nyelvt. 17.) Azaz ebben: A kutya | állat tulajdonképen a *van* az állítmány, az *állat* csak «pótolja az állítmányt». NAGY LÁSZLÓ-KOMÁROMY LAJOS szerint épen ellenkezőleg a *van* pótolja az állítmányt: «Alkalmilag fel- említheti a tanító, hogy a *vagyok* ige gyakran az állítmány ki- p ó t l á s á r a szolgál a mondatban, t. i. akkor, ha a mondat állít- mánya névszó, pl. *Én tanuló vagyok. Én* alany, *tanuló* állítmány, *vagyok* az állítmány kipótlója». (Nyr. 23 : 493.) Még BALOGH PÉTER is, a ki 1888-ban KERN nyomán azt hirdette, hogy «állítmány semmi más nem lehet a mondatban, csak ige» (Nyr. 17 : 352.), 1899-ben megjelent Magyar Nyelvtanában megengedi, hogy «néha főnév, melléknév vagy más névszó az állítmány». (5.)

S mégis azoknak van igazuk, a kik azt mondják, hogy a mondat állítmánya mindig ige. Nem ok nélkül nevezte ARISTOTELÉS igének is ($\rho\eta\mu\alpha$. verbum) az állítmányt. A zavart csak az okozza, hogy sem a logikusok, sem a grammatikusok nem határozzák meg előre, mit kell mondattani ige-n érteni. A mondattani ige se nem *v*, se nem *x*, hanem mindig *xv*.

Ez az *xv*, vagy a mi egyre megy, *vx* ige nemcsak ebben a mondatban: der Hund | ist gekommen, hanem ebben is: der Hund | ist weiss. KERN az utóbbi mondatban azért nem látja a *vx* igét, mert nincs tiszta fogalma a mondat elemzéséről. A mondat, valamint más dolog is, nem oszlik tüstént végső elemeire. Midőn ezt a mondatot: A kutya | fehér (van) két főtagjára bontottam, akkor még csak megkezdtem az elemzést. Az analysisnek ezen a fokán a második főtagban még a synthetikus egészet, a tényezők szorzatát, szerzetét (Produkt), a szerkesztvényt kell látnom. Az analysisben is rendet kell tartani, mert csak így teheti világossá előttünk a mondat szerkezetét. A ki az egyik oldalon (*A kutya*) a főtagot, a másik oldalon (*fehér van*) nem a főtagot, hanem ennek két altagját (s még ezekben is csak az *igét* és *melléknevet*) látja, az előtt már összezavarodott a mondat szerkezete. A *fehér (van)* mint synthetikus egész, mint szerkesztvény, mint összetett szó, mint egy szó nem melléknév és ige, hanem csak ige. Ezt az igét épen úgy lehet konjugálni, mint akármely más igét: *fehér vagyok, fehér vagy, fehér (van); fehér voltam, fehér voltál, fehér volt; fehér leszek, fehér leszel, fehér lesz*. Ez a *fehér (van)* mondattanilag épen olyan szerkesztvény, mint a *szépség*. (Hisz egykor ezt is két szóba irták.) Valamint ebben nem csupán a *ség* a főnév, hanem a *szépség* is, úgy abban is nem csupán a *van* az ige, hanem a *fehér (van)* is. Az utóbbi a mondattani ige, a mondat állítmánya. S minthogy a *fehér (van)* épen úgy ige, mint az *ugat*, azért mondom én, hogy az egyik épen olyan állítmány, mint a másik, hogy egyik sem «pusztább» a másiknál.

De ige az *xv* akkor is, ha az *x* tényező több tényezőnek a szorzata. Ebben a mondatban: A kutya | csontot rág az *x* tényező *y* (csontot) és *z* (rágó) tényezők szorzata, azaz $x = yz$. Ebből az következik, hogy $p = yzv$ (csontot rágó (van), vagy a mi egyre megy, *yzv* (csontot van rágó). Az analysisnek ezen a fokán: A kutya | csontot rág első sorban az *yzv* szorzatot kell látnom, nem az *v, z* tényezőket külön-külön. Az *yzv* szorzat pedig épen olyan ige, mint a milyen főnév az *almafakéreg*. A kinek ez nehezen fér a fejébe, próbálja meg végig konjugálni így: *csontotrágok, csontotrágysz, csontotrág, csontotrágnak* sat. (Csak valahogy ne így: *csonttrágok, csonttrágysz* sat. a *képviselek, hőmérekek, cszmeccserélek*, mindenek örömkialtottak példájára.)

Ha a mondatnak *xv* az állítmánya (már pedig más állítmánya nincs, akár logikainak, akár psychologiainak, akár gram-

matikainak nevezzük azt a más állítmányt), akkor himezés-hámozás nélkül szólva nagy oktalanság így beszélni: ennek a mondatnak: *A kutya fehér állítmányból és kiegészítőből áll az állítmányi főtagja.* Mert ha p annyi mint xv , akkor nem lehet egyszersmind annyi is mint $xv+n$.

Hogy kerül ez az n a grammatikusok egyenletébe (s mint kakuktojás a logikusok egyenletébe is)? Úgy hogy ehhez hasonló módon tagolják a mondatot: A koponya (a fej csontváza) két részre osztható: a gyi részre és arczi részre. A koponyát alkotó egyes csontokat a koponya tagjainak nevezzük. Huszonkét koponyatag van, u. m. 1. agy, 2. arcz (főrészek, ezek a tőkoponya tagjai), 3. nyakszirtcsont, 4. homlokcsont... 10. járomcsont... 22. állkapocs (mellékrészek, a bővített koponya tagjai). Nevetséges tagolás, de mutató nomine de te, grammaticae, fabula narratur: «Az egyszerű mondat két részre osztható: alanyi részre és állítmányi részre. Pl. *A dúsgazdag ember | kövér ökröt hizlal. Szemérmes koldusnak üres a tarisznyája* (így). A mondatot alkotó egyes szókat a mondat tagjainak nevezzük. Hat mondattag van, u. m. 1. alany, 2. állítmány (főrészek, ezek a főmondat tagjai), 3. állítmánykiegészítő, 4. tárgy, 5. határozó, 6. jelző (mellékrészek, a bővített mondat tagjai)» (MAKLÁRY PAP MIKLÓS, Rendszeres magyar nyelvtan 111. és 112.)

Az n tehát azt jelenti a grammatikusok egyenletében, hogy a grammatikusoknak nincs tiszta fogalmuk fölsőbb és alsóbb rendű tagokról. Ők valami protestáns konventfélélt látnak a mondatban. Az ilyen gyülekezetnek is két főtagja van: az egyházi és a világi elnök, s több-kevesebb altagja: papok, káplánok stb. az egyházi részről, kurátorok, presbyterek stb. a világi részről. A grammatikusok szerint azonrendű szók gyülekezete a mondat. «A mondatot alkotó egyes szókat a mondat tagjainak nevezzük», mondja MAKLÁRY PAP MIKLÓS ad normam: A konventet alkotó egyes férfiakat a konvent tagjainak nevezzük.

A grammatikusok szerint p tulajdonkép se nem xv , se nem $(xv+n)$, hanem csak i (ge). Ez az i hol a v -nek felel meg, mint ebben: A kutya | itt van, hol xv -nek, mint ebben: A kutya | ugat. De xv nek csak addig, a míg az x egyszerű tényező. Ha az x több tényezőnek, pl. y -nak és z -nek szorzata, mint ebben: A kutya | sokat ugat, akkor az i már zv .

A grammatikusok állítmánya tehát olyan «egyes szó», melyet másképen igének is hívnak, azaz a grammatikusok állítmánya csak annyiban egyik *főtagja* a mondatnak, a mennyiben «a szókJ fejedelme» a mondatnak egyik felén. A mondatnak ez a fele állítmánynak nevezett igéből s ennek több-kevesebb kísérlőjéből, kiegészítőjéből áll, azaz a következő mondatokban:

A király bosszankodása | a halálnak követe.
 A haragos férfiú | versengéseket indít.
 Mind az egész udvar | neki varr és híméz.
 E szép országot | a nagy Árpád szerezte.

van, indít, varr és híméz, szerezte állítmányok, a halálnak követe, versengéseket, neki, a nagy Árpád kiegészítők.

Megengedem, hogy ebben is van még némi ratio. De ki tehet róla, hogy a grammatikusok annyira irtóznak minden helyes következtetéstől, hogy egyszerre azzal a kijelentéssel lepik meg a világot, hogy csupán *a halálnak követe kiegészítő, versengéseket tárgy, neki* határozó, *a nagy Árpád* alany. (Arról most ne is szölkünk, hogy nagyobb részük szerint *a halálnak követe állítmány.*)

Hogy ez semmikép sem következik az elemi igének fejedelmé magasztalásából, eléggé bizonyítja az a zürzavar, mely a *kiegészítő, tárgy* és *határozó* megkülönböztetésében nyilatkozik. A németek minden genitivusban, dativusban és accusativusban álló szót *tárgynak* neveznek (genitivisches, dativisches, accusativisches *Objekt*). Nálunk 20—25 évvel ezelőtt «azokat a ragos kifejezéseket, melyeket egy-egy ige, vonzani szokott, összefoglalták az igéhez szintén szorosabban csatlakozó accusativussal és dativussal a *kiegészítő* fogalmába». (SIMONYI. A határozókról, Nyr. 11. 210.) SIMONYI «az objectumon (értsd accusativuson) kívül az igének minden határozmányát egy kategoriába, az adverbiale-be (*határozóba*), foglalja össze, akár puszta casus. akár prepositiós főnév, akár adverbium», sőt az objectumot is «inkább csak a hagyománynak, mintsem a meggyőződésnek hódolva» tartotta meg. (U. o. 211—212.) Azaz, ha SIMONYI inkább meggyőződését követte volna, mintsem a hagyományt, csak alanyt (értsd nevezőt), állítmányt (értsd igét) és *határozókat* különböztetett volna meg.

Ezt megtette BRASSAI már 20 évvel előbb, még pedig teljes következetességgel, a mennyiben nemcsak a tárgyat (értsd accusativust), hanem az alanyt (értsd nominativust) is az ige határozói közé foglalta. S méltán. Mert ha *a nagy Árpád* alany nemcsak ebben a mondatban: A nagy Árpád | *szép országot* szerzett, hanem ebben is: E szép országot | a nagy Árpád szerezte, akkor a nominativus semmiben sem különbözik az accusativustól az igéhez való közére nézve. Így lett az ige egyetlen fejedelmévé a mondatnak, minden egyéb szó pedig csak «egyenrangú jobbágygyá vagy vazalussá», azaz *határozóvá*.

De épen úgy lehetett volna *kiegészítővé, vagy tárgygyá* is. Mert ha ez elnevezéseken nem az «egyenrangú jobbágyok» közös nevét, hanem a grammatikai formák külön-külön nevét kell érteni, akkor egyfelől fölöslegesek, másfelől hiányosak. Fölöslegesek, mert azoknak a formáknak úgy is megvan külön-külön nevük; hiányosak, mert mit vettett a dativus, az ablativus, az elativus, az

illativus stb., hogy ne kapjanak új-új nevet, mint a nominativus és az accusativus?

Az én *határozóm* nem a BRASSAI *határozója*. Én az efféle változatokból: A kutya | őrzí a házat. A kutya | a házat őrzí. A házat | őrzí a kutya. A házat | a kutya őrzí; azt a tanulságot merítettem, hogy a mondatnak bármely tagja (az ige is) határozó is lehet, határozandó is. Én nem *igét* és *határozókat*, hanem általánosabban *határozó és határozandó mondattagokat* különböztetem meg. Csakhamar észrevettem, hogy a mondat mind alsóbb meg alsóbb rendű határozandó és határozó két-két tagra oszlik (már t. i. a mennyiben tagjai nem tisztán egymás mellé rendelvek) s a határozandó tag mindig alanyi, a határozó tag mindig állítmányi értelmű. *Határozón* és *határozandón* tehát nem formákat, hanem functiókat értem, holott még BRASSAI is csak formákat értett a *határozókon*, midőn úgy határozta meg a mondatot, hogy «igéből és hozzája tartozó határozókból áll». Vizsgálódásomnak az lett az eredménye, hogy világos lett előttem nemcsak a mondat szerkezete, hanem alánya és állítmánya is. Mert mi a mondat alánya és állítmánya? Az a határozandó és határozó két tag, melyekre, helyesen elemezve, legelsőbb oszlik a mondat. Ez az alany mindig (mondattani) névszó, ez az állítmány mindig (mondattani) ige. Ezek a mondat főtagjai. *Főtagjai* azért, mert határozandó (alanyi) és határozó (állítmányi) *altaqokat* foglalnak vagy foglalhatnak magukban.

Erre azt mondja SIMONYI és KALMÁR, hogy megmaradt az *alany* és az *állítmány*, de a többi *mondatrész* eloszlott, mint a buborék. Sőt még ALBERT is így panaszkodik: «Minthogy azonban nekünk a mondatot szét kell szednünk az utolsó ízig, e törvény figyelembevételével még úgy se tudjuk megmagyarázni a mondat részeit, mint eddig.» (Nyr. 30 : 220.)

SIMONYI-nak és KALMÁR-nak azt felelem, hogy megmaradt a functió s a forma is jóllakott. Az én theoriám mellett nem hat, hanem hatszázféle része is lehet a mondatnak a formára nézve. De e formák elnevezése nem az én dolgom. Én elfogadom, még ha rossznak tartom is, mindegyiknek azt a nevet, melyet a grammatikától kapott. A mi pedig a mondatrészek functióját illeti, fönt kimutattam, hogy inkább meggyőződésének, mintsem a hagyománynak hódolva, SIMONYI is megelégedett volna az *alanynyal*, *állítmánynyal* és *határozóval*.

ALBERT-nek siralmára egy hasonlattal felelek. Valamely fizikus kimutatja, hogy bármely testnek két része vagy vonja, vagy taszítja egymást (mert tertium non datur). Erre azzal áll elő valaki, hogy e törvény figyelembevételével még úgy se tudjuk megmagyarázni a testek részeit, mint eddig tudtuk. Mit felelne a fizikus erre az ellenvetésre? Azt felelné, hogy eleget tett föl-

adatának, ha kimutatta, hogy a testek vagy vonják, vagy taszítják egymást, nem pedig, mint eddig hirdették felőlük, hogy vagy vonják, vagy taszítják, vagy lökik, vagy rúgják egymást, vagy gömbölyűek, vagy hígak.

Alany, állítmány, tulajdonítmány (jelző), határozó, kiegészítő, tárgy körülbelül úgy fennek meg egymás mellett a mondat részeinek magyarázatában, mint *vonás, taszítás, lökés, rúgás, gömbölyűség, hígság* a test részeinek magyarázatában. Functiók és formák összezavarása s ugyanazon funciónak vagy formának csupán különböző elnevezése az egész.

Avagy én nem szedem szét a mondatot az utolsó izzig, mikor azt mondom, hogy ebben: A kutya | őrzi a házat még a *háza* és *t* tagok is határozóul és határozandóul vonatkoznak egymásra? Nem az a különbség közttem s a többi grammatikus közt, hogy ők az apró részeket is látják, én nem; hanem az, hogy én a nagy részeket is látom, ők nem. Én ebben a mondatban: A kutya | őrzi a házat, látom ezt az egy részt is: *őrzi a házat*, nemcsak ezt a két részt: *őrzi | a házat*.

A grammatikusok nem is akarják a nagyobb részeket látni, hisz szerintük az «egyes szók» a mondatrészek, s ha akarnák is néha, annyira elfogúltak, hogy mégsem láthatják őket. A ki így kezdi tagolni a mondatot: *Szemérmes koldúsnak üres | a tarisznyája* (MAKLÁRY PAP MIKLÓS i. h.), vagy így: *A fekete királynak egyetlennegy fia | vala* (KALMÁR ELEK, Isk. m. nyelvt. 4.), az nem látja a nagy részeket s hasonló ahhoz, a ki térd fölött, vagy térd alatt való vágással akarja elválasztani a czombot a lábszártól. Az ilyen grammatikussal szemben igaza van KARDOS ALBERT-nek, midőn BALASZA JÓZSEF Kis magyar nyelvtanát bírálva ezt mondja:

«Vannak neki gyöngéi is. Ilyen első sorban, hogy a mondat-elemzést a két főrész, az állítmányi és alanyi rész különválasztására fekteti. Szerintem ez csak megnehezíti az elemzést, mert kettős munkára kényszeríti a tanulót, midőn először össze kell szednie a mondatból mindent, a mi csak az állítmányhoz, vagy az alanyhoz tartozik, azután ismét külön is meg kell határozni az állítmányhoz, vagy alanyhoz tartozó egyes mondatrészeket (tárgy, határozó, jelző).» (Philolog. Közl. 24 : 508.)

A ki csak az «egyes szókat», tehát már az elemeket (vagy nagyobbára már az elemeket) látja a mondatban, annak csakugyan semmi szüksége arra, hogy «a két főrész különválasztására fektesse a mondatelemzést». Mit akar az még elemezni, a ki már az elemekig jutott? De elemezni mégsem lehet másképp, hanem csak úgy, hogy előbb két főrészt, két főtényezőre bontjuk az egészet, a két főrészt ismét két-két részre és így tovább. Azt az eljárást, midőn előbb összeszedünk mindent, a mi valamely fő-

részhez tartozik, nem analysisnek, hanem synthesisnek hívják. (Persze csak akkor, ha az összesedett elemeket egybe is rakjuk, nemcsak rakásra hányjuk.) Így is egyberakhatjuk a mind fölsőbb meg fölsőbb részeket s végre a két legfőbb részből az egész mondatot, de így nem a mondatból indulunk ki. Ha a mondatból akarunk kiindulni, akkor bizony elemeznünk kell a mondatot, azaz külön kell választanunk előbb a két főrészt, azután ezeknek két-két részét és így tovább, míg az elemekhez, a törzsökös tényezőkhöz jutunk. Ezt az eljárást követem én s ennek köszönhetem azt, hogy nemcsak az apró részeket látom, hanem a nagyokat is.

Valamirevaló matematikus eddigi fejtegetéséből is észrevette már, miben vétének a grammatikusok a mondat magyarázásában. A grammatikusok nem tudnak különbséget tenni az abc és $a+b+c$ közt. Nem tényezőkre, hanem összeadandókra bontják a mondatot. Ebben a mondatban: Szegény ember dolgát | boldog isten bírja, nem az $ab \cdot c \times de \cdot f$ tényezőket látják, hanem az $a+b+c+d+e+f$ összeadandókat. Szerintük e három tényezőnek: 0·3, 0·5 és 1 nem 0·15, hanem 1·8 az értéke.

Az alanyra és állítmányra bontható mondat mindig tényezőkből áll, sohasem összeadandókból, jöllehet az egyik vagy a másik tényező, vagy mind a kettő is, összeadandókból is állhat. Ezekber: Nyihog, kapál, rúg, vág | Toldi paripája = $(a+b+c+d) \times ef$. Fejét és szemeit | lefüggeszti = $(a+b) \times cd$ összeadandókból áll az egyik tényező; ebben: Halnak, halnak, egyre halnak | színe, java a magyarnak = $(a+a+ba) \times (c+d)e$ összeadandókból áll mind a két tényező.

Az alany a szorzandó (határozandó), az állítmány a szorzó (határozó) tényező. Ez a főtétel, melyet a mondat szerkezetének vizsgálatából meríthetünk. Ebből kell a mondat magyarázatában kiindulnunk.

Minthogy a mondat folyvást alsóbb meg alsóbbrendű két-két tényezőre oszlik, az ugyanazon nemű tényezőket ugyanazon betűvel is jelölhetjük, ha valami jellel rendjüket is kitüntetjük. Legyen tehát a legfölsőbb vagy elsőrendű szorzandó (határozandó, alanyi) tényező s , az ugyanazon rendű szorzó (határozó, állítmányi) tényező p ; a másodrendűek s^2 és p^2 , a harmadrendűek s^3 és p^3 . Ennélfogva ennek a mondatnak: A kutya örzi a házat így jelölhetjük tényezőit, tagjait:

$$\begin{array}{c|c|c|c|c|c}
 & \text{A kutya } (s) & & \text{örzi a házat } (p) & & \\
 \text{A } (s^3) & \text{kutya } (p^2) & & \text{örzi } (p^2) & \text{a házat } (s^2) & \\
 & & & & \text{a } (s^3) & \text{házat } (p^3) \\
 & & & & & \text{háza } (p^4) \quad | \quad t (s^4)
 \end{array}$$

avagy az egész mondat

$$\begin{aligned} M &= s \times p \\ &= s^2 p^2 \times p^2 s^2 \\ &= s^2 p^2 \times p^2 \cdot s^3 p^3 \\ &= s^2 p^2 \times p^2 \cdot s^3 \cdot p^4 s^4 \end{aligned}$$

Hasonlóképen oszlik tényezőire, tagjaira ez a mondat is: A házat a kutya őrzi

$$\begin{array}{l|l|l|l} \text{A házat } (s) & \text{a kutya őrzi } (p) & & \\ \text{A } (s^2) & \text{házat } (p^2) & \text{a kutya } (p^2) & \text{őrzi } (s^2). \\ & & \text{a } (s^3) & \text{kutya } (p^3) \end{array}$$

Syntheticce így állíthatjuk vissza az első mondatot:

$$\begin{array}{l} p^4 s^4 (\text{háza} | t) = p^8 (\text{házat}) \\ p^3 s^3 (\text{a} | \text{házat}) = s^2 (\text{a házat}) \\ \left. \begin{array}{l} p^2 s^2 (\text{őrzi} | \text{a házat}) = p (\text{őrzi a házat}) \\ s^2 p^2 (\text{a} | \text{kutya}) = s (\text{a kutya}) \end{array} \right\} \\ s p (\text{a kutya} | \text{őrzi a házat}) = M (\text{a kutya őrzi a házat}). \end{array}$$

Igaz, hogy sem a fejtő (analytikus), sem a szerző (syntheticus) eljárás mellett sem tudtuk meg azt, hogy a *házat tárgy*-eset; de mit tehetünk mi arról, hogy a *szorzón* és *szorzandón* kívül több tényezője nincs s nem is lehet a szorzatnak. Hogy a *házat tárgy*-eset, azt nem a mondat elemzéséből vagy szerkesztéséből, hanem másból kell tudnunk. A mondat elemzéséből vagy szerkesztéséből csak azt tudhatjuk meg — de ezzel aztán meg is elégedhetünk — hogy az accusativus különböző rendű alanyi vagy állítmányi tisztet visel ezekben a mondatokban: A kutya őrzi a házat. A kutya a házat őrzi. A házat őrzi a kutya.

A mondatnak bármely rendű alanyi és állítmányi tényezője egymással szorozva kész mondat, vagy legalább könnyen mondatná alakítható. Ebben a mondatban: A házat a kutya őrzi, $p^2 s^2$ (a kutya | őrzi) kész mondat, a mint világosan megtetszik ebből a megfelelő ítéletből: őrzője a kutya; $s^2 p^2$ (a | házat) könnyen mondatná alakítható: az ház (das ist ein Haus). Ha mind a két tényező névszó, szorzatukat úgy alakítjuk át mondatná, hogy az állítmányi tényezőből igét csinálunk.

Ilyen ige alkotására legalkalmasabb az «igealkotó elem», az u. n. *copula*. Ennek épen nem az a tiszte, hogy az alanyt összekösse az állítmánynyal, hanem az, hogy hovatarozásával kitüntesse az állítmányt. Hogy ennek a mondatnak: *pártütő vagy te a te* az alanya, ellenben ennek: *a pártütő te vagy a pártütő* az alanya, azt a *vagy* hovatarozásából ismerjük meg. Ha ennek a *vagy*-nak az volna a tiszte, hogy az alanyt összekösse az állítmánynyal, akkor ezt — legalább írásban — nem is gyanítanók.

Helyesen mondja tehát WUNDT: «die Copula gehört ihrer ganzen Entwicklung nach dem Prädicat an. Sie bleibt als der letzte Rest jener verbalen Bedeutung zurück, welche ursprünglich das ganze Prädicat besessen hat (most is az a jelentése); sie gehört aber auch insofern schon zum Prädicat, als sie es eben ist, welche anzeigt, dass der mit ihr verbundene Begriff in prädicativem Sinne gedacht werden soll». (Logik, I. 143.)

Ha két tényező nem alakítható mondattá, vagy ha csak oly mondattá alakítható, melyet az elemzett mondat nem foglal magában, vagy ha az összes törzsökös tényezők szorzata más mondat, akkor helytelen volt az elemzés. Itt meg kell jegyeznünk, hogy ha két tényező csak azért nem alakítható mondattá, mert szórszálhasogatásig hajtott elemzéssel fejtettük ki, mint pl. ebben: háza | t, azért még nem helytelen az elemzés. De helytelen ez az elemzés:

Szemérmes koldúsnak üres (p) | a tarisznyája (s)
 Szemérmes koldusnak (s²) | üres (p²)

Az s² és p² tényezőkből nem lehet mondatot csinálni, vagy ha lehet is, ez a mondat: A szemérmes koldus üres nincs benn az elemzett mondatban. Ebben nem a szemérmes koldusról, hanem tarisznyájáról van mondva az üresség. Helyesen csak így lehet elemezni azt a mondatot:

Szemérmes koldúsnak (s) | üres a tarisznyája (p)
 Szemérmes (p²) | koldúsnak (s²) | üres (p²) | a tarisznyája (s²)
 a(s³) | tarisznyája (p³)

Helytelen ez az elemzés is: A fekete királynak egyetlenegy fia (s) | vala (p). Miért? Azért, mert a tényezők szorzata: A fekete királynak egyetlenegy fia vala (der einzige Sohn des schwarzen Königs ist gewesen) más mondat. KALMÁR ezt akarta elemezni: A fekete királynak egyetlenegy fia vala (der schwarze König hatte einen einzigen Sohn. Ezt így kell elemezni:

A fekete királynak (s) | egyetlenegy fia vala (p)
 A (s²) | fekete királynak (p²) | egyetlenegy fia (p²) | vala (s²)
 1 | fekete(p³) királynak(s³) | egyetlenegy (p³) | fia(s³) | 7
 2 | 3 | egyetlen (p⁴) | egy(s⁴) | 6 | 5
 4

A grammatikusok nem a fölsőbb- és alsóbbrendű tényezőket, hanem az 1—7 számokkal jelölt azonrendű «egyes szokat» látják a mondatban. Ezeket látják már akkor, mikor még elemezni sem kezdték a mondatot. Igazán nem is elemezik ők a mondatot soha, csak elhítetik magukkal, hogy elemzik. Azért az ő ú. n. mondat-*elemzésük* csak annyiban különbözik *szóelemzésüktől*, hogy a mit

ebben kutyának neveznek, abban ebnek nevezik. Hadd igazolja ezen állításunkat a következő idézet:

«Die Wortanalyse benennt nur die Wortart und gibt bei flexionsfähigen Wörtern die äusseren Merkmale dieser Beziehungen an. Z. B. *Der Tischler fertigt Möbel*: *Der* best. Artikel zu *Tischler*; *Tischler* Subst. Nom. Sing. Masculin, starke Declin. Appellativum; *fertigt* Verb. 3. Pers. Sing. Präs. Ind. Act. schw. Conjug. trans.; *Möbel* Subst. Acc. Plur. Neutr. st. Decl. Appell. Die *Satzanalyse* betrachtet die Satzglieder und benennt dieselben: *Der Tischler* Subj., *fertigt* Präd., *Möbel* Obj.» (Dr. KARL FERD. KUMMER, Deutsche Schulgr. 150.)

Ebben Subj., Präd., Obj. e helyett áll: Nom., Verb., Acc. Nem az épületet elemzi KUMMER, hanem csak új neveket osztogat a téglának, mésznek, homoknak, gerendának, deszkának s elhitei magával, hogy most már ismeri az épület szerkezetét. Pedig csak úgy ismeri, mint a csákánnyal dolgozó napszámos, a kinek mindegy, parasztház vagy kastély, vagy színház, vagy templom, vagy kórház volt-e az «elemeire bontott» épület.

A ki valóban elemezni akarja a mondatot, annak abból kell kiindulnia, a mit PAUL így fejez ki (de maga nem követ):

«Eine wortgruppe (értsd: *szólas, φάσις*) wird ebenso wie das einzelne wort als einheit erfasst, welche von dem hörenden nicht erst in ihre elemente zerlegt, von dem sprechenden nicht erst aus ihren elementen zusammengesetzt wird. (Az elemekre bontás, valamint az elemekből való egyberakás a tudós dolga.) Das verhältniss ist also dasselbe, wie bei einem compositum, wie es denn überhaupt gar keine scharfe grenze zwischen compositum und wortgruppe gibt.»*) (Prinzipien der sprachgeschichte 163.)

Ha ebből indulunk ki, akkor ebben a mondatban: A fekete királynak egyetlen fia *vala*, nem a *vala* igét látjuk elsőbb, hanem az *egyetlenegy fia* *vala* igét, azaz valóban egyik főtagját a mondatnak. Ezt a főtagot csak a tudós KARDOS ALBERT «szedi össze a mondatból», a tanulatlan ember elméjében ez a főtag «*egyfolytábanvanirva*» (SIMONYI, A magyar nyelv I. 40.) így: *egyetlenegyfiavala*. Ez szerintem az állítmánya annak a mondatnak.

De nem PAUL szerint. PAUL azt tartja, hogy annak a mondatnak a *vala* a grammatikai s az *egyetlenegy* a pszichológiai állítmánya. Így látja ő az egységet, az egy szót a szólásban. PAUL-

*) ARISTOTELES szerint is compositum (συνθεμένον) az efféle: *fehér test, éles hang* (Top. I. 15.).

nak agyában megvillant valami, de azonnal ki is aludt. Ő is csak az azonrendű «egyes szókat», nem a fölsőbb és alsóbb rendű tagokat látja a mondatban. *) Ez megtetszik abból a zavaros okoskodásából is, melyet itt szakaszonként közlök, hogy minden részéről azonnal elmondhassam véleményemet.

«Das verhältniss von subject und prædicat ist das verhältniss, aus dem die übrigen syntaktischen verhältnisse entspringen mit einer einzigen ausnahme, nämlich der copulativen verbindung mehrerer elemente zu einem Satzgliede.»

Ez nem «kivétel», hanem a mondat szerkesztésnek másik főneme. A mondat szerkesztés u. i. vagy alárendelő (unterordnend), helyesebben egymásba foglaló (einordnend), vagy mellérendelő (beiordnend, copulativ). Akár vízszintes irányban (egymás mellé), akár függőleges irányban (egymás fölé vagy alá) rakunk egybe különféle nagyságú iskátulyákat, egymáshoz való közük nem változik. A különbség csak az, hogy az első esetben fekvő, a másik esetben álló oszlopot szereztünk. Az iskátulyáknak egymáshoz való köze akkor változik, ha egvszer egymásra, mászor egymásba rakjuk őket. Ez már nagy különbség. Az első esetben nyitogatás nélkül is látjuk az iskátulyákat, a második esetben közönséges napfény mellett azt hinnők, hogy csak egy iskátulyával van dolgunk. Ez a különbség a mellérendelő és alárendelő mondat szerkesztés közt s ezért mondom én, hogy az alárendelést helyesebben egymásba foglalásnak (Einordnung) nevezhetjük.

Magába foglaló, azaz határozandó tag az alany, másba foglalt, azaz határozó tag az állítmány. (Einordnend und eingeordnet.) Ebben a mondatban: A kutya || őrzi | a házat, az őrző bele van foglalva a házba (p^2 az s^2 -be), a háznak őrzője pedig a kutyába ($p^2s^2 = p$ az s -be) vagy ARISTOTELES kifejezésével élve: az őrző benne van a házban, a háznak őrzője a kutyában.

Érdekes, hogy PAUL jól látja az egymásra rakott iskátulyák-

*) Csak az «egyes szókat» látja WEGENER is a mondatban. Azt mondja ugyan, hogy «das Glied des Satzes, welches den Ton trägt, der betonte Satzteil ist das logische Prædicat». De azért ebben a mondatban: dein Bruder | kommt **auch** szerinte mégsem *kommt auch*, hanem csak *auch* a «logikai» állítmány. (Az ördögnek kell az ilyen állítmány, nem nekem, mondaná erre a logikus.) Nem elég csak azt mondani, hogy a hangsúlyos mondattag az állítmány, de meg kell határozni azt is, mit értsünk *mondattagon*. Akkor aztán nem bocsátkozunk ily üres megkülönböztetésekbe: *kommt* grammatikai, *auch* logikai (PAUL szerint: pszichológiai) állítmány, mert egyszerűen azt mondjuk, hogy annak a mondatnak *kommt auch* az állítmánya.

ből álló *egy* oszlopot (die copulative verbindung mehrerer elemente zu einem satzgliede), de az egymásba rakott iskátulyákból álló *egy* dolgot már nem látja. Persze, mert mint írástudó a tudomány Röntgen-fénye mellett azt is jól látja, hogy *őrzi a házat* h á r o m szó. Épen ilyen éles a szeme KERN-nek is, a ki szerint *eins und eins* csak egy mondattag, t. i. *subjektswort* ebben: *eins und eins ist zwei*, de *einmal eins* már ket mondattag, t. i. *subjektswort* és *adverbialattribut* ebben: *einmal eins ist eins*.

«Jede andere art der satzverbindung geschieht dadurch, dass das verhältniss von subject und prædicat mehrmals auftritt.»

Ez igaz, de nem eléggé világos. Mindenekelőtt jegyezzük meg, hogy így nem az egymásba foglaló mondat szerkezetet különböztetjük meg a mellérendelötől, hanem az egymásba foglaló mondat szerkezetnek egyszerű nemét (A királynak fia vala. Ágnes mos) a szövevényesebbtől (A fekete királynak egyetlenegy fia vala. Ágnes asszony a patakban fehér lepedőjét mossa). Az utóbbi abban különbözik az előbbtől, hogy az alanyi és állítmányi viszony többször fordul benne elő, «dass das verhältniss von subject und prædicat mehrmals darin auftritt».

De még így sem eléggé világos a dolog. Bővebb magyarázat nélkül könnyen úgy érthetné valaki, hogy ebben a mondatban: *Agnes asszony a patakban fehér lepedőjét mossa* azért fordul elő négyszer az alany-állítmányi viszony, mert *Agnesről* is az van mondva, hogy *mos*, az *asszonyról* is az van mondva, hogy *mos*, a *patakról* is az van mondva, hogy *mosnak* benne, a *lepedőről* is az van mondva, hogy *mossák*. Így értette a dolgot KERN. Azért legkevésbé sem csodálom, hogy ily megvetőleg nyilatkozott aztán az alanynak ismeretes meghatározásáról:

«Durchaus nichtssagend ist es, wenn man das Subjektswort als das definiert, von dem etwas ausgesagt wird, und durchaus unrichtig wird diese inhaltslose Lehre, wenn man dadurch sein Wesen im Gegensatz zu anderen im Satze enthaltenen Substantiven erschöpfend dargestellt glaubt . . . Die ganz unzureichende, aber durchaus übliche Definition des Subjektes, es sei das, wovon etwas ausgesagt wird, gilt nur deshalb von ihm, weil es von jedem Substantivum im Satze gilt.» (Die deutsche Satzlehre, 54. és 10.)

Avagy úgy érthetné valaki, mint STEINTHAL, hogy ez a mondat: *A fekete királynak egyetlenegy fia vala* három ítélet. Első: *fia vala*, második: *a király fekete*, harmadik: *a fiú egyetlenegy*. Azaz, hogy ennek a mondatnak három «logikai» alanya s ugyanannyi «logikai» állítmánya van; de grammatikai alanya csak egy, a *fia* s grammatikai állítmánya is csak egy, a *vala*.

Vajjon megadja-e PAUL a mulhatatlanul szükséges magyarázatot? Halljuk csak tovább.

«Ist in dem ersteren falle (bei der copulativen verbindung) das logische verhältniss der beiden subjecte zu dem gemeinsamen prædicat, oder das der beiden prædicat zu dem gemeinsamen subjecte völlig gleich, so lässt sich ein solcher dreigliedriger satz ohne wesentliche veränderung des sinnes mit einem zweigliedrigen vertauschen, dessen eines glied eine copulative verbindung ist.»

Ez igen helyesen, azt teszi, hogy ennek a mondatnak: *Rablás. fosztogatás, öles* | nekünk tréfa csak egy alanya van. ennek a mondatnak: *Fájdalmam szélvésze* | *kítombolt. elzúgott, megszűnt, elenyésze* csak egy állítmánya. Amabban $s = (s^2 + s^2 + s^2)$, emebben $p = (p^2 + p^2 + p^2 + p^2)$. Az értelmén akkor esnék lényeges változás, ha ezeket a mondatokat öt- vagy hattagúaknak tartanók.

«Am reinsten erscheint die doppelheit eines satzgliedes von der copulativen verbindung zu einem gliede gesondert, wenn das satzgliederpaar ein ihm gemeinsam zugehöriges glied in die mitte nimmt ohne anwendung einer copulativen partikel, also bei der sog. construction *ἀπὸ κοινῶν*, wie sie im mhd. ziemlich häufig ist, vgl. *dô spranc von dem gesidele her Hagene also sprach . . .* oder mit copulativer partikel: *der mann ist tot und die frau.*»

Ehhez csak annyit akarok megjegyezni, hogy a magyarban is vannak ilyen *ἀπὸ κοινῶν* szerkezetek. Pl. **Három** hetig vitte szörnyű sebességgel. **Boszorkányok** szálltak arra seprőnyélen. Ezekben *vitte és szálltak arra* a közös tagok. Nem szükség azonban, hogy a közös tag a közép helyet foglalja el. *Ἀπὸ κοινῶν* szerkezet az efféle is: **Nagy** erőködéssel addig függött rajta. **Napkeletre** szigetembe viszlek. **Pusztáról csikóval** jövök én. **Kakastéjjel szép** menyecske sütötte. De **ő juh-téjből új** fazékban készíti (a savót). Ezekben *függött rajta. viszlek, jövök én, sütötte, készíti* a közös tagok.

«Das logische verhältniss zweier subjecte zu dem nämlichen prædicat kann aber auch ein verschiedenartiges sein. Da haben wir die grundlage zu der im laufe der sprachentwicklung möglich werdenden differenzierung der doppelsubjecte zu subject und object (object im weitesten sinne genommen, als accusativisches, dativisches, genitivisches object etc.). Das object kann neben dem subject als ein diesem gleichwertiges satzglied aufgefasst werden, es kann aber auch zu dem prædicat in ein näheres verhältniss treten als das subject, so dass aus dem dreigliedrigen satze ein zweigliedriges wird, indem das object mit dem prædicat zusammen ein glied bildet und zwar so, dass ersteres dem letzteren untergeordnet wird, ihm als bestimmung dient.» (Prinzipien der sprachgeschichte, 2. Aufl. 111—113.)

Ime a várva várt magyarázat! Meglehet, hogy némely jámbor magyar grammatikus igen mélységes értelműnek tartja ezt a magyarázatot. Hiszen német tudós mondta oly bizonyossággal, mintha

maga átélte volna a nyelv fejlődésének ama bizonyos korszakát és saját szemével szemlélte volna, mint vált szét az eredetileg kettős alany egyszerű alannnyá és legszélesebb értelemben vett tárgygyá. De én csak azt mondom erre a magyarázatra, hogy *notis est derisui*.

A helyes magyarázat ez: Ebben a mondatban: A kutya | örzi | a házat többször fordul elő az alany és állítmány (a magába foglaló és másba foglalt, a határozandó és határozó, a szorzandó és szorzó) viszonya, de nem ugyanazon rendben. Nem két iskátulya közé van egy harmadik téve, hanem az egyik iskátulya (*örzi*) bele van téve a másikba (*a házat*), ez a kettő pedig a harmadikba (*a kutya*). Vagy más szóval, az *örzi* határozója a *háznak*, az *örzi a házat* pedig határozója a *kutyának*. Vagy még más szóval, *a házat* (s^2) szorzandó az *örzivel* (p^2), ezek szorzatával ($s^2p^2 = p$) pedig szorzandó *a kutya* (s). Nem ez a képe ennek a mondatnak: $M = s + p + s = (s + s) + p = 2s + p$, hanem ez: $M = s \times p^2 \cdot s^2 = s \times p$. Nem két alanya és egy állítmánya van ennek a mondatnak, hanem csak egy alanya s egy olyan állítmánya, mely maga is alanyból és állítmányból áll.

Ezt a magyarázatot PAUL nem adhatta meg, mert nem a fölsőbb és alsóbb rendű tagokat, hanem csak az azonrendű egyes szókat látja a mondatban. PAUL sem tud különbséget tenni az $a + b + c$ s az abc között, a mellérendelő s az egymásba foglaló mondat szerkezet között. Mellérendelő, *ἀπὸ χωρῶν* szerkezetnek tartja az efféle mondatot is: *A kutya örzi a házat*. Természetes, hogy így aztán két azonrendű alanyt lát benne s háromtagúnak tartja a mondatot. (Teheti, mert Röntgen-fénnyel dolgozik. De a ki közönséges napfény mellett dolgozik s kénytelen az iskátulyát előbb megnyitni és tartalmát kivenni, az az első megnyitás után — az *analysisnek ezen a fókán* — csak két iskátulyát láthat.

PAUL igyekszik ugyan kéttagú mondat színeben tüntetni föl a háromtagú mondatot, ráfogván az egyik alanyra, hogy mint legszélesebb értelemben vett tárgy, vagy *kiegészítő* vagy *határozó* (mert ez «egyre megy. különböző csak a nevek») szorosabban simúl az állítmányhoz (értsd igéhez), mint a másik alany, de adós marad a felelettel három kérdésre. Az egyik kérdés ez: Miért tárgy a neve minden alanynak, csak annak nem, mely nevező esetben áll? Erre a kérdésre nem fogadhatom el azt a feleletet, hogy hiszen tárgy (*kiegészítő* stb.) a neve a nevező esetnek is, ha rajta kívül még egy nevező eset fordul elő a mondatban, mint pl. ebben: *Bolondság az egész*, vagy ebben: *Én vagyok az az én*. A másik kérdés ez: Miért nem tárgy a nevező eset, ha az accusativusnál, vagy akármely más formánál szorosabban simúl az igéhez, mint pl. ebben: *A házat | örzi a kutya*, vagy ebben: *A házat | a kutya örzi*? A harmadik kérdés ez: Miért határozó

(bestimmung) az accusativus nemesak ebben a mondatban: A kutya a házat őrzi, hanem ebben is: A kutya | őrzi a házat?

Eddigi fejtegetésünkéből arról győződünk meg, hogy valamely adott mondat alanyát és állítmányát annak helyes elemzéséből, helyes tagolásából ismerjük meg. Ez sokszor nehezebb munka, mint nevezőt és igét keresni a mondatban, de többnyire mégis könnyebb, mint arról elmélkedni, hogy kit vagy mit «képzünk élénkebben személynék» (KALMÁR, Nyr. 30 : 167) a következő mondatokban:

Barátod | barátom, ellened | ellenem. A nagy világ | az életiskola. Tele erszény | jó utitárs. A jó sövény | legjobb szomszéd. Szorgalom | gazdagság, henyélés | szegénység. A hosszú szolgálat jutalma | egy érdempénz és rongyos öltözet. Sörénye rázása | népek reszketése, szeme pillantása | városok égése. Magyaroknak lenni | szégyen vala. Meghalni az emberiség javáért | mily boldog, milyen szép halál. Az elrendelt igék | lépes-méz. (Példabeszédek 16, 24. Káldi szerint.) Pünkösdi királyság | a mi győzedelmünk. Gyulafi nemzetség sarja | mind a kettő. Az úr isten | az én örökségem. No csak hitvány egy élet | az a komédia. Haramjabarlang lett | sok sziklavár. Szép multság | téged nézem. Szabad lesz | meglátogatnom.

Ezeket a mondatokat hevenyében is fölbontottuk két főtegyezőjűkre (akármely gyerek is megtette volna), de bizony sokáig törhettük volna a fejünket, míg kisütöttük volna, ki «az igazibb személy» pl. ebben: Barátod | barátom.

Azért, ha valóban meg akarjuk ismerni a mondat alanyát és állítmányát, gyakoroljuk magunkat a mondatok tagolásában. Gyakorlatul itt közlök még egy sereg mondatot, mindegyiket két főtagjára bontva. (Fölösleges talán megjegyeznem, hogy az a főtag a mondat állítmánya, melyben a vastag betűvel nyomtatott, a legerősebben hangoztatott szótag fordul elő.)

Katonának | kutyabaja. Erényednek | közhíre van. Szívemnek | csak egy óhajta van. Az én multságomnak | vége van. Az öröm végét | siralom foglalja el. A könyvet | szép, de csalfa tündér lakja. Pártolni kell | az irodalmat. Bogarászni | restel. Az igazságban | igen nagy erő vagyok. A szomszédban | valami lakzi volt. Minden bokorban | egy világláló, minden bokorban | embergyűlölet. Minden csepp vérből | egy rózsza lett. A kis leányból | hajadon, a kis fiúból | ifjú lett. Az isten házából | csárda! Szörnyű vendégoldal reng | araszos vállán. A romlás előtt | kevélység jár. Holnap | kenyérsütés napja lesz. Reggel | ünnep léssen. Ottan | nem egy hordó bor áll. A fákon | madarak, virágon | méhek; ott fön | csattognak, itt lenn | döngicsélnek. Neked | költőt kell szeretned. A keservét mutató kebelnek | vagy szájalommal, vagy gúnnyal felelnek. Szegény török basát | ketté hasította. Bendőjét | ekkép tölti meg. Koszorúm szerény virágit | a hazának szentelem. Etele öcsémet | királynul köszöntöm. Öreg szülőimet | ekkép vigasztalák. Szegény jó anyámmal | fölfordult

a világ. Némán szemlélttem | a szárnyukat próbáló kis gólyafiakat. Vele töltöttem | a gyermekesztendőket. Egy pénzdarabnak nézik | a világot. Kukoricza között találtak | engemet. Homlokodra teszem | a fényes koronát. Végig gondolta | a régi szép időket. Ekkép enyhítette | égő szomjúságát. E drága kincsen | ketten osztozunk. A kincs helyén | vér-foltokat hagyott. Sorsán | szánakozó könnyet hullatának. Asszonyom betegségén | szüből szomorkodom. Az ispán úrtól | őzszombot kapánk. Az elmondottakhoz | e szavakat tette. Ily gondolatokkal | ért a faluvégre. E hasonlattal | derültséget keltett. Jaj | annak a kertnek!

Azzal ne sokat törődjünk, hogy ezek közt vannak oly mondatok is, melyeket a grammatikusok, mivel «hiányzik belőlük vagy az alany, vagy az állitmány, vagy néha mind a kettő is» (MAKLÁRY PAP MIKLÓS. Rendszeres m. nyelvt. 112, 113.) *hiányos, csonka, kihagyásos* mondatoknak neveznek. Hadd legyenek *hiányosak* ezek a mondatok: *Ily gondolatokkal ért a faluvégre. Sorsán szánakozó könnyet hullatának. E hasonlattal derültséget keltett.* s hadd legyenek teljesek ezek: *János vitéz ért. A magyarok hullatának. A képviselő úr keltett* —; nekünk csak arra legyen gondunk, hogy helyesen bontsuk őket két-két főtagjukra, hogy világosan lássuk azt a határozandó és határozó két tagot, melyekre legelsőbb oszlik a mondat. Ha helyesen bontottuk határozó és határozandó két tagjára pl. ezt a mondatot: *Hiába | igyekeztek*, akkor bizonyosak lehetünk róla, hogy amaz az állitmánya, ez az alanya a mondatnak. Ha mégis kételkednénk, megtudhatjuk ezt ebből a megfelelő itéletből is: *Igyekeztetek | hiábavaló, vagy Petőfinek ebből az azonértékű mondatából:*

(Mint lótfut a boldogság után
Az ember, a dőre,
Az egyik hátra, a másik előre,
Mikéntha már ott volna nyomán.)
Hiába | igyekeznetek!

Nincs az a grammatikus a világon, a ki ebben ne az *igyekeznetek* szót tartaná alanynak. (Persze mert nevező esetben álló főnévi igenév.)

Ettől a kérdéstől se ijedjünk meg: Ha *e hasonlattal* alany ebben a mondatban: *E hasonlattal derültséget keltett*, mi a *képviselő úr* ebben: *A képviselő úr e hasonlattal derültséget keltett*? Szintén alany? Ennek a mondatnak tehát két alanya van?

Nincs két alanya. Tessék csak a tagolásra nézni:

$$\begin{array}{c} \overbrace{\hspace{1.5cm}}^s \\ \underbrace{\hspace{1.5cm}}_{s^2} \quad \underbrace{\hspace{1.5cm}}_{p^2} \end{array}$$

A képviselő úr || e hasonlattal | derültséget keltett. *E hason-*

lattal most is alanya az állítmányi főtagnak, de nem alanya a mondatnak. Ennek *a képviselő úr* az alanya. Különbséget kell tenni a mondat alanya és állítmánya közt s ennek a két főtagnak alanyi és állítmányi altagjai között. Ne feledjük, hogy egymásba foglaló, nem egymás mellé rendelő mondat szerkezettel van dolgunk. A *derültségkeltés* bele van foglalva *e hasonlatba*, *e derültséget keltett hasonlat* pedig *a képviselő úrba*. Más szóval, *e hasonlatról* az van mondva, hogy *derültséget keltett*, *a képviselő úrról* pedig az van mondva, hogy *e hasonlattal derültséget keltett*. Nem két alanya van ennek a mondatnak, hanem csak egy, melybe egy olyan állítmány van foglalva, mely maga is két egymásba foglalt tagból áll. Ha helytelen dolog két vagy több alanyt látnunk az efféle mondatban: A fütty s a taps | elhallgatott, még helytelenebb dolog két vagy több alanyt látni az efféle mondatban: A képviselő úr || e hasonlattal | derültséget keltett. A ki nem látja a két vagy több iskátulyát, midőn egymásra vannak rakva, hogy láthatná őket, mikor egymásba vannak rakva?

Hogy a grammatikusok mégis látják őket, annak oka az, hogy nem elemezik, nem tagolják, hanem szétrobbantják a mondatot. Azonrendű elemekre, «egyes szókra» robbantják szét s ezeknek össze-vissza rakogatásából akarják a szétrobbantott mondat szerkezetét megismerni. Persze, hogy így aztán négy alanya is van a mondatnak, mert *Agnesről* is az van mondva, hogy *mos*, az *asszonyról* is az van mondva, hogy *mos*, a patakról is az van mondva, hogy *mosnak* benne, a fehér lepedőről is az van mondva, hogy *mossák*. De épen így lehetne négy állítmánya is. Mert *Agnesről* nemcsak az van mondva, hogy *mos*, hanem az is, hogy *asszony*, hogy *patakban van*, hogy *fehér lepedője van*. S a *patakról* is nemcsak az van mondva, hogy *mosnak* benne, hanem az is, hogy *Agnes* van benne, *asszony* van benne, *fehér lepedő* van benne. S a *fehér lepedőről* is nemcsak az van mondva, hogy *mossák*, hanem az is, hogy *Agnesé*, az *asszonyé*, a *patakban van*. Sőt azt is lehetne mondani, hogy a *mossa* ige nemcsak közös állítmánya a többi elemnek, hanem közös alanya is. Mert: a mosó | *Ágnes*, a mosó | *asszony*, a mosás | a patakban van, a mosott dolog (die Wäsche, das Gewaschene) | fehér lepedő.

Nem épen elemeire, de mégis csak szétrobbantja a mondatot STEINTHAL is. Olyan apróbb mondatokra robbantja szét, melyek csakugyan megvannak benne. *Benne*, de nem *mellette*, mint STEINTHAL véli. Nem három mondat ez: *A fekete királynak egyetlenegy fia vala*, hanem csak egy. Igaz, hogy STEINTHAL szerint is csak egy mondat, mert ő csak *ítéletet* lát benne hármat, de STEINTHAL ezt csak elhitei magával. A ki azt tartja, hogy annak a mondatnak *fia* a grammatikai alanya s *vala* a grammatikai állítmánya, az nem láthat abban egy mondatot sem.

Gyakorlatul itt közlök még egy sereg mondatot alanyi és állítmányi főtagjukra s az utóbbit két altagjára bontva:

Ágnes asszony || a patakban | fehér lepedőjét mossa. Kutyafejű tatár népek fejedelme || a magyar sereget | ekkép idvezelte. Lidinek a magaviselete || akkor este | különös lehet. Pinty úrfi || hat puszta falu környékében | a legpáratlanabb gyerek. Én || műértő beszédit | mosolygva hallgatám. György || az édes anyját | hidegen köszönté. Az igazság || felemeli | a nemzetséget. Miklósnak || (ugyancsak) jól esett | a falat. (Vagy talán) emberben || tartósabb | a pára. Neked || kevés van | ilyen csillagod. Ezt || bölcsen rendelek | az istenek. Salgón || Kom-polti Péter volt | az úr. Nevét || rettegve emlité | a táj. Most || a fölött van | a tanácskozás. Tele erszénnyel || könnyű | urat játszani. Körmetlen macskának || nehéz | fára mászni. Így találta | népünk || a francia királyt. Nyájasan kérdezte | János vitézt || egy kis takaros menyecske. Vitte | az óriás || János vitézünket. Lóhátról olvasta | a hölgy || az iratot. Álmodt hozott | a bor || latrok pillájára. A líkra tette || tenyerét || a pap. Hírös város | az aafödön || Kecskemét. Édes lesz | nekem || a keserű jutalom. Kicsalta | a leányt || édes beszédével. Szépen süt le | a hold || Nagyfalu tornyára. E dolgon | magam is || nagyon csodálkozom. Előtte || minden ilyes dolog | haszontalan. E vén királyi fön || egy nagy tölgy | a korona. De szerelmem bemutatni || megtiltotta | végzetem. Gonosz | a tudomány || az élet úta elhagyójának. Fehér leplét (s²) | véres leplét (p²) || a futó hab | elkapdossa.*)

Nem minden mondatot ily könnyű dolog két főtagjára bontani.

«De meg nem is olyan könnyű — így folytatja Kardos Albert fönt idézett bírálatát — a mondatot erre a két általános részre felbontani, mert gyakran kétség foghatja el a tanulót s vele együtt bennünket is, hogy egy-egy mondatrészt az állítmányhoz vagy az alanyhoz sorozzunk-e? Maga Balassa is szolgált erre példát a következő mondatban: *„Ezek (alanyi rész) első felhevülésekben megölték a követeket (állítmányi rész)“*, holott én s velem együtt bizonyára sokan az *első felhevülésekben-t*, mint állapothatározót inkább az alanyhoz csatolnám. Hozhatunk föl más példákat is, melyeknek alanyi és állítmányi részre való felbontása könnyen megzavarhatja a tanulót, mint: *A hazáért dicső dolog meghalni*, vagy *A jó embernek sokat kell tünni és szenvedni*. Hát még a mondatoknak azon megszámlálhatatlan tömegében, a melyben nincsen alany, mennyi fejtörést fog okozni a tanulóknak az alanyi rész keresése?»

*) Hogy az alanyi főtagban a második altag az állítmány, megtet- szik ebből a megfelelő itéletből: A fehér lepel | (neki) véres lepel. A mondat tagjai így vannak egymásba foglalva: az *elkapdosás* benne van a *futó habban*, az *elkapdosó futó hab* benne van a *fehér lepelben*, illetőleg (a tébo- lyodott asszony illúziójánál fogva) *véres lepelben*.

Hát bizony sokszor nem könnyű dolog alanyi és állítmányi részre bontani a mondatot. Lesz erről még szó valamely részében ennek az értekezésnek, valamint arról is, hogy kell az efféle mondatokkal elbánnunk. De azért ne féltse KARDOS a tanulót. Az a tanuló, a ki tudja *valamiből*, hogy ebben: János | tanul, János az alany s *tanul* az állítmány, könnyen megérzi (*fühlt nach*, mondaná WUNDERLICH), hogy oszlik alanyi és állítmányi részre ez a mondat is: Jánosnak | tanulnia kell. KARDOS nem találja meg oly gyorsan a nevező esetet és az igét ebben a mondatban, mint a tanuló, csak meg ne zavarja a tanító úr, az alanyt és az állítmányt. Az a tanuló, a ki tudja valamiből, hogy ezekben a mondatokban: E szép ország | az én szerzeményem. E szép ország | a te szerzeményed. E szép ország | az ő szerzeménye, az első tag az alany s a második tag az állítmány, könnyen megérzi, hogy ezekben a mondatokban is: E szép országot | én szereztem. E szép országot | te szerezted. E szép országot | ő szerezte, az első tag az alany s a második tag az állítmány, s könnyen megérzi, hogy ezekben a mondatokban is: Új pályámon | paréj, tövis közt gázolok. Új pályádon | paréj, tövis közt gázolsz. Új pályáján | paréj, tövis közt gázol, az első tag az alany s a második tag az állítmány. Csak meg ne zavarja őt KARDOS azzal a kikötéssel, hogy az, a mit a mondat alanyának érez, egyszersmind olyan «egyes szó» legyen, mely a *kicsoda? micsoda?* kérdésre felel. Ily kikötés mellett még tudós professor urak sem tudják alanyi és állítmányi részre osztani pl. ezt a mondatot: *En vagyok az az én.* (L. Nyr. 30 : 165—170.) Nem csoda, mert a *kicsoda? micsoda?* kérdésre nem az alany, hanem a nevező eset felel, s ha két ilyen eset van a mondatban, miből ismerjenek aztán az «igazi nyelvtani alanyra»?

De abból, hogy sokszor nem könnyű dolog alanyi és állítmányi részre bontani a mondatot, mégsem az következik, hogy «a mondatelemzést ne a két főrészt, az alanyi és állítmányi rész különválasztására fektessük», de robbantsuk szét a mondatot s úgy határozzuk meg aztán, hogy mi tartozott benne az alanyhoz s mi az állítmányhoz. Ha igazán ismerni akarjuk a mondatnak ezt a két főrészt, akkor a mondatnak két főrészt való bontását el nem kerülhetjük. A két főrészt bontásnak majd könnyebb, majd nehezebb voltából csak az következik, hogy a mondat tagolásában gyakorolnunk kell magunkat. Egy kis gyakorlat után könnyen boldogulunk KARDOS példáival: A jó embernek || sokat kell | túrni és szenvedni. A hazáért || dicső dolog | meghalni. Ezek || első fölhevülésükben | megölték a követeket. Azt megengedem, hogy az *első fölhevülésükben* tagnak az alanyhoz is van valami köze. Ennek az értekezésnek folyamában ki is fogom mutatni, hogy mi köze. Egyelőre azonban csak annyit mondhatok, hogy nem «mint állapothatározónak» van köze hozzá. Da ha két

főtagjára akarjuk bontani a mondatot, akkor az *első felhevülésükben*-t az állítmányi főtaghoz kell csatolnunk. Nem az a hibája BALASSÁ-nak, hogy rosszul választotta szét a mondat két főtagját, hanem az, hogy mindazáltal, hogy jól választotta szét, mégis csupán a *megölték* szóban látja az egyik főtagot.

De abban igaza van KARDOS-nak, hogy a mondatnak két fő-részre választása és a beszédrészeknek s különféle eseteiknek meghatározása «kettős munka». Annyira kettős munka ez, hogy a régiek az előbbit (a mondatnak két főrészt választását) nem is tartották a grammatikára tartozónak. MARIUS SERVIUS HONORATUS megrója azokat, a kik az utóbbi munkán kívül (a beszédrészek s különféle eseteik meghatározásán kívül) mást is akartak nyakába akasztani a grammatikának s dicsérei DONATUS-t, hogy nem hágták át a grammatika határait: «unde proprie DONATUS et rectius, qui ab octo partibus inchoavit, quæ specialiter ad grammaticos pertinent». Azóta áthágták a grammatikusok a tudomány régi határait, azaz belevonták tudományukba egy részét a régi *logikának* is, mely szószerint *mondattant* jelent. Véleményem szerint ezt helyesen cselekedték. Helytelen csak az a dologban, hogy már 120 esztendeje beszélnek alanyról és állítmányról, de azért ma is csak az «octo partes» körül kereskednek.

II.

Ebből a három szólásból: *derültségkeltő (a), e hasonlattal (b), a képviselő úr (c)* a következő hat mondatot alkothatjuk:

1. Derültségkeltő volt | e hasonlattal || a képviselő úr
2. E hasonlattal volt | derültségkeltő || a képviselő úr
3. Derültségkeltő volt | a képviselő úr || e hasonlattal
4. A képviselő úr volt | derültségkeltő || e hasonlattal
5. E hasonlattal volt | a képviselő úr || derültségkeltő
6. A képviselő úr volt | e hasonlattal || derültségkeltő.

Avagy ha a *volt* elemet belefoglaljuk a *keltő* szóba s erre bízunk a *volt* funkcióját (az állítmány igésítését), a következő hat mondatot:

- | | | |
|-----|-------|-------|
| | p | s |
| A | p^2 | s^2 |
1. Derültséget keltett | e hasonlattal || a képviselő úr
 2. E hasonlattal keltett | derültséget || a képviselő úr
 3. Derültséget keltett | a képviselő úr || e hasonlattal
 4. A képviselő úr keltett | derültséget || e hasonlattal
 5. E hasonlattal keltett | a képviselő úr || derültséget
 6. A képviselő úr keltett | e hasonlattal || derültséget.

Mi a különbség e hat mondat között?

A grammatikusok szerint az volna a különbség, hogy a mondat *alánya, tárgya és határozója*, egymással helyet cserélgetve, minden lehetséges helyet elfoglal a helyéből ki nem mozduló *állítmány* mellett s hogy majd az alany, majd a tárgy, majd a határozó van «különösen kiemelve». S ez igaz is, ha alanyon *nominativust*, tárgyon *accusativust*, határozón (ebben az esetben) *instrumentalist*, állítmányon elemi *igét* értünk. Csak az a baj, hogy nem ez az igazi különbség, az értelmi különbség köztük.

Arra a kérdésre, hogy mi az igaz különbség köztük, előbb egy hasonlattal felelünk:

2.1	3	4 = 2	3	4
3.1	2	4 = 3	2	4
2.1	4	3 = 2	4	3
4.1	2	3 = 4	2	3
3.1	4	2 = 3	4	2
4.1	3	2 = 4	3	2

Ezek közt a sorok közt is megvan az a különbség, hogy a kettes, a hármas és a négyes szám, egymással helyet cserélgetve, minden lehetséges helyet elfoglal a helyéből ki nem mozduló egyes mellett, s mégsem ez az igazi különbség e sorok között. Hanem mi? Az, hogy ugyan azon a helyen akár a kettes, akár a hármas, akár a négyes ugyanazt a funkciót teljesíti; az első helyen a *száz*as, a második helyen a *tíz*es, a harmadik helyen az *egyes* funkcióját. Ebből a különbségből, a functio különbségéből következik az, hogy az első sor annyi mint *kétszázharmincznégy*, a második *háromszázhuszonnégy* sat. azaz hogy minden sor más-más szám.

Ehez hasonló az igaz különbség ama hat mondat közt is. Akár az *a*, akár a *b*, akár a *c* szólás tölti be ugyanazt a helyet, ott ugyanazt a funkciót teljesíti; az első helyen a p^2 (*állítmányi altag*), a második helyen az s^2 (*alanyi altag*), illetőleg az első főhelyen ket szólás együtt a p (*állítmányi főtag*), a harmadik helyen, illetőleg a második főhelyen az s (*alanyi főtag*) funkcióját.

De mi az oka, hogy a számban *egyes, tízes, száz*as, *ezres* sat. functiót, azaz a functiók végtelen sorát különböztethetjük meg, a mondatban csak két functiót, alanyit és állítmányit? Ennek csak az az oka, hogy a hasonlat még nagyon sántikál. A mondatsorok nem összeadandókból, hanem tényezőkből állanak. Ha az *a* szólás annyi mint 2, a *b* szólás annyi mint 3, a *c* szólás annyi mint 4, akkor az 1. mondat nem annyi mint 2 száz + 3 tízes + 4 egyes, azaz 234. hanem annyi mint $2 \cdot 3 \times 4$ (*kétszer hárommal szorozva négy*) azaz 24.

De így ama hat mondat közt nem volna semmi különbség, mert mind a hatnak 24, azaz egyenlő a szorzata. Igaz, hogy mind

a hatnak egyenlő a szorzata, de ebből még nem következik az, hogy nem volna köztük semmi különbség, hanem csak az, hogy e különbséget nem szorzatuk mennyiségében, hanem másban kell keresnünk. S valóban meg is találjuk e különbséget a szorzatok tényezőinek minőségében s fölsőbb vagy alsóbb rendűségében.

Ha a 24-et előbb csak két tényezőre bontjuk, akkor

az 1. és a 2. mondat annyi mint	6×4
a 3. és a 4. " " "	8×3
az 5. és a 6. " " "	12×2

Eddig tehát az a különbség, hogy az első két mondatban 6, a második kettőben 8, a harmadik kettőben 12 a szorzó tényező (az állítmány); az első két mondatban 4, a második kettőben 3, a harmadik kettőben 2 a szorzandó tényező (az alany).

Ha a szorzó tényezőket ismét két-két (másodrendű) tényezőre bontjuk, akkor

az 1. mondat annyi mint	2.3×4
a 2. " " "	3.2×4
a 3. " " "	2.4×3
a 4. " " "	4.2×3
az 5. " " "	3.4×2
a 6. " " "	4.3×2

Így már teljes a különbség a hat mondat között. Pl. az 1. mondat abban különbözik a 2.-től, hogy abban 2, ebben 3 a másodrendű szorzó tényező (az állítmányi altag).

A hasonlat azonban még most is sántikál. Abban t. i., hogy a számban mindegy, melyik tényezőjét veszem szorzónak, vagy szorzandónak, a mondatban nem mindegy. A szám, pl. $6 (= 2 \times 3)$, ugyanaz marad, akár szorzónak, akár szorzandónak veszem ugyanazt a tényezőjét. A mondat más-más mondat, ha egyszer szorzónak, másszor szorzandónak veszem ugyanazt a tényezőjét. V. ö. Vigasztaló pajtásom (a) a remény (b), Vigasztaló pajtásom (a) a remény (b). Amott szorzó (állítmány), emitt szorzandó (alany) az a tényező; amott szorzandó (alany), emitt szorzó (állítmány) a b tényező.

Mint hogy a másodrendű tényezőket ismét két-két harmadrendűre (pl. e | hasonlattal = s^3p^3), ezeket két-két negyedrendűre (pl. hasonlat | vele = p^4s^4), ezeket két-két ötödrendűre bonthatjuk, tehát nemcsak a számban, hanem a mondatban is végtelen a funtiók sora.

Mi hát a különbség ama hat mondat között? Semmiképen nem az, hogy az *alany* helyet cserélget valamivel bennük. Az alany (s) mind a hat mondatban ugyanazon a helyen marad, valamint

az állítmány (p) is. A különbség az, hogy az a , b , c szólások functiót cserélgetnek bennük. Igaz, hogy e mellett helyet is cserélgetnek, de nem a helyesere a földolog ebben, hanem a functiócsere. A helyesere csak mellékes dolog ebben s mint az imént láttuk, nem is szükséges. Ebben a két mondatban: Vigasztaló pajtásom | a remény. Vigasztaló pajtásom | a remény, minden a maga helyén maradt s a két mondat mégis más-más mondat. Ellenben ebben a kettőben: Vigasztaló pajtásom | a remény, A remény | vigasztaló pajtásom, helyet cseréltek a tagok s a két mondat mégis egy mondat.

Még világosabban láthatjuk a hat mondat különbségét, ha az a , b , c tagokat iskátulyáknak képzelve, azt vizsgáljuk, hogy vannak egymásba foglalva.

Három iskátulya belülről kifelé ebben a hat rendben következhetik egymás után: 1. $a : b : c$, 2. $b : a : c$, 3. $a : c : b$, 4. $c : a : b$, 5. $b : c : a$, 6. $c : b : a$, általában $p^2 : s^2 : s$, azaz *belső*, *középső* és *külső* iskátulya. A külső iskátulya természetesen nemcsak a középsőt foglalja magában, hanem ezzel együtt is külön is a belsőt is, de maga nincs másba foglalva; a középső iskátulya magába foglalja a belsőt s maga is másba van foglalva, a külsőbe; a belső iskátulya nemcsak a középsőbe van foglalva, hanem ezzel együtt is külön is a külsőbe is, de magában nem foglal mást.

Ha az egymásbafoglalásnak e különféle viszonyait — magába (azaz a maga tartalmába) foglalón az alanyt, másba (azaz a más tartalmába) foglalton az állítmányt értve*) — mondatok képében fejezzük ki, akkor az A schema hat mondatából a következő három-három tagot kapjuk:

1. Derűtség keltetett | e hasonlattal
E hasonlattal élt | a képviselő úr
Derűtséget keltett | a képviselő úr.
2. E hasonlattal keltetett | derűtség
Derűtséget keltett | a képviselő úr
E hasonlattal élt | a képviselő úr.
3. Derűtséget keltett | a képviselő úr
A képviselő úr élt | e hasonlattal
Derűtség keltetett | e hasonlattal.

*) Az újabb logikusok megfordítva az állítmányt értik a magába (azaz a maga kerületébe) foglalón s az alanyt a másba (azaz a más kerületébe) foglalton. De én a könnyebb megérthetés kedvéért ARISTOTELEST követem.

4. A képviselő úr keltett | derültséget
 Derültség keltetett | e hasonlattal
 A képviselő úr élt | e hasonlattal.
5. E hasonlattal élt | a képviselő úr
 A képviselő úr keltett | derültséget
 E hasonlattal keltetett | derültség.
6. A képviselő úr élt | e hasonlattal
 E hasonlattal keltetett | derültség
 A képviselő úr keltett | derültséget.*)

Ebből azt látjuk, hogy a mondat még akkor is mondatokból áll, ha három tagra bontjuk. A mondat ennek a három tagnak (három mondatnak) az egybefoglalása (ebben az esetben a következő általános képlet szerint: p^2 az s^2 -ben, s^2 az s -ben, p^2 az s -ben). Azért a görögök nem is *mondatoldásnak* nevezték az efféle tagokra bontást, hanem *mondatkötésnek*, *mondatkapcsolásnak* (συνλόγισμος), annak a mit a tagokra bontásból megismertek. (Valamely dolognak szerkezetét annak szétfejtésével ismerjük meg.)

ARISTOTELES a két első tagot *előtéteknek* (προτάσεις), a harmadikat *utótétnek*, *következménynek* (συμπεράσμα) nevezte el s mivel az utóbbit tartotta fontosabbnak, azon igyekezett, hogy az A schema mind a hat mondatának utótétét már egy mondatból is megkaphassa.

Elővette tehát az egyik mondatot, pi. az elsőt s előbb abban a sorban mondta el az iskátulyák viszonyait, a melyben valóban találta őket, tehát így:

$$\overbrace{p^2 \quad s^2 \quad s}$$
 I. Derültséget keltett | e hasonlattal | a képviselő úr
 p^2 az s^2 -ben: Derültség keltetett | e hasonlattal
 s^2 az s -ben: E hasonlattal élt | a képviselő úr
 p^2 az s -ben: Derültséget keltett | a képviselő úr.

Másodszor ebben a sorban:

$$\overbrace{p^2 \quad s^2 \quad s}$$
 II. Derültséget keltett | e hasonlattal | a képviselő úr
 p^2 az s^2 -ben: Derültség keltetett | e hasonlattal
 p^2 az s -ben: Derültséget keltett | a képviselő úr
 s^2 az s -ben: E hasonlattal élt | a képviselő úr.

*) Ezek csak a különös egymásbefoglalás esetei. Az együttes egymásbefoglalás eseteit már az A schemában láttuk.

Harmadszor ebben a sorban:

III. Derültséget p^2 keltett | e hasonlattal | s^2 a képviselő s úr

p^2 az s -ben: Derültséget keltett | a képviselő úr

s^2 az s -ben: E hasonlattal élt | a képviselő úr

p^2 az s^2 -ben: Derültség keltetett | e hasonlattal.

Ekkép megkapta az A schema 1., 2. és 3. mondatának utótétét s a leszámaztatásnak ezt a három módját első, második és harmadik alaknak nevezte el.

Ennek a három alaknak az a közös tulajdonsága, hogy mind a háromnak két-két előtétében kétszer-kétszer fordul elő ugyanaz a tag. Az első alakban s^2 , a másodikban p^2 , a harmadikban s ez a kétszer előforduló tag. Ezt a kétszer előforduló tagot (a két előtétnek közös tagját) mind a három alakban *középső tagnak* nevezi, mivel az A schema megfelelő mondataiban csakugyan ezek a középső tagok.

A középső tagnak a másik két taghoz való viszonyából ismerni az alakra. Az I. alaknak egyik előtétében alany, másik előtétében állítmány a középső tag (az az iskátulya, mely mást is foglal magába, maga is másba van foglalva) s helyzeténél fogva is középső (a tagolandó, t. i. az A1. mondatban), előtte a belső (*első, nagyobb, felső*), mögötte a külső (*harmadik, kisebb, alsó*) tag áll.¹⁾

A II. alaknak mind a két előtétében állítmány a középső tag (az az iskátulya, mely külön-külön is bele van foglalva a másik kettőbe) s elül áll (az A1. mondatban), utána az (A2. szerint) nagyobb s ennek utána a (szinte A2. szerint) kisebb tag.²⁾

A III. alaknak mind a két előtétében alany a középső tag (az az iskátulya, mely külön-külön is magában foglalja a másik kettőt) s hátul áll (az A1. mondatban) előtte az (A3. szerint) kisebb s ennek előtte az (A3. szerint) nagyobb tag.³⁾

De hogy kapta meg ARISTOTELES az A schema 4., 5. és 6. mondatának utótétét? GALENUS, sőt talán már ARISTOTELES tanít-

¹⁾ Καλω δὲ μέσον μὲν, ὃ καὶ αὐτὸ ἐν ἄλλῳ, καὶ ἄλλο ἐν τούτῳ ἔστιν ὃ καὶ τῆ δέσει γίγνεται μέσον. ἄκρα δὲ, τὸ, αὐτὸ τε ἐν ἄλλῳ ὄν, καὶ ἐν ᾧ ἄλλο ἔστιν. (Analyt. prior. lib. I. cap. IV.)

²⁾ Μέσον δὲ ἐν αὐτῷ λέγω τὸ κατηγορούμενον ἁμῶν ἄκρα δὲ, κατ' ὧν λέγεται τούτο. μείζον δὲ ἄκρον, τὸ πρὸς τῷ μέσῳ κείμενον ἔλαττον δὲ, τὸ πορρωτέρω τοῦ μέσου. Τίθεται δὲ τὸ μέσον ἔξω μὲν τῶν ἄκρων, πρῶτον δὲ τῆ δέσει. (U. o. cap. V.)

³⁾ Μέσον δὲ ἐν αὐτῷ λέγω, κατ' οὗ ἁμῶν κατηγορούμενον ἄκρα δὲ, τὰ κατηγορούμενα μείζον δὲ ἄκρον, τὸ πορρωτέρω τοῦ μέσου ἔλαττον δὲ τὸ ἐγγύτερον. Τίθεται δὲ τὸ μέσον ἔξω μὲν τῶν ἄκρων, ἔσχατον δὲ τῆ δέσει. (U. o. cap. VI.)

ványa, THEOPHRASTUS s azóta az összes logikusok azt tartják, hogy sehogy sem. Azon törik tehát fejüket, miként egészíthetnék ki ARISTOTELES három alakját egy negyedikkel. Mintha bizony elégséges volna négy alak, ha ARISTOTELES meg nem kapta volna mind a hatot. Mi is volna az az u. n. negyedik alak?

ARISTOTELESnek egyik német fordítója s magyarázója, KIRCHMANN azt tartja, hogy ez a negyedik alak nem egyéb, mint az első alak alanyainak és állítmányainak helycseréje, azaz hogy ez volna az a negyedik alak:

s^2 -ben p^2 :	E hasonlattal	derültség keltetett
s -ben s^2 :	A képviselő úr	e hasonlattal élt
s -ben p^2 :	A képviselő úr	derültséget keltett.

Mint hogy pedig mai napság épen ezt a «galenusi alakot» tartják elsőnek, tehát a negyedik alak tulajdonképen ARISTOTELES első alakja volna.*)

Ennyire higvelejű mégsem volt a jó GALENUS. Nagyon jól tudta ő azt, hogy «a mondatok, ha helyet cseréltetünk bennük az alanyval és az állítmányval, ugyanazt jelentik». S ha nem tudta volna is, még akkor is lett volna annyi esze, hogy nem egy, hanem három új alakkal toldotta volna meg ARISTOTELES három alakját. Mert hasonló módon ARISTOTELESnek második és harmadik alakjából is csinálhatni új alakokat. De az bizonyos, hogy az alanyok és állítmányok helycseréje által egy alakból sem kapható új eredmény.

Más logikusok azt tartják, hogy a negyedik alak abban különbözik az elsőttől, hogy ebben az első előtétnek alanya, a másodiknak állítmánya a középső tag, abban, megfordítva, az első előtétnek állítmánya, a másodiknak alanya a középső tag. Az A1. mondatból csak úgy kaphatunk efféle syllogismust, ha helyet cseréltetünk az előtétekkel, tehát így:

a	s^2 az s -ben: E hasonlattal élt	a képviselő úr
	p^2 az s^2 -ben: Derültség keltetett	e hasonlattal
	p^2 az s -ben: Derültséget keltett	a képviselő úr.

De ez sem új eredmény s hasonló módon helyet cseréltetünk a második és harmadik alak előtéteivel is. A másodikból így ezt a syllogismust kapjuk:

*) Da indess die letztere Figur sich mehr der Sprache des Lebens insbesondere bei den modernen Sprachen anpasst, so hat man diese galenische Figur zur ersten Figur erhoben und sonderbarerweise für die erklärt, welche ARISTOTELES aufgestellt habe; dagegen die eigentliche Aristotelische Figur dem GALENUS zugetheilt und zur vierten Figur gemacht. (Erläuterungen zu d. ersten Analytiken des Aristoteles, 30.)

$$\beta \left\{ \begin{array}{l} p^2 \text{ az } s\text{-ben: Derültséget keltett} \mid \text{a képviselő úr} \\ p^2 \text{ az } s^2\text{-ben: Derültség keltetett} \mid \text{e hasonlattal} \\ s^2 \text{ az } s\text{-ben: E hasonlattal élt} \mid \text{a képviselő úr.} \end{array} \right.$$

A harmadikból ezt:

$$\gamma \left\{ \begin{array}{l} s^2 \text{ az } s\text{-ben: E hasonlattal élt} \mid \text{a képviselő úr} \\ p^2 \text{ az } s\text{-ben: Derültséget keltett} \mid \text{a képviselő úr} \\ p^2 \text{ az } s^2\text{-ben: Derültség keltetett} \mid \text{e hasonlattal.} \end{array} \right.$$

Ezek sem új eredmények.

De töröljük le a γ syllogismus előtt az A1. mondat tagjainak egymásbafoglalását jelentő betűket s az egész utótétet, akkor se THEOPHRASTUS, se GALENUS nem fog többé új alakra gondolni, hanem ezt fogja következtetni: E hasonlattal keltetett \mid derültség.

Ez már új eredmény, még pedig az A schema 5. mondatának utótéte. Csak az a baj, hogy ezt az eredményt az A5. mondatnak első alakján kívül az A2. mondatnak harmadik s az A6. mondatnak második alakja szerint is meg lehet kapni. Az A2. mondatnak harmadik alakja szerint így:

$$\left\{ \begin{array}{l} p^2 \text{ az } s\text{-ben: E hasonlattal (volt) keltő} \mid \text{a képviselő úr} \\ s^2 \text{ az } s\text{-ben: Derültségkeltő (volt)} \mid \text{a képviselő úr} \\ p^2 \text{ az } s^2\text{-ben: E hasonlattal keltetett} \mid \text{derültség.} \end{array} \right.$$

Az A6. mondatnak második alakja szerint így:

$$\left\{ \begin{array}{l} s^2\text{-ben } p^2: \text{ E hasonlattal keltő} \mid \text{a képviselő úr (volt)} \\ s\text{-ben } p^2: \text{ Derültségkeltő} \mid \text{a képviselő úr (volt)} \\ s^2\text{-ben } s: \text{ E hasonlattal keltetett} \mid \text{derültség.} \end{array} \right.$$

Az A1. mondatból azonban nem kaphatjuk meg ezt az eredményt sem az első, sem a második, sem a harmadik alak szerint, hanem csak az — ötödik alak szerint.

Ha a β syllogismus előtt is letöröljük a betűket s az utótétet, akkor THEOPHRASTUS is, GALENUS is ezt fogja következtetni: A képviselő úr élt \mid e hasonlattal.

Ez ismét új eredmény, még pedig az A schema 4. mondatának utótéte. De ezt az eredményt az A4. mondatnak első alakján kívül az A3. mondatnak második s az A6. mondatnak harmadik alakja szerint is megkaphatjuk. Az A3. mondatnak második alakja szerint így:

$$\left\{ \begin{array}{l} p^2 \text{ az } s^2\text{-ben: Derültségkeltő (volt)} \mid \text{a képviselő úr} \\ p^2 \text{ az } s\text{-ben: Derültségkeltés (volt)} \mid \text{e hasonlattal} \\ s^2 \text{ az } s\text{-ben: A képviselő úr élt} \mid \text{e hasonlattal.} \end{array} \right.$$

Az A6. mondatnak harmadik alakja szerint így:

s -ben p^2 : Derültségkeltő | a képviselő úr (volt)
 s -ben s^2 : Derültségkeltés | e hasonlittal (volt)
 p^2 -ben s^2 : A képviselő úr élt | e hasonlittal.

Az A1. mondatból azonban nem kapjuk meg ezt az eredményt sem az első, sem a második, sem a harmadik alak szerint, hanem csak a — negyedik alak szerint (nem a GALENUS negyedik alakja szerint).

Ha vegre az α syllogismus előtt is letöröljük a betűket s az utótétet, akkor már THEOPHRASTUS is, GALENUS is észre fogja venni, hogy ez az eredmény: A képviselő úr keltett | derültséget nem kapható meg az A1. mondatból sem az első, sem a második, sem a harmadik alak szerint. Ezt a γ és β syllogismusokban nem vették észre, mert az s^2 -t nehéz megkülönböztetni a p^2 -től, ha mind a kettő állitmány s néhez megkülönböztetni az s -től, ha mind a kettő alany a két előtétben. Ők a γ syllogismusban csak harmadik, a β syllogismusban csak második alakot láttak, azaz nem vették észre, hogy az egyik esetben az A2. mondatot, a másik esetben az A3. mondatot csúsztatták az A1. mondat helyébe. De ezt az eredményt: A képviselő úr keltett | derültséget már az A1. mondatból akarták származtatni. Minthogy ebből nem kapható meg az az eredmény sem az első, sem a második, sem a harmadik alak szerint, THEOPHRASTUS két alosztályt különböztetett meg ARISTOTELES első alakjában, GALENUS pedig egy negyedik alakkal töltte meg ARISTOTELES három alakját.

Ez az eredmény: A képviselő úr keltett | derültséget nem egyéb mint az A schema hatodik mondatának utótéte az első alak szerint. Ezt az eredményt, mint az ide mellékelt schemából láthatni, az A5. mondatból is megkaphatjuk a második alak s az A4. mondatból is a harmadik alak szerint, de az A1. mondatból csak a — hatodik alak szerint.

ARISTOTELES jól tudta, hogy következetesen hat, nem négy alakot lehetne megkülönböztetni. De mivel az A1. mondatból nyerhető IV., V. és VI. alak mind megkapható annak

Derültséget keltett a képviselő úr	I	A1.
E hasonlittal élt a képviselő úr	II	A2.
Derültség keltetett e hasonlittal	III	A3.
A képviselő úr élt e hasonlittal	IV	A4.
E hasonlittal keltetett derültség	V	A5.
A képviselő úr keltett derültséget	VI	A6.
Derültséget keltett a képviselő úr	VI	
E hasonlittal élt a képviselő úr	V	
Derültség keltetett e hasonlittal	IV	
A képviselő úr élt e hasonlittal	III	
E hasonlittal keltetett derültség	II	
A képviselő úr keltett derültséget.	I	

egyenes megfordításából, az A6. mondatból a III., II. és I. alak szerint, azért csak három alakot különböztetett meg a következő schema szerint:

ac : Derültséget keltett | a képviselő úr I. A képviselő úr keltett | derültséget
 bc : E hasonlattal élt | a képviselő úr II. E hasonlattal keltetett | derültség
 ab : Derültség keltetett | e hasonlattal III. A képviselő úr élt | e hasonlattal
 cb : A képviselő úr élt | e hasonlattal IV. Derültség keltetett | e hasonlattal
 ba : E hasonlattal keltetett | derültség V. E hasonlattal élt | a képviselő úr
 ca : A képviselő úr keltett | derültséget VI. Derültséget keltett | a képviselő úr.

Ennek a schemának felső felében, akár az A1., akár az A6. mondatot vesszük elsőnek vagy utolsónak (akár a *derültséget*, akár a *képviselő urat* a-nak vagy c-nek), megvan már mind a hat utótét az I., II. és III. alak szerint. Ez az oka, hogy ARISTOTELES csak három, nem hat alakot különböztetett meg s ez az oka, hogy az ő fölosztása teljes, a THEOPHRASTUS és GALENUS fölosztása pedig, jóllehet egy alakkal többet különböztettek meg, hiányos.

Annak, a kinek az alakok szaporításában telik kedve, teljes szabadságában áll hat (nem négy) alakot megkülönböztetni. A negyedik, ötödik s hatodik alak így származik az A1. mondatból:

IV. Derültséget (keltett) | e hasonlattal | a képviselő úr (keltett)

p^2 az s-ben: A képviselő úr keltett | derültséget
 s^2 az s-ben: E hasonlattal keltetett | derültség
 p^2 az s^2 -ben: A képviselő úr élt | e hasonlattal.

V. Derültséget (keltett) | e hasonlattal | a képviselő úr (keltett)

p^2 az s^2 -ben: A képviselő úr élt | e hasonlattal
 p^2 az s-ben: A képviselő úr keltett | derültséget
 s^2 az s-ben: E hasonlattal keltetett | derültség

VI. Derültséget (keltett) | e hasonlattal | a képviselő úr (keltett)

p^2 az s^2 -ben: A képviselő úr élt | e hasonlattal
 s^2 az s-ben: E hasonlattal keltetett | derültség
 p^2 az s-ben: A képviselő úr keltett | derültséget.

De ARISTOTELES csak három alakot különböztetett meg, mert az A schema 4., 5. és 6. mondatának utótétét nem az A1. mondatból sütötte ki, hanem annak megfordításából, az A6. mondatból.

ARISTOTELES tehát nem egy mondatból, hanem kettőből származtatta le a hat utótétet. S ezt igen okosan cselekedte, mert így nem követett el erőszakot a nyelven, mely az α , β , γ syllogismusok előtétet, az A1. mondatra vonatkoztatva, sohasem tartotta új alakok előtétéinek, hanem csak az előtétek helycseréjének.

Főnt azt mondtuk, hogy az A schemában csupán az a , b , c szólások cserélgetnek helyet, a szerint t. i. a mint a p^3 , vagy az s^2 , vagy az s functióját teljesítik, de maguk a functiók mind a hat mondatban ugyanazon a helyen maradnak. Ha ez meg nem változtatható törvény volna, akkor a mondatok megfelelően a számsoroknak, mert ezekben is mindig ugyanazon a helyen maradnak a functiók, t. i. az egyesek, tízesek, százások sat. Legföljebb a kimondott számban cserélnek néha helyet. V. ö. *harminczkettő* és *zweiunddreissig*. De a mondat nem összeadandókból, hanem tényezőkből áll. Ezek helyet cserélhetnek nemcsak a számvetésben, hanem a beszédben is.

Két tényező, p és s , két rendben következhetik egymás után: ps vagy sp . Pl. Derütséget keltett | a képviselő úr, A képviselő úr | derütséget keltett. Ez a két mondat csak annyiban különbözik egymástól, hogy tényezőik helyet cseréltek egymással. Azért egyenlőség jelével is szokás őket összekapcsolni így: Derütséget keltett a képviselő úr = A képviselő úr | derütséget keltett.

ARISTOTELES így fejezte ki ezt az egyenletet: «A mondatok, ha helyet cseréltetünk bennük a nevekkel és az igékkel (az alanyokkal és az állítmányokkal), ugyanazt jelentik. Pl. fehér | az ember, az ember | fehér.»*) (*περι ἐρμηνείας* X. fej.) ARISTOTELES jól megkülönböztette az alany és állítmány helycseréjét az alany

*) Érdekes ez a hely azért is, hogy a *νῦν* és az *ἴγε* helycseréjéről beszél s a például idézett két mondatban: ἔστι λευκὸς ἄνθρωπος, ἔστιν ἄνθρωπος λευκός mégis ugyanazon a helyen marad az *ἴγε*, az ἔστιν. A mondattani igét érti. Ez nem az ἔστιν, hanem a λευκός (ἔστιν). Ez az ige valóban helyet cserél a másik mondatban az ἄνθρωπος névvel.

Az is érdekes, hogy ebben a mondatban: ἔστι λευκός ἄνθρωπος (fehér az ember) a λευκός szón van a leggyöngébb hangsúly jegye. Ez nem azt jelenti, hogy a görögben nem az állítmány hangzott legerősebben, hanem csak azt, hogy a görög nyelv nem épen úgy hangzott, mint ma írják. ARISTOTELES a λευκός szót hangoztatta legerősebben e helyen. Ennek bővebb bizonyítgatásába itt nem bocsátkozhatom, de egy okot mégis megemlítek legalább annak bizonyosságául, hogy a görög nyelv nem épen úgy hangzott, mint ma írják. CURTIUS szerint az οὐ (*nem*) «atonon, tonlos» volt, azaz úgy hangzott volna, mint a mi az névelőnk. ARISTOTELES szerint a már megeredt beszédben hangszínre nézve épen úgy hangzott, mint a οὐ (*a hol*), de «amaz erősebben, emez gyöngébben». (*περι σοφιστικῶν ἐλέγχων* 4. és 21. fej.) Azaz, a relativum a görögben is oly gyöngén hangzott, mint a magyarban, a tagadó szócska a görögben is oly erősen, mint a magyarban. Nem volt az «tonlos» a görögben sem ott, a hol a magyarban hangsúlyos.

és állítmány functiócseréjétől, a megfordítástól. Ma azonban így beszél némely logikus: «Az ítélet megfordítása (conversio) úgy történik, hogy az alany meg állítmány helyet cserél.» (LÖTZE HERMANN, Logika, ford. KÁRMÁN MÓR, 31.) Nem megfordítás az még, ha az alany és állítmány csak helyet cserél.

Abból, hogy azt a két mondatot egyenlőség jelével lehet összekapcsolni, csak az következik, hogy tényezőik minőségére (alanyukra és állítmányukra) nézve nincs köztük különbség, de nem az, hogy a beszédben tetszésünk szerint élhetünk velük. A beszédben különbözik a két mondat. Hogy miben, azt más helyen fogjuk tárgyalni.

Ha két tényezőhöz egyfelől szorzandóul, másfelől szorzóul, azaz mint m , mint középső tag egy harmadik járul, ez vagy a kettő között, vagy a kettő előtt, vagy a kettő mögött foglalhat helyet. A $p s$ szorzatból e szerint ezt a három új szorzatot kapjuk:

$$\begin{aligned} p m s &= p^2 s^2 s \\ m p s &= s^2 p^2 s \\ p s m &= p^2 s s^2 \end{aligned}$$

az $s p$ szorzatból ezt a hármat:

$$\begin{aligned} s m p &= s s^2 p^2 \\ m s p &= s^2 s p^2 \\ s p m &= s p^2 s^2. \end{aligned}$$

Fejtsük ki e sorokat az A schemának mind a hat mondatából, akkor a következő hatos csoportokat kapjuk:

1.

$p^2 s^2 s$	Derültséget keltett e hasonlattal a képviselő úr	A
$s^2 p^2 s$	E hasonlattal derültséget keltett a képviselő úr	B
$p^2 s s^2$	Derültséget keltett a képviselő úr e hasonlattal	C
$s p^2 s^2$	A képviselő úr derültséget keltett e hasonlattal	D
$s^2 s p^2$	E hasonlattal a képviselő úr derültséget keltett	E
$s s^2 p^2$	A képviselő úr e hasonlattal derültséget keltett.	F

2.

$p^2 s^2 s$	E hasonlattal keltett derültséget a képviselő úr	A
$s^2 p^2 s$	Derültséget e hasonlattal keltett a képviselő úr	B
$p^2 s s^2$	E hasonlattal keltett a képviselő úr derültséget	C
$s p^2 s^2$	A képviselő úr e hasonlattal keltett derültséget	D
$s^2 s p^2$	Derültséget a képviselő úr e hasonlattal keltett	E
$s s^2 p^2$	A képviselő úr derültséget e hasonlattal keltett.	F

3.

$p^2 s^2 s$	Derültséget keltett a képviselő úr e hasonlattal	A
$s^2 p^2 s$	A képviselő úr derültséget keltett e hasonlattal	B

$p^2 s s^2$	Derültséget keltett e hasonlattal a képviselő úr	C
$s p^2 s^2$	E hasonlattal derültséget keltett a képviselő úr	D
$s^2 s p^2$	A képviselő úr e hasonlattal derültséget keltett	E
$s s^2 p^2$	E hasonlattal a képviselő úr derültséget keltett.	F

4.

$p^2 s^2 s$	A képviselő úr keltett derültséget e hasonlattal	A
$s^2 p^2 s$	Derültséget a képviselő úr keltett e hasonlattal	B
$p^2 s s^2$	A képviselő úr keltett e hasonlattal derültséget	C
$s p^2 s^2$	E hasonlattal a képviselő úr keltett derültséget	D
$s^2 s p^2$	Derültséget e hasonlattal a képviselő úr keltett	E
$s s^2 p^2$	E hasonlattal derültséget a képviselő úr keltett.	F

5.

$p^2 s^2 s$	E hasonlattal keltett a képviselő úr derültséget	A
$s^2 p^2 s$	A képviselő úr e hasonlattal keltett derültséget	B
$p^2 s s^2$	E hasonlattal keltett derültséget a képviselő úr	C
$s p^2 s^2$	Derültséget e hasonlattal keltett a képviselő úr	D
$s^2 s p^2$	A képviselő úr derültséget e hasonlattal keltett	E
$s s^2 p^2$	Derültséget a képviselő úr e hasonlattal keltett.	F

6.

$p^2 s^2 s$	A képviselő úr keltett e hasonlattal derültséget	A
$s^2 p^2 s$	E hasonlattal a képviselő úr keltett derültséget	B
$p^2 s s^2$	A képviselő úr keltett derültséget e hasonlattal	C
$s p^2 s^2$	Derültséget a képviselő úr keltett e hasonlattal	D
$s^2 s p^2$	E hasonlattal derültséget a képviselő úr keltett	E
$s s^2 p^2$	Derültséget e hasonlattal a képviselő úr keltett.	F

Egy-egy csoportnak mind a hat mondatában ugyanazt a funkciót teljesítik az *a*, *b*, *c* tagok, azaz az A, B, C, D, E, F mondatokat egyenlőség jelével kapcsolhatjuk össze. Egy-egy csoportnak hat mondata tehát csak annyiban különbözik egymástól, hogy a funkciók helyet cserélgetnek bennük. Az első csoportnak az *ac* kettes (derültséget keltett | a képviselő úr) a törzsoke. Ez a kettes csak egyszer cserélhet helyet: *ca* (a képviselő úr | derültséget keltett). A *b* tag vagy közötté, vagy előtte, vagy utána áll a kettesnek. Így keletkeznek az *ac* kettesből az A, B, C, a *ca* kettesből a D, E, F hármasok. Három egymásba foglalt tagnak 36 változatát úgy kapjuk meg tehát legegyszerűbben, ha előbb a ketteseket állítjuk össze, azután a hármasokat.

Vegyük pl. ezt a mondatot: A katonának bátorsága teszi díszét. Ez egyenlő ezzel: **Bátorsága teszi | díszét || a katonának.** Ha *bátorsága teszi | díszét* = *ac*, akkor *a katonának* = *b*. Ezekből a következő ketteseket kapjuk:

ac : Bátor-sága teszi díszét	ca : Díszét bátor-sága teszi
bc : A katonának teszi díszét	cb : Díszét a katonának teszi
ab : Bátor-sága teszi a katonának	ba : A katonának bátor-sága teszi
cb : Díszét teszi a katonának	bc : A katonának díszét teszi
ba : A katonának teszi bátor-sága	ab : Bátor-sága a katonának teszi
ca : Díszét teszi bátor-sága	ac : Bátor-sága díszét teszi.

Ha e kettesek elé, közé és mögé berakjuk a harmadik tagot, megkapjuk a 36 hármast. Pl. a ba kettesből ezt a három hármast kapjuk: $cba =$ Díszét | a katonának | bátor-sága teszi, $bca =$ A katonának | díszét | bátor-sága teszi, $bac =$ A katonának | bátor-sága teszi | díszét.

A kettesek, mint láttuk, nem egyebek, mint a három tagra (mondatra) bontott mondatok utótételei az I. alak szerint, azaz minden kettes annyi mint p^2s vagy sp^2 . Ha tudjuk, hogy a harmadik tag alanya az egyik s állitmánya a másik előtétnek, a kettesből könnyen megszerkeszthetjük az egész mondatkapcsolatot. Mert ha $ac = p^2s$, akkor $b = s^2$. Lesz tehát:

$$\begin{array}{l} p^2 \text{ az } s^2\text{-ben} = ab = \text{Bátor-sága teszi (vmijét) | a katonának} \\ s^2 \text{ az } s\text{-ben} = bc = \text{A katonának teszi (vmi) | a díszét} \\ \hline p^2 \text{ az } s\text{-ben} = ac = \text{Bátor-sága teszi (vkinek) | a díszét.} \end{array}$$

Avagy ha $ac = sp^2$, akkor is b az s^2 . Lesz tehát:

$$\begin{array}{l} s^2\text{-ben } p^2 = ba = \text{A katonának | bátor-sága teszi (vmijét)} \\ s\text{-ben } s^2 = cb = \text{Díszét | a katonának teszi (vmi)} \\ \hline s\text{-ben } p^2 = ca = \text{Díszét | bátor-sága teszi (vkinek).} \end{array}$$

Négyesek a helyes beszédben nem fordulnak elő. Ez nem azt teszi, hogy pl. ez a mondat: E hasonlattal | az igazoló bizottság ülésén | derűtséget keltett | a képviselő úr helytelen volna, hanem csak azt, hogy ezt a hármast: E hasonlattal | derűtséget keltett | a képviselő úr kettessé egyszerűsítjük így: (s) E hasonlattal | (p) derűtséget keltett a képviselő úr s az új tagot harmadikúl, nem negyedikúl adjuk hozzá, így: (s) E hasonlattal || (s²) az igazoló bizottság ülésén | (p²) derűtséget keltett a képviselő úr. Ez a mondat aztán így oszlik három tagra:

$$\begin{array}{l} s^2\text{-ben } p^2: \text{Az igazoló bizottság ülésén | derűtséget keltett a képviselő úr} \\ s\text{-ben } s^2: \text{E hasonlattal | az igazoló bizottság ülésén élt (vki)} \\ \hline s\text{-ben } p^2: \text{E hasonlattal | derűtséget keltett a képviselő úr.} \end{array}$$

Más példa. Ezt a hármast: A katonának | bátor-sága teszi | díszét kettessé egyszerűsítjük így: A katonának | bátor-sága teszi díszét s ezt az új tagot: *a polgárnak* harmadikúl adjuk hozzá így: (s) A polgárnak || (s²) mint katonának | (p²) bátor-sága teszi díszét. Ez a mondat így oszlik három tagra:

s^2 -ben p^2 : A katonának | bátorsága teszi díszét
 s -ben s^2 : Ez a polgár | katona

s -ben p^2 : Ennek a polgárnak | bátorsága teszi díszét.

Ugyanezt a mondatot azonban így is tagolhatjuk: (s^2) A polgárnak | (p^2) mint katonának || (p) bátorsága teszi díszét. Mint-hogy így alanyi főtagja oszlik két altagra, az s^2 és a p^2 most ezt a két altagot jelöli, az s^2 az alsót, a p^2 a középsőt. E szerint az előbbi syllogismus tagjainak egymásba foglalását így is jelölhetjük: p^2 -ben p , s^2 -ben p^2 , s^2 -ben p .

KARDOS ALBERTnek igaza van tehát, hogy ebben a mondatban: Ezek | első fölhevülésükben | megölték a követeket az *első fölhevülésükben* tagnak az *ezek* taghoz is van valami köze. De nem mint *állapothatározónak* van köze hozzá, hanem mint középső tagnak. A középső tag altagja mind az alanyi, mind az állítmányi főtagnak, annak állítmányi, ennek alanyi altagja. Elvileg tehát mindegy, hogy a mondatnak két főtagra bontásakor az alanyi, vagy az állítmányi főtaghoz csatoljuk-e a középső tagot, azaz így tagoljuk-e a mondatot: (s^2) Ezek | (p^2) első fölhevülésükben || (p) megölték a követeket, vagy így: (s) Ezek || (s^2) első fölhevülésükben (p^2) megölték a követeket. De közelebről vizsgálva a beszédet, azt tapasztaljuk, hogy a középső tag vagy az alsó, vagy a felső taghoz szokott szorosabban illeszkedni. Ezt a mondatot: *A hasonlattal élő képviselő derültséget szokott kelteni* senki se tagolná így: *A hasonlattal élő || képviselő | derültséget szokott kelteni*. Mindenki jól érzi, hogy *a hasonlattal élő* és a *képviselő* közt szorosabb a kapcsolat, mint a *képviselő* és a *derültséget szokott kelteni*, vagy a *hasonlattal élő* és a *derültséget szokott kelteni* közt. Még ezt a mondatot is: *A képviselő, a hasonlattal élő, derültséget szokott kelteni* aligha tagolná valaki így: *A képviselő || a hasonlattal élő | derültséget szokott kelteni*. De ezt a mondatot: *A képviselő úr, e hasonlattal élvén, derültséget keltett* egyikünk talán még így tagolná: *A képviselő úr | e hasonlattal élvén || derültséget keltett* (= *A képviselő úr | a ki e hasonlattal élt | derültséget keltett*), másikunk így: *A képviselő úr || e hasonlattal élvén | derültséget keltett*. Annyi bizonyos, hogy egyikünk sem vethetné szemére a másiknak, hogy hibásan bontotta két főtagra a mondatot. Ellenben ezt a mondatot: *A képviselő úr e hasonlattal derültséget keltett* már aligha tagolná valaki így: (s^2) *A képviselő úr | (p^2) e hasonlattal || (p) derültséget keltett*. Ehez hasonló pedig KARDOS ALBERTnek ez a tagolása: (s^2) Ezek | (p^2) első fölhevülésükben || (p) megölték a követeket. Igaz, hogy ebben a változatában: *Ezek, első fölhevülésükben lévén, megölték a követeket* talán így is tagolhatnók a mondatot, de abban a változatában a szokás ezt a tagolást szentesítette: (s)

Ezek \parallel (s^2) első fölhevülésükben \mid (p^2) megölték a követeket. Legalább bizonyos, hogy KARDOS nem gondolt a quod uni justum, alteri æquum közmondásra, mikor ezt a tagolást hibáztatta.

Ebben a mondatban: A hasonlattal élő \mid képviselő \parallel derültséget szokott kelteni, az alanyi főtag magában foglalja mind az alsó mind a középső tagot. A grammatikusok tehát elég helyesen nevezik az efféle szerkezetet: *A hasonlattal élő képviselő* attributív szerkezetnek. Mert a középső tag csakugyan attributive, azaz prædicative, mint felső tag vonatkozik az alsó tagra. Az *attributum* a grammatikusok szerint is functiót jelent, nem formát, mint pl. az *objectum*, melyen nálunk csak accusativust szokás érteni. De abban már hibáznak a grammatikusok, hogy mindig csak a melléknévi értelmű szót tartják attributumnak, azaz felső vagy prædicatív értelmű tagnak. A melléknév nem csak felső, hanem alsó tagja is lehet az attributív szerkezetnek. Ebben: A hasonlattal élő \mid képviselő = A képviselő \mid hasonlattal él, állítmánya a melléknév a szólásnak; de ebben: A hasonlattal élő \mid képviselő = A ki hasonlattal él \mid képviselő, alanya a melléknév a szólásnak. Ama mondat tehát egyszer így hangzik: (p^2) A hasonlattal élő \mid (s^2) képviselő \parallel (p) derültséget szokott kelteni, másszor így: (s^2) A hasonlattal élő \mid (p^2) képviselő \parallel (p) derültséget szokott kelteni. Az első esetben ez a syllogismus felel meg neki:

p^2 -ben p :	A hasonlattal élő \mid derültséget szokott kelteni
s^2 -ben p^2 :	A képviselő \mid hasonlattal szokott élni
s^2 -ben p :	A képviselő \mid derültséget szokott kelteni.

A második esetben ez a syllogismus

p^2 -ben p :	A képviselő \mid derültséget szokott kelteni
s^2 -ben p^2 :	A ki hasonlattal szokott élni \mid képviselő
s^2 -ben p :	A hasonlattal élő \mid derültséget szokott kelteni.

Nyelvünkben annyira szoros az efféle attributív szerkezet, hogy tagjai (az appositívós formán kívül) nem cserélhetnek többé helyet. *Csizma rongyos* e helyett: *rongyos csizma* csak a rím kedvéért fordul elő ebben a dalban: Huszár vagyok, nem bakancsos, Nem kell nékem csizma rongyos. A németben is csak a költői nyelvben cserélnek helyet az efféle szerkezet tagjai, pl. *mein Liebchen süß* e h. *mein süßes Liebchen*. A mely nyelvekben helyet cserélhetnek az attributív szerkezet tagjai, helycseréjük, legalább eredetileg, functiócserével járt együtt. A francziában ezt ma is jól érezni. Szegény gyermek = un enfant pauvre, szegény gyermek

= un pauvre enfant. Annak ez az ítélet felel meg: Cet enfant | est pauvre, ennek ez: Ce pauvre | est un enfant.

A mi nyelvünkben csak a különböző hangsúlyozás jelenti az efféle szólások funkciócseréjét. Azért olvasás közben könnyen meg-
esik rajtunk, hogy helytelenül foglaljuk egymásba a szólás két tag-
ját. Pl. én egyszer ezen a helyén kezdtem olvasni az Érdy-codexet: «Doctorocnak azerth Belcz mondasok zerent harom yeles tanwsa-
gwnk lezen ez may zent ewangeliombol my ydwesseeghwnkre. Elssew az tyztasagnak meltossagarol. Masod az bolond zyzessegh-
nek vezedelmes voltarol. Harmad zent Borbala azzonnak eeletee-
ről» (150.). Ezt a két tagot: *bolond szüzességnek* olvasás közben így
foglaltam egymásba: bolond *szüzességnek*. De csakhamar észre-
vettem, hogy ilyesmit egy jámbor barát gondolhatott ugyan, de
nem prédikálhatott. Elülről kezdtem tehát olvasni a prédikációt
s meggyőződtem, hogy a barát *bolond szüzességet* akart mondani.

Tudtam én azt BEHAGHEL könyvének olvasása nélkül is, a
mire PETZ GEDEON figyelmeztet (Egyet. Philolog. Közl. 24 : 141.),
hogy «a melléknév gyöngébb hangsúlyú is lehet, mint a főnév».
Nem magam keveredtem én, PETZ kever abba az ellenmondásba,
hogy egyfelől azt állítom, hogy «a praedicativ, a határozó értelmű
tag erősebb hangsúlyú, mint a határozandó», másfelől azt, hogy
«a melléknévi jelző (Kicska azt mondaná: határozó) praedicativ
értelmű». Ezt a *másfelől*-t én sohasem állítottam. Én csak azt állí-
tottam s most is állítom, hogy akár így hangzik a szólás: *bolond
szüzesség*, akár így: *bolond szüzesség*, mind a két esetben az erő-
sebben hangoztatott tag a határozó, a praedicativ értelmű benne.

Azt megengedem, hogy a főnév és a melléknév hangsúlya
közt előbeszédben is oly csekély a különbség (sokszor nincs is kü-
lönbség), hogy nem tudhatjuk, melyik a határozó s melyik a hatá-
rozandó tag közülök. De ebből nem az következik, hogy a hangsúly
nem ismertető jele a határozó tagnak, hanem csak az, hogy ilyen-
kor az egyik tag függvénye a másiknak, azaz ha határozónak ve-
szem az egyiket, akkor a másikat határozandónak kell vennem és
megfordítva. Perznek kikerülte figyelmét értekezésemnek az a része
(NyK. 29 : 178—179.), melyben erről bővebben volt szó.

Ellenben az efféle igei kapcsolatok: derültséget keltett, a
magyarban is helyet cserélhetnek s helyet is kell cserélniök, vala-
hányszor tagjaik, két szólásra bomlás nélkül, funkciót cserélnek,
így: keltett derültséget. Efféle funkciócserével pl. a D schema sze-
rint a következő mondatokat kapjuk:

D

1. A képviselő úr | keltett derültséget | e hasonlattal
2. A képviselő úr | keltett e hasonlattal | derültséget
3. E hasonlattal | keltett derültséget | a képviselő úr

4. E hasonlattal | keltett a képviselő úr | derűtséget
5. Derűtséget | keltett e hasonlattal | a képviselő úr
6. Derűtséget | keltett a képviselő úr | e hasonlattal.

Az A, B, C, D, E, F schemákkal más fejezetben fogunk tüze-
tebben foglalkozni, mert előbb egy külön fejezetben az összetett
mondattal kell végeznünk. Itt még csak azt említem meg, hogy
ARISTOTELES az A schemából indult ki a syllogismusok alakjainak
leírásában, mai napság az F schemából szokás a syllogismusok
tárgyalásában kiindulni. Ennek a schemának ez a hat mondata:

- s p
- s² p²
- F
1. A képviselő úr || e hasonlattal | derűtséget keltett
 2. A képviselő úr || derűtséget | e hasonlattal keltett
 3. E hasonlattal || a képviselő úr | derűtséget keltett
 4. E hasonlattal || derűtséget | a képviselő úr keltett
 5. Derűtséget || a képviselő úr | e hasonlattal keltett
 6. Derűtséget || e hasonlattal | a képviselő úr keltett.

Mint hogy a kiindulás pontja más, a mi mondatelemzésünkre
sehogy sem illenek ARISTOTELES leírásai. Sokat törték ezen a fejü-
ket a logikusok, csak arra nem gondolt talán egy sem, hogy ARIS-
TOTELES, ha az F schemából indult volna ki, így fejtette volna ki a
három alakot:

- s s² p²
- I. A képviselő úr | e hasonlattal | derűtséget keltett
- s-ben s²: A képviselő úr | e hasonlattal keltett (vmit)
- s²-ben p²: E hasonlattal | derűtséget keltett (vki)
-
- s-ben p²: A képviselő úr | derűtséget keltett (vmivel).

- s s² p²
- II. A képviselő úr | e hasonlattal | derűtséget keltett
- s-ben p²: A képviselő úr | derűtséget keltett (vmivel)
- s²-ben p²: E hasonlattal | derűtséget keltett (vki)
-
- s-ben s²: A képviselő úr | e hasonlattal keltett (vmit).

- s s² p²
- III. A képviselő úr | e hasonlattal | derűtséget keltett
- s-ben s²: A képviselő úr | e hasonlattal keltett (vmit)
- s-ben p²: A képviselő úr | derűtséget keltett (vmivel)
-
- s²-ben p: E hasonlattal | derűtséget keltett (vki).

A leírások tehát így hangzottak volna: Az I. alakban helyére nézve is középső a középső tag, előtte a kisebb, mögötte a nagyobb tag áll. A II. alakban hátul áll a középső tag, előtte a nagyobb s ennek előtte a kisebb tag. A III. alakban elül áll a középső tag, utána a kisebb s ennek utána a nagyobb tag. Mind a három alakban pedig a kisebb előtét áll elül.

De talán azt veti valaki ellenem, hogy a grammatikusnak semmi köze a következtetéshez, ez a logikus dolga. Semmi köze, a míg főnévről, igéről, melléknévről, kötőszóról, nominativusról, accusativusról, jelen, múlt és jövő időről, szóképzőkről, vendégszókról s más efféle dolgokról beszél, de nagyon is sok köze van hozzá, ha alanyról, állítmányról, hangsúlyról, szórendről akar beszélni. Persze nem annyiban van köze hozzá, mint a logikusnak, hogy i g a z e, s ha nem igaz, miért hamis pl. ez a következtetés:

A katonának | díszét teszi a bátorság
 János | **nem** katona
 Jánosnak | **nem** teszi díszét a bátorság.

De köze van hozzá legalább annyiban, hogy ne beszéljen bolondokat, ha alanyról és állítmányról akar beszélni.

Egy Rhetorikában ezt olvasom:

1. §. «Visszapillantás eddigi tanulmányainkra.... Az egyes szavakat azonban nemcsak abból a szempontból vizsgálhatjuk, hogy mit jelentenek (beszédrészek), azaz tárgyat, tulajdonságot, cselekvést fejeznek-e ki (fő-, melléknév, ige), hanem meghatározhatjuk azt is, hogy minő szerepük van a mondatban. Minden mondatban van egy (vagy több) szó, a melyről valamit mondunk. A *miről* szólunk, az alany, az a *mit* róla mondunk, az állítmány. A mondat továbbá bővíülhet tárgy, jelző vagy határozó által... Ha egy-egy mellékmondatot vizsgálunk, csakhamar szemünkbe tűnik, hogy az voltaképp nem egyéb, mint a főmondatnak része, mely külön mondatná bővült. Ha a mellékmondatot visszahelyezzük oda, a honnan kiemelve mondatná bővült, akkor vagy alany, vagy állítmány, vagy jelző, vagy tárgy, vagy határozó. E szerint neveztük el a mellékmondatokat is: alanyi, állítmányi, jelzői, tárgyi, vagy határozói mellékmondatoknak.»

Továbbá:

35. §. «A következtetés. A szónok legfontosabb feladata tehát a helyes érvelés (okoskodás). Az okoskodás következtetések-ből áll. Pl.

A mi boldogít, az szeretetre méltó
 Az erény boldogít,

tehát: Az erény szeretetre méltó.

A következtetés ezen alakját, a melyben a harmadik tétel a két első következménye, *syllogismus*nak hívják. A fentebbi *syllogismus* alakja a következő:

I. præmissa: 1. alany — 1. állítmány

II. præmissa: 2. (új) alany — 1. alany mint állítmány

Conclusio: 2. alany — 1. állítmány.

Más példa: Szeretnünk kell a mi tökéletesbít bennünket

Az irodalom tökéletesbít bennünket,

tehát: Szeretni kell az irodalmat.»

Ennek a második syllogismusnak alakját már nem magyarázza meg RIEDL FRIGYES (mert ő írta azt a Rhetorikát). Alkalmassint nem akart papirozt fogyasztani ily könnyű dologra. Hát könnyűnek ugyan elég könnyű a dolog, de csak úgy, ha nem *pillantunk vissza eddigi tanulmányainkra*, vagy ha visszapillantunk is, egyébre nem emlékszünk belőlük, csak arra a meghatározásra, hogy «a *miről* szólunk, az alany, az a *mit* róla mondunk, az állítmány». Ha egyébre nem emlékszünk, könnyen kitaláljuk, hogy «a fentebbi syllogismus alakja a következő»:

I. præm. 1. állítm. (Szeretnünk kell) — 1. al. (a mi tökéletesbít bennünket).

II. præm. 2. (új) al. (Az irodalom) — 1. al. mint állítm. (a mi tökéletesb. benn.).

Concl. 1. állítm. (Szeretnünk kell) — 2. al. (az irodalmat).

De ha nagyon sokra emlékszünk vissza s azt hisszük, hogy az a sok többet ér, mint az a kis meghatározás, már nehezebben boldogulunk. De azért mégis csak boldogulunk, uti figura docet:

I. præm. 1. alany (Szeretnünk) — 1. állítm. (kell) — 1. tárgy (a mi tökéletesbít bennünket).

II. præm. 2. (új) alany (Az irodalom) — 1. tárgynak második harmada mint állítm. (tökéletesbít) — 1. tárgynak harmadik harmada mint tárgy (bennünket) — 1. tárgynak első harmada kiesik (a mi).

Concl. 1. al. (Szeretnünk) — 1. állítm. (kell) — 2. al. mint tárgy (az irodalmat).

Hát érdemes volt ezért *visszapillantani eddigi tanulmányainkra*? Erre a kérdésre talán azt feleli RIEDL, hogy én a *logikai* alanynyal és állítmánynyal zavarom össze a — *rhetorikai*t, PETZ meg azzal vág vissza, hogy *az a meghatározás nem jó*.

III.

Az A, B, C, D, E, F schemákat szemlélve, azt látjuk, hogy írásban nem 36, hanem csak 18 mondatot tesznek ki. Írásban t. i. nincs különbség pl. az A1. és a C3., vagy a B1. és a D3., vagy az

A2. és a C5. mondat között. De hangos beszédben különbözik az A1. mondat a C3. mondattól. Abban valamivel erősebben, ebben valamivel gyöngébben hangzik a *b* tag (*e hasonlattal*) a *c* tagnál (*a képviselő úr*). Tehát körülbelül így: *Derűtséget keltett | e hasonlattal | a képviselő úr. Derűtséget keltett | e hasonlattal | a képviselő úr.* Az A1. mondatban állítmányi, a C3. mondatban alanyi értelmű a *b* tag a *c* taghoz képest. Világosan látni ezt a két mondatnak három mondatra (syllogismusra) bontásából. Az A1. mondatból az I. alak szerint ezt a syllogismust kapjuk:

Derűtséget keltett (vki) | e hasonlattal
 E hasonlattal keltett (vmit) | a képviselő úr
 Derűtséget keltett (vmivel) | a képviselő úr.

A C3. mondatból ezt:

Derűtséget keltett (vmivel) | a képviselő úr
 A képviselő úr keltett (vmit) | e hasonlattal
 Derűtséget keltett (vki) | e hasonlattal.

Abban középső tag, tehát állítmány, ebben alsó tag, tehát alany a *b* tag a *c* taghoz képest.

Még világosabban láthatni ezt a mondatoknak két mondatra, összetett mondatra való bontásából. Az A schema szerint ezeket az összetett mondatokat kapjuk:

- A1. Derűtség volt | az (a mit e hasonlattal keltett | a képviselő úr)
2. E hasonlat volt | az (a mivel derűtséget keltett | a képviselő úr)
3. Derűtség volt | az (a mit a képviselő úr keltett | e hasonlattal)
4. A képviselő úr volt | az (a ki derűtséget keltett | e hasonlattal)
5. E hasonlat volt | az (a mivel a képviselő úr keltett | derűtséget)
6. A képviselő úr volt | az (a ki e hasonlattal keltett | derűtséget).

A C schema szerint ezeket az összetett mondatokat:

- C1. Derűtség volt | az (a mit a képviselő úr | e hasonlattal keltett)
2. E hasonlat volt | az (a mivel a képviselő úr | derűtséget keltett)
3. Derűtség volt | az (a mit e hasonlattal | a képviselő úr keltett)
4. A képviselő úr volt | az (a ki e hasonlattal | derűtséget keltett)
5. E hasonlat volt | az (a mivel derűtséget | a képviselő úr keltett)
6. A képviselő úr volt | az (a ki derűtséget | e hasonlat keltett).

Az erősebb hangsúlyból s az igésítésből világosan látni, hogy az A1. mellékmondatban állítmány, a C3. mellékmondatban alany a *b* tag a *c* taghoz képest, azaz világosan látni, hogy a megfelelő egyszerű mondatok közt csak írásban nincs különbség (mind a kettő: *Derűtséget keltett e hasonlattal a képviselő úr*), de értelemszerűen különbség van köztük. A különbség az, hogy a *b* és *c* tagok

functiót cseréltek egymással. E miatt az A1. és C3. mondatokat nem is kapcsolhatjuk össze egyenlőség jelével.

De az A1. és C1. mondatokat, jóllehet a szórendre nézve különböznek, egyenlőség jelével kapcsolhatjuk össze, mert a *b* és *c* tagok nem functiót, hanem csak helyet cseréltek bennük.

Helyet cserélhetnek az összetett mondatban a főmondat tagjai is. Az A schema szerint így ezeket a mondatokat kapjuk:

- A1. Az | derűtség volt | (a mit e hasonlaltal keltett | a képviselő úr)
 2. Az | e hasonlat volt | (a mivel derűtséget keltett | a képviselő úr)
 sat.

A főmondat alanyát, ha csupán a mutató szócskából áll, el is hagyhatjuk. Így kapjuk ezeket a mondatokat:

- A1. Derűtség volt | (a mit e hasonlaltal keltett | a képviselő úr)
 2. E hasonlat volt | (a mivel derűtséget keltett | a képviselő úr)
 sat.

Helyet cserélhetnek az összetett mondatban a főtagok is, t. i. a főmondat és a mellékmondat. Így kapjuk az E schema szerint ezeket az összetett mondatokat:

- E1. (A mit e hasonlaltal keltett | a képviselő úr) | derűtség volt | az
 2. (A mivel derűtséget keltett | a képviselő úr) | e hasonlat volt | az
 sat.

Vagy az F schema szerint ezeket az összetett mondatokat:

- F1. (A mit a képviselő úr | e hasonlaltal keltett) | derűtség volt | az
 2. (A mivel a képviselő úr | derűtséget keltett) | e hasonlat volt | az
 sat.

Az E és F schemák megint csak abban különböznek egymástól, hogy a mellékmondat tagjai helyet cseréltek egymással. De helyet cserélhetnek az E és F schemákban a főmondat tagjai is. Így kapjuk ezeket a mondatokat:

- E1. (A mit e hasonlaltal keltett | a képviselő úr) az | derűtség volt
 F1. (A mit a képviselő úr | e hasonlaltal keltett) az | derűtség volt
 sat.

A főmondat tagjai maguk közé is foghatják a mellékmondatot. Így kapjuk ezeket az összetett mondatokat:

- E1. Az (a mit e hasonlaltal keltett | a képviselő úr) | derűtség volt
 2. Az (a mivel derűtséget keltett | a képviselő úr) | e hasonlat volt
 sat.

Ebben az esetben meg is ismételhetjük a főmondat alanyát, így:

- E1. Az (a mit e hasonlattal keltett | a képviselő úr) az | derűtség volt
 2. Az (a mivel derűtséget keltett | a képviselő úr) az | e hasonlat volt
 sat.

Vagy így is:

- E1. Az (a mit e hasonlattal keltett | a képviselő úr) | derűtség volt | az
 2. Az (a mivel derűtséget keltett | a képviselő úr | e hasonlat volt | az
 sat.

Végre, ha csupán a mutató szócskából áll, el is hagyhatjuk a főmondat alanyát, így:

- E1. (A mit e hasonlattal keltett | a képviselő úr) | derűtség volt
 2. (A mivel derűtséget keltett | a képviselő úr) | e hasonlat volt
 sat.

Hogy alkottuk ezeket az összetett mondatokat? A mellékmondatot, nem véve számba a kötőszócskákat, a megfelelő egyszerű mondatnak összes egyszersmind alanyi értelmű tagjaiból. (Ezek közé tartozik az ige is.) A főmondatot, nem véve számba a mutató s az igésítő szócskát, a megfelelő egyszerű mondatnak abból a tagjából, melynek nincs egyszersmind alanyi értelme, azaz a megfelelő egyszerű mondatnak analtikus állítmányából. Az efféle összetett mondat a legtisztábban tünteti ki a megfelelő egyszerű mondat analtikus állítmányát.

Mi következik ebből? Az, hogy ha ez az összetett mondat: *A képviselő úr | az (a ki derűtséget keltett)*, egyenlő ezzel az egyszerű mondat: *A képviselő úr keltett derűtséget*, akkor ennek az egyszerű mondatnak nem alanya, hanem állítmánya a *képviselő úr*.

Állítmánya, veti ellenem KALMÁR, de nem nyelvtani, hanem logikai vagy pszichológiai állítmánya s mivel nekem ebben az egyszerű mondatban nye vtanilag is állítmány a *képviselő úr*, azért velem nyelvtani alapon nem is lehet vitatkozni. (NyK. 32, 456.) Legyen szabad nekem erre legelsőbb is azt felelnem, hogy nyelvtani alapon sokkal könnyebben bizonyíthatnám ama következtetés helyességét, mint bármi más alapon. Egyszerűen az efféle meghatározásokat idézhetném: «A főmondat mindig a kijelentést tartalmazza, az egyszerű mondat állítmányát képviseli» (WESZELY ÖDÖN, Rendsz. m. nyelvt. 90.); «az egyszerű mondat állítmányát az összetett mondatban mindig a főmondat helyettesíti» (MAGLÁRY PÁP MIKLÓS, Rendsz. m. nyelvt. 199.) sat. Kétségtelen, hogy a *képviselő úr* főmondata ennek az összetett mondatnak: (*A ki derűtséget keltett*) | a *képviselő úr*, tehát csak állítmánya lehet a megfelelő egyszerű mondatnak. Lehetséges-e ennél könnyebb bizonyítás?

De én nem fogásokkal akarok élni, hanem valóban bizonyítani oly kényszerítő okokkal, hogy KALMÁRnak ne maradjon több oka ezen vitatkozni. Mert se WESZELY ÖDÖNnek, se MAKLÁRY PÁP MIKLÓSNak nincs igaza. Se logikailag, se psychologialag, se grammatikailag nem igaz az, hogy az összetett mondat főmondata *mindig* az egyszerű mondat állítmányának felel meg. Nincs igaza PAULnak sem, midőn az összetett mondatról azt mondja, hogy «dabei ist immer der Nebensatz psychologisch subject, der Hauptsatz prædicat» (Prinzip. der Sprachg. 249.). Az egyszerű és az összetett mondat viszonyát ez a törvény fejezi ki helyesen: Az összetett mondatban ugyanazt a functiót teljesítik a tagok, mint a megfelelő egyszerű mondatban vagy megfordítva: Az egyszerű mondatban ugyanazt a functiót teljesítik a tagok, mint a megfelelő összetett mondatban. Nem azért állítmánya tehát a *képviselő úr* az egyszerű mondatnak, mert főmondata a megfelelő összetett mondatnak, hanem azért, mert a megfelelő összetett mondatnak is állítmánya.

Hogy a *képviselő úr* állítmánya, vagy ha úgy tetszik, kiegészítője ennek az összetett mondatnak: *A képviselő úr | az (a ki derültséget keltett)*, azt nem tagadja senki. (Ha mégis tagadná valaki, legyen egy kis türelemmel, majd lesz szó erről is.) Mi lehet az oka, hogy rajtam, ALBERT JÁNOSON s nem tudom kin kívül mégis alanynak tartja mindenki ebben a megfelelő egyszerű mondatban: *A képviselő úr keltett derültséget?*

Ennek csak az az oka, hogy a grammatikusok nem ismerik ezt az egyenletet: *A képviselő úr | az (a ki derültséget keltett) = A képviselő úr keltett derültséget*, hanem csak ezt: *A képviselő úr | az (a ki derültséget keltett) = A derültségkeltő | a képviselő úr volt*. A grammatikusok nem a megfelelő egyszerű mondatral, hanem a megfelelő egyszerű itélettel egyeztetik az összetett mondatot.

Nem mondom, hogy a grammatikusok egyenlete helytelen. A világért sem. Hisz magam is azt hajtom egyre, hogy ha némi erőszakkal is, lehetőleg az itélet kaptafájára kell vonnunk a mondatot, ha világosan akarjuk látni tagjai functióját. Ebből az egyenletből: *Mások | azok (a kiket én mulattatni vágyok) = Másokat vágyok én mulattatni*, a gyöngébbek még nem látják elég világosan, hogy a *mások(at)* ugyanazt a functiót teljesíti az egyszerű mondatban, mint a *mások (a kik-et)* az összetett mondatban; de teljes világossággal látják ezt ebből az egyenletből: *Mások | azok (a kiket én mulattatni vágyok) = A tőlem mulattatni vágyotak | mások*.

Ez az itélet alig fordul elő a közbeszédben, de ez itt mellékes dolog. A matematikai inga sem fordul elő sehol a természet-

ben s mégis az ő törvényeivel igazolunk minden ingaféle functiót. Az ítélet ilyen matematikai ingához hasonló dolog, mert a logika, mint helyesen mondja STEINTHAL, fizikája a beszédnek. A matematikai ingára nem azért van szükségünk, hogy a gyerek hintájában ráismerjünk a hintára, vagy a zsebóra lendítő kerekében a kerékre — ezt úgy is tudjuk, vagy ha nem tudjuk, másból kell megtudnunk — hanem azért, hogy mind a kettőben ráismerjünk az ingára, az inga functiójára. Hasonlóképen az ítéletre nem azért van szükségünk, hogy az efféle egyenletből: *Költők ápolák = Ápolói | költők valának*, a *költők* szóban ráismerjünk a nominativusra, az *ápolák* szóban az igére, hanem azért, hogy az első mondatban is ráismerjünk az ítéletre, az ítélet functióira, az alanyra és állítmányra.

De a grammatikusok, mint mondtam, nem ismerik ezt az egyenletet: *Költők ápolák = Költők valának | ápolói = Ápolói | költők valának*, hanem csak ezt: *(A kik ápolák) | költők valának = Ápolói | költők valának*. S ezt sem azért ismerik, mintha megvolnának győződve nagy fontosságáról és kényszerítve bizonyító erejéről, hanem csak azért, mert ösztönszerűleg érzik, hogy következní kell belőle valaminek. De hogy minek, azt nem tudják. Hasonlók azokhoz, a kik hallottak valaha sinusról és cosinusról beszélni, de fejüket csóválják ezen egyenlet előtt: $1^2 - \sin^2 = \cos^2$; sőt, ha az ember meg akarja velük értetni az egyenletet, még azzal állanak elő: Meglehet, hogy logikailag igaz van, de matematikailag nincs igaza, mert 1^2 , azaz egyszer egy matematikailag nem egy, hanem kettő.

Ebből az egyenletből: *(A kik ápolák) | költők valának = Ápolói | költők valának*, többek közt az is következik, hogy ha az összetett mondatnak a beszédben ez az egyszerű mondat felel meg: *költők ápolák* — már pedig hogy többnyire ez felel meg, azt a grammatikusokon kívül mindenki tudja — akkor ez az egyenlet is helyes: *Költők ápolák = Ápolói | költők valának*, avagy visszatérve előbbi példánkra: *A képviselő úr keltett derűtséget = Derűtségekeltő | a képviselő úr volt*.

ALBERT JÁNOSNAK semmi oka sem volt tehát megijedni attól a következtetéstől, hogy «ennek a mondatnak: *A hold süt le szépen Nagyfalu tornyára* — κατ' ἐξοχήν a hold az állítmány» (Nyr. 30, 69.). Hisz kétségtelen, hogy ez az egyszerű mondat ennek az összetett mondatnak felel meg: *A hold | az (a mi szépen süt le Nagyfalu tornyára)*. Ebben állítmány a hold. Kétségtelen továbbá, hogy mind az egyszerű, mind az összetett mondat egyenlő ezzel az ítélettel: *A Nagyfalu tornyára szépen lesütő dolog | a hold*. Ebben is állítmány a hold. Kétségtelen tehát végre, hogy az egyszerű mondatban is állítmány a hold. Mert ha nem ugyanazt a functiót teljesítené a hold az egyszerű mondatban, mint a megfelelő össze-

tett mondatban, akkor nem élhetnénk tetszésünk szerint akár az egyszerű, akár az összetett mondattal, s ha nem ugyanazt a funkciót teljesítené a *hold* az egyszerű mondatban, mint a megfelelő itéletben, akkor nem volna szükség se itéletre, se logikára. De ha mind ez kétséges volna is, ALBERTnek még akkor sem volt oka megijednie attól a következtetéstől. Egyszerűen szavukon foghatta volna a grammatikusokat. Mert az csak napnál világosabb, hogy ebben az összetett mondatban: (*A mi szépen süt le Nagyfalu tornyára*) | a *hold* főmondat a *hold*. Nem én állítom pedig, híresneves grammatikusok állítják azt, hogy az összetett mondat főmondata mindig állítmánya a megfelelő egyszerű mondatnak. Én csak azt állítom, hogy az összetett mondatban ugyanazt a funkciót teljesítik a tagok, mint a megfelelő egyszerű mondatban.

Az efféle összetett mondatban: (*A ki derűtséget keltett*) | a *képviselő úr* alanyi funkciót teljesít a mellékmondat. Egyetértek tehát a grammatikusokkal abban, hogy a mellékmondat alanyi mellékmondat a következő összetett mondatokban is: Az, kit előbb védtél | maga is ellenség. Ki előtted volt | Veselényi Ferencz. Ki pártot üt | te vagy. A kitől nincs messze az élet határa | nem előre szeret nézni, hanem hátra. De a ki kész a hős-halálra, az | diadalmaskodni fog. Ki itt esteledik | bizony itt is hál | az. A ki nem megy | nem nemes, nem magyar | a. Mellette a ki ül | az öreg Orsolya. Egy honfi | az, ki most a törzsön áll. Boldog | a ki magát az úrra bizza. Tévelyegnek | a kik gonoszt cselekesznek. Sok van | miben büszkélkednem lehet. Soká lesz | az, mikor bánata megszűnik. Jó, hogy az embernek csontfoga van. Nem bizonyos | mennyi ideig haladott. Mulattató, neveltető | ha összejön kétszeretű. Ő volt | a ki a rossz útra csábitott engemet (= Ő volt | engemet a rossz útra csábitó (PETŐFI)). Mig az ember boldog nem volt, addig | meg nem halhat (= A még boldog nem volt ember | meg nem halhat).

Újabb időben, de úgy látszik csak nálunk, olyan grammatikusok is akadtak, a kik alanynak tartják a *képviselő úr* tagot ebben a mondatban: *A képviselő úr* | az (*a ki derűtséget keltett*). Ilyen grammatikus első sorban KALMÁR ELEK. Igaz, hogy azért szerinte sem a mellékmondat az állítmány. Hisz szerinte nincs is *állítmányi mellékmondat*. Ez csak «merész újítás és aligha van jövője». (Isk. m. nyelvt. VII.) Mi hát az állítmánya annak az összetett mondatnak, ha mellékmondata nem állítmány, főmondata pedig alany? A *van* az állítmánya, az, a mit beleértünk ugyan a főmondatba, mert e nélkül nem volna mondat, de a minek nincs több értéke az összetett mondatban, mint a mutató és kötőszócsaknak s azért bizonyos esetekben el is hallgathatjuk. KALMÁR szerinte a *képviselő úr*, vagy talán csak az *úr* az alanya (mert a *képviselő* már jelzője), az elhallgatott *van* az állítmánya, a szintén elhallgatható

az mutató szócska a kiegészítője annak az összetett mondatnak, a mellékmondat pedig «nem egyéb, mint a mondat alakjában kifejezett kiegészítő», más szóval «a kiegészítő helyett álló mondat», azaz *kiegészítő mellékmondat*.

Nem kérдем, hogy mi szükség van erre a kiegészítő *helyett* álló mondatra, mikor azt a «kiegészítőt», ha úgy tetszik, kétszer is kimondhatom: *Az (a ki derűtséget keltett) az | a képviselő úr*. Csak azt kérдем, hol van a következetesség ebben a tagolásban? A mellékmondatban még az egy tagot, a főmondatban már csak az egyes szókat látja. A többi grammatikus előbb csak a két főtagot, t. i. a főmondatot és a mellékmondatot látja az efféle összetett mondatban: *(A mit bátyánk mondott) | közös akaratunk*. Persze hogy azért még ezek sem következetesek, mert ezt az egyszerű mondatot: *Bátyánk mondása közös akaratunk* már nem két főtagra bontják elsőbb, hanem mindjárt négy-öt azonrendű tagra, t. i. alanyra (*mondása*), állítmányra (némelyek szerint *akaratunk*, mások szerint *van*), birtokos jelzőre (*bátyánk*), melléknévi jelzőre (*közös*). Az egyszerű mondatban ők is csak az egyes szókat látják s arra nem is gondolnak, hogy annak az összetett mondatnak a beszédben többnyire ez az egyszerű felel meg: *Bátyánk | közös akaratunkat mondta meg*. KALMÁR, úgy látszik, következetesebb akar lenni a többi grammatikusnál, úgy akarja tagolni az összetett mondatot is, mint az egyszerűt. De igazán következetes csak akkor lesz, ha majd a mellékmondatban is csak az egyes szókat fogja látni, azaz egy mondatban sem fog többé mondatot látni. Akkor aztán nemcsak az *állítmányi*, hanem az *alanyi mellékmondatot* is kilökheti a grammatikából, mert mi szükség van erre, ha a mellékmondat *kiegészítő* nemcsak ebben az összetett mondatban: *A képviselő úr (van) az, a ki derűtséget keltett*, hanem ebben is: *A képviselő úr az (van), a ki derűtséget keltett*. Hisz az csak csekélység, hogy az egyik mondatban a *képviselő úr* hangzik erősebben, a másikon az *az*, hogy az egyik mondatban a *képviselő úr*-hoz tartozik a *van*, a másikon az *az*-hoz. A földolog az, hogy mind a *képviselő úr*, mind az *az* nevező eset; tetszésünk szerint válogathatunk tehát bennük.

KALMÁR bizony csak tetszése szerint válogatja ki a maga alanyát az efféle mondatokból: *A képviselő úr az. Vigasztaló pajtásom a remény. Végső kívánságom a gönczöl szekere. A nagy világ az életiskola. Az úr félelme az élet forrása. Nagy fehér ház volt a Jalu szélső háza. Ez olajos korsó az élet képe. A legelső magyar ember a király. Gonosz egy ló a tett. Barátod barátom, ellened ellenem.*

Akárki olvassa, nem mondom itt, hanem ott, a honnan vettem őket, vagy hallja ezeket a mondatokat, csak legkisebb sejtelve legyen az alanyról és állítmányról, egy pillanatig sem lesz kétség-

ben az iránt, hogy melyik nevezőt tartsa alanynak, melyiket állítmánynak, vagy ha úgy tetszik kiegészítőnek bennük. Mert még azok sem fognak habozni, a kik kiegészítőnek (prædicativumnak) nevezik az efféle mondatok állítmányát. Valóban azt hiszi-e KALMÁR, hogy ez iránt csak azért nem lesz senki kétségben, mert egy pillanatnál rövidebb idő alatt eldöntendi, hogy melyik nevező *jelent inkább személyt*, vagy hogy melyik *egyezik személyben* a látatlan és hallatlan *van* igével, vagy hogy melyik *esik közelebb az optikai centrumhoz?*

Avagy talán abból ismerünk oly könnyen az efféle mondatok alanyára, mert «az alany mint személy a beszélővel rokon?» (NyK. 32, 457.) Ezt a meghatározást megköszöni szépen, a kinek a számról kell valamit mondania.

Közelebb vet KALMÁR az igazsághoz, mikor azt mondja, hogy «az lesz a főalany, mely az igével legszorosabb kötelékben van» (u. o.). Ez teljesen igaz, ha kissé megváltoztatjuk, így: az lesz az állítmány, a mi legszorosabb kötelékben van az igével, a mi összetett igét, mondattani igét alkot vele. Mert pl. ebben: *E fehér ház volt* | *a falu szélső háza, e fehér ház* az állítmány s csakugyan ez van szorosabb kötelékben a *volt* igével. Ellenben ebben: *E fehér ház* | *a falu szélső háza volt, a falu szélső háza* az állítmány s ismét ez van szorosabb kötelékben a *volt* igével. De épen ebből következik az, hogy ebben: *A képviselő úr (van)* | *az, a képviselő úr* az állítmány, ellenben ebben: *A képviselő úr* | *az (van)*, *az* az állítmány. Ebből következik az, hogy ebben: *Én vagyok* | *az, én* az állítmány, ellenben ebben: *Én* | *az vagyok*, *az* az állítmány.

KALMÁR megengedi, hogy nekem ebben «a magam szempontjából», t. i. logikai szempontból igazam van (u. o. 456.). Igen sajnálom, hogy én nem lehetek épen oly udvarias irányában, mert ki kell mondanom, hogy neki a maga szempontjából, t. i. nyelvtani szempontból nincs igaza. Nyelvtani szempontból is állítmány, vagy ha úgy tetszik kiegészítő az *ich* ebben: *Das* | *bin ich*. Bizonyítottam ezt HEYSE nyilatkozatával s bizonyíthatom még egy nyilatkozatával:

«Das als Subject stehende *Pronomen* ist nicht immer der Stellvertreter einer bestimmten Person oder Sache, sondern es können auch die sächlichen Pronomina *es, dies, das* als Subjekt den unbestimmten Begriff eines Gegenstandes überhaupt ausdrücken, welcher dann erst durch ein als Prädikat stehendes Substantiv oder bestimmtes Pronomen seinen nähern Inhalt erhält; z. B. *Es ist der Vater* (*Az* | *atyám*). *Das ist meine Mutter* (*Az* | *az én anyám* vagy *Az* | *az én anyám*). *Dies ist sein Garten* (*Ez* | *az ő kertje*). *Es sind Fremde* (*Ezek* | *idegenek*, vagy csak *Idegenek*). *Dies sind wichtige Papiere* (*Ezek* | *fontos iratok*). Das Prädikat kann auch an die Spitze treten; z. B. *Der Vater*

ist es (Atyám | az). Fremde sind es (Idegenek | ezek). Sein Garten ist dies (Az ő kertje | ez). Diese Umstellung ist notwendig, wenn das Subjekt *es*, das Prädikat aber ein persönliches Pronomen ist; z. B. *Ich bin es. Er ist es. Wir waren es; nicht es bin ich, es ist er.*» (Deutsche Grammatik, 24. Aufl. 281.)

A kétnevezős mondatok alanyának és állítmányának helyes fölismerésében nem ingatta meg HEYSE ez a saját törvénye sem:

«Das Verbum kongruiert mit seinem Subjekte in Person und in Numerus.» Mert ugyanaz a HEYSE mondja ezt is: «Wenn das Subjekt ein unbestimmtes Pronomen, d. h. *es, das, dies*, das Prädikatum aber ein Substantiv oder substantivisches Pronomen ist: so kongruiert das Verbum mit diesem und steht mithin bei einem pluralischen Prädicativum im Plural; z. B. *Es sind Fremde. Das waren meine Freunde. Das waren wir. Das sind seine Bücher.*» (U. o. 357.)

Látnivaló, hogy a kétnevezős mondatok nyelvtani alanyának és állítmányának megismerésében nem a személy fogalma s nem az ige convenientiája vezérli őt, hanem egészen más valami, a mi biztosabban ismerteti meg vele az alanyt és állítmányt, mint fönt idézett törvénye. Czáfolja tehát KALMÁR HEYSEt, ne engem, a kinek a magam szempontjából szerinte is igazam van.

Még egy mesterfogása van KALMÁRnak arra nézve, hogy két nevező közül azt tarthassa alanynak, a melyik neki tetszik. Azt mondja, hogy «a nyelvérzék csalódásba esik», midőn alanyt lát az efféle mondatban: *E fehér ház volt a falu szélső háza.* E csalódásból kiséghetheti «a változtatás próbája». Ebben a mondatban u. i. «az is szaporítja a nehézséget, hogy mind a két névszó, az alany és a kiegészítő, harmadik személy. Ha különböző személyűvé változtatjuk, az egyeztetés megmondja, hogy mit tart a nyelvérzék alanynak». *En voltam a falu szélső háza:* «alany az *én*, mert ezzel egyezik az állítmány». *E fehér ház voltam én:* «alany az *én*, mert ezzel egyezik az állítmány» (NyK. 32, 456—457.). Ebből csak az következik, hogy az *én*-t be lehet tenni az alany helyébe is, az állítmány helyébe is, de nem az, hogy mind a két esetben az az alany, a hová került az *én*. A száz koronát be lehet tenni a KALMÁR zsebébe is, az *én* zsebembe is, de nem mind a két esetben a KALMÁR zsebe az, a hová került a 100 korona. Ezzel az okoskodással nem döntötte meg KALMÁR azt a bizonyosságomat, hogy abból, a mire nézve két dolog megegyezik (t. i. ha mind a két alany- vagy kiegészítő-eset azonos személyű az igével), nem lehet őket megkülönböztetni.

Nem hiszem, ha DELBRÜCK és WUNDT vélik is, azt sem, hogy «ha a mondat részeit történeti fejlődményeknek tekintjük, akkor mondhatjuk, hogy az alany a cselekvő személy fogalmából keletkezett» (NyK. 32, 457.). Nem hiszem, de nem czáfolom. Csak azt akarom megjegyezni, hogy az ilyen könnyen állítható, de nehezen

bizonyítható tételből nem fogadom el azt a következtetést, hogy mégis csak az az alany, a mivel a személyes ige megegyezik. Hogy az ige convenientiájának nem lehet hasznát venni az alany keresésében, már fönt kimutattam. Ezen semmit sem változtat az, hogy miből keletkezett az alany fogalma. De ha már történeti fejlődésről van szó, talán megerősíti bizonyításomat az, ha arra az általános ismeretes és elég könnyen bizonyítható véleményre hivatkozom, hogy az alany sokkal előbb megvolt a beszédben, mint a személyes ige. Hisz még ma is egész sereg olyan nyelv, melyben nyoma sincs a személyes igének.

«Alle Sprachen, welche das Pronomen mit dem Partizip verbinden z. B. statt *amo* nur *ego amans* sagen, wie alle hinterasiatische Sprachen, das Tibetische, Mandschurische, Mongolische mit inbegriffen, alle diese Sprachen, sage ich, haben *keine Verbalflexion.*» (Steinthal, Gramm. Log. Psych. 363.)

HEYSE, valamint mind azok, a kiknek fejében nem zavart meg teljesen az alany és állítmány fogalma, kétségkívül a hangsúlyból s az elemi ige hovatarozásából ismernek oly biztosan a kétnevezős mondatok alanyára és állítmányára, vagy ha úgy tesszük kiegészítőjére. Én tehát a helyes inductióra hivatkozva, azt követelem a grammatikusoktól, hogy más mondatokban is ugyanabból különböztessék meg az alanyt és állítmányt, mint a kétnevezős mondatokban. Mert mi biztosítja őket megkülönböztetésük helyességéről, ha más mondatokban olyasmiből különböztetik meg az alanyt és állítmányt, a mi a kétnevezős mondatokban hiúnak bizonyult? Hisz ez arczúlesapása minden józan inductiónak. Ha oly biztos ismertető jel az a hangsúly és az igésítés ebben a két mondatban: *Végső kívánságom (van) | a gönczöl szekere. Végső kívánságom | a gönczöl szekere (van)*, miért ne jelentsen az semmit ebben a két mondatban: *Könyvtára van | szobája ablakán. Könyvtára | szobája ablakán van?*

Ezt a, bátran mondhatom, megdönthetetlen okoskodásomat, afféle okoskodással akarja czáfolni KALMÁR, hogy egy meg egy kettő, tehát egyszer egy is kettő, hogy «ha lehet hangsúlyos és hangsúlytalan állítmány, hangsúlyos és hangsúlytalan helyhatározó, ne jöjjünk zavarba, ha az alanyt és kiegészítőt is meg kell hagynunk alanynak, illetőleg kiegészítőnek, akár rajtuk van a hangsúly, akár nem rajtuk» (Nyr. 30, 167.). S KALMÁR valóban nem is jön zavarba — hogy is jöhetne. mikor a sic volo, sic jubeo elve alapján választja ki a maga alanyát és kiegészítőjét — ennek a mondatnak magyarázásában: *Én vagyok | a te urad-istened.* De abban mégis téved, mikor «nem hiszi, hogy volna nyelvész, ki ebben az isteni parancsban ne az én-t tartaná alanynak». Kérdezze csak meg a tőlünk vakon követett németektől, hogy mit tartanak

alanynak abban az isteni parancsolatban. (A helyhatározó csakugyan hangsúlyos is lehet, hangsúlytalan is, de ebből még nem következik, hogy az állítmány is hangsúlyos vagy hangsúlytalan lehet. KALMÁR talán csak *igét* akart mondani állítmány helyett.)

Bizonyos tehát, hogy KALMÁR csak tetszése szerint válogatja a maga alanyát, midőn a *képviselő úr* tagot tartja alanynak ebben: *A képviselő úr volt | az.* De bizonyos az is, hogy nem csekélység ez a szemmel is látható, füllel is hallható különbség: *Az | a képviselő úr volt. Az volt | a képviselő úr.* Nyilvánvaló, hogy ebben a két mondatban functiót cseréltek a tagok.

Nemcsak az egyszerű, hanem az összetett mondatban is functiót cserélhetnek a tagok. Functiót cseréltetve az összetett mondat tagjaival, a D schema szerint ezeket a mondatokat kapjuk:

- D1. A képviselő úr | az volt (a ki derültséget keltett | e hasonlaltal)
 2. A képviselő úr | az volt (a ki e hasonlaltal keltett | derültséget)
 3. E hasonlat | az volt (a mivel derültséget keltett | a képviselő úr)
 4. E hasonlat | az volt (a mivel a képviselő úr keltett | derültséget)
 5. Derültség | az volt (a mit e hasonlaltal keltett | a képviselő úr)
 5. Derültség | az volt (a mit a képviselő úr keltett | e hasonlaltal).

Ha ezekben a mondatokban helyet cseréltetünk a mellékmondat tagjaival, akkor az F schema szerint ezeket a mondatokat kapjuk:

- F1. A képviselő úr | az volt (a ki e hasonlaltal | derültséget keltett)
 2. A képviselő úr | az volt (a ki derültséget | e hasonlaltal keltett)
 sat.

De helyet cserélhetnek a főmondat tagjai is, így:

- D1. Az volt | a képviselő úr | (a ki derültséget keltett | e hasonlaltal)
 F1. Az volt | a képviselő úr | (a ki e hasonlaltal | derültséget keltett)
 sat.

Helyet cserélhetnek a főtagok is, t. i. a főmondat és a mellékmondat. Így kapjuk az A schema szerint ezeket a mondatokat:

- A1. (A ki derültséget keltett | e hasonlaltal) az volt | a képviselő úr
 2. (A ki e hasonlaltal keltett | derültséget) az volt | a képviselő úr
 sat.

Vagy a B schema szerint ezeket a mondatokat:

- B1. (A ki e hasonlaltal | derültséget keltett) az volt | a képviselő úr
 2. (A ki derültséget | e hasonlaltal keltett) az volt | a képviselő úr
 sat.

Ebben az alakban is helyet cserélhetnek a főmondat tagjai, így:

A1. (A ki derültséget keltett | e hasonlattal) | a képviselő úr | az volt
 B1. (A ki derültséget | e hasonlattal keltett) | a képviselő úr | az volt
 sat.

A főmondat tagjai maguk közé is foghatják a mellékmondatot, így:

A1. Az (a ki derültséget keltett | e hasonlattal) volt | a képviselő úr
 B1. Az (a ki e hasonlattal | derültséget keltett) volt | a képviselő úr
 sat.

Ebben az esetben többnyire megismételjük a főmondat állítmányát, így:

A1. Az (a ki derültséget keltett | e hasonlattal) az volt | a képviselő úr
 B1. Az (a ki e hasonlattal | derültséget keltett) az volt | a képviselő úr
 sat.

Végre, ha csupán az igésített mutató szócskából áll a főmondat állítmánya, el is hagyhatjuk a mutató szócskát, így:

A1. (A ki derültséget keltett | e hasonlattal) volt | a képviselő úr
 2. (A ki e hasonlattal keltett | derültséget) volt | a képviselő úr
 sat.

Az efféle összetett mondat főmondata, nem véve számba a mutató és igésítő szócskákat, a legtisztábban tünteti ki a megfelelő egyszerű mondatnak alanyát. Az efféle összetett mondatban alany a főmondat.

Hogy az efféle összetett mondatban: *A képviselő úr | az (a ki derültséget keltett)* alany a főmondat, talán nem szükség bizonyítanom. Hisz ebben senki sem kételkedik. Még WESZELY, PAUL és KALMÁR sem. Hogy KALMÁR nem kételkedik, az könnyen érthető. Csak az imént hallottuk, hogy szerinte alany a főmondat ebben az összetett mondatban is: *A képviselő úr | az (a ki derültséget keltett)*. De hogy PAUL és WESZELY sem kételkednek, a kik szerint a főmondat mindig állítmány, az már igazán furcsa dolog. Furcsa, de szinte érthető. Ujabb időben divattá lett szidni a logikát, hogy igen sokat ártott a grammatikának, *hat unsäglich geschadet*, mint KERN mondja. Ne vegyük hát rossz néven a logikától, ha néha egy kis *ellenmondásra* vetemedik szidalmazóival szemben.

A főmondat mivoltára nézve tehát mindnyájan egyetértünk. Lássuk most a mellékmondatot. A mellékmondat a megfelelő egyszerű mondatnak állítmányi főtagját foglalja magában, mert megelőzve a mutató, kötő és igésítő szócskát az egyszerű mondatot kapjuk az összetettből: *A képviselő úr (az a ki) derültséget keltett*. Azért a grammatikusok eleinte *állítmányi mellékmondatnak* nevezték el s nagyobb részük annak nevezni ma is az efféle mellékmondatot. Nem «merész újítás» az az állítmányi mellékmondat,

sőt nem is «újítás» a *kiegészítő mellékmondathoz* képest. Jóval előbb megvolt, mint ez. De annyi igaz, hogy mai napság sok grammatikus hírét sem akarja hallani az állítmányi mellékmondatnak, hanem *kiegészítő mellékmondatnak* nevezi. Hogy mi haszna lehet ebből a tanulónak, megetszük a következő kis tartózatból:

IHÁSZ BARBARICS szerint (M. nyelvt. 29. kiad. 200.) *alany* a mellékmondattal ebben: *Az volt legfőbb gondja, hogy egyet válasszon*, holott nyilvánvaló, hogy ez a mellékmondattal — *kiegészítő*. V. ö. *Az volt | legfőbb gondja | (hogy egyet válasszon) = Legfőbb gondja | az volt (hogy egyet válasszon) = Legfőbb gondja | egynek választása volt.* WESZELY szerint (Rendsz. m. nyelvt. 94.) *kiegészítő* a mellékmondattal (tehát a főmondat az alany!) ebben: *Árpád volt az, ki ezt a hazát megszerezte*, holott nyilvánvaló, hogy ez a mellékmondattal *alany*. V. ö. *E hazának megszerzője | Árpád volt.* GULYÁS szerint (Rendsz. m. nyelvt. 177.) *tárgyi* mellékmondatok ezek: *Vád neki, a mit tett. A mit cselekvél. dőre, hebehurgia*, holott nyilvánvaló, hogy ezek *alanyi* mellékmondatok. V. ö. *Tette vád neki. Cselekedeted | dőre, hebehurgia.* MAKLÁRY PAP MIKLÓS (Rendsz. m. nyelvt. 200.) példái közül, melyeket a *kiegészítő* mellékmondatra idéz, csak ebben valóban *kiegészítő* a mellékmondattal: *Az leszesz, a mivé szived és eszed teszen.* A következőkben *alany*: *Még se volt sok, a mit nyertünk.* V. ö. *Nyereségünk | nem volt sok. Csak testvér marad az, a ki egyszer testvér.* V. ö. *Testvér marad | a testvér. Én maradok, a ki téged megvigasztal.* V. ö. *Én maradok | vigasztalod.* (MAKLÁRY P. M. maga egyezteteti ezzel az egyszerű mondattal.) *Ki lesz, a ki fogyasztó bánatimban megorvosol?* V. ö. *Ki lesz | fogyasztó bánatim orvosa?* (Ismét saját egyeztetése.) Végre ebben: *Isten az, ki a világot teremtette és fentartja* írásban, a *van* ige elhallgatása miatt, kétséges a mellékmondattal *mivolta*. Lehet *kiegészítő*: *Isten | az (van), ki a világot teremtette és fentartja*, de lehet *alany* is: *Isten (van) | az, ki a világot teremtette és fentartja.* HORVÁTH CYRILL csupa olyan példát idéz a *kiegészítő* mellékmondatra, melyekben a mellékmondattal *alany*: *Én vagyok az, a ki nem jó.* V. ö. *A nem jó | én vagyok. Mi az, mi az embert boldoggá tehetné?* V. ö. *Az embert boldoggá tehető | mi (van)? Te vagy, a ki áldasz.* V. ö. *Az áldó | te vagy.* Ismét WESZELY szerint (i. h.) *kiegészítő* a mellékmondattal (tehát ismét a főmondat az alany!) ebben: *Van, a ki felkél és sírván megyen új hont keresni*, holott nyilvánvaló, hogy ez a mellékmondattal *alany*. (Ha tovább folytatom, még az is kiséül végre, hogy az *isten* is csak *kiegészítő* ebben: *van isten.*) HALÁSZ IGNÁCZ szerint (Rendsz. m. nyelvt. 38.) «*állítmány*» a mellékmondattal ebben: *Ez a fiú volt az, a ki minket vezetett*, holott nyilvánvaló, hogy ez a mellékmondattal *alany*. V. ö. *Ez a fiú (vagy ez a fiú) volt vezetőnk.*

A legfurcsább az, hogy HALÁSZ épen ezzel az egyeztetéssel s hozzá még a föltehető kérdéssel akarja igazolni azt, hogy ez a mellékmondat állítmány. Szó szerint így mondja: «*Ez a fiú volt az, a ki minket vezetett* = *Ez a fiú volt vezetőnk* (mi volt ez a fiú?)» Erre a kérdésre csak az tarthatja helyesnek azt a feleletet, a ki így szokott felelni: *Hol van az öcséd? Az öcsém van otthon* (*Mein Bruder ist zu Hause*). PETŐFI is így felel néha, pl. *A feleség | volt a francia királylány*. De azért még sem hiszem, hogy HALÁSZ ezt akarta volna mondani: *Ez a fiú | volt az* (a ki minket vezetett) = *Ez a fiú | volt a vezetőnk* (*Dieser Knabe | war unser Führer*). Ebben az esetben meg kellene engednem, hogy példájában állítmány a mellékmondat. De mivel nem hihetem, hogy ezt az esetet értette, *alany*nak tartom példája mellékmondatát, bár nem azért, hogy ő maga hatalmaz föl erre, midőn azt mondja, hogy «az efféle állítmányi mondatra *ki? mi?* szóval kérdezünk, mint az alanyi mondatra». Ha mind az állítmányi, mind az alanyi mellékmondatnak ugyanaz az ismertető jele, miből különböztessen meg őket? A mi pedig HALÁSZ egyeztetését illeti, már fönt megmondtam, hogy a grammatikusok sejtik ugyan, hogy következik belőle valami, de hogy mi, azt nem tudják.

Mi haszna lehet tehát a tanulónak abból a kiegészítő mellékmondatból? Az, hogy akár alany, akár kiegészítőnek tart valamely mellékmondatot, mind a két esetben az sülhet ki róla, hogy nagy számár.

A kiegészítőre nincs szükség se az összetett, s az egyszerű mondat magyarázatában. Mert mi az a kiegészítő? A grammatikusok szerint bármely szó, mely az elemi igével egy szólást alkot. GULYÁS így határozza meg a kiegészítőt: «Ebben a mondatban: *a róka ravasz állat volt*, nem az a kérdés, hogy a róka *volt-e*, vagy nem, hanem az, *milyen volt, mi volt*. Erre a kérdésre felel meg ez a mondatrész: *ravasz állat*. Épen így ebben a mondatban is: *a medve bőre a tied lesz*, nem az a kérdés, *lesz-e* a medve bőre, vagy nem, hanem az, *milyen állapotban lesz, kié lesz*. Erre a kérdésre felel meg ez a mondatrész: *a tied*. Ugyanez az eset ebben a mondatban is: *a tehén a tied marad*. Itt sem az a kérdés, hogy a tehén *marad-e*, vagy nem, hanem az, hogy *kié marad*. A *van*, *lesz* és *marad* igék sokszor nem magának az alany, hanem csak valamely tulajdonságának, állapotának létezését, maradását jelentik. Ilyenkor ezek az igék csak annak a tulajdonságnak vagy állapotnak nevével együtt teszik az állítmányt, a mely tulajdonságnak vagy állapotnak létezésére, maradására vonatkoznak. Az ilyen mondatrész neve: *állítmánykiegészítő*, rövidebben *kiegészítő*.» (Módsz. m. nyelvt. 50.)

Valóban, ha nem tudná az ember, hogy csak a *másik nevező* meghatározásán erőködik így, még azt hinné az ember, hogy

GULYÁS okosan beszél. Mert szent igaz, hogy ebben a mondatban: *a róka a folső lyukban volt*, nem az a kérdés, hogy a róka *volt-e*, vagy nem, hanem az, *hol volt*. Erre a kérdésre felel meg ez a mondatrész: *a folső lyukban*. Szent igaz, hogy ebben a mondatban: *a farkas hússal él*, nem az a kérdés, hogy *él-e* a farkas, vagy nem, hanem az, *mivel él*. Erre a kérdésre felel meg ez a mondatrész: *hússal*. Szent igaz, hogy ebben a mondatban: *a kardot rozsdá marja*, nem az a kérdés, hogy a kardot *marja-e* valami, vagy nem, hanem az, *mi marja*. Erre a kérdésre felel meg ez a mondatrész: *rozsdá*. A *volt*, *él*, *marja* igék tehát nem magukban, hanem annak a dolognak nevével együtt teszik az állítmányt, a melyre vonatkoznak. Lehet-e ennél okosabban beszélni? De azért *a folső lyukban*, *hússal*, *rozsdá* GULYÁS szerint még sem kiegészítők. Pedig a meghatározás szerint vagy kiegészítők ezek is, vagy a *ravasz állat* és a *tied* sem kiegészítők. A *másik nevezőnek* megismeréséhez nincs szükség ily tekervényes meghatározásokra s nem is erről a megismerésről van szó, midőn mondatbeli funkciójuk szerint vizsgáljuk e mondatrészeket. Egyébiránt GULYÁS csak az egyszerű mondatban ismeri a kiegészítőt, se kiegészítő, se állítmányi mellékmondatot nem ismer. Szerinte alany a mellékmondat ebben: *Vonakodásom oka | az, hogy nem szeret más esze után járni a számár*.

A grammatikusokat, úgy látszik, a mutató és igésítő szócska zavarja az állítmányi mellékmondat megismerésében. Nem csoda, mikor csak az azonrendű egyes szókat látják a mondatban. De ezen könnyű segíteni. A mit nem látnak a két mondatban (a teljes összetett mondatban), látniok kell a másfél mondatban. A D schema szerint ezeket a másfél mondatokat kapjuk:

- D1. A képviselő úr (a ki derültséget keltett | e hasonlattal)
 2. A képviselő úr (a ki e hasonlattal keltett | derültséget)
 3. E hasonlat (a melylyel derültséget keltett | a képviselő úr)
 4. E hasonlat (a melylyel a képviselő úr keltett | derültséget)
 5. A derültség (a melyet e hasonlattal keltett | a képviselő úr)
 6. A derültség (a melyet a képviselő úr keltett | e hasonlattal).

Helyet cseréltetve a mellékmondat tagjaival az F schema szerint ezeket a mondatokat:

- F1. A képviselő úr (a ki e hasonlattal | derültséget keltett)
 2. A képviselő úr (a ki derültséget | e hasonlattal keltett)
 sat.

Helyet cseréltetve a két főtaggal az A schema szerint ezeket a mondatokat:

- A1. (A ki derültséget keltett | e hasonlattal) a képviselő úr
 2. (A ki e hasonlattal keltett | derültséget) a képviselő úr
 sat.

Vagy a B schema szerint ezeket:

- B1. (A ki e hasonlattal | derültséget keltett) a képviselő úr
 2. (A ki derültséget | e hasonlattal keltett) a képviselő úr
 sat.

Másfél mondatoknak nevezem az efféle mondatokat, mivel egy egész mellékmondatból s egy fél főmondatból állanak, de csak ad hoc nevezem így, mert talán még helyesebben nevezhetném *fél* mondatoknak. (Helyes nevük különben: *összetett szólások*). Mi a mellékmondat az efféle másfél mondatban? Föltéve, hogy csakugyan a főt nevezett schemák szerint alkottuk a másfél mondatokat, nem egyéb, mint a megfelelő egyszerű mondatnak külön mondat alakjában kifejezett állítmánya, azaz *állítmányi mellékmondat*. Vannak tehát állítmányi mellékmondatok is. A grammatikusok maguk is így nevezik őket, mert *attributív* mellékmondat nem egyéb, mint *praedicatív* mellékmondat. Az *attributum*, mint már a II. fejezetben említettem, az egyetlen műszó a grammatikusok mondatelemzésében, melyen functiót is, nem csupán formát értenek. Azért nem is tudják, hová tegyék, mint KALMÁR-nak e táblájából is kitűnik (Isk. m. nyelvt. 5.):

Alany	Jelző
Állítmány	
Tárgy	
Határozó	
Kiegészítő	

De jól van, hadd legyen *jelző* vagy *jelzői mellékmondat* az efféle mellékmondat. Annyi bizonyos, hogy csak a maga egészében azonrendű a maga jelzettjével. Nem mondhatni, hogy pl. ez a másfél mondat: *A képviselő úr (a ki derültséget keltett e hasonlattal)* jelzettből, jelzéből, tárgyból és eszközhatározóból áll. Nem mondhatni, mert ezek nem azonrendű, még csak nem is azonnemű dolgok. A megfelelő egyszerű mondatban: *A képviselő úr | derültséget keltett e hasonlattal* a jelzettnek, azaz határozandónak alany a neve, a jelzőnek, azaz határozónak állítmány a neve. S mégis azt mondják, hogy ez az egyszerű mondat alanyból, állítmányból, tárgyból és határozóból áll.

Midőn én a jelzői mellékmondatot is állítmányi mellékmondatnak nevezem, nem azt akarom mondani, hogy a mellékmondat állítmánya ennek az összetett mondatnak is: *A képviselő úr (s²), a ki derültséget keltett e hasonlattal (p²), jó barátom (p)*. Hisz a tagolásból világosan látni, hogy ennek az összetett mondatnak *p* az állítmánya. De az is kétségtelen, hogy az összetett mondat alanyának, t. i. *s*-nek, mely itt *s²p²*-vel egyenlő, most is állítmányi

altagja a mellékmondat, azaz mint altag most is állítmányi mellékmondat. *Az összetett mondat is, valamint az egyszerű, csak fölsőbb vagy alsóbbrendű alanyi és állítmányi értelmű tagokból áll; az alanyi és állítmányi mellékmondat mellett nincs helye se «kiegészítő», se «tárgyi», se «határozó mellékmondatnak».*

Ezt persze nehezen látja át, a ki így szokta tagolni a mondatot: Alany: *a képviselő úr*, állítmány: *van*, az alany jelzője: *a ki derűtséget keltett e hasonlattal*, kiegészítő: *barátom*, a kiegészítő jelzője: *jó*. A ki így elemzi ezt a mondatot, annak sejtelme sem lehet annak szerkezetéről és keletkezéséről. Ez a mondat nem úgy keletkezett, hogy a beszélő kikereste elméje szótárából alanyúl *a képviselő urat*, ehhez állítmányúl a *van*-t, azután béléstül vagy sujtásul az alanyhoz a jelzőt, az állítmányhoz a kiegészítőt. Ez a mondat úgy keletkezett, hogy előbb meglett ez a mondat: *A képviselő úr derűtséget keltett e hasonlattal*, azután ez a mondat *A képviselő úr jó barátom*, e kettővel együtt ez: *Az, a ki derűtséget keltett e hasonlattal, jó barátom*. Ebből a három mondatból, melyekben kétszer-kétszer fordul elő ugyanazon tag, az ismétlések mellőzésével s a három tagnak egymásbefoglalásával lett az a mondat, a melyet valóban kinyilatkoztat a beszélő. Az egymásba foglalt három tag közül a mellékmondat a középső tag (az I. alak szerint). Ez a mellékmondat tehát alany, azaz alanyi mellékmondat a belső (fölső) taghoz (a *jó barátom*-hoz) képest s állítmány, azaz állítmányi mellékmondat a külső (alsó) taghoz (a *képviselő úr*-hoz) képest.

Ebben a másfél mondatban: *A képviselő úr (a ki derűtséget keltett e hasonlattal)* még jól látják a grammatikusok a két főtagot. De nem látják többé e két főtagot, mihelyt a kötő, illetőleg vonatkoztató szócska kiestével egyszerű mondat — *A képviselő úr derűtséget keltett e hasonlattal* — vagy az igésített mutató szócska közbeszúrásával összetett mondat — *A képviselő úr az (van), a ki derűtséget keltett e hasonlattal* — lesz a másfél mondatból. Pedig látnivaló, hogy a kötő, illetőleg vonatkoztató, mutató és igésítő szócskák csak «*Formwörter*», nem «*Stoffwörter*» ezekben a változatokban. Ez alakító vagy váltó szócskák nélkül nem volnának változatok.

Ezek a váltó szócskák zavarják a grammatikusokat az állítmányi mellékmondat megismerésében. Szerintük az összetett mondatban már nem *a képviselő úr* és *derűtséget keltett e hasonlattal* a két főtag, hanem *a képviselő úr* (mint alany) és *van*, legföljebb *az van* (mint állítmány).

Hát én nem tagadom, hogy ez az *az (van)* nem állítmány, még azt sem, hogy nem a főmondat állítmánya; de épen az a baj, hogy a grammatikusok nem tesznek különbséget a *főmondat* és az *összetett mondat* állítmánya közt. Ez nem mindegy. Mihelyt főmondatról van szó, akkor már nem az egy mondatot látjuk az

összetett mondatban, hanem a kettőt. Ez a két mondat, t. i. a főmondat és a mellékmondat maguk is alanyból és állítmányból állanak. A mellékmondat se alanya, se állítmánya nem lehet a *főmondatnak*, mert az *összetett mondatnak* az alanya vagy állítmánya. Ebben az összetett mondatban: *Tévelyegnek | azok (a kik gonoszt cselekesznek)* a főmondatnak nem a mellékmondat az alanya, hanem az *azok*. Azért helytelenek a grammatikusok efféle meghatározásai is: «Az alanyi mellékmondat nem egyéb mint a főmondatnak egész mondattal kifejezett alanya» (GULYÁS), vagy «Az alanyi mellékmondat a maga főmondatának mondat alakjában kifejezett alanya» (HORVÁTH CYRILL). Helyesen csak azt lehet mondani, hogy az alanyi mellékmondat nem egyéb mint a *megfelelő egyszerű mondatnak* mondat, még helyesebben: *összetett szólás* alakjában kifejezett alanya.

PETŐFI ezt: *A ki magyar, a ki vitéz | az ellenséggel szembenéz*, így mondhatta volna: *A magyar, a vitéz | az ellenséggel szembenéz*. Mi a különbség e két mondat alanya közt? Az, hogy az egyikben (két egymás mellé rendelt | egyszerű, a másikban összetett szólás az alany. Egyszerű szólások: *a magyar, a vitéz*, összetett szólások: *a ki magyar (van), a ki vitéz (van)* vagy *az, a ki magyar (van), az, a ki vitéz (van)*. Hasonló a viszony a következő szólások közt is: *a király = az, a ki király*; *a növény = az, a mi növény*; *az áldó = az, a ki áld*; *a fájo = az, a mi faj*; *az erősebb = az, a ki erősebb*; *= az erősebb bor = az olyan bor, mely erősebb*; *a nemesszívü = az, a kinek nemes szive van = az, a kinek nemes a szive*; *a derütségkeltő = az, a ki derütséget kelt*; *a derütséget keltett képviselő = az a képviselő, a ki derütséget keltett*; *az e hasonlattal derütséget keltett képviselő úr = az a képviselő úr, a ki derütséget keltett e hasonlattal*; *a szomszédom háza = az a ház, mely a szomszédomé sat*.

Midőn ezek helyett: *A derék | nem fél az idők mohától. A derütségkeltő | e hasonlattal élt. A derütségkeltő | a képviselő úr volt*, ezeket mondjuk: *Az, a ki derék | nem fél az idők mohától. Az, a ki derütséget keltett | e hasonlattal élt. Az, a ki derütséget keltett | a képviselő úr volt*; akkor az összetett mondatokban is csak egy-egy mondatot érzünk. Ennek epen az az oka, hogy az összetett mondatok alanyában nem a másfél mondatot, hanem csak a fél mondatot, az összetett szólást érezzük. Ugyanazt érezzük ezekben is: *Az az ember, a ki derék | nem fél az idők mohától. Az a képviselő úr, a ki derütséget keltett | e hasonlattal élt. Az a jó barátom, a ki derütséget keltett | a képviselő úr volt*. Miért látnak a grammatikusok az első három összetett mondat alanyában csak alanyt, azaz alanyi mellékmondatot, a második három összetett mondat alanyában alanyt és attributív mellékmondatot?

Ennek ismét az az oka, hogy csak az egyes szótat s legfőljebb

a mellékmondatot látják a mondatban. De az egyes szók közül még sem veszik számba az ú. n. névelőt. Ennek az egyszerű mondatnak: *A derék | nem fél az idők mohától* szerintük a derék az alanya. Valamint az egyszerű mondatban, úgy a megfelelő összetett mondatban sem veszik számba ezt a mutató névmást. Így aztán ennek az összetett mondatnak: *Az, a ki derék | nem fél az idők mohától, a ki derék,* azaz a mellékmondat lesz az alanya. Ellenben ebben az egyszerű mondatban: *A derék ember | nem fél az idők mohától* már az elemzés elején külön-külön számba veszik mind a *derék*, mind az *ember* szót, ezt alanynak, amazt attributumpak nevezve. Így aztán a megfelelő összetett mondat alanyában is alanyt és attributív mellékmondatot látnak egyszerre. Ez az «alany» alany ugyan, de nem alanya sem az egyszerű, sem az összetett mondatnak, hanem csak e mondatok alanyi főtagjának. De épen ilyen alany (hisz szintén a főmondatnak az alanya) az az szócska ebben a kevésbé összetett szólásban: *az, a ki derék* s ebben az egyszerű szólásban is: *a derék*. Ennek az egyszerű szólásnak *derék* az attributív értelmű tagja. V. ö. *Az derék (van); Der brave = Der ist brav.* Ha tehát következetesen járnának el a grammatikusok, azt kellene mondaniok, hogy ebben az összetett mondatban is: *Az, a ki derék | nem fél az idők mohától* attributum a mellékmondat. Ez szörszálhasogatásnak látszik. Hisz fönt magam is azt mondtam, hogy egyet-értek a grammatikusokkal abban, hogy a mellékmondat alany, vagy alanyi mellékmondat az efféle összetett mellékmondatokban. De mindjárt látni fogjuk, mennyire igaz az, hogy az tanít jól, a ki jól különböztet.

Az összetett szólás, valamint az egyszerű, nemcsak alanya, hanem állítmánya is lehet a mondatnak. Ebben az esetben igésíteni kell. Hogy történik ez az igésítés, világosan látni a következő példákban: *Az idők mohától nem félő | az (van), a ki derék (van).* *Az e hasonlattal élő | az volt, a ki derültséget keltett.* *A képviselő úr | az volt, a ki derültséget keltett.* *Az idők mohától nem félő | az az ember (van), a ki derék (van).* *E hasonlattal élő | az a képviselő úr volt, a ki derültséget keltett.* *A képviselő úr | az a jó barátom (van), a ki derültséget keltett.* Az igésítés úgy történik, hogy az összetett szólásnak a főmondatához tartozó részét is igésítjük. Ezekben az összetett szólásokban: *az, a ki derék (van), az, a ki derültséget keltett* csupán az *az* mutató szócska tartozik a főmondatához, ezekben az összetett szólásokban: *az az ember, a ki derék (van), az a képviselő úr, a ki derültséget keltett* ezek az altagok: *az az ember, az a képviselő úr* tartoznak a főmondatához. Amott tehát csupán a mutató szócskát, emitt ezeket az altagokat igésítjük.

A következetesebb grammatikusok így magyarázzák az efféle összetett mondatokat: Ebben a mondatban: *Az idők mohától nem félő | az (van), a ki derék (van)* állítmány a mellékmondat, azaz

állítmányi mellékmondat; ebben a mondatban: *az idők mohától nem félő | az az ember (van), a ki derék (van)* attributum a mellékmondat, azaz attributív mellékmondat. A következetesség csak abban van, hogy a ki nem veszi számba a mutató szócskát, midőn mint névszó alanya a főmondatnak, nem szabad számba vennie akkor sem, midőn mint ige állítmánya a főmondatnak. KALMÁR és társai nem mérnek egyenlő mértékkel az alanyi és az állítmányi mellékmondat részére, ez az oka, hogy alanyi mellékmondat van szerintük, de állítmányi mellékmondat nincs. Az *alanyi mellékmondat*, ha számba vesszük a mutató szócskát, tulajdonképp *attributív mellékmondat*. A ki tehát egyenlő mértékkel mér mind az alanyi, mind az állítmányi mellékmondat részére, annak vagy mind a kettőt el kell fogadnia, vagy egyiket sem.

A névszónak, akár mint egyes szónak, akár mint egyszerű vagy összetett szólásnak igésítése nem épen azon módon, vagy legalább nem mindig azon módon történik, mint nagyobb világosság kedvéért az előbbi példákban történt. A nyelv sokkal simábban végzi ezt, a mennyiben onnan veszi az igésítő elemet, a hol legközelebb találja. E helyett: *Az idők mohától nem félő | az (van), a ki derék* ezt mondja: *Az idők mohától | az nem fél, a ki derék*. E helyett: *A derék (van) | nem félő az idők mohától* ezt: *A derék nem fél | az idők mohától*. E helyett: *Az e hasonlattal élő | az volt, a ki derülséget keltett* ezt: *E hasonlattal | az élt, a ki derülséget keltett*. A legáltalánosabb, azaz legüresebb tartalmú igéekkel: *van, volt, lesz* stb. csak akkor igésít a nyelv, ha más ige nem akad a mondat tartalmában, vagy nem illik a mondat tartalmába. Pl. mikor e helyett: *A képviselő úr | derülséget keltett* ezt mondjuk: *A képviselő úr az (van) | a ki derülséget keltett*.

Ezek után az egyszerű és az összetett mondat különbségét így határozhatjuk meg: *az egyszerű mondat egyszerű szólásokból áll, az összetett mondatnak egyik, vagy másik, vagy mind a két főtagja összetett szólás*. Mert vannak oly összetett mondatok is, melyeknek mind a két főtagjuk összetett szólás. Pl.:

Az (a ki e hasonlattal élt)	az (a ki derülséget keltett)
Az (a ki e hasonlattal élt)	az (a ki képviselő)
Az (a ki e hasonlattal élt)	az (a kit a köszvény bánt)
Az (a ki e hasonlattal élt)	az (a kinek adósa vagyok)
Az (a ki e hasonlattal élt)	az (a kihez több bizalmam van)
Az (a ki e hasonlattal élt)	az (a kiből derék ember válhatik)
Az (a ki e hasonlattal élt)	az (a kitől levél érkezett)
Az (a ki e hasonlattal élt)	az (a kire sokan haragszanak)
Az (a ki e hasonlattal élt)	az (a ki nélkül nincs mulatság).

Avagy functiót (és helyet) cseréltetve a két főtaggal:

Az (a ki derülséget keltett)	az (a ki e hasonlattal élt)
Az (a ki képviselő)	az (a ki e hasonlattal élt)

Az (a kit a köszvény bánt) | az (a ki e hasonlattal élt)
 Az (a kinek adósa vagyok) | az (a ki e hasonlattal élt)
 Az (a kihez több bizalmam van) | az (a ki e hasonlattal élt)
 Az (a kiből derék ember válhatik) | az (a ki e hasonlattal élt)
 Az (a kitől levél érkezett) | az (a ki e hasonlattal élt)
 Az (a kire sokan haragszanak) | az (a ki e hasonlattal élt)
 Az (a ki nélkül nincs multság) | az (a ki e hasonlattal élt).

Mit tudunk meg ezekből a példákból? Megtudjuk legelsőbb azt, hogy az összetett mondat csakugyan úgy oszlik két főtagra, két szólásra, mint az egyszerű mondat. Továbbá azt, hogy ugyanazon szólás alánya is, állítmánya is lehet a mondatnak, hogy a szólásnak alanyi vagy állítmányi funkciója nem függ sem alakjától, sem jelentésétől a szólásnak. A különbség csak az, hogy mint állítmány igésítve van (ámbar a példákban csak lappang az igésítő elem), azaz *ige*, mint alany változatlan marad, azaz *névszó*. Azért mondta ARISTOTELES, hogy *αὐτὰ μὲν οὖν καὶ αὐτὰ λεγόμενα τὰ ῥήματα. ὀνόματα ἐστὶ*, hogy magukban, azaz igésítés nélkül, nevek az igék (περὶ ἐρμ. 3. fej.).¹ Legvilágosabban látni ezt a főmondatban: *az* | *az* (*van*), helycserével: *az* (*van*) *az*, melyben ugyanazon szó alanyi is, állítmány is, névszó is, ige is ugyanazon mondatban.

Ebből a főmondatból még azt is látjuk, hogy talán tévednek azok, a kik azt vélik, hogy «az alany a cselekvő személy fogalmából keletkezett». «*Das ist das! und was ist das? dies sind die allgemeinen Kategorien, in denen sich dieses Denken (nämlich das Denken des Urmenschen, oder des Kindes) bewegt*», mondja STEINTHAL (Gramm. Log. u. Psych. 323.) s magam is azt tartom, hogy valami mutató szócska lehetett az első alany (s az első állítmány is). A személyjelentő szócskák már a mutató szócskának ülték a helyébe az efféle mondatokban: *én* | *az vagyok*, *te* | *az vagy*, *ő* | *az* (*van*); *az* | *én vagyok*, *az* | *te vagy*, *az ő* (*van*), s a szerint alanyok, vagy állítmányok, a mint az alanyi, vagy az állítmányi mutató szócskának ülték a helyébe.

Ha az első csoportban egyszerűsítjük az állítmányi szólást, a következő mondatokat kapjuk:

Az (a ki e hasonlattal élt) | derűtséget keltett
 Az (a ki e hasonlattal élt) | a képviselő
 Azt (a ki e hasonlattal élt) | a köszvény bántja
 Annak (a ki e hasonlattal élt) | adósa vagyok
 Ahhoz (a ki e hasonlattal élt) | több bizalmam van
 Abból (a ki e hasonlattal élt) | derék ember válhatik
 Attól (a ki e hasonlattal élt) | levél érkezett
 Arra (a ki e hasonlattal élt) | sokan haragszanak
 A nélkül (a ki e hasonlattal élt) | nincs multság.

Történt-e itt más változás, mint az, hogy az összetett mon-

datok állítmányát egyszerűsítettük, az összetett szólást megfelelő egyszerű szólássá változtattuk? Nem. Mivel magyarázzák tehát a grammatikusok azt, hogy a megmaradt mellékmondat, mely előbb alany volt mind a kilencz összetett mondatban, most már csak a két elsőben *alany* (KALMÁR és társai szerint csak az elsőben, mert a másodikban már *kiegészítő*), a harmadikban *tárgy*, a többiben határozó? Vagy mivel magyarázzák azt, hogy az összetett mondatok egyszerűsített állítmánya nem *állítmány* többé, hanem az első mondatban *tárgy* és *állítmány*, a második mondatban *kiegészítő* és *állítmány*, a többi mondatban *alany* és *állítmány*? Hisz ez világfölfordulás, nem csekély változás!

S mi okozta ezt a szörnyű változást? Az, hogy az egyszerűsítés miatt kiesett vonatkozó szócska helyett most a mutató szócska van deklinálva, tehát nem is a különböző forma, csak az, hogy az egyik váltó szócska helyett a másik öltözött ugyanazon formába. (Jegyezzük meg, hogy e váltó szócskák akármely formában csak arra valók, hogy egyszerű mondat helyett összetett mondattal élhessünk.)

Egyszerűsítsük most a második csoportban az állítmányi szólást:

Az (a ki derültséget keltett) | e hasonlattal élt

Az (a ki képviselő) | e hasonlattal élt

Az (a kit a köszvény bánt) | e hasonlattal élt
sat.

Itt sem történt más változás, mint az, hogy az állítmányi szólást egyszerűsítettük, de ez az egyszerű szólás nem *állítmány* többé a grammatikusok szerint, hanem *állítmány* (*kelt*), *határozó* (*hasonlattal*) és *jelző* (*e*).

Ha a második csoport állítmányi szólása véletlenül így hangzott volna: az (*a ki élt e hasonlattal*), akkor egyszerűsítése után ezeket e mondatokat kaptuk volna:

Az (a ki derültséget keltett) | élt e hasonlattal

Az (a ki képviselő) | élt e hasonlattal

sat.

A grammatikusok szerint nincs különbség ezek között: *e hasonlattal élt*, *e hasonlattal élt*, *e hasonlattal | élt*, *élt* | *e hasonlattal*. Mind a négyben állítmány az *élt*, határozó a *hasonlattal* s jelző az *é*. De nem is tudják ám a grammatikusok, hogy mit jelent a hangsúly s hiába keresik a szórend törvényeit is.

Egyszerűsítsük most az első csoportban az alanyi szólást:

E hasonlattal | az élt (a ki derültséget keltett)

E hasonlattal | az élt (a ki képviselő)

E hasonlattal | az élt (a kit a köszvény bánt)

sat.

Itt sem történt más változás, mint az, hogy az alanyi szólást egyszerűsítettük (a benne talált igét az állítmányi szolás igésítésére használva föl). De a grammatikusok szerint nem *alany* többé ez a szolás, hanem mind a kilencz mondatban *határozó*. Az összetett mondatok alanya most a mellékmondat. Ez tehát *alanyi mellékmondat*, még pedig nemcsak KALMÁR szerint, hanem minden grammatikus szerint. (Persze, mert most már csak egy nevező eset van a mondatban.) Az állítmány mind a kilencz mondatban *élt*.

Egyszerűsítsük végre a második csoportban is az alanyi szólást:

Derűtséget | az keltett (a ki e hasonlattal élt)
 A képviselő | az (a ki e hasonlattal élt)
 A köszvény | azt bántja (a ki e hasonlattal élt)
 Adósa | annak vagyok (a ki e hasonlattal élt)
 Több bizalmam | ahhoz van (a ki e hasonlattal élt)
 Derék ember | abból válhatik (a ki e hasonlattal élt)
 Levél | attól érkezett (a ki e hasonlattal élt)
 Sokan | arra haragszanak (a ki e hasonlattal élt)
 Multság | a nélkül nincs (a ki e hasonlattal élt).

Ezekben a grammatikusok is alanynak tartják legalább nyolcz mondatban az egyszerűsített szólást, mert az elsőben *tárgynak* nevezik (némelyek a *sokan*-t sem tartják alanynak, hanem *határozónak*). De az állítmányi szolás ezekben is fölbomlott, még pedig *állítmányra* és *alanyi mellékmondatra* az első mondatban, *állítmányra* és *kiegészítő mellékmondatra* a második mondatban, *állítmányra* és *tárgyi mellékmondatra* a harmadik mondatban, *állítmányra* és *határozó mellékmondatra* a többiben.

Ha ennyi fölfordulással járna valamely összetett szólásnak egyszerűvé, vagy valamely egyszerű szólásnak összetetté változtatása, bizony a legtudósabb ember sem merne összetett mondat helyett egyszerűvel, vagy egyszerű helyett összetettel élni. De tudjuk, hogy bátran megteszi ezt az írni, olvasni nem tudó ember is. Ennek csak az lehet az oka, hogy az egymásnak megfelelő egyszerű és összetett szólások ugyanazt a functiót teljesítik a mondatban. Nem lehet az alany az egyszerű mondatban, a mi állítmány volt a megfelelő összetett mondatban, sem megfordítva állítmány az egyszerű mondatban, a mi alany volt a megfelelő összetett mondatban.

A grammatikusok az összetett mondatnak is csak akkor ismernek igazán alanyára és állítmányára, ha *kétnevezős* a mondat, mikor semmi hasznát sem vehetik ismertető jeleiknek (a cselekvő személy fogalmának, az ige convenientiájának, az optikai centrumnak stb.), mikor csak az ösztön vezérli őket az alany és állítmány megismerésében. Ebben a kétnevezős mondatban: *Az (a ki e ha-*

sonlattal élt) | *az* (a ki képviselő) még ráismernek az alanyra és állítmányra. Ingadoznak már, ha ez a mondat kerül szemük elé: *Az* (a ki e hasonlattal élt) | a *képviselő*. Pedig ez is kétnevezős még. Nem is ingadoznak már, ha ez kerül szemük elé: *E hasonlattal* | *az* élt (a ki képviselő). Nem ingadoznak azért, mert ebben már kétségkívül határozó szerintük a *hasonlattal*. Hogy ingadozhatnak tehát, ha ez kerül szemük elé: *e hasonlattal* | a *képviselő* élt? Pedig ezt a négy mondatot egyenlőség jelével kapcsolhatjuk össze egymással, mert csak az a különbség köztük, hogy majd egyszerű, majd a megfelelő összetett szóállással van kifejezve egyik, vagy másik, vagy mind a két főtagjuk.

Látnivaló, hogy a grammatikusok nem az alanyt és állítmányt látják a mondatban, hanem τὰ ἄνευ συμπλοκῆς vagy κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λέγομενα (ARIST. κατηγορίαι, 2. és 4. fejr.) a különféle kategoriákat, mondományokat, a tágabb értelemben vett határozókat, az egyes szókat. Egészen más dolog azonban jelentésük szerint vizsgálni a mondatrészeket és funkciójuk szerint. Jelentése szerint személyhatározó (formája szerint nominativus) a *képviselő* ebben a mondatban is: *A képviselő* | *e hasonlattal* élt, meg ebben is: *E hasonlattal* | a *képviselő* élt, de funkciója szerint nem alany mind a kettőben. (V. ö. «A mondatrészek» című értekezésemmel. Nyr. 32, 170.)

Főnt azt mondtam, hogy az efféle összetett mondat: *A képviselő úr* | *az* (a ki e hasonlattal élt) a legtisztábban tünteti ki a megfelelő egyszerű mondat alanyát s azt is hozzá tettem, hogy ebben mindnyájan egyetértünk. A megfelelő egyszerű mondat u. i. ez: *A képviselő úr* | *e hasonlattal* élt. Már akkor így folytathattam volna: Ha az efféle mondat: *E hasonlat* | *az* (a melylyel a képviselő úr élt) a legtisztábban tünteti ki a megfelelő egyszerű mondat alanyát s a megfelelő egyszerű mondat ez: *E hasonlattal* | a *képviselő úr* élt, akkor ennek az egyszerű mondatnak *e hasonlattal* az alanya. De ha így folytattam volna, mindjárt vége lett volna az egyetértésnek. Azaz talán nem lett volna. Hisz rajtam kívül talán még e hosszú közbevetés után is mind egyetértének a grammatikusok abban, hogy ennek az egyszerű mondatnak a *képviselő úr* az alanya. Még logikus is akadna akárhány, a ki ebben nekik adna igazat, nem nekem. Hisz a logikusok is csak akkor kezdenek logikát tanulni, mikor már vagy tíz éven át minduntalan csak azt hallották, hogy az alany a *ki? mi?* kérdésre felel. De ha százszor százezeren állítják is, hogy egyszeregy kettő, nekem mégis szabad azt mondanom, hogy egyszeregy csak egy. Azt az ellenvetést, hogy *e hasonlattal* alany ugyan abban az egyszerű mondatban, de nem grammatikai, hanem logikai alany, nem fogadhatom el azoktól, a kik nem fogadnák el tőlem azt az ellenvetést, hogy a hinta inga ugyan, de nem fizikai, hanem matematikai inga.

Az a grammatikai alany és állitmány, akárhogy határozzák meg, nem egyéb mint nevező esetben álló névszó és elemi ige, forma, nem functió. Az alany és állitmány pedig functiót, nem formát jelentenek. S ezt, mint utóbbi értekezéséből látom, KALMÁR is sejteni kezdi már, midőn így nyilatkozik: «Eddig megrögzött véleményünk ugyan, hogy az alanynak nominativusnak kell lennie, de ebben talán félrevezet bennünket az alak és erről a nézetről le kell tennünk.» (Nyk. 32, 458.) Igaz, hogy egy-két lappal előbb még összeszid engem azért, hogy nyelvtanilag *villám* is állitmánynak tartom a *villám* szót ebben: *A templomot | villám sujtotta* = (A *mi a templomot sujtotta*) | a *villám*, de imént idézett nyilatkozatából mégis azt a reményt meritem, hogy nemsokára át fogja látni, hogy csak az alak vezette félre, midőn abban a mondatban nem a *templomot* tartotta alanynak.

A forma és functio különbségét jól látni ezen a példán: *Nagyon, nagyon örültem, hogy megneveteti*. Ebben a mondatban a NySz. tanúbizonyossága szerint a következő mutató szócskák lehetségesek: *azt, annak, abban, azon, arról, a felől*, s ha kissé megváltoztatjuk a mondatot (formájában, nem értelmében) az az is. A grammatikusok szerint *tárgy* a mellékmondat ebben: *Nagyon, nagyon örültem | azt, hogy megneveteti* (Igen örültem a *Kd. egészséget.*); *részes határozó* ebben: *Nagyon, nagyon örültem | a n n a k, hogy megneveteti* (Örülnek *inségemnek*); *különféle képes vagy nem képes határozó* ezekben: *Nagyon, nagyon örültem | a b b a n, a z o n, arról, a felől, hogy megneveteti* (*A tigris nem örül úgy véres prédában mint te. Nagyoban örülz egy zegen bynesnec megh tereesen honnem . . . Az angelok cverlenek ez may napon embery nemzetnek meg valtasar ol. Wráblák ty felwletek*); *kiegészítő* (már t. i. ha tetszésünk szerint válaszadjuk ki két nevező eset közül a kiegészítőt) ebben: *Nagy, nagy öröm volt az nekem, hogy megneveteti*; végre alany ebben: *Nagy, nagy öröömre volt az nekem, hogy megneveteti*.

Ez ketségkívül forma vagy casusok szerint való megkülönböztetés, mert functiójára nézve valamennyi mondatban alany a mellékmondat. Ha nem ugyanaz volna a functiója valamennyiben, nem hagyhatta volna ki PÉTERFI a mutató szócskát. De azonnal megváltozik functioja, ha pl. e helyett: *Nagyon, nagyon örültem | azon, hogy megneveteti*, ezt mondjuk: *Azon | örültem nagyon, nagyon | hogy megneveteti* = *A min nagyon, nagyon örültem | az, hogy megneveteti*.

De azt mondják, hogy ennek a mondatnak: *Nagyon, nagyon örültem, hogy megneveteti* az *örültem* igébe értett *én*, azaz az első *személy* az alanya. Erre azt felelem, hogy ha az alany csakugyan egyik főtagja a mondatnak, akkor az *örültem* igébe értett *én* nem lehet az alanya annak a mondatnak. Annak a mondatnak ez

a két főtagja: *Nagyon, nagyon örültem | hogy megnevetteti*. Az *örültem* igébe értett *én* csak másod- vagy harmadrendű alanyi tagja lehet ama mondat állítmányi főtagjának, épen olyanrendű tagja, mint ebben: *Megnevettetése | nagy, nagy örömenre volt az örömemre volt*-ba értett *nekem*. Ha a grammatikusok következetesek volnának, azt kellene mondaniok, hogy ennek az utóbbi mondatnak *nekem* az alánya. Ez a *nekem* ugyanaz az első személy ebben a mondatban, mint az *én* amabban. De *én* mégis csak azt mondom, hogy valamint ennek a mondatnak nem a *nekem* az alánya, úgy annak sem az *én* az alánya.

Én még a *Hasztalan olvasok* mondatról sem merném föltétlenül azt mondani, hogy *én* az alánya, mert könnyen meghazudtolhatna VÖRÖSMARTY, a ki így mondta ugyanazt: *Hasztalan van | olvasásom*. Ha ennek nem *nekem*, hanem *olvasásom* az alánya, akkor annak sem *én*, hanem *olvasok* az alánya. Még az *olvas* mondat, vagy az ehhez hasonló mondatok sem jelentik mindig ezt: *ő | olvas*, hanem sokszor csak ezt: *olvasó | van* vagy *olvasás | van*, pl. *esik* nem annyi mint *ő | esik*, hanem csak *eső | van*, *havazik* nem annyi mint *ő | havazik*, hanem csak *havazás | van*. Ne zavarjuk össze tehát a személyt az alánnyal, avagy ha azt mondjuk, hogy ennek a mondatnak: *Nagyon, nagyon örültem, hogy megnevetteti az én* az alánya, legyünk következetesek s mondjuk azt is, hogy ennek a mondatnak: *Az az egyetlen szerencsém, hogy mezitláb utazom*, a *nekem* az alánya, ennek a mondatnak: *Elhagyott, kit úgy szerettem az engem* az alánya stb.

Ha előbb így szerkesztjük a mondatot: *Én || nagyon, nagyon örültem | hogy megnevetteti* = *Nekem || nagy, nagy örömemre volt | hogy megnevetteti*, akkor igaz, hogy *én*, illetőleg *nekem* az alánya. De ez az eljárás egyfelől nem analysis, hanem synthesis, másfelől szükségtelen, mert a második főrésznek így is alanyi tagja marad a mellékmondat.

Hogy vizsgáljuk tehát tagjai funkciójára nézve az összetett mondatot? (Mindig oly mondatokról van szó, melyeknek tagjai egymásba foglalvák, nem egymás mellé rendelvek.) Legelsőbb is két tagra, két szólásra bontjuk, mint az egyszerű mondatot. Ezek a főtagok, a mondat alánya és állítmánya. E főtagok közül vagy az egyik, vagy a másik, vagy mind a kettő összetett szólás. Ez az összetett szólás alany az efféle mondatokban: *Az, a ki hasonlattal élt | derűtséget keltett. Azt, a ki hasonlattal élt | jól ismerem. Az a képviselő, a ki hasonlattal élt | derűtséget keltett. Azt a képviselőt, a ki hasonlattal élt | jól ismerem. Annak a képviselőnek, a ki hasonlattal élt | erős hangja van. Az irodalomból a már fönt idézettek fölülr még a következő példákkal szolgálók (a mutató szócskát, ha az eredetiben ki van hagyva, rekesztő jelek közé téve):*

Ki nem ingerelte, azt | meg nem támadja. De a mi az enyém, azt | elviszem innét. Te tettetd | azt, hogy e hazán az átok súlya nagy. Ki új utat tör (azt) | gaz és túske várja. Ki térdel, annak | élet int. A ki bús dalát hallgatja (annak) | megesik a szíve rajta. Ezer eszendeje | annak, hogy a magyarok itt laknak. A mér' összegyűltünk (annak) | fele sem bolondság. Kik az latrot ajándékért megjamborítják | jaj | azoknak. Arról | szó sincs | hogy kiderüljön. Más módot keresett hát | (arra) hogy bemehessen. Nem törődöm | (azzal) ha ott hagyod minden ékszered. Azon | ne örüljeteK | hogy a lelkek engednek néktek. Tiszta vagy | azokhoz, a kik tiszták. Elfordulsz | tőlök, a kik gonoszak. A szent, mely téled születetetik | Isten fiának hivattatik. Boldog | az a nemzet, ki ily urat szeret. Ó | bitón fog veszni holnap | ő, ki férjedet megölte. Fazekasé volt | a szekér, melyet látott. Üres volt | a melybe jár, a páholy. De a mit férjéről mondtak, a szó | oly viszáson hangzik. Ha most el nem szakad | jó erős | a pánya = A most el nem szakadó pánya | jó erős. Mit ér | a kert, ha rózsát nem terem? Ki bele fekügyék | hol vagon | a halott? Megjő | a kor, hol szívünk hév ölelés közt összeforr. Tótágast áll | az esze (annak) ki csak egyszer néz is raja. Nekem jutott | a nagy szerencse, hogy Pinty úrfit énekelhetem meg = Nekem jutott | Pinty úrfi megénekelhetésének nagy szerencséje = Nekem jutott | a nagy szerencse, Pinty úrfit énekelni meg. A sírt, hol nemzet sülyed el | népek veszik körül. Undok viperafajzatok dűlják föl | a várt, mely sok ádáz ostromokat mosolyogva nézett. Bejártam | a rónát, melyet átölel a Tisza-Duna karja. S melyen ült, a malomkő-darabot | fogta. A rózsát, mely sírján termett kedvesének | levette kebléről s ekkép szólítá meg. Jaj | annak a kertnek, a hol ilyen virágok teremnek. Lesz-e gyümölcs | a fán, melynek nincs virága? E hazán, mely porban esd kenyérért | nem esik meg szívetek. Túl a tornyon, melyet porbul rakott a szél | büszke fegyver csillog. Bilincset vertenek | belőlem, a ki kard valék. S melyet eddig kivonva forgatott | félt | a kardtól. A bátraktól | szalad | kik szembeszállanak vele. Mikor az isten a férfit teremté, homlokára | szállt sötét ború = A férfit teremtő istennek homlokára | sötét ború szállt.

Ha az összetett mondat alanyát, az összetett szólást, ismét két tagra bontjuk, akkor az egyik tag ismét alanyi, a másik állítmányi értelmű. Ez a szólás: *az (azt, annak stb.), a ki hasonlaltal élt* így oszlik két tagra: *az | a ki hasonlaltal élt*. Ebben a mutató szócska, mint ú. n. nevelő (v. ö. ezekkel a megfelelő egyszerű szó-lásokkal: *a hasonlaltal élő, a hasonlaltal élő, a hasonlaltal élőnek* stb.) hangsúlytalan, tehát alanyi értelmű, a mellékmondat állítmányi (attributív) értelmű. Az összetett szólás a maga egészében alanya az összetett mondatnak, de ha a mutató szócskát, melyet különben is gyakran mellőzünk, pl. *a ki hasonlaltal élt | derült-séget kellett*, nem vesszük számba, akkor azt mondhatjuk, hogy a mellékmondat az alanya az efféle összetett mondatnak (*alanyi mellékmondat*).

Ez a szólás: *az a képviselő (azt a képviselőt, annak a képviselőt)*

selőnek stb.), a *ki hasonlattal élt* így oszlik két tagra: az a *képviselő* | a *ki hasonlattal élt*. Ebben a mutató szócska hangsúlyos is lehet, hangsúlytalan is. Ha hangsúlyos: *az a képviselő* | a *ki hasonlattal élt* = a *hasonlattal élt képviselő*, akkor a mellékmondat állítmányi (attributív) értelmű; ha hangsúlytalan: az a *képviselő* | a *ki hasonlattal élt* = a *hasonlattal élt képviselő*, akkor a mellékmondat alanyi értelmű. Világosan látni ezt a különbséget az összetett szólásnak egyszerű szólássá s még világosabban összetett mondatná változtatásából: *Az (van) a képviselő, a ki hasonlattal élt. Az a képviselő (van), a ki hasonlattal élt*. Amott állítmány, emitt alany a mellékmondat. A mellékmondat funkciójának, állítmányi vagy alanyi értelmének tehát a mutató szócska az indicatora. Az efféle összetett szólás mindig csak a maga egészében alanya az összetett mondatnak.

Az állítmányi főtaghoz tartozik az összetett szólás az efféle mondatokban: *A képviselő* | *az (van), a ki hasonlattal élt. A képviselőt* | *bántja az, hogy nem hallgatta meg a miniszter. A képviselőt* | *az bántja, hogy nem hallgatta meg a miniszter. A képviselő* | *derültséget keltett azzal (azért, akkor, ott), hogy (mivel, a mikor, a hol) hasonlattal élt. A képviselő* | *azzal (azért, akkor, ott) keltett derültséget, hogy (mivel, a mikor, a hol) hasonlattal élt. Derültséget* | *keltett az a képviselő, a ki hasonlattal élt. Derültséget* | *az a képviselő (az a képviselő) keltett, a ki hasonlattal élt. A képviselő* | *élt oly hasonlattal, mely derültséget keltett. A képviselő* | *oly hasonlattal (oly hasonlattal) élt, mely derültséget keltett.*

Ha ezt az állítmányi főtagot: *az (van)* | *a ki hasonlattal élt* ismét két tagra bontjuk, azt látjuk, hogy *az (van)* az állítmányi s a mellékmondat az alanyi altagja. V. ö. *A hasonlattal élő* | *az (van)*. Minthogy az efféle összetett mondatban: *A képviselő* || *az (van)* | *a ki hasonlattal élt* a mutató szócska csak azt mutatja, hogy mi a mellékmondat funkciója az elemi ígéhez képest, azért ha a mutató szócskát s a tartalmat semmivel sem bővítő, a megfelelő egyszerű mondatban: *A képviselő* | *hasonlattal élt* sokszor nyomtalanul elenyésző elemi igét nem vesszük számba, azt mondhatjuk, hogy annak az összetett mondatnak a mellékmondat az állítmánya (*állítmányi mellékmondat*).

De ép oly helyesen, sőt még helyesebben mondhatjuk azt, hogy az efféle összetett mondatnak az ígésített összetett szólás az állítmánya. Ez az összetett szólás: *az, a ki hasonlattal élt* ígésítés nélkül névszói értékű (azért mint bármely névszó declinálható is: *azt, a ki hasonlattal élt, annak, a ki hasonlattal élt, azoktól, a kik hasonlattal élték* stb.) s alany pl. ebben a mondatban: *derültséget keltett* | *az, a ki hasonlattal élt*; ígésítve: *az (van)*, a *ki hasonlattal élt* állítmányává lesz. Más példa: *Az az egyetlen szerencsém, hogy mezütláb utazom* = *Az egyetlen szerencsém* | *az (van)*, *hogy mezütláb utazom* = *Az egyetlen szerencsém* | *a mezütláb utazásom (van)*.

Ebben: *az, hogy mezítláb utazom* az igésített összetett szólás. Igésítés nélkül alany ugyanez a szólás pl. ebben a mondatban: *Az az egyetlen szerencsém, hogy mezítláb utazom* = *Az, hogy mezítláb utazom* | *az egyetlen szerencsém (van)* = *A mezítláb utazás* | *az egyetlen szerencsém (van)*. Ebből ismét azt látjuk, hogy az összetett szólás, illetőleg a mellékmondat funkciójának a mutató szócska az indicatora.

Hasonló mondatok ezek is: A legnagyobb dolgunk | *a*, hogy eszünk, iszunk. Ki legbajnokabb lesz, *azé* legyen | a lány. *Azé* | a veréb | ki megcsípheti. El kell fogni nyomban *az* | kemény parancsa = kemény parancsa | *az (van)*, hogy el kell fogni nyomban. Az egész, mit életemben értem tennem lehetett | *anynyi*, hogy a koporsóba én tevém be tetemed. *Anynyi* | az áldása | hogy alig fér belé. *Olyan* | a föld | mint egy vén koldús. Hosszú fájdalom rövid tartalma (*az* hogy): sírban két jó gyermekem. A sátán háza | *ott* van, a hol az arany terem. *Azok* | pironkodjanak | a kik hitetlenül élnek = *A pironkodók* | *azok* legyenek, a kik hitetlenül élnek. *Azt* gondoltam, hogy sebemet a sírásó gyógyítja meg = *Gondolatom* | *az* volt, hogy sebemet a sírásó gyógyítja meg. *Azért* | *jövék* | hogy elűzzem a ködöt = *Jöve telem* | *azért* vala, hogy elűzzem a kököt. Fölkeresik, *abban* | állapottanak meg = *Megállapodásuk* | *az* volt, hogy fölkeresik.

Ha ezt az állítmányi főtagot: *bántja* | *az, hogy nem hallgatta meg a miníster* két tagra bontjuk, azt látjuk, hogy *bántja* az állítmányi, az összetett szólás, illetőleg a mellékmondat az alanyi altagja. Ellenben ha ezt a főtagot: *az* | *bántja* | *hogy nem hallgatta meg a miníster* = *a mi bántja* | *az (van)*, *hogy nem hallgatta meg a miníster* bontjuk két tagra, azt látjuk, hogy *bántja* az alanyi, az összetett szólás, illetőleg a mellékmondat az állítmányi altagja. Az összetett szólás u. i. most ez: *az, hogy nem hallgatta meg a miníster*. Ez mint névszó alany az első mondatban, igésítve állítmány a másik mondatban. A második mondat megfordítása az elsőnek, azaz a mi névszó, alany az első mondatban, ige, állítmány a másik mondatban. a mi ige, állítmány az első mondatban, névszó, alany a másik mondatban. De e helyett: *a mi bántja* vagy *bántója* | *az (van)*, *hogy nem hallgatta meg a miníster* a kicsiszolt s takarékos nyelv az előbbi igét használja föl a névszói szólásnak igévé, állítmánynyá tételére: *az* | *bántja* | *hogy nem hallgatta meg a miníster*. Azt, hogy ebben az esetben névszói, alanyi értelmű az ige, az összetett szólás funkciójának indicatorából, az erősebben hangoztatott mutató szócskából érezzük meg.

Ugyanez a különbség ennek a két állítmányi főtagnak altagjai között is: *derűtséget keltett* | *azzal, hogy hasonlattal élt* és *azzal* | *keltett derűtséget* | *hogy hasonlattal élt* = *a mivel derűtséget keltett* | *az (van)*, *hogy hasonlattal élt* = *derűtségekeltő* | *azzal (volt)*.

hogy hasonlaltal élt. Ebben az esetben is a meglévő elemi igét használja föl a nyelv a névszói szólásnak igévé, állítmánynya tételére *keltett* és *derültséget keltett* közt csak az a különbség, mint *keltő* és *derültségkeltő*, vagy *keltés* és *derültségkeltés*, vagy *fa* és *fűzfá*, vagy *asztal* és *kerek asztal* között.

Alanyi altag tehát az összetett szólás, illetőleg a mellékmondat a következő példákban: Rozgonyinak || meg kelle igérni | (azt, hogy) Budára leányát föl fogja kísérni. Az igaz úton járó és az istenfélő || megútáltatik | attól, a ki gyalázatos úton jár. Rozgonyi Piroska || föltette magában | (azt), hogy megtöri szívét fájdalmas igában. A ki jármot hágy nyakába tenni || méltó | rá, hogy azt hurcolja is. Az ifjúság könnyű kora || csak múlólag érezi | (azt), a mi az ősz hazafinak buzgó lelkét vérezi. Ott, hol már megszűnik az isten világa || új világot alkot || mindenhatósága. Hejh János vitéznek || került sok bajába | (az), míg lyukat fúrhatott sárkány oldalába (e helyett: sok bajába került). Nem ver meg engem | az isten | (azért), hogy szeretőt mást kerestem. Az isten || pártfogója | azoknak, kik az egyenes úton járnak. Kukoricza Jancsi || tán egymaga volt csak | az, a ki meg nem hallotta az elmondott dolgot. (PÉTERFI ezt az összetett szólás egyszerűsítésével így mondja: Kukoricza Jancsi || tán egymaga volt csak | meg nem hallója az elmondott dolognak.)

Állítmányi altag az összetett szólás, illetőleg a mellékmondat a következő példákban: A ki hálát ad | engem | a becsül. Kossuth Kossuth Lajos || azt üzente | (hogy) elfogyott a regementje. Az forra | bennem, az fájt | énnekem || hogy egy nemzetnek két országa van. Az egész örömem || csak anynyiból állott | hogy a faluban egy szép kis szőke lány volt. Azzal vagdalkoznak | némely nem t'om milyen emberek | hogy ez országban nyilvános épületek nincsenek. A leány || azért megy bálba | hogy férjhez mehessen. Nagy fejedelmeknek || azokat nevezik | a kik sok tartományokat birnak. Csak azután mondta | a következőket | mikor a lány ajkán tőle sok csók égett. Sírhalom tövében || annak ásnak árkot | a ki nem lát többé fényes napvilágot. Olyan volt mellette | az ékes királylány | mint felhő mellett a tündöklő szivárvány. Úgy pislog | béhullott szeme két tájéka | mint a kocsonyába fagyott varas béka. Az örömem | onnan ered | mert itt voltam. És mint a pipa-füst csavarog a lében | akként csavarognak szanaszét || elméik. Szemeim || ott járnak | a hol nekik tetszik.

Ha végre két tagra bontjuk az efféle állítmányi főtagokat is: *keltett* | az a képviselő, a ki hasonlaltal élt, *élt* | oly hasonlaltal, a melylyel derültséget keltett; az a képviselő (az a képviselő) kelteti, a ki hasonlaltal élt, *oly hasonlaltal* (oly hasonlaltal) élt | a melylyel derültséget keltett, azt látjuk, hogy az első két esetben alanyi, a másik két esetben állítmányi altag az összetett szólás.

Az efféle állítmányi főtagnak két altagra bontásánál még nem érkeztünk a mellékmondatig. Ha ennek functióját is tudni akarjuk, még két tagra kell bontanunk az összetett szólást, így: *az a képviselő! a ki hasonlattal élt, oly hasonlattal, melylyel derűtséget keltett.* Főnt láttuk már, hogy az efféle összetett szólásokban a szerint állítmányi vagy alanyi értelmű a mellékmondat, a mint erősebben, vagy gyengébben hangoztatjuk a mutató szócskát. Mint-hogy az efféle összetett szólások két tagja közt a grammatikusok szerint is attributív, azaz alanyi-állítmányi viszony van, legyen elégséges a főnt említett példákra hivatkoznom.

Ezek után hiábavaló szószaporítás volna o'ly összetett mondatok tagolásába bocsátkoznom, melyeknek mind a két főtagja összetett szólás. Helykimélés okából mellőzöm az oly összetett mondatokat is, melyeknek egyik, vagy másik, vagy mind a két főtagja több egymásba foglalt összetett szólásból áll (többszörösen összetett mondat).

Ezzel befejezem ezt az értekezést. Ha imitt-amott többet ígertem, mint adtam benne, igyekezni fogok pótolni a következőben. Egyelőre csak azt akartam kimutatni, hogy a mit a grammatikusok alanynak és állítmánynak neveznek, egyáltalában nem alany és állítmány, nem lehet tehát *grammatikai* alany és állítmány sem. Mit lehet s mit kell az alanyon és állítmányon értenünk, világosan megmondja az ismeretes meghatározás. E meghatározás szerint nem a *hadakozás* és a *török* az alany ebben a két mondatban: « *A keresztények között | nagy hadakozás vagyon. A török békeségben vagyon.* » MIKES K., a ki ezt 170. levelében írja, nem a *hadakozásról* és a *törökről*, hanem a *keresztényekről* és a *törökről* akart valamit mondani. Hogy e meghatározás szerint nem az alany és állítmány az, a mit a grammatikusok annak neveznek, a gondolkozni tudó grammatikusok maguk is átlátják. De a helyett, hogy azt mondanák, hogy nem az alany és állítmány az, a mit annak neveznek, azt mondják, hogy *másféle* alany és állítmány az. Ha ez lehetséges volna, akkor az alany és állítmány ismeretes meghatározásán tágitani kellene, hogy ezt a *másféle* alanyt és állítmányt is magába foglalhassa. De KERN, WEGENER, GABELENTZ, SIMONYI, KALMÁR mind csak szűkítették a meghatározást. KERN pl. annyira, hogy az *én, te, ő, mi, ti, ők* szókon kívül kizárt mindent az alany fogalmából. De azért ebben a mondatban: *Das | bin ich* alkalmassint ő is Prädikatsnominativnak tartja az *ich* szót.

«De hát valami nevet csak kell adni annak, a mit eddig alanynak és állítmánynak neveztünk», mondta a minap SIMONYI szóval előttem. Erre az ellenvetésre már feleltem valahol, azt, hogy nem volt czélom új neveket osztogatni a grammatikai elemeknek. Én beérem az ismeretes *nominativus* és *verbum finitum* nevekkal. A kinek nem tetszenek, keressen jobb neveket, csak ne

az *alanyt* és *állítmányt*, mert ezek a legrosszabbak s már elég zavart okoztak.

Nagy, nagy az a zűrzavar, mely abból keletkezett, hogy a grammatikusok is alanyról és állítmányról kezdtek beszélni. S nemcsak a grammatikában nagy, hanem a logikában is. Sőt ebben még nagyobb. Azok, a kik eddig figyelmükre méltatták előbbi értekezéseimet, SIMONYI, KALMÁR, PETZ, KOCSIS LÉNÁRD mind azt vetették szememre, hogy én a logikai alanyról és állítmányról beszélek. De mutasson nekem valaki csak egy logikát is, melyben említés volna arról, hogy a mondat mind alsóbb- meg alsóbbrendű határozó- és határozandó, azaz állítmányi és alanyi értelmű két-két tagra oszlik. E helyett ezt találni az újabb logikákban :

«In den einfachen Urtheilen sind folgende Verhältnisse zu unterscheiden: 1. Das prädicative oder das Verhältniss von Subject und Prädicat. 2. Das Objectsverhältniss oder das Verhältniss des Prädicates zu seinem Objecte. 3. Das attributive Verhältniss . . . In dem mehrfachen oder zusammengesetzten Urtheil ist das subordinierte Urtheil nach der Stelle (!), die es oder der sich einfügende Theil desselben in dem Gesamturtheil (dem Gesamtsatze) einnimmt, entweder Subjectiv-, oder Prädicativ-, oder Attributiv-, oder ergänzendes oder bestimmendes Objectiv Urtheil (-Satz)».

Így érti az alanyt és állítmányt Németországnak egyik híres logikusa. UEBERWEG (System der Logik, 2. Aufl. 144—147). S a legfurcsább az, hogy TRENDELENBURG-nak helyes sejtelmét így veti el :

«Man kann mit TRENDELENBURG sagen, die Logik verstehe unter dem Prädicat die objectiven Bestimmungen, falls solche vorhanden sind, mit, also z. B. in dem Satze: *A trifft B*, sei nicht das blosses Treffen, sondern das Treffen des B, das logische Prädicat. Aber dann muss man bei dem so bestimmten Prädicat noch das eigentlich prädicative Verhältniss und das objective unterscheiden, also das letztere doch wiederum einer besonderen Betrachtung würdigen.» (U. o. 148.)

Ez azt teszi, hogy ennek a mondatnak: *A ló | vizet iszik*, nem a *vizet iszik*, hanem *szik az* egyik főtagja, az állítmánya. Így érti az állítmányt WUNDT is, mint megtetszik ebből az egyeztetéséből: *trinkt Wasser = das Wasser | wird getrunken*. (A helyes egyenlet ez: *was es trinkt, sein Getränk, das Getrunkene | ist Wasser*.) De hát WUNDT is legalább tíz éven át hallotta minduntalan azt, hogy az ige mindig állítmány, mielőtt logikával kezdett foglalkozni.

Nem az a baj tehát, hogy az alany és állítmány belekerült a logikából a grammatikába, hanem az, hogy a grammatikából vissza-került a logikába, az, hogy ezt a syllogismust :

Jaj | annak, a kit megvert az isten
Azt a kertet | megverte az isten
Jaj | annak a kertnek,

nemsokára a logikusok is így fogják magyarázni: I. præmissa: alany (*jaj*), állítmány hiányzik vagy lappang, részes határozó mellékmondat alakjában; II. præmissa: tárgy, állítmány, alany; conclusió: 1. alany mint alany, 2. tárgy mint részes határozó.

Fogadják bírálóim hálás köszönetemet annak elismeréséért, hogy logikailag csakugyan az az alany és állítmány, a mit én értek rajtuk.

KICSKA EMIL.

A magyar nyelv árja és kaukázusi elemei.

[MUNKÁCSI BERNÁT. Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I.]

(Harmadik közlemény.)

10. *Isten*. Hogy a magyar *isten* szó perzsa eredetű, az másfél század óta mindig újra meg újra fölbukkanó — ötlet. Ezen nincs is mit csodálkoznunk, mert egyrészt tagadhatatlan, hogy régi perzsa hatás észlelhető nyelvünkben, másrészt a perzsa *yazdān*, a mely ugyancsak «isten»-t jelent, eléggé összeeseng a mi szavunkkal, hogy az olyan tudósokat, a kik hangtani apróságokkal nem törődnek, arra csábítsa, hogy a két szó közt kapcsolatot keressenek. Hiszen már M. munkájának megjelenése óta is olvastunk ilyen magyarázatot,* a mely ugyan semmivel sem tudományosabb M.-énál, de legalább azt az egyet mutatja, hogy ilyen a laikus előtt is annyira tetszetős etimológiák végkép ki nem irthatók. Ha tehát M.-nak van érdeme a dolog körül, az csak abban állhat, hogy neki talán sikerült szigorú tudományos bizonyítással a hangtani nehézségeket eltávolítani, a melyek miatt ez az összeállítás mindeddig komolyan számba sem vehető ötletnek volt tekinthető. Hogy ez neki tényleg sikerült, azt némileg van jogunk reményleni SIMONYI szavai miatt is, a ki az «*isten* : perzsa *yazdān*»-féle összeállítást «a fontosabb és biztosabb szóegyeztetések» közé számítja (l. Nyr. 31 : 34), még inkább a miatt a biztos hang miatt, a melyen M. erről szól: «bizvást azonosíthatjuk a magy. *isten* szót a pahl. *yaztān*-nal, melylyel a jelentésin kívül a hangtani egyezés is egészen szabályszerű» (l. 379. l.). De ha közelebbről szemügyre vesszük mind azt, a mit M. fölhoz az *isten* szó tárgyalása közben, reményünk vajmi gyorsan szétfoszlik és csodálkozva kérdezzük, foglalkozott-e a szerző egyáltalában valaha a perzsa nyelvvel, mikor még a legegyszerűbb és legismertebb dolgok is elkerülték figyelmét.

*) KÉGL a Franklin-Társulat kiadásában megjelenő *Egyetemes irodalomtörténetben* 1: 332: «*ized*, a miből magy. *ist-en*; régiebb alakja *jazata*».

Mindenek előtt már maga a kiindulás is hibás, M. ugyanis a magyar *isten*-t nem a perzsa *yazdān*-ból magyarázza, hanem egy félreértett pehlevi *yaztān*-ból: ezt az elvétele található írást önkényesen *yastan*- (azaz *jasztan*-)nak olvassa,*) és erre épít azután tovább, hogy mikép, azt majd meglátjuk később.

A pehlevi *yazdān*, a mely mellett ritkábban *yaztān* írást is találunk, többesszámi alak — WEST «the sacred beings»-szel fordítja és csakis *yazdān* alakot idéz régi föliiratokból (l. Grundriss d. iran. Phil. II. Bd. 1. Lief. 77. l. 4. §.; 78. l. 6. §. és 84. l. 19. §.) — ez a többesszámi alak a perzsában is *yazdān*; egyesszáma a pehleviben *yazd*, a melynek a perzsában *izad* felel meg. Ha a *yazdān* mellett itt-ott fölötlő *yaztān* valóban *yaztān*- (azaz *jasztan*-)nak volna olvasandó, akkor megfoghatatlanok volnának előttünk a kétségtelenül *zd*-vel hangzó *yazdān* és *yazd*, csak úgy mint az újperzsa *izad*, mert *st* (azaz *szt*)-ből a perzsában nem lehet semmikép *sem zd*. A *yaztān* írás magyarázata nyilván egészen másban leli magyarázatát: a pehlevi *yazdān*, a mint M. is helyesen mondja, egy *aveszta yazatanam*-ból lett, az elvétele fölötlő pehlevi *yaztān* írás a rendes, az újabb perzsa forrásokból meg éppenséggel egyedül ismeretes, *yazdān* írás mellett semmi más mint történeti írás, a melytől a pehlevi források csak úgy hemzsegnek. Érthető tehát, hogy a szakértők nem is vesződnek ezzel az élő nyelvben soha nem ejtett *yaztān* alakkal, hanem mindig csak a *yazdān* alak keletkezését fejtetik. A ki csak némileg ismeri a pehlevi forrásokat, tudja, hogy mennyire nem szabad éppen itt a betűhöz ragaszkodni, óva intik is ettől a kezdőt folyton folyvást. SALEMANN egyebek közt mondja: «Ferner ist die Schreibung des Pahlawi keine phonetische, sondern zu einem nicht geringen Teile eine historische» (Grundr. d. iran. Phil. I. Bd. 1. Abteil. 250. l.); HÜBSCHMANN pedig így nyilatkozik: «Hier sei nur noch vom Pehlevi als der Schriftsprache der Parther und Sassaniden bemerkt, dass es eine historische Schreibweise hat» (Persische Studien 117. l.). HÜBSCHMANN, mert a tényleg ejtett hangok érdeklik csak, meg sem említi a *yaztān* írást, hanem csak *yazdān*-ról szól (i. h. 125). SALEMANN is csak *yazdān*-t említi (Gr. d. iran. Ph. I. 1. Abt. 274. l. 45. §.), míg HORN egyenesen tagadja, hogy a *yaztān*-t úgy lehetne olvasni, a mint M. hiszi: «In np. *yazdān* neben *izad* ist nach Abfall des *a* die Tenuis schon im Pahlavi naturgemäss zur Media geworden, vgl. *yazd* (Münzen) *yazdān* (neben archaischer Schreibung *yaztān*), aw. *yazata*-, bezw. *yazatanam*» (Gr. d. iran. Ph. I. 2. Abt. 83. l.). Az a biztosság, a melylyel M. mégis állítja, hogy a *yaztān* följegyzés *yastan*- (azaz *jasztan*-)nak olvasandó, csakis abból magyarázható, hogy a helyett, hogy elmé-

*) «Az etymologikus írású *yaztān* helyett az igazi *yastan* ejtést véve» l. i. h.

lyedt volna a perzsa nyelv multjába és némileg tájékozta volna magát a pehlevi nyelv sajátosságos írott hagyománya körül is, nagy bátran a magyar *aszt* — melynek «igazi kiejtése» valóban = *aszt* — kaptafájára húzta a *yazdān* mellett itt-ott mutatkozó pehlevi *yastān*-t; ennyi tudománnyal jutott azután ahhoz a nem létező *yastan* (mondj *jasztan*) alakhoz, a melyből kiindul. És a milyen a kiinduló pont, olyan az egész építmény is, a melyet erre fölépít, mert ha lett volna is valamikor a pehlevi nyelvben *yastan* (*jasztan*) alak, abból soha magyar *isten* nem lett volna, legalább úgy nem, a mint M. magyarázza. De ez összefügg egy egész sor tévedésével, úgy hogy ki kell e helyt más szók magyarázatára is térnem.

M. igen gyakran magyaráz magyar *s*-t eredeti *sz*-ből, még pedig nem úgy, hogy a magyar nyelvben keletkezett volna e hangváltozás, hanem úgy, hogy az *s* (*š*) már az árja nyelvekben fejlődött volna régi *sz* (*s*)-ből. Az *isten* szó fejtegetésénél ezt az *s* > *š* változást már jól ismert ténynek tekinti, csak más czikkekre hivatkozik, a hol igaz szintén nem tárgyalja komolyan a kérdést, de odavetett célzással és ide-oda való utalással szolgál bőven. Az *isten* cikkben mindössze ennyit olvasunk e kérdésről: «v. ö. a *st* ~ *št* hangmegfelelésre magyar *ester* (= szkr. *starī-*), magy. *ezüst* (= osszét *äzweist*), magy. *üstök* (osszét *st'ug* «locke, büschel haare», szkr. *stukā* «zotte»; l. fönt az *esik* cikket 91. sz.). Nézzük hát az *esik* cikket, hisz első sorban itt várhatjuk a kérdés behatóbb fejtegetését, maga M. erre utal bennünket. Itt a következőket olvassuk:

«A *száz* szó itt idézett megfelelőseinek példája láttatja, hogy az eredeti *s*-nek *š* felé való hajlása már azon árja területnek lehetett hajlandósága, honnan a finn-magyar nyelvek ily eredetű szavainak egy része került. E fölvételre alapot nyújtanak a magy. *sőr*, *sarok*; *köles*, *haris*; *kast*, *ostor*, *ezüst*, *üst*, *üstök*, *isten*; *becs* és *köcsög* szavak is l. e cikkeket), melyekben t. i. szintén *š*, illetőleg ebből fejlettnek vehető *č* áll szemben árja *s*-nek. Jól meg is érthetjük e jelenséget, ha számba vesszük, hogy eredeti árja, illetőleg indogermán *s* igen sok esetben *s* többféle helyzetben (többek közt a *st* hangcsoportban is) változott *š*-vé az iránság terén (l. HÜBSCHMANN, Pers. Stud. 232. s köv. ll.). Ezzel magyarázhatjuk az egyébként értelemben és alakban pontosan egyező szkr. *ās-* «sitzen, sich setzen, sich niederlassen» viszonyát is a magy. *es-* és zürj., votj. *uš-* igéhez» (l. 233. l.).

Az olvasó ki sem jön az ámulatból, mikor M. e fejtegetéseit olvassa: a szerző, a ki olyan merész és olyan roppant tudást kívánó föladataira vállalkozott, nemcsak az árja, illetőleg iráni nyelvek leg egyszerűbb hangtani jelenségeit nem ismeri, de úgy látszik még a logika legkezdetlegesebb törvényeit sem. Ő maga azt mondja az előtte való lapon, hogy a szkr. *ās* «sitzen» igének, már a melyből az ő hite szerint a magyar *es-ik* «fallen» ige származik, az Aveszta nyelvében *āh-* felel meg; igaz, hogy az eredeti *ās* csak hangzók

előtt vált *āh*-há (v. ö. *āhiša* «du mögest sitzen» Grundr. d. ir. Ph. I. 1. Abt. 68. l. 14. §.), mássalhangzók előtt megmaradt az *s*: a præs. egyes 3. sz. nemcsak a szkr.-ban *āstē*, hanem az Avesztában is *āste*.*) Az aveszta nyelvben tehát csak elvétele találunk ez ige-nél *s*-es alakokat, nagyon is érthető tehát, hogy M., ha már arra a különös gondolatra jutott, hogy a magyar *esik* és a fönt említett árja ige közt kapcsolatot keressen, nem az aveszta szóból indul ki, hanem mindig is a *szanszkrit*-ből. Hallottuk már, hogy: «Ezzel magyarázhatjuk az egyébként értelemben [?] és alakban [??] pontosan egyező szkr. *ās-* «sitzen, sich setzen, sich niederlassen» viszonyát is a magyar *es* és zürj. votj. *us-* igéhez»; lejjebb pedig még ugyanazon a lapon ezeket olvassuk: «Látszólagos nehézséget képez a szkr. *ās-* igével való egyeztetés ellenében azon körülmény, hogy a zürj., votj. *us-*-nak causativuma: *uskōd, uskit*» (M. ezt a nehézséget is szerencsésen elhárítja, tehát mégis csak a szkr. *ās-*-ből indul ki). Egészen nyilvánvaló tehát, hogy olyan magyar szóval van itt dolgunk, a melyet M. a *szanszkrit* nyelvből magyaráz, nem az iránságból, mégis nagy meglepetésünkre azt magyarázgatja nekünk, hogy az *s* *š*-sé való változása könnyen érthető, mert «eredeti árja, illetőleg indogermán *s* igen sok esetben *s* többféle helyzetben változott *š*-sé az iránság terén», tehát olyan téren, a melyhez ezúttal semmi közünk nincs! Ez az első, nagy logikai botlás, de van ennél nagyobb is M. fejtegetésében. Sőt ezt az első még valahogy el is vitathatná M., hisz gondoskodott arról, hogy tárgyalása bizonyos ködös közben mozogjon, a hol nehéz a hangtani tüneményeknek élesen szemük közé nézni: hát ha ez másféle iránság, mint a milyent mi forrásainkból ismerünk, olyan iránság, a melyet föl szabad mindenféle, különben ismeretlen jelenségekkel ruházni. «Az eredeti *s*-nek *š* felé való hajlása már azon az árja területnek lehetett hajlandósága, a honnan a finn magyar nyelvek ily eredetű szavainak egy része került» — ezt mondja M. és ezzel minden esetre azt a jogot biztosítja magának, hogy mindenfelét állíthasson, a mi az előttünk ismert nyelvekből sehogy sem igazolható. Áttérek tehát a másik, nagyobbik logikai botlásra.

Hogy a magyar *esik*-ben *s* hangzik a szanszkrit *ās*-ban hallott *sz* helyén, azt M. abból magyarázza, hogy «indogermán *s* igen sok esetben *s* többféle helyzetben változott *š*-vé az iránság terén». Mondjuk, hogy úgy van, hisz a szerző nem kisebb tekintélyre hivatkozik, mint HÜBSCHMANN-ra, ennek pedig csak tudnia kell az ilyen, valóban nem éppen ördöngös dolgokat, de az a kérdés, vajjon a mi esetünk is az említett «sok eset» egyike, vajjon «a többféle helyzet» valamelyike itt is fönnforog-e? Azt hiszem, mindenki,

*) M.-nál a két alak föl van cserélve.

még a nem nyelvész is láthatja, hogy nem, mert a szkr. *ās*-nak az «iráság»-ban, a melynek képviselőjeül M. az avesza alakokat idézi, sohasem felel meg **āś*-, hanem ha hangzó következik, az *s* szabályszerűen *h*-vá lesz (*āh*-), mássalhangzó előtt pedig érintetlenül megmarad az *s* (*āste*) — a ki nem hiszi, meggyőződhetik erről magából a M. munkájából. De hát HÜBSCHMANN, az talán csak nem tévedt? Dehogy tévedt, csakhogy M. olyan véghetetlenül keveset tud mind ezekről a dolgokról, hogy még a legeslegegyszerűbb, a legeslegvilágosabb fejtegetést sem tudja megérteni. Mert mit is mond HÜBSCHMANN? H. ezeket mondja: «Ap. *ś* = 1. idg. *s* nach *i, ū, ai, au, r, x, f*» — arról, hogy *a* vagy *ā* után az *s* valamikor *ś*-sé változnék, sehol egy árva szót sem szól. Hogy M. mennyire nincs kellően tájékozva, legjobban mutatja az, hogy egyáltalában «irán» hangtörvényhez folyamodik, mikor a *s* a *szkr* *it* *ās*-ból lett *es-ik*-et fejtegeti, mert hiszen a HÜBSCHMANNnál említett tünetmenny. az *f* után történt változást ide nem számítva, egyáltalában nem «iráni hangszajátság», hanem a szanszkritban ép olyan jól ismert tünetmenny, szóval közös árja hangfejlődés, de a mely nem «igen sok esetben s többféle helyzetben» jelenkezik, hanem a mely egészen pontosan körülírható föltételekhez van kötve és éppen azokban az esetekben nem található, a melyekben M. rendszeren fölteszi; hogy a fönt említett hangtani jelenség hasonló föltételek alatt mutatkozik a szanszkritban is, azt tudja minden nyelvész, a ki a szanszkrit nyelvvel akár csak egy pár napig komolyan foglalkozott, tudja az is, a ki az indogermán nyelvészet terén némileg, ha még olyan fölületesen is tájékozta magát. Minthogy azonban M. mindezeket elmulasztotta nagy művének megírása előtt megtalálni, kénytelen vagyok neki most ez elemi kérdésekből kis előadást tartani, a miért az olvasó elnézését kérem. WACKERNAGEL kitünő Altindische Grammatik-jában ezeket mondja: «Der *ś*-Sibilant *ś* liegt im Ai. wesentlich in zwei Gebrauchsweisen vor, die es beide mit den iranischen Sprachen gemein hat, die also aus der indo-iranischen Periode stammen» (229. l. 202 f.). Az első eset ezúttal nem érdekel bennünket, áttérhetünk mindjárt a másokra: «Weiterhin ist *ś* wie iran. *ś* Vertreter von ig. *s* hinter andern Vokalen als *a* und hinter *k, r, ś*» (230. l. 203 f.). Az *a*-hangok után tehát itt sem találjuk ezt a változást, épp úgy nem a szó elején, a mit nem árt mellékesen megjegyezni, mert M. ilyenkor is derűre-borúra csinál *s*-ből *ś*-t! Természetes, hogy ezt a hangtörvényt megtalálta volna M. WHITNEY nagy szanszkrit nyelvтанában is, a melyet forrásai közt fölemlít, de megtalálta volna akármilyen nyelvтанban is, csak kereste volna, mert olyan apró dióhéjba szoritott szanszkrit nyelvтан el sem képzelhető, a melyben erről a fontos hangtörvényről említés ne történnék; én mégis készakarva WACKERNAGEL nyelvтанából idéztem, mert magasabb állásontról

nézi a tüneményt és így annak történetét is megvilágítja. Lássuk most már, mit mond BARTHOLOMAE Vorgeschichte der iranischen Sprachen című főfontosságú nagy tanulmányában, a mely 1895-ben látott már napvilágot, még pedig ugyancsak föltűnő helyen, t. i. a Grundriss der iranischen Philologie című hatalmas vállalat első füzetében, úgy hogy szinte csoda számba megy, hogy M. nem használta. BARTHOLOMAE ott így nyilatkozik az árja nyelvek közös hangtani jelenségeiről: «Es sind drei Lautveränderungen, durch die sich das Arische von allen übrigen indogermanischen Sprachen scharf absondert und sein charakteristisches Äussere erhält: 1. . . . ; 2. . . . ; 3. die Wandlung der *s*-Laute in *š*-Laute nach den *i*- und *u*-Vocalen, den Liquiden und den Gutturalen» (2. l. 5. p.). Ugyanezt megtalálta volna M. a közkézen forgó BRUGMANN-féle Grundriss-ban: «Einige Charakteristika des arischen Sprachzweiges. 1) . . . 2) . . . 3) . . . 4) Verwandlung des uridg. *s* in *š* hinter *i*- und *u*-Vocalen, hinter Liquiden und hinter *š*, *k*» (I² 6. l. 3. f.). Minderről M.-nak sejtelve sincs, a mi mindenesetre egészen sajátosság világitást vet rá, hiszen nagy munkájában a magyar nyelv árja és kaukázusi elemeit akarja nekünk fejtegetni. Főlöszleges kimutatni, hogy M. hányszor épít az éppen említett, de tőle alaposan félreértett hangtörvényre, főlöszleges azért, mert számtalan botlásait ő maga eléggé nyilván tartja folytonos ide-oda való utalással, még inkább mint az e tekintetben ugyancsak hézagos tartalommutatóval. Nem is érzek semmi kedvet, hogy mind azzal a szóval foglalkozzam, a melyben ilyen hangváltozást föltesz, csak még egy esetet említek, a melyből újra kitűnik, hogy M. ezt a meg nem értett hangjelenséget még az összes tények hangos tiltakozása ellenére is ott keresi, a hol nem szabad, és megfoghatatlan módon «iráni hangsajátságot» lát benne. A «meddő»-t jelentő *ester* tájszót szkr. *starí*-val veti össze, idéz iráni (illetőleg újperzsa) alakokat is, melyek — a mint máskép nem is várhatjuk — egytől egyik *s*-t és nem *š*-t tüntetnek föl (*satar-van*, *satur-van*, *astar-van*), mégis fejtegetésében azt mondja: «Hangtani szempontból jelentős körülmény a magy. *ester* és mordvin *ästár*, *aštv* alakokban egyezően mutatkozó *št* (*št*), mely *st* helyett ejtve iráni hangsajátságot tükröz» (239. l.).

E nagy kitérés után forduljunk vissza az *isten* szóhoz. M. a pehlevi *yazdān* mellett *yaztān* följegyzést találván ezt egészen önkényesen *yastan*- (azaz *jasztan*-)nak olvassa, ámbár ez ellen nemcsak a pehlevi hagyomány tiltakozik, a mely rendesen *yazdān*-t tüntet föl *s* a mellett egy egyszámú *yazā*-ot ismer, hanem mindenek előtt a perzsa *yazdān* (illetőleg az egyszámú *izad*), a mely semmikép sem keletkezhetett **yastan*-ból és a mely különben is sokkal biztosabb vezető, mint az annyira ingadozó és a legnagyobb furcsaságoktól csak úgy hemzsegő pehlevi íráshagyomány. Abból

a nem létező **yastan*-ból azután M. úgy magyarázza ki a magyar *isten* szóban hangzó *s*-et, hogy a régi *s*- (*sz*-)ből már az átadó nyelvben — állítólag iráni hangfejlődés útján — *š* keletkezett volna. Ez a föltevése egyszerű tévedésen alapul; soha **yastan*-ból **yaštan* nem lett volna sem a középperzsában (pehleviben), sem annak egyenes örökösében, az újabb perzsában, mert *a* után az *s* nem változik *š*-sé. M. olyannyira járatlan az iráni nyelvek történetében, hogy egy cseppet sem csodálkoznám, ha egyet fordítana a dolgon és most már azt jelentené ki: igen ám, *a* után nem lesz *s*-ből *š*, de igenis *i* után, a magyar *isten* pedig szókezdő *i*-je már perzsa forrásból ered. M. ezt annál könnyebben mondhatná, mert a magyar *i*-t az *isten* szóban valóban így magyarázza: «Vélhetjük, hogy valamint a *st* > *št* változás, úgy a szókezdet *ya* > *i* alakulata sem magyar nyelvtörténeti fejlemény, vagyis a magy. *isten* ezen hangalakjában készen került az iránság teréről» (379. l.). De ez az ellenvetés csak első látszatra menti meg a mindenképpen kétségbeesett magyarázatot, nem menti meg pedig azért, mivel a sokszor említett, M.-tól olyan zavarosan előadott hangjelenség, az *s* > *š* változás, sem nem perzsa, sem nem iráni, hanem közös árja; csak működésének emléke, hátrahagyott nyoma húzódik végig vörös fonalként az ind és iráni nyelvekben, de működése maga rég megszűnt, még mielőtt az egyes árja nyelvek teljesen kialakultak. Ha az aveszta *yazatanqm*-ből pehlevi *yazdān* lett és ebből táján — mert hiszen semmi biztos adatunk erre nincs*) — később valamikor **izdān* is lett volna, sőt ha, a mi teljességgel ki van zárva, M. kedvéért egy **istān* is keletkezett volna, ebben bizony az *s* csak úgy megmaradt volna továbbra is, mint akár az épolyan lehetetlen **yastan*-ban, mert később keletkezett, nem közös árja *i* után az *s* nem változik *š*-sé! Csattanós bizonyítékot szolgáltatnak erre azok az esetek, a melyekben *i* után egy ugyan később keletkezett, de, mindamelllett már közös iráni *s* következik: ilyenkor megmarad az *is* hangcsoport, mert az *s* > *š* változás nem «iráni hangsajátság», hanem az iránság különválását megelőző korszakban ment végbe. Az iráni nyelvekben ugyanis eredeti, indogermán, *st* és *št* az *a* hangok után teljesen összeesett, de *i*, *u*, *r* után régi *st* helyén *št*-t találunk, *št*-ből lett *st* ellenben megmaradt *st*-nek: a szkr. *vēta*-nak megfelel aveszta *vōistā* «du weisst», a szkr. *čittiṣ*-nek av. *čistiṣ* «Einsicht» (v. ö. BARTHOLOMÆE, Vorgeschichte d. iran. Spr. 16. l. 40. és 41. §.). Pedig hát mennyivel régibb itt az *i* meg az *s* találkozása, mint a milyen M. esetben volna, azt mondom volna, mert hiszen *yazdān*-

*) A perzsa is csak *yazdān* alakot ismer, a mely helyett igaz gyakrabban az egyszámú, mindenképp nehezen érthető *izad* alakot találunk.

ban soha *s* nem is hallatszott, az *i* pedig mindenesetre csak jó későn fejlődött a rég különvált perzsa nyelvben, hogy mikép, azt még a szakértők sem tudják megmondani.

Ezzel el is hagyhatnám azt a szerencsétlen «iráni» *s* > *š* változást, a mely annyi pusztítást vitt végbe M. művében, ha nem kellene még egy egészen sajátos fogalomzavarra rámutatnom, a mely ezzel szoros kapcsolatban áll. Ez a fogalomzavar két elem-ből alakult ki. Először is M. olvasott valamit arról, hogy az árja nyelvekben *s* bizonyos esetekben *š*-re változott, de sehogy sem tudta azt megérteni, hogy ez milyen esetekben történik és hogy ez már a közös árja korszakban ment végbe; így született az a homályos és alapjában hibás törvénye: «indogermán *s* igen sok esetben s többféle helyzetben változott *š*-vé az iránság terén». Ahhoz második elemül hozzájött az a tény, hogy a szanszkrit *ç*-nek az irán nyelvekben *s* felel meg. M. fölületessége mellett nem csoda, hogy arra az iráni *s*-re, a mely a szkr. *ç*-nek felel meg, szintén ráerősza-kolja azt az «iráni hangsajátságot», hogy t. i. *i* stb. után *š*-sé változik, már pedig ennek sehol semmi nyoma sincs. Hogy itt mekora a zürzavar, azt legjobban láthatjuk egy példán. M. a *fëst* cikkében ezt mondja: «Alakilag a magy. *fëst*- hangzójával inkább a képzések (szkr. *péças*-, av. *paesah*-, *paesa*-, pahl. *pësit* stb.) tövéhez szít, míg *š*-je az árja *ç*. *s* mássalhangzóval szemben a *kast*, *ostor*, *üst*, *üstök*, *esik* stb. alakulatát mutatja (l. fönt az *es-ik* cikket 91. sz.)» (273. l.). M. tebát újra az *esik* cikkekre utal bennünk, a hol csakis az eredeti *s*-et tárgyalja, még pedig, a mint láttuk, igen furcsa módon, arról, hogy a szkr. *ç*-nek mi felel meg akár az iráni nyelvekben, akár a magyarban, arról ott egy árva betűt sem találunk. Egészen mulatságos, hogy M. itt milyen tojástánczot jár. Hisz a mellett a kezdetleges mód mellett, a melylyel ő egész művében árja, iráni, kaukázusi hangtani jelensegekről szól, senkit meg nem lepett volna, ha a *fëst* szóban hangzó *s*-et közvetlenül a szkr. *ç*-ből magyarázta volna, vagy a 273. l. talán már elfelejtette volna, hogy a 105. s k. l. WHITNEY szerint így állapította meg az *ç* hangértékét: *ç* «palataler sibilant; wird mit der Zungenfläche an den vorderen Theil des Gaumengewölbes gebildet, d. h. er ist der gewöhnliche und normale *sch*-laut». De neki nem kell a szkr. *ç* = magyar *s*, neki török-szakad iráni *š* kell, a mely ennek a szkr. *ç*-nek megfelel, olyan pedig, hiába, nincs, mert a szkr. *ç*-nek megfelelő iráni *s* még azok után a hangok után sem változik *š*-sé, a melyek után eredeti *s* helyen igenis *š*-et találunk. Nem is kell messze mennünk példáért, hisz maga az av. *paesah*-, *paesa*, pehl. *pësit*, a melyeket M. a 273. l. idéz, vagy a szkr. *piç*-nek megfelelő av. *pis*-, a melyet az előtte való lapon találunk, egytől-egyig *s*-szel hangzanak, pedig olyan hangzók előzik meg, a melyek után eredeti *s* föltétlenül *š*-sé vált volna, a mi újra bizo-

nyitja, hogy az $s > \dot{s}$ változás nem lehet «iráni hangsajátság», hanem jóval régebbi fejlődésen alapul, a mely teljesen megszűnt, mielőtt a szkr. ζ nek megfelelő iráni s kialakult. És ez a nagy botlás még különösen czifra köntösben került a tárgymutatóba; mindenki, a kinek csak némi fogalma van az árja hangoknak az indogermán hangokhoz való viszonyáról, csak fejcsóválva olvashatja a következő pontot: «magy. szóközépi és szóvégi $s =$ ár. s (szkr. ζ) iráni alapon» (656. l.). Hisz ebben neincsak egy — fából való vaskarika van!

Ezek után még csak egy igen ártatlan megjegyzésem van a *yazdān*: *isten*-féle szóegyeztetésre, a melyet bizonyosan szegény SIMONYI is csak azért sorolt «a fontosabb és biztosabb szóegyeztetések» közé, mert nem igen talált a nagy munkában nálánál biztosabb eredményeket, olyan megjegyzésem, a melyre semmi súlyt sem vetek, csak éppen azért teszem meg, mert újra ki fog tűnni, hogy M. mennyire észre nem veszi azokat a folytonos ellenmondásokat, a melyekbe keveredik. A pehlevi *yazdān* vagy, nem bánom, *yaztān* hangozhatott akár hogy, de egy dolog még is csak kétségtelen, az t. i. hogy a második szótagban álló *-ān* hosszú *ā*-val hangzott, hisz ez az *-ān* a perzsa nyelvben, különösen az irodalmi nyelvben, még ma is sűrűn használt többesszámú rag, már pedig hallottuk, hogy *yazdān* eredetre nézve többesszámú alak. Ha M. mégis azt mondja, hogy a pehlevi *yaztān yaztan*-nak olvasandó, akkor a szó végén álló *-an* nem tekinthető másnak mint toll- vagy sajtóhibának, helyette tehát okvetetlenül *yastān*-t kell olvasnunk. Az a kérdés merül most már föl, megfelelhetne-e egy **yastān*- vagy, nem bánom, **istān* második *-tān* tagjának a magyar *isten* második részében hangzó *-ten*. Ha M. művét forgatjuk, perzsa *ā*-val szemben rendesen magyar *á*-t találunk, v. ö. magyar *vásár*: pehl. *vācār* és l. az *ármány*, *hambár*, *ispán*, *nyárs*, *ták*, *vám*, *vár* olykor, igaz, egyenesen nyaktörő fejtegetését. Máskor, nem tagadhatom, M. egy cseppet sem törődik, hosszú-e vagy rövid az árja *ā*, hisz láttuk pl., hogy a magyar *es-ik* igét «iráni alapon» *ās* ból magyarázza, igaz, ezt sem nyaktörő productio nélkül, és hasonló dolgokat találni bőven más helyen is, v. ö. a *derék*, *fekély*, *köhög* és *szenny* tárgyalását. De az ilyen könnyelmű azonosítás ellen senki erősebben nem tiltakozik mint M. maga, mikor t. i. arról van szó, hogy kimutassa más ember szemében — a szálkát. Halljuk csak, mit mond az *ezer* cikkben:

«Bármily tetszetősnek látszik is ama régi fölfogás, melynek legújabbán VÁMBÉRY adott ismételt kifejezést (pl. Magy. Ered. 357.), hogy t. i. a magy. *ezer* egyenesen az ujperzsa *hezār*-nak megfelelője: alaposan megfigyelve kitűnik helytelensége. Természetesen nem lehet szó éppen a jelenkori *hezār*, hanem legfeljebb a régibb ujperzsa *hazār* alak átvételéről; ámde ez is ama legyőzhetetlen akadályba ütközik, hogy

nem tudunk rá esetet, melyben a szkr. *s*-nek megfelelő iráni *h* (χ) szókezdő a magyarban eltűnt volna... Másrészt nehézséget alkot az ujjperzsa *hazār* és magy. *ezér* egyeztetéseiben a második szótag hangzójának időmértékbeli eltérése, a mennyiben t. i. ez utóbbiban nem lehet az *ē* t eredetibb hosszú hangzó (*e*, *é*) rövidülésének tartanunk, nem lévén e fejlődésnek semmi történeti nyoma (v. ö. acc. *ezre-t*, plur. nom. *ezre-k*; *ezredik*), holott világosan mutatkozik az iráni hangzó hosszúsága hasonló föltételek mellett ezekben: *vásár* = pahl. *vācār*, *bācār*, ujjper. *bāzār* «markt» | *hambár* = ujjper., pahl. *anbār*» (245. l.).

Tehát M. tagadja, hogy perzsa *ā*-nak akár a szó második tagjában is *e* felelhetne meg, tagadja más oknál fogva is, hogy a magyar *ezér* szó akár *hezār*, akár *hazār* mása lehetne. Az *isten *yastān*-nál nemcsak hogy szó sincs már arról, hogy rövid magyar *e* nem felelhet meg hosszú perzsa *ā*-nak, hanem — ó csodák csodája! — a «magy. ezer (= pahl. *hazār*)» egyenesen tanúszkodni kénytelen a mellett, hogy a «hangzók viszonya» «egészen szabályszerű»!!! Képzelem, mennyire csodálkozhatott ezen, mikor elolvasta, — VÁMBÉRY.

11. *Gazda*. A *gazda* szónak egyetlen előttem ismeretes magyarázata, a mely komolyan számba jöhet, az, hogy ez a magyar szó egy szláv *gospoda*-ból származik. Mielőtt ez összeállítás szigorúan tudományos voltát kimutatom, nézzük röviden annak elég érdekes történetét. Összekeverül ez a két szó, a magyar *gazda* meg a szláv *gospoda* már GYARMATHI SÁMUEL 1816-ban kiadott *Vocabularium*-ában, de tagadhatatlan, hogy a róla szóló czikkecskében valóságos ősvilági kód kavarodik: «*Gazda*, városi gazda, L. paterfamilias, dominus, herus, I. *gázda*, R. *grasdantin*. Se. *goszt*, *goszpod*, P. *goszpoda*». Az «illir» *gazda*, a mely különben rövid *a*-val hangzik, a magyar nyelvből átvett szó; az orosz *grazdanin* az egyházi szláv nyelvből átvett szó és polgárt jelent, különben *gradū* vár-ból képződött, v. ö. német *Burg*: *Bürger*; a szerb *gost* vendéget jelent = német *Gast*, lat. *hostis*. Marad mindössze valamenynyire hasznavehető elemnek a szerb *gospod*, a melynek jelentése úr(-isten), ebből a magyar szó a végén álló *a*-ja miatt ki nem magyarázható, és a lengyel *gospoda*, a melynek megint jelentése se-hogy sem illik ide, mert már a régi nyelvben is csak azt jelenti, hogy: *Gasthof*, *Gasthaus*, *Einkehr Haus*, *Wirtshaus*. LESCHKA az 1825-ben megjelent *Elenchus*-ban a *gospodarī* úr, gazda szóból indul ki, a melynek orosz változata a *gosudarī* úr, uralkodó; «sed quia *Gosudar* seu *Gozudar* antiquissimum est, credimus nostros Magyaros primum tantum finalem literam *r* omisisse, et *Gozuda* dixisse, ex hoc autem cum tempore *Gazda* formavisse». Ez a magyarázat természetesen nem helyes, de annyiban érdekes, mert a tisztán orosz fejlődésre hivatkozik BUDENZ is, a kinek, úgy látszik,

köszönhetjük, hogy szavunk fönt említett, annyira valószínű magyarázata közismertté lett. BUDENZ két ízben is foglalkozott a *gazda* szóval. 1862-ben MIKLOSICH ószlovén szótárának bemutatása alkalmából ezeket mondja: «138. l. *gospodъ* dominus. — Orosz *господа* úr, házi úr. *Gospoda*-ból lett rövidítéssel *gazda*, mely az illir, horvátban használtatik *gospon*, *gospar* mellett (a rövidítés útját láttatja orosz *государь* = *господарь*)». NyK. 1 : 315. 1868-ban pedig MIKLOSICH *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen* című értekezéséhez írt tartalmas bírálatában BUDENZ e kérdésről így szól: «*gazda* : szl., szb. *gazda* paterfamilias, lgy., ksr. *gazda* . . . Különös, hogy MIKL. nem említi, hogy a m. *gazda* szó maga is 'slavischen Ursprungs', s hogy tehát a szláv nyelvek legfelebb a magyar-tól visszakölcsönözték a rövid *gazda* alakot, ha ez csakugyan nem a szláv nyelvek terén állott elé *gospoda*-ból». NyK. 6 : 303.

MIKLOSICH csak kételkedve fogadta el ezt az összeállítást, 1871-ben helyet is adott neki a magyar nyelv szláv elemeiről írt értekezésében («*gospodъ* asl.; *gospod* nsl.; *hospoda* dominus czech. — *gazda* s. herus Hausherr. Die Zusammenstellung ist zweifelhaft»), de 1886-ban a szöfejtő szótárában megint visszavonja («*gospodъ* . . . magy. *gazda* gehört nicht hieher» 74. l.).

A kérdést MUNKÁCSI is egy lépéssel tovább vitte, mikor még nem kereste a szó megfejtését sem a perzsában, sem a kaukázusi nyelvekben, hanem szlávnak tartotta: «*gazda* — szláv *gospoda*, mely a déli szlávtságban is általánosan ismeretes. E szónak összerántásából a szláv nyelv területén csak *gozda* alak válhatott volna, míg a *gazda* nyiltabb hangzója világos bélyegét viseli magán a magyar nyelvtörténeti hangfejlődésnek». NyK. 17 : 111. M. tehát egészen helyesen állást foglal BUDENZ ellen, mikor ez ingadozik, ne tekintse-e a szó erős összerántását a szláv nyelvekben végbe mentnek; semmi sem könnyebb, mint azt a magyar hangtörvényekből kimagyarázni, van is rá igen találó analogia (szláv *vojvoda* > magyar *vajda*), míg a szláv nyelvek erre kellő támasztékot nem nyújtanak. Ha a magyar szó mai alakjából indulunk ki, nem is a hangtani kérdés okoz nehézséget, hanem inkább a szláv szó jelentése, ámbár ez a nehézség is lehető legkönnyebben legyőzhető. Meg kell ugyanis jegyezni, hogy BUDENZ állítása, hogy az orosz *gospoda* annyi mint «úr, házi úr», helytelen, az orosz *gospoda* mindig csakis azt jelenti, hogy «urak». Mai nap nem is ragozható másképp, mint többesszámú szónak, de a régi orosz nyelvben bizony egyesszámú ragokat vesz föl, csak úgy mint pl. még ma is a vele egyjelentésű szerb *gospoda*, a szó t. i. eredetileg gyűjtőnév és «uraság»-ot jelent. Hogy az «uraság» meg az «úr» («gazda») jelentés milyen közel áll egymáshoz, azt magyar embernek fölösleges magyarázni, de a kételkedők kedvéért rá lehet mutatni arra a cseh *hospoda* «dominus»-ra, a melyet MIKLOSICH is idéz, a melyről azon-

ban jó lett volna megemlíteni, hogy a mai nyelv nem ismeri, míg a régi nyelvemlékekben unos-untig ismétlődik; ez a cseh *hospoda* hangtanilag tökéletesen megfelel az orosz, szerb, bolgár, szlovén, lengyel *gospoda*-nak — a cseh nyelvben régi *g*-ből mindig *h* lett.

M., a ki 1883-ban maga is szlávnak tartotta a magyar *gazda* szót, már rég nem nyugodott meg abban a magyarázatban, a melyet BUDENZ adott a szóról, így p. o. 1895-ben, nem tudom miért és mikép, inkább a perzsa *grhastha* «Hausherr, Familienoberhaupt»-ból szerette volna származtatni (*Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn* 4:90.), újabban pedig határozottan tagadja a szláv szóból való magyarázatnak még lehetőségét is. Nem mondja ugyan meg, hogy az «alaki nehézségek» miben állanak, de másban ezek semmikép nem állhatnak, mint abban, hogy M. meggyőződése szerint a *gazda* szó eredetileg *kazda*-nak hangzott a magyar nyelvben, már pedig ha ez igaz, a *gazda* szó igenis nem magyarázható szláv *gospoda*-ból.

A *kazda* írás a NySz.-ban mindössze háromszor van kimutatva (TelC. 98, DomC. 199. és Beythe Epist. 211.), csatlakozik ehhez egy *kasda* írás a Teleki-kódexből 94. A Domonkos-kódex tanúságát gyöngíti némileg az a körülmény, hogy két sorral följebb a szó *gazda*-nak van írva, de különben is föltűnő, hogy az elvéte található *kazda* írás éppen nem a legrégebb forrásainkban mutatkozik, hanem csak a XVI. századbéli nyelvemlékekből mutatható ki, míg a XV. sz. első felében irt Ehrenfeld-kódexben *gazda* alakban olvassuk a szót, az 1470-ből való Németújvári Glosszában a mai *gazdálkodók* úgy van leírva, hogy *gazdalkodok*, *gazda* írást találunk a Domonkos-kódexszel egykorú Jordánszky-kódexben is, míg a Teleki-kódex tanúságával szembe állíthatjuk a vele körülbelül egykorú Érdy-kódexét, a mely szintén azt írja, hogy *gazda*. Milyen egészen más a tényállás, ha a *gazdag* régebb *kazdag* alakját nézzük; régebb forrásainkban ez a szó rendszeren *k*-val szokott jelentkezni, *g*-s írás csak nagy elvéte található. Sok régi nyelvemlék, a melyekből a NySz. csakis a *gazda* írást közli, a mai *gazdag* szavunkat *kazdag* nak írja: az Ehrenfeld-kódex (*kazdagsag*, *kazdogolny*), a Jordánszky-kódex (*kazdag*, *kazdagh*), az Érdy-kódex (*kazdagssagus*), vagy hogy BEYTHE *Epistoiái*-nak korához közeledjünk, HELTAI ugyan azt írja, hogy *gazda*, de a mellett azt, hogy *meghkazdagit*, *meg kazdagul*, *kazdag*, *kazdagság*. Szóval a hagyomány éppen nem látszik azt bizonyítani, hogy a *kazda* a «régibb ejtés», és minthogy újabb *gazdá*-ból keletkezett alak sem igen lehet — legföljebb a *kazdag* hatása alatt képzelhetnénk el egy ilyen fejlődést —, jogunk van abban kételkedni, hogy a *kazda*-t valóban így ejtették valaha, talán tisztán csak az akkor még általános *kazdag* hatása alatt itt-ott felöltő — í r á s. Én nem érek rá a magyar nyelvemlékekkel olyan behatóan foglalkozni, a mint az ilyen részletkérdés biztos eldönté-

sére kívánatos volna, azért szorítkoztam is a NySz. adataira, de óvatosság kedvéért megbeszéltem a dolgot olyan szakférfiakkal, a kik nálamnál jobban ismerik a régi nyelvemlékeinket, SIMONYIVAL, SZINNYEIVEL és ZOLNAIVAL — egyik sem tartja valószínűnek, hogy a *gazda* régibb ejtése *kazda* lett volna; SIMONYI kérésre rövid levélben fejtette ki nézetét, a melynek közzétételét szives volt nekem előre is megengedni. Ha valakit, hát bizonyosan S.-t vádolhatja M. legkevésbé elfogultsággal, hiszen S. abban az ő olyan igen nagyon jóakaró, elnéző ismertetésében a «gazda: kauk. *qasda*»-féle egyeztetést a «fontosabb és biztosabb szövegyeztetések» közé sorolta, Nyr. 31 : 33. S. ezeket írta nekem : «A *gazdag* mn. a kódexek korában, sőt még a 16. század második felében mindig *k*-val van, ellenben a *gazda* mindig *g*-vel. Az a három *k*-betűs adat, melyet a NySz. idéz, igen könnyen magyarázható a *kazdag*-gal való utólagos képzettársulásból (v. ö. p. *kasda* TelC. 94. ~ *kasdag* u. o. 16.). A *k*-betűs *kazda* alak nagyon ritka lehet a nyelvemlékekben, mert nekem rég föltűnt az állandó különbség, melyet a kódexek a *gazda* s a *kazdag* írásában tesznek. A *gazdagra* (*g* betűvel) csak két régi adat van most az Okl.-szótárban 1391. s 1509-ből».

Az éppen most mondottak alapján kénytelen vagyok tovább is ragaszkodni ahhoz, hogy a magyar *gazda* igenis lehet egy szláv *gospoda* «uraság, úr» mása (a *gospoda* előfordul az ószlovénben, bolgárban, szerbben, szlovénban, oroszban, mind «urakat» — eredetileg «uraság»-ot jelentő gyűjtőnév, a régi cseh nyelvben a hangtanilag megfelelő *hospoda* urat jelent); sem komoly hangtani nehézségre nem bukkanunk a magyar szó ilyen magyarázatánál (*gospoda* > *gosp^oda* > *goz^bda* > *goz^bda* > *gozda* > *gazda* = *vojvoda* > *voj^voda* > *voj^vda* > *voj^vda* > *vojda* > *vajda*), sem jelentésbelire, s minthogy azonkívül tudjuk, hogy a szláv hatás milyen nagy volt, a belső valószínűség sem hiányzik, hogy a szót a szláv-ságból kaphattuk.

Épen az utolsó helyen említett belső valószínűség hiányzik teljesen M. magyarázatában. Hogy a kaukázusi nyelvek egyáltalában hatottak a magyar nyelvre, hogy azokból akár csak egyetlen egy szó is került a mi nyelvünkbe, azt eddig még senki be nem bizonyította, legkevésbé M., a kinek tájékozottsága a kaukázusi nyelvek terén a legelemibb dolgokra sem terjed ki. Nemszakértőt talán meglepi azon körülmény, hogy a magyar *gazda* és még inkább az a nagy ritkán olvasható XVI. századbéli *kazda* mennyire összecsend a czachur *qasda* szóval, meglepi talán annyira, hogy észre sem veszi, hogy a *gazda* jelentése a czachur *qasda* «alt, greis» jelentésével mégsem olyan föltétlenül azonos, hogy a hangtani azonosság nem lehetne tiszta véletlen is. De a szakértő egészen más szemmel nézi a dolgokat, a szakértőt inkább zavarja, gyanakodóvá teszi az az annyira kidicsért tökéletes hangtani egyezés.

Hiszen a nyelvész tudja, hogy ha a *gazda* *g*-je talán még is eredeti volna, a legkisebb hangtani nehézségbe sem ütköznék a *gazda* szónak a szláv *gospoda*-ból való magyarázata, tudja azt is, hogy ЛЕШКА magyarázata nem azért lehetetlen, mert a *gazda* szavunkat egy régebbi **goszuda* illetőleg *gozuda*-ból magyarázta, hisz ebből nehézség nélkül meg lehetne a magyar szót magyarázni, a hiba nála abban áll, hogy ezt a **goszuda* alakot nem egy *gospoda*-ból fejlettnek állítja (*gospoda* : **gosuda* = orosz *gospodarī* : *gosudarī*), hanem fölteszi, hogy a *gospodarī-gosudarī* elvesztette volna a magyarban a végső *r*-t, a mi lehetetlen. Tehát a *gazda* szó, ha tisztán a hangtani lehetőségeket tartjuk szem előtt, egy egész sor háromtagú szóból keletkezhetett volna, a melynek eleje *gosz-* vagy *goz-*, vége pedig *-da*. A második szótagban állhatott volna eredetileg akármilyen hangzó, e hangzó előtt és a *gosz-* vagy *goz-* szókezdet közt nem csak *p*, hanem más mássalhangzó is foglalhatott volna helyet, az eredmény mindamellett ugyanaz lehetett volna. De ha a *gazda* kétségtelenül az utolsó ezer év alatt kialakulhatott volna egy tőle ugyancsak jócskán eltérő alakból, *gosz oda*-ból, **goszuda*-ból és még vagy egy tuczat más alakból, nem áll-e ez szakasztott így a *kazda* alakra is, ha t. i. ez valóban a régibb alak, nem áll ez fokozottabb mértékben akkor, ha a szláv hatást megelőző korszakokra megyünk vissza, vissza egészen addig, mikor az a titokzatos kaukázusi hatás végbe ment volna? nem kétszerte gyanús előttünk abban a ködös korszakban a XVI. századbeli *kazda*, mint a czachur *qasda* szónak «pontosan egyező mása»? Pedig hát ez az éremnek csak az egyik oldala. Azt tudjuk, hogy a magyar nyelv akár csak az utolsó ezer év alatt erős változáson ment keresztül, olyan erősen, hogy szláv *gospoda*-ból *gazda* lehetett, a mint *vojvoda*-ból *vajda* lett; azt tehát, hogy a *kazda*, ha a *k-s* alak valóban az eredeti, 1000 évvel ezelőtt nem hangzott-e **kospoda*-nak vagy akárminek, a mi a *kos-x-da* formulába beleilleszthető és végső *kazda-gazda* alak hangtani megelőzője lehet, azt mi semmiképp sem állíthatjuk, hiányzik tehát tökéletesen a biztos alap arra, hogy azt mondhassuk, íme a *kazda* «pontosan» összevág a czachur *qasda*-val. De van a dolognak egy másik oldala is: miképp hangzott a czachur *qasda* 2000, 3000 évvel ezelőtt, mit tudom én, M. mely időbe helyezi a kaukázusi hatást, azt a kaukázusi hatást, a mely hite szerint részben még együtt találta az ugor népeket? Hát a czachur nyelvről mit tudunk, mit tud M. róla? Ki annak a megmondhatója, hogy ez a czachur *qasda* miképp hangzott, mikor a népeknek abban az «állandó tolongásnak, ide-oda való vándorlásnak» ködös korszakában a magyarok a sok egyéb kóborló nép közt a kaukázusi törzsekre is bukkantak? (M. VII. 1.) Szóval roppant gyanús előttem a magyar *gazda-kazda* és a czachur *qasda* annyira tökéletes összeesengése, mely M.-nak akkora örömet szerzett, hogy

az embernek szinte kedve volna kérdezni, hát ez ugyanaz a M., a ki 1883-ban azt vallotta, hogy a *gazda* a szláv *gospoda*-ból, 1895-ben pedig azt hirdette, hogy a perzsa *grhastha*-ból fejlődött?!

Láttuk már a *gatya* cikkkben (NyK. 33 : 222.), hogy M. igen fontos körülménynek tartja, hogy az idegenből szakadt szók melyik nyelvben elemezhetők, igaz, láttuk ugyanott, hogy ő a szókat a maga egészen sajátos módja szerint elemzi. Ilyen elemzést keresett M. a czachur *qasda* szóra is, és valóságos csoda lett volna, ha az ő módszere mellett nem talált volna. hirdeti a talált eredményt: «a kaukázusi nyelvek *qasda*, *qasdu* szava . . . a maga területén világosan fölismerhető képzés». Mielőtt hozzáfogok a tünemények bemutatásához, a melyekről M. hite szerint ez olyan világosan kiolvasható, idéznem kell az összes kaukázusi szókat, illetőleg alakokat, a melyeket M. a *qasda* szavunk magyarázatához fölhoz:

< Kaukázusi: czachur *qasda*, *χkasta*, rutul *qasdu*, *χkasdu* «alt, greis» (czach. *khasi xana* «greisin»), dzék *χkosat* «alt» ettől: *χkosa*, buduch *χkusu*, kúrin *qüzü* «alt». 292. l.

M. összeállításából nem tűnik ki, hogy ERCKERT az «alt» cikkkben a czachur és rutul alakokat *qasda* illetőleg *qasdu*-nak írja, a «Greis» alatt pedig *χkasta* illetőleg *χkasdu*-féle írást használ, csak azt tudjuk meg, hogy a «Greisin» csoportban még egy harmadik módon jelöli a szó kezdetét (*khasti-xana!*). Ez az ingadozás ugyan egy annyira fölületes munkában nem sokat jelent, kétségtelen, hogy *qasda* és *χkasta* egyrészt és *qasdu* és *χkasdu* másrészt szakasztott ugyanannak a kiejtésnek más-más és hozzátéhetjük, különösen a czachur *qasda-χkasta-khasti* írásra való tekintettel, nagyon kezdetleges visszaadása, de annyit ez az ingadozás mégis jelent, hogy az ember, bizzék bár ERCKERT följegyzéseiben olyan vakon is, mint M., nem tudja, hogy voltaképen a czachur szó mikép hangzik az elején és vajjon a közepén *zd*-vel ejtik-e vagy *st*-vel? És ha *zd*-vel hangzik, miért írja ERCKERT a szót *sd*-vel vagy éppenséggel *st*-vel?? M: a fönt kiirt kaukázusi szókat, az egy czachur *khasti xana* «greisin» kifejezést kivéve, a már említett két csoportból írta ki, az «alt» és a «Greis» csoportból. Végig tekintve e két csoporton, M. «világosan fölismerte» nem csak a *qasda* szó kiejtését, a mit más ember fia E. zavaros összeállításából ugyan sehogy sem tudta volna biztosan kivenni, hanem még e szó képzését is. Milyen egészen más benyomást tesz e két csoport arra, a ki nem olyan elfogulatlan mint M. és nem hisz mindent, de mindent, még akkor is, ha az ellenmondás szinte kéri («alt» czachur *qasda*: «Greis» czachur *χkasta!*). E két csoportból sem az nem tűnik ki «világosan», hogy a czachur nyelvben egyáltalában van egy körülbelül *kazda*-nak ejtett *qasda* szó, sem az, hogy ez képzett szó, csak egy dolog vilá-

gos, de ez azután a napnál is világosabb, hogy E. összeállítás a hibás és zavaros, úgyannyira, hogy komoly tudós arra nem építhet semmit sem. Nem oldhatom föl M.-t az alól a súlyos vád alól, hogy ő, mikor nincs több kaukázusi nyelv, a melyet igazán ismerünk, mint az egy grúz nyelv, nem iparkodott belőle még egy kis szójegyzéket sem szerezní. Én nem tehetek róla, hogy M. nem nézhetette meg használt forrásaiban, hogy a grúz nyelvben mikép mondják azt hogy «öreg», de egészen természetesnek tartom, hogy senki hitelre nem számíthat, a ki a kaukázusi nyelvekről szól és még a grúz szókat sem tudja hibátlanul kiírni a kitünő grúz szótárakból. E szerint az öreget a grúz nyelvben úgy mondják: *dzveli*, *moxuce vulia-beberia*. E szók közül csak az első helyes, **moxuce* szó a grúz nyelvben nincs (csakis a *moxuceba* «öregedni» igéből képezett *moxucebuli* melléknév van, a mely öreget jelent, és egy a «Greis» alatt helyesen idézett *moxuci* főnév), a *vulia-beberia* meg valóságos szörnyűség. Mindenek előtt ketté kell ezt a szót vágni, az így külön szónak nyert *beberia*-t azután könnyű meg is fejtenünk. A «Greis» alatt E.-nél ezt olvassuk: gr. *moxuci*, *beberi*. Igaz ez sem illik egészen a fölíráshoz («Greis. Old man. Vieillard.»), mert *beberi* mindig csak öreg a s s z o n y t jelent, tehát a következő csoportba való, de ez olyan munkában, a milyen E.-é. csekélység; ehhez a *beberi*-hez hozzátapadt a jelentésére nézve latin «est», német «ist»-nek megfelelő -a enklitikon, a melyet a grúz nyelvben mindig egyszerűen összeírnak az előtte való szóval: *beberia* tehát annyit tesz, hogy «sie ist eine alte Frau»! Minden esetre takaros kis tévedés, hogy ez a m o n d a t E.-nél a melléknevek közt tündöklök, még pedig összeházasítva egy titokzatos *vulia*-val: «alt» — *vulia-beberia*! Mert ez a *vulia*- mindenkép titokzatos valami, soha abból valaki, a ki, úgy mint mondjuk p. o. M., egy betűt sem tud a grúz nyelvről, ki nem tudna valami okos dolgot olvasni, és jaj annak, a ki ennek segítségével talán egy magyar vagy más nyelvű szó származását meg akarná magyarázni! Pedig hát igen egyszerű az egésznek a megoldása. Hallottuk már, hogy a grúzban az öreget úgy mondják, hogy *moxucebuli*, azt is, hogy a szóhoz hozzátapadó -a azt teszi, hogy «est», «ist», tehát *moxucebulia* annyit mint: «er ist alt»; ehhez jön egy kis sajtóhiba **moxucevulia*, a helyett hogy *moxucebulia*, azután hibás elosztás és kész az a nonsens, a milyen E. könyvében olyan böven terem, épen nem mindig csak a szedő hibájából:

«Gru. *dzveli*, *moxuce*
vulia-beberia»!

Ez a példa utig elég volna, különösen ha hozzáteszem, hogy a grúz nyelv kitünően ismert és sok oldalról megvilágított nyelv, míg a czachur nyelv, a melynek *qasda*-ját M. olyan világosnak

tartja, a sok ismeretlen kaukázusi nyelv között is elől jár, a mire hivatkozhatom DIRR temirchansurái tanárra, a ki abban a levélben, a melyben a czachur *qasda* szót szintén gyanúsnaak jelzi, egyebek közt ezt mondja: «Vorausschicken muss ich, dass bis jetzt meines Wissens nicht eine Zeile Zachurisch veröffentlicht ist und ich kenne die einschlägige Litteratur so ziemlich.*)» Mondom, a grúz példa eléggé megvilágíthatná a czachur *qasda* megbízhatóságát, de M.-ra való tekintettel, a ki a grúz nyelvhez nem ért, idézek E. említett két csoportjából még egy példát, hogy lássék, mennyire hitelesek az ott talált adatok, mennyire lehet és szabad azokra — egész kis légvárt fölépíteni! Nem sokat válogatok, mindjárt első helyen állanak az avar szók, a mi M.-nak roppant megkönnyíthette ellenőrző munkáját, hiszen kezében volt nem csak SCHIEFNER nagy munkája, hanem az orosz index-szel ellátott USLAR-féle két kötetes munka is, úgy hogy játszva meggyőződhetett volna arról, hogy E. adataiban megbízni valóságos balgaság. Az «alt» czikkben ezeket találjuk E.-nél: «Ava. *xera*, *basrajab*, *xer*». Ha ez nem volt M.-nak elég arra, hogy lássa, hogy E. nem ért a dologhoz, hogy adatait legjobb egyáltalában nem is használni, ha az ember nem tudja máshonnan kivenni, hogy azok helyesek-e és hogy mit jelentenek tulajdonképen, akkor nem tudom, hogy milyen bizonyíték kellett neki még. Azt, hogy «öreg», avarul igenis úgy mondják, hogy *xer*, de mit jelent az a *xera* és miért választja el a *basrajab* azt a két, talán még is csak összetartozó alakot? Hát bizony *xera* alak egyáltalában nincs is, a határozó gyanánt használt *xer* mellett csakis *xerau*, *xerai*, *xerab* alakok vannak, a melyek a szerint váltakoznak, hogy hímnemű, nőnemű vagy köznemű-e a főnév, mind a három alak a többesben *xeral*-nak hangzik, csak helykímélés végett írja ezt USLAR a szójegyzékben így: *xera*- (*u*, *j*, *b*, *l*) 199. l., a mint ez világosan kitűnik nem csak U. egész munkájából, hanem SCHIEFNER szójegyzékéből is: *xer* alt, *xereu*,**) *xerai*, *xerab* Adj. Pl. *xeral* 115. l. A mint most már a *xer* — *xerau*, *xerai*, *xerab* alakokat ölthet, úgy találjuk a *basra* «alt»-ból is *basrijau*, *basrijai*, *basrijab* alakokat, de hogy E. miért nem közli a *xer* alak mellett a *basra* tőalakot, hanem annak köznemű alakját (azt is hibásan!), azt csak is az érti meg, a ki E. munkájának tiszta dilettansvoltát ismeri. Ezek után könnyű lesz a «Greis» czikkben található avar szókkal tisztába jönni: «Ava. *eravci*, *xera*, *xer*». *Xer*, a mint már láttuk, a melléknév tőalakja, a mely rendszeren határozóul szolgál, *xera* alak nincs,

*) DIRR, a mint ebből látni, az ERCKERT-féle közléseket, a melyeket jól ismer, nem tekinti megbízható anyagnak, a melyből valami biztosat következtetni lehetne.

**) A hímnemű *xereu* *xerau* helyett áll, a mint mindenki, a ki csak valamit sejt az avar nyelvhez, tudja, azonkívül külön föl is van a sajtóhibák közé véve 179. l.

marad tehát az *eravci*. A ki tudja, hogy *ci* az avar nyelvben férfit, embert jelent és tudja hogy *xer*-ből a hímnemű alak *xerau*, az ismerve E. munkáját, könnyen kitalálja, hogy az *eravci* «Greis» nem lehet más mint *xerau ci* «alter Mann» elferdülése, csak hogy ez az elferdülés nem ment ám végbe magában az avar nyelvben, hanem csakis E. tolla vagy a szedő keze alatt.

Nézzük most már az ilyen erős alapon álló, mert olyan föltétlenül megbízható munkából merített, czachur *qasda* szó képzését, a mely M. szerint «világosan fölismerhető». Miért olyan világos ez a képzés? Az öreget a kúrinben úgy mondják hogy *qüzü*, a buduchban *zkusu*, a dzsekben az öreg ember, öreg asszony *zkosa furi*, *zkosa zinib*, a czachur nyelvben meg azt hogy «öreg» úgy mondják hogy *qasda* — hát nem világos, hogy ez *-da*-val továbbképezett szó, nem világos tehát, hogy a magyar *gazda* szó nem csak kaukázusi szó, hanem egyúttal az is, hogy a megfelelő kaukázusi szó nem idegenből került, hanem benszült szó, melynek képzése «világosan fölismerhető»? Tegyük, hogy ERCKERT műve nem volna telisded teli sajtóhibával, hanem hogy abban csakis az ő saját hibáit és botlásait találják, nem a szedőit is, akkor M. ép olyan könnyű szerrel kimutathatta volna nekünk E. művéből akár azt is, hogy a grúz nyelvben van egy *-a* melléknévképző, a mely «világosan fölismerhető» a grúz *beberi* «Greis»-ből képezett *beberia* «alt» szóban, mert hiszen az kétségtelen, hogy E. nem azt a boldogságot írta az «alt» szó alá, a mi most a grúz jelző mellett olvasható, hanem azt hogy: *dzveli. moxucebulia, beberia*. Hát ebből nem a napnál is világosabb, hogy a grúz *beberia* «alt», a «Greis» cikkben följegyzett *beberi* szóból *-a* melléknévképzővel keletkezett? Hát bizony ez a «világosság» valóságos — *lucus a non lucendo!* Mert nem is tekintve azt, hogy *beberi* nem annyi mint a német «Greis», hanem a német «Greisin» fordítása, a *beberia* bizony nem melléknév, hanem a mint már láttuk, egész kis mondatocska, a mely azt jelenti, hogy «anus est, sie ist eine Greisin». Ilyen kis mondatocskáktól csak úgy hemzseg E.-nél az »Adjectiva» lobogó alatt vitorlázó bobó csapat. Hogy máskor a látszólag tovább képezett alaknak megint más egyszerű magyarázata van, arról bőven szóltam a *görbe* tárgyalásánál (NyK. 33 : 214. s. kk.), a melyben M. egy ki nem mutatható kauk. *-b* képzőt vélt fölfedezhetni, pedig hát kitünt, hogy az, a mit *-b* képzőnek nézett, egyszerű — sajtóhiba *-d* helyett, a többi esetekben pedig megint nem képző, hanem a k ö z n e m ű alak jele! Kinek volna ezek után még bátorsága a czachur *qasda*-ból, a melyről azt sem tudjuk, hogy él-e, *-da* melléknévképzőt kifejteni, mikor ez a *-da* E. jeles munkájában lehet sok mindenféle más, lehet ige, lehet nemi jel, lehet a melléknév határozott alakja, prädicatív alakja, lehet elvégre sajtóhiba is, a melynek föltevésére nem csak a *qasda* «alt»-tal szemben a

«Greis» alatt található és vele kétségtelenül azonos *ɣkasta* adna jogot, hanem ERCKERTnek egész munkája, a mely a sajtóhibáknak ritka tárháza. Hogy M. a jegyzetben több czachur melléknevet is hoz föl ugyanabból a meg nem bízható forrásból, a mely *-da-ra* végződik, hogy az ép annyira ismeretlen rutul nyelvből a *qasda* «alt» szó magyarázatára nem csak két *-du* végű melléknevet idéz, hanem, hogy tarkább legyen, egy-egy *-da*, *-do*, *-dö*, *-de* és *-d* végűt is (!), szóval mind az, a mit összehord a jegyzetben, üres szószaporítás, annak sem tudományos értéke, sem bizonyító ereje nincs, addig míg az illető nyelvekből nem tudunk többet, mint ma, és nem tudjuk megítélni, hogy hát a czachur p. o. a tatár *kuru* «száraz»-ból miért és hogyan csinálja azt hogy *kuruda*, s hogy ez valóban tiszta melléknévi tő-e? A tudomány mai állása mellett lehetetlen M. 13 csoportjáról, a melyben különféle kaukázusi nyelvekből vett hosszabb és rövidebb melléknévi alakokat állít egymással szembe, végleges ítéletet mondani, csak annyit lehet mondani, hogy ő nem hogy többet tudna nálunknál mindezekről a dolgokról, de jóval kevesebbet tud. Mindössze egy csoporthoz, sor szerint a másodikhoz hozzá lehet szólni már most is, hangzik pedig ez a csoport, a melynek főadata volna bebizonyítani, hogy van egy kaukázusi *-da* melléknévképző, a mely egyebek közt a czachur *qasda* szóban is rejlenék, emígy: «arcsin *kedža-to* feig, furchtsam = dzsek *khiłžid*, rutul *gičed*, kürini *kičed*, *gičad* id. v. ö. buduch *kič-ru*, agul *gučaf*, *kučaf*, tabasszarán *kučub* id.» Az állítólag továbbképezett arcsin *kedža-to* «feig, furchtsam»-mal azonos M. állítása szerint nem csak jelentésre, hanem képzésre nézve is a kürin *kičed-gičad*, a melyet M. rossz szokása szerint nem a megbízható SCHIEFNER-USLARból, hanem E.-ből idéz. Ha valaki fön találna azon akadni, hogy M. miért idézi, mikor a czachur *-da* képzőt akarja kimutatni, az első csoportban egy czachur *-ta*, itt a második csoportban éppenséggel egy arcsin *-to* végű melléknevet, mindenestre nagy megnyugvására szolgálhat, hogy az E.-ből kiírt kürin *kičed-gičad* alakok talán hibásak, mert SCHIEFNER-USLARNál *k'ič'eda* alakot találunk, tehát egészen olyan *-da-ra* végződő alakot, a milyen a czachur *qasda*, sőt az is kitünik SCH.-U.-ból, hogy ez a *-da* később hozzájárult elem, a *k'ič'e* egymaga is ugyanazt a fogalmat fejezi ki: *am k'ič'e tim ja* «es ist ein furchtsamer Mensch» 160. l. És mi a hozzájárult *-da*? A *-da* szakasztott úgy mint az éppen idézett mondatban található *ja* (*am k'ič'e tim ja* «is timidus homo est») az egyszerű (nem huzamos) lételt jelenti («das einfache Sein» SCH.-U. 33. l. 113. §.), az hogy *adaz zak'ü k'ič'eda* «er fürchtet sich vor mir» eredete szerint azt jelenti, hogy: «er ist vor mir furchtsam!»! Az ilyen igeképzésről SCH.-U. a 89. §.-ban tesznek említést: «Neben diesen einfachen Zeitwörtern, die eine direkte Abwandlung zulassen, sind die weit zahlreichern Verba

diejenigen, welche mit Hülfe von Hilfszeitwörtern zur Anwendung kommen; diese letztern sind *ja* und *da*, in der negativen Form *tuš**) und *dač* zur Angabe des einfachen Seins; wird ein fort-dauerndes Sein, ein sich Befinden ausgedrückt, so tritt dafür ein *wa*» A kúrin nyelv nem ismeri már a nyelvtani nemet (v. ö. SCH.-U. 11. l. 28. §.), a *ja* és *da* közt. úgy látszik, nem tesz semmi különbséget, de pl. a *thus* nyelvben, a hol a nyelvtani nem még eleven, a *ja* és *da* használata többé-kevésbé el van egymástól különítve. hozzájárul azonkívül még egy *wa* és *ba* alak, az állandó elem tehát csakis az *-a* (a mely azonosnak látszik a fönttalált grúz *-a* «est» szócskával), előtte azonban más meg másnemű kitevők állanak. Minderről bőven szól SCHIEFNER egy fontos értekezésében, melyet M. nem használt: Versuch über die Thusch-Sprache, St.-Petersburg 1856. 31. l. 81. §. A *thus* nyelvre már azért is hivatkoztam, mivel fönt E. kúrin *kicēd-gicād* alakjáról csak föltételelesen mondtam, hogy «talán hibásak», a *thus* nyelvben ugyanis előfordul *-da*-ból rövidült *-d* alak is enklitikus használatban: «Das Präsens kann hin und wieder enklitisch gebraucht werden und dann seinen Auslautsvocal einbüßen, z. B. *menaw* statt *mena wa*, wer ist? *cow*, *cod* statt *co wa*, *co da* er, es ist nicht; *xacēnod* statt *xacēno da* er ist gehört». A *thus* nyelvet E. nem vette föl művébe, de ott van a vele szoros rokonságban álló csecsenz nyelv, a melyben az épen említett *thus wa*, *ja*, *ba*, *da* helyett *wu*, *ju*, *bu*, *du* mutatkozik, a hol tehát *-da* helyett *-du*-t várhatunk. E.-nél tényleg találunk is ilyen *-du*-s mondatocskákat a «melléknevek» olyannyira tarka fejezetében. A «wahrhaft» alatt a csecsenz «szót» maga E. is úgy írja, hogy igazi természete átlátszik: *boq-du*, *baq-du* v. ö. SCHIEFNER-USSLARNÁL *baqdu* «es ist wahr» 66. l. Ilyen a «hell» alak csecsenz *sirling* mellett található *sirling(g)-du*; szakasztott így értendő a «gesund» alatt *moguš*-ra következő *mogušvu* is, csak hogy itt a *du* helyén a himnemű személyekre vonatkozó *vu* alakkal találkozunk.

De hát a *thus* és csecsenz jóval távolabb esik a kúrin nyelvtől, mint a *czachur*; a mi a kúrinben lehetséges, az a *czachurban* még sokkal inkább ismétlődhetik, mint amazokban a távolabb eső kaukázusi nyelvekben, hiszen a *czachur* nyelvet egyenesen a tágabb értelemben vett kúrin nyelvjárások közé számítják. Lehetséges tehát, hogy a *czachur qasda*. ha ugyan egyáltalában van ilyesmi ebben a nyelvben, annyit jelent, hogy «senex-est. er ist alt», hogy a *czachur mukhada* és, hozzátehetjük, a rutul *mukhdu* nem azt jelentik, hogy «kalt», a mint M. E. alapján hiszi, hanem azt, hogy

*) Ezt a *tuš*-t találjuk E. melléknevei közt a «faul» cikkben: «kür. *tenbel p.*, *haveslituš*»; az utóbbit E. maga úgy magyarázza: «*haveslituš* heisst eigentlich ‚er ist nicht eifrig‘, *havesli* ist arab.-türk.»

«hideg v a n», mint a kürin *mägi* hideg mellett álló *mägida* (SCH.-U. 233. l.). Ez nagyon is meglehet és DIRR nagyon hajlik e magyarázat felé. Hogy E. szegényes anyagában erre nem találunk világos utalást, az nem bizonyít semmit, az sem, hogy E. egyenesen azt mondja, hogy a czachurban a «van»-t úgy mondják hogy *vud*, tehát nem úgy hogy *da*. Valamint a rokon kürin nyelvben kétféle létigét találunk, egy konkrét lételt kifejezőt, a mely *ja*, *da* és a tartós lételt jelentő *awa-t*, úgy lehet a czachur nyelvben is kétféle ilyen ige, a *vu-d* «est» töje (melynek 1. és 2. sz. E. szerint *vu-r*, *vo-r*, illetőleg *vu-b* II: 29.) akkor a kürin *awa*-nak felelhetne meg. Hogy nincs semmi okunk fölteni, hogy E. épen csak a czachur mellékneveket közölte volna tiszta, helyes alakban, azt világosan mutatják az olyan czachur «melléknevek», mint «eckig» *jökupvut* és «hell» *isevod*, a melyekben igen könnyű fölismerni a *-vud* (-*vod*) «est» igét. Hogy E. nyelvészkedése milyen színvonalon áll, azt ez a «hell» czikk különben is mutatja: a *buduch* és *dzsek isig* «hell» szót, a melylyel a czachur «*isevod*» első része bizonyosan azonos, nem a török *ışig* világosság. világos-ból származtatja, hanem az «*ačük*» [*ačik* helyett] szóból, a mely eredetileg nyilatat jelent, de a melyet világos színről is mondanak!

Nem folytatom a találgatást, hanem türelmesen megvárom a kérdés megoldását, a mely igaz, csak akkorra remélhető, ha majdan talán a czachur nyelvről is hiteles foljegyzések állanak rendelkezésünkre, mert ERCKERT anyagára merő lehetetlenség valamit építeni. Csattanós példa erre a rutul nyelv, a melyből M. a czachur *qasda* másául a *qasdu* alakot idézi és a mely megint képzésre nézve, ha szabad M. élénk képzelőtehetségének hinnünk, más *-do*, *-dö*, *-de* és *-d* végű melléknevekkel egy csoportba tartozik. E.-nek igazán gyönyörűsége telhetik M. tanítványában, mert ez egészen az a szellem, a mely E. művén is végig vonul. Már-már azt hiszszük, hogy megtaláltuk a *-du* végű rutul melléknévi adat magyarázatát: «Bei dem Adjectivum treffen wir als Endung *du* (*d*)» II: 20, de nyomban rá, a mikor kétségtelenül ugyanennek az alaknak a ragozását akarja bemutatni, *-du* helyett *-dy*-t ír: Nom. *l'x-dy*, és ezt az írást a következő lapon meg is erősíti: «die Adjectivendung *dy* (*dü*) tritt auch an Fremdwörter», de hogy milyen ingoványos talajon járunk, bizonyítja a fönt említett *l'xdy* után zárójelek közé vetett: «(*üxdü* in den Beispielen)». Igen ám, csak hogy a példákban megint nem *üxdü* alakot találunk, hanem két új változatot *ëüxdü* 167. sz. a. és *üxüd* (!) 168. sz. a. Ez a kameleon (*l'xdy*, *üxdü*, *ëüxdü*, *üxüd*) azt jelentené, hogy jó «gut», E. művének első részében a «gut» alatt meg azt találjuk, hogy «Rut. *ux-du*, *jix*». Ehhez a 6. mondd hat alakhoz M. sosem nyugvó combináló tehetsége folytán hozzá jön még egy hetedik alak, a *juxdö*, a mely, igaz, E. szerint «fleissig»-et jelent, de a melyet M. talán helyesen, talán

helytelenül, de mindenesetre szokott merészséggel összeveti az *uxdu* «gut» szóval. Szóval egészen hiába való fáradság E. adataiból, ha mindjárt M. segítségével is, akár csak egyetlen egy kaukázusi szó alakjáról, hát még egy kaukázusi nyelv szerkezetéről tiszta képet akarni magának alkotni. Egy dolog azonban még így is kétségtelennek látszik, hogy t. i. a *-du*, *-dü*, *-dy*, vagy tudom is én micsoda, nem «képzés», hanem a melléknév ragozásához tartozó elem és minden melléknévhez egyaránt hozzájárulhat; a fönt említett, megvallom, előttem teljesen misztikus rutul *l'x dy* genitivusa p. o. E. szerint *l'x-na-dy*, dativusa *l'x-na-s*, ablativusa *l'x-na-d!*

Hogy E. mit művelt a kaukázusi szókkal és alakokkal, arról mindenki, még a nemszakértő is, könnyen meggyőződhetik, ha megnézi, hogy a grúz szókat, tehát egy teljesen ismert és aránylag könnyen hozzáférhető nyelv szavait milyen alakban közölte. Azért a csakis E. művéből ismert *czachur gasda*-t, valamint a rutul *gasdu*-t egyelőre félre kell tennünk, sem igazi használatukról, sem képzésükről nem beszélhetünk, hisz még azt sem tudjuk, hogy valóban előfordulnak-e.

12. *Gazdag*. Láttuk, hogy M. a *gazda* szó tárgyalásánál milyen különös alapon fejtett ki egy kaukázusi *-du*, *-du* képzőt; ezt most már a *gazdag* cikkben kész igazságnak veszi, mi azonban már e miatt is csak a legnagyobb tartózkodással fogadhatjuk fejtegetéseit. Mindabból, a mit három lapon át e szóról mond, némimű eredménynek nem marad más hátra, mint a már nem egészen új tény, hogy a magyar *gazdag* szóval föltűnően összecseng az osszét *gazdug* illetőleg *gäzdug* «reich, reichlich» szó, melynek tagauri *gäzdüg* változata a régi magyar *kazdag* ejtéshez elég jól illelnek. Ennyi mindenesetre bőven elég volt, hogy SIMONYI ezt az összeállítást a nem sokat mondó «fontosabb és biztosabb szóegyeztetések» tarka társaságába sorolja (Nyr. 31 : 33.), de tovább M. a kérdést egy lépéssel sem vitte, mint a hogy ő előtte is állt. Azt, hogy ő fejtse meg nekünk az osszét szó származását, a melyet HÜBSCHMANN nem mert megmagyarázni, a melyről MILLER is egy hozzám intézett levélben csak a legnagyobb tartózkodással szól, senki sem várta, hiszen volt már alkalmam kimutatni, hogy M. még az osszét nyelvnek igen kezdetleges kérdéseiben is milyen járatlan (Nyr. 32 : 40.). De az is igaz, hogy M.-nak sokkal, de sokkal könnyebb egy szót megmagyarázni, mint a szakférfiaknak, mert ő olyan egyszerű eszközökkel végzi a bizonyítást, hogy annak — sikerülnie kell. A magyar *gazdag*, osszét *gazdug* egymáshoz való viszonya őt arra emlékezteti, hogy az előtte való cikkben a *gazda* szó tárgyalásánál talált *czachur gasda* mellett rutul *gasdu*-t, azaz «hogy a *-da* melléknévi képző *-du* képzővel váltakozik», és most

már ellenállhatatlan erővel tör ki belőle az ihlettség, a melylyel azután leírja a következő sorokat:

«Már ez a találkozás fölkelte a gyanút, hogy az iránságból megfejtethetlen összetételt szó kaukázusi nyelvkörből való lehet, még pedig olyképen, hogy végzete ezen kaukázusi *-du* képzőnek az összetételt *-g* melléknévi képzővel való szerkesztése . . . S tényleg találkozik a kaukázusi nyelvekben az összetételt *γαζδυγ, γαζδιδυγ* megmagyarázására alkalmas szó ebben: arcsin *γος* = lák *γκους, γυς* «vermőgen, besitz, eigentum», miszerint a rendes arcsin *-tu* melléknévi képzővel *γοστυ* «vermőgen, reich» volna (v. ö. ERCKERT-nél ezen összetételt: *γοσδυνυρτυ reich*).» 294. l.

Hogy az arcsin *γοσδυνυρτυ*-ből miért kell *γοστυ*-t kibámonunk és nem *γοσδυ*-t, azt M. megmondja nekünk, «a rendes arcsin *-tu* melléknévképző» ludas benne, a melyről majd szólok még, hogy mi azután a még hátra maradó *-nυρτυ*, azt M. nyilván azért nem árulta el, mert biztosra vehette, hogy komoly ember úgy sem hiszi el a fejtegetését. De egy körülményt valóban kár volt elhallgatnia, azt t. i. hogy ERCKERT, az ő mestere, az arcsin szót *γοσδυνυρτυ*-nak írja,* hogy tehát ő semmiesetre nem tudott holmi **γοσδυ* vagy **γοστυ* képzésről. De hát ha a *-tu* «rendes arcsin melléknévi képző», akkor talán még is igaza lesz M.-nak, hiszen a jegyzetben he is mutat hat arcsin melléknévet, a mely *-tu*-n végződik. közbe kever egy *-du* végűt és hogy czifrább legyen, két *-to* végűt, de teljesen megfelelnek a *-tut* végűekről: *γαρ-τυτυτ* «breit», *γασυλι-τυτ* «eckig», *γκυχαρ-τυτ* «eng», *αλαβ-τυτ* «gelb», *ολιβ-τυτ* «grün», *λαλιρτυτ* «hoch», *λαζοτυτ* «lang», *ακυτυτ-τυτ* «leer» és *ακυ-τυτ* «voll»,**) *τυρι-τυτ* «nass». M. egyáltalában nem is sejteti az olvasóval, hogy hányféle bővült alakot mutat az arcsin melléknév ERCKERT szójegyzékében, a mi csak nem lehet mind új meg új képzés; a «schön» p. o. három alakot mutat: *βυθυλυ, μυθυβ* és *μυθυτ*! De ez még hagyján, de miért nem mondta meg M. az olvasónak, a ki talán már zúgolódik, hogy M. gúnyt űz vele, mert mikor a *-du* képzőről kellene beszélnie, a *-tu* képzőre fordítja a beszédet és mikor E. azt mondja, az arcsinban *γοσδυνυρτυ* jelent annyit, hogy «gazdag», abból *γοστυ*-t fejt ki, azt kérdem, miért nem mondta meg M., hogy E. művének második részében nem is *-tu* képzőről beszél, hanem éppenséggel *-tυ*-ról («Das Adjectivum hat häufig

*) Azaz *γος* után vetve a választó vonalacsokát.

**) Ha *ακυ-τυτ* annyi mint «voll», *ακυτυτ-τυτ* pedig annyi mint «leer», akkor nyilván az *ακυ* és a *τυτ* közt álló *τυ* a tagadást fejezi ki, tehát *ακυτυτ-τυτ* = nicht voll. Így viszonylik nyilván a *γκυχαρ-τυτ* «eng» és *γαρ-τυτυτ* «breit» egymáshoz, ez tehát annyi, hogy «nicht eng», hogy a fő nem egészen azonos, az lehet sajtóhiba. Egyébiránt megjegyzem, hogy a szöveget úgy választottam el vagy nem választottam el, a mint E.-nél találtam.

die Endung *ttu*» II : 59.) és ha ezt talán szörszálhasogatásnak tartja, hát miért nem mondta meg, hogy az nem is melléknév-képző, hanem épp úgy járul főnévhez is, hogy egyáltalában nem is képző, hanem a ragozásban elvesző elem? E. tárgyalása, igaz, roppant zavaros, de ennyit mégis csak kibetűzhetett volna belőle M. is. Hiszen E. azt mondja: «Nomina masculina endigen häufig auf *ttu* (*du*), z. B. *ab-ttu* Vater. Nomina feminina endigen häufig auf *ttu-r*, z. B. *aj-ttu-r* Mutter» II : 58. Nyomban utána találjuk az *uš-du* «Bruder» és *d-oš-du-r* «Schwester» alakokat, a melyek többes száma ugyanott *uš-ub* «Brüder», *doš-rul* «Schwestern» alakokban jelenik meg. Roppant bátorság kell ahhoz, hogy az ember ezek alapján egy *-tu*, *-ttu* vagy *-du* «melléknévi képző»-ről beszéljen. Mert hát mit bizonyít az első részben, a szójegyzékben talált *bagaj-tu* «billig», *najlu-tu* «blau», *xaxa-tu* «braun», *sinda-tu* «faul», *marš-tu* «geizig» és *exon-tu* «warm», ha ugyanott a «Bruder» alatt is azt olvassuk, hogy *ustu* (! = *uš-du* II : 58.), hisz erről talán még M. sem hiszi, hogy *-tu*-val képezett szó (v. ö. II : 52. a 28. mondatban *uš-mu* «der Bruder» — úgynevezett Activus alakban — és II. 51. l. 9. mond. *uš-ub* (*oš-ob*) *um-mun* «Die Brüder des Vaters»). Ilyen kétségtelenül a «Freund» a. olvasható arcsin *xalbartu* is (v. ö. kaitach. *akuša*, *hürkilin*, *agul halmagh* id.), hogy több példát ne említsek. Mi az arcsin nyelvről jóformán semmit sem tudunk, de ha E. ingadozó közléseiben csak egy szemernyi igazság van, akkor a «rendes arcsin *-tu* melleknévi képző» tisztán csak M. képzeletében él. Hogy azonban E. közléseiben igenis van valami igaz, nevezetesen abban, hogy a *-ttu* illetőleg *-du* főnevekhez is járul, de nem ám mint képző, azt bizonyítja USLAR báró a hely színéről küldött levele is, a melyet SCHIEFNER a szt.-pétervári akadémiái *Bulletin* VII. kötetében tesz közzé. Itt egyebek közt megtaláljuk az *ušdu* «Bruder» ragozását: nom. *ušdu*, ablat. *ušmu*, dat. *ušmus*, gen. *ušmun*, loc. *ušmudix*, többes *ošob*, *ošobčai*, *ošobčes*, *ošobčen*, *ošobčedix* l. 101. s köv. l. Ebből a rövid levélből kitűnik az is, hogy miért végződnek a nőnemű szók a nominativusban nem szintén *-du*-ban, hanem *-du-r*-ban, a végső *-r* nyilván azonos azzal az *r*-rel, a melylyel a melléknév végén is találkozunk nőnemű szók előtt: *dozuu* *ušdu* «der grosse Bruder», *dazub* *noš* «das grosse Pferd», de *dozu-r* *došdu-r* «die grosse Schwester» v. ö. *t'au er*, *t'o-r sie*, állatokról *t'ob*). De hogy a *došdur* szónál sem lehet *-du* vagy *-dur* képzőről szólni, azt világosan mutatja a szó ragozása: *došdur*, *došmi*, *došmis*, *došmin*, *došmidix*, többes szám *došrul* vagy *došow*, *došrulčai*, *došrulčes*, *došrulčen*, *došrulčedix*. «A rendes arcsin *-tu* melléknévi képző»-ről tehát le kell egyelőre mondanunk és vele együtt arról a rendkívül érdekes következtetésről is, mely még csak ezután következik:

«Ezek szerint a magy. *gazdag* nem is a mai osszétből ismeretes

hasonló alakoknak pontos megfelelője, hanem ezeknek — esetleg valamely régi kiveszett osszétféle nyelvjárásban föltehető — olyan változatáé, mely a kaukázusi *-du (-tu)* melléknévképző *-da (-ta)* mását tartalmazta. 295. l.

Ezzel, az osszét tudományának egészen új ösvényeket kijelölő, mondattal még koránt sincs vége a *gazdag* czikknek, hátra van még egy igen tartalmas fejezetke, a mely M. kaukázusi kutatásait újra fényes világításban mutatja. «Hogy az osszét *gazdag*, *qazdig* szóban, folytatja M., a *-dug*, *-dig* utórészt képzőnek vegyük, arra utal a déli osszét *qaznig* változat is, melynek története annyiban különbözik a *qazdig*-étől, hogy benne nem a kaukázusi *-du (-tu)*, hanem a *-na (-nu, -n)* melléknévképző szerepel». Föltűnt nekem, hogy annyi osszét nyelvananyag mellett az osszét *qaznig* mellékalakot csak ROSENNAK apró, jóformán útközben írt értekezéséből ismerjük, de érdekelt egyúttal, hogy mikép fogja föl a másik alakhoz való viszonyát MILLER VSZEVOLOD barátom, a ki tudvalevőleg elsőrendű tekintély ezekben a kérdésekben. MILLER felelete így hangzott: «Az osszét nyelvben van digori *qazdag*, tagauri *qazdig* abban a jelentésben, hogy 'gazdag, erős'. A ROSENTŐL idézett *qaznig* vagy az ő hibája (és ilyen van szép számmal — a такихъ у него не мало) vagy sajtóhiba. Az osszét nyelvben ilyen alak nincs és minden combinationál mellőzendő». Ezzel végeztünk is volna az osszét *qaznig* alakkal, a melyhez a magyar *gazdag* szónak úgy sincs semmi köze, de M. egyrészt erre támaszkodva állítja itt is, a pótlásokban is (648. l.), hogy a *gazdag* *-d*-je nem tartozhatik a tőhöz, másrészt pedig a kaukázusi nyelveknek megint olyan bámulatos tudását árulja el, hogy lehetetlen szóvá nem tenni a dolgot, mikor korszakalkotó fölfedezésről van szó és mikor elvégre a magyar nyelvészek becsülete is egy kicsit koczkán forog. Lássuk hát a kaukázusi *-na (-nu, -n)* képzőt, a mely állítólag a nem létező osszét *qaznig* szóban rejlik. Ha jól értem M.-t, ő különös figyelmet fordított e képző megállapításánál a lák nyelvre, hiszen a csoportoknak éppen felerészében első helyen említi a lák alakot: *uttanu* «breit», *zkunna* «gross», *darkunu* «kalt», *laznu* «niedrig». Kezdjük a *laznu* csoporttal, a dolog itt olyan egyszerű, hiszen itt M. más kaukázusi nyelvet nem is említi: «lák *laznu* 'niedrig' v. ö. *lah*, *lahsa* id.». Szakasztott így találta M. az alakokat E.-nél is, csak fordított sorrendben, de mivel E. művének első részéből, a szójegyzékből, ki nem tűnik, hogy a hosszabb alakok (*lahsa*, *laznu*) mikép viszonylanak a rövidebbhez (*lah*), M.-nak kötelessége lett volna megnézni a második részben, hogy a *-nu* mit jelent; azonfölül kezében volt SCHIEFNER nagy értekezése is, mielőtt combináló tehetségét működésbe helyezte, ezt is meg kellett volna néznie. Meg is találta volna mind a két helyen, hogy a *-nu* voltaképpen micsoda. E. «Das Adjectivum» fölírás alatt azt mondja: «Adverbia werden mittelst der Endung *nu*

gebildet» (II : 153, SCHIEFNER pedig egy rakás példát is idéz 51. l. 161. §., a melyből kitűnik, hogy a melléknévből képezett határozó rendesen *-nu-*n végződik: *xin* jó, *xinnu* ura jól vagyok («ich befinde mich gut»). SCH. többi példáit mellőzöm, csak egyet írok még ki, a mely különösen érdekel bennünket: *haqenu darx'onu duri* «heute ist es kalt»; a lák tehát azt, hogy hideg van, határozóval fejezi ki, mintha azt mondanók, hogy «hidegen van», vagy a mint a szerb tényleg mondja: *hládno je* «hidegen van» (más hangsúlylyal mint p. o. *vréme je hládno* «az idő hideg»). Az itt talált *darx'onu* «hidegen» nyilván azonos a M.-E.-féle *darkunu* «kalt»-tal, a melyben M. *-nu-*val képezett melléknévet lát. Ugyancsak határozó az *uttanu* «breit» is (l. *uta* «breit» melléknévet SCH.-nél 74. l.). Ilyen lehetne elvégre a lák *zkunna* «gross» is, csak azt kellene föltennünk, hogy a *-na -nu* helyett áll, hogy tehát toll- vagy sajtóhibával van dolgunk, hisz E. műve csak úgy hemzseg mind a kettőtől. Az így nyert **zkunnu*, illetőleg SCH. írása szerint **xunnu*, *xun* «gross»-ból lett határozó volna (v. ö. *xin* jó: *xinnu* jól) és jelenthetne annyit, mint a magyar *nagy*-ből képezett *nagyon* (v. ö. a grúz *didi* «nagy»-ból rendes módon képezett határozót: *didud* «nagyon»). De ha tekintetbe vesszük, hogy a «nagyon» fogalmat a lák nem a «nagy» jelentésű *xun* melléknévből képezett határozóval szokta kifejezni, hanem a *xin* jó-ból képezett *xinnu*-val vagy pedig *caqnu*-val,* akkor ezt a feltevést éppen nem mondhatjuk valószínűnek, sokkal valószínűbb, hogy más toll- vagy sajtóhibát kell föltennünk: *zkunna* aligha semmi egyéb mint a *xun* melléknévek egy gyakran használt mellekalakja: *xuna*! Mi a lák melléknévek tárgyalását a *lah*, *lahsa*, *lahnu*-val kezdtük; ebben *lah* a tőalak, *lahsa* egy *sa*-val bővült, minden melléknévnél a rövidebb alak mellett használt alak, *lahnu* pedig a tőalakból képezett határozó. Ha most már a *xun* és *xuna* «gross» melléknévet vesszük szemügyre, azt tapasztaljuk, hogy mellette *xunsa*, illetőleg *xunasa*, bővült alak járja l. SCH. 84. l. és v. ö. 13. l. 41. §. ERCKERT a tőalakot rendesen nem is ismeri, a hol ismeri, ott is a *sa* (nála *sa*)-s alakot előbbre teszi («niedrig» *lahsa*, *lah*, *lahnu*); valószínűleg a «gross» alatt is az első helyen álló *xkunsa* (= *xunsa*)-ra a tőalak következik, csakhogy nem *xunsa*-é, a mely *xun* volna, hanem a nála nem említett *xunasa* tőalakja, ez is kis sajtóhibával (*xkunna* a h. hogy *xuna*). Hogy E. tényleg, már akár milyen forrásból, ismeri nemcsak a rövidebb *xun* tőt, melyből *xunsa* származik, hanem a hosszabb *xuna*-t is, a melyből *xunasa* hajtott, az kétségtelenül kitűnik E. művének második részéből, a hol ez a *xunasa* tényleg kétszer előfordul, igaz, ezúttal úgy elferdítve, hogy csak a

*). L. több példát SCH.-nél a 161. §.-ban és STARČEVSKIJ *Kachasskij tolmáč* 333. l. оучб. alatt.

szakértő ismerhet rá: *xkuma-ssa qjothil-ttul khjoj* «des grossen Hammers Stiel» (II: 143. l. 50. mondat) és *axk xkuma-ssa b-u-r* «der Garten ist gross» (u. o. 58. m.).

Ha M.-nak a lák *xkunna*, a mely bizonyosan csak a *xun* mellett gyakran használt *xuna* mellékalakjának hibás írása, annak bizonyításául szolgál, hogy a kaukázusi nyelvekben van egy *-na* képző, a mely belekerült az osszét nyelvbe is, akkor nagy kíváncsian várhatjuk, mi mindent fog majd a *xunasa* helyett E.-nél két ízben olvasható *xkuma-ssa* alakból kiolvasni — hát ha ez a toll- vagy sajtóhiba éppen a mi nyelvünkre egészen új világot derít!

Igazán elkedvetlenedve teszem le a tollat, bár tudom, hogy olyan kötelességet végzek, a mely elől nem szabad kitérnem; M. kombináló tehetségének új, váratlan föllobbanására, a melyre az egész czikk utolsó mondatában akadunk, már csak egyszerűen rámutatok:

«Magát az osszét szó alapszavát tükrözik a mordvin *koza, kozä* «reich» és finn *koso* «reich, reichlich», melyeknek *o* tőhangzója a kaukázusi alakokéhoz szít; végzete pedig, úgy látszik, képzővel bővült.»

ÁSBÓTH OSZKÁR.

Kisebb közlemények.

Hét. A kérdés, a melylyel foglalkozni akarok, az, hogy mi-képpen fogjuk föl a magyar *hét* szónak a vogul *sät, sät* stb. és az osztják *Ē. āābet, I. tābet, S. āābet, K. tapät* szavakhoz való viszonyát, vagyis a szókezdő *m. h* ~ vog. *s* ~ osztj. *ā, t* hangmegfelelést. Itt ugyanis két nehézség van; az egyik az osztj. *ā, t*-vel szemben álló vog. *s*, a másik az ezekkel szemben álló *m. h*, mert a rendszer hangmegfelelés ez: osztj. *ā* és *t* ~ vog. *t* ~ *m. 0* azaz a kezdő mássalhangzó meg nem volta, pl. osztj. *āēr, tēr* «wurzel; dünne wurzel, faserwurzel, wurzelweig» ~ vog. *tār* «dünne wurzel, faserwurzel» ~ *m. ér* | osztj. *āāā, tāt* «faden, klafter» ~ vog. *tāl, tal* «klafter, umarmung; schoss am kleide: faden (mass)» ~ *m. öl* | osztj. *āōn, āān, tōn* «sehne; ader; saite» ~ vog. *tāu* «nerv; ader; saite; zwirn» ~ *m. ín* | osztj. *āu, tōw* «er, sie» ~ vog. *tāu, tau* ua. ~ *m. ő* stb. (Vö. BUDENZ, NyK. XXI. 192 s. köv.; PAASONEN. Die finnisch-ugrischen s-laute 1^o, 18, 19, 86; SETÄLÄ, FUF. II. 252 s. köv.) Az első nehézség eloszlatása végett hivatkozhatunk a *m. ev* «eiter» szó megfelelőire: osztj. *āī, tī* «eiter» ~ vog. *sāi, sai* «eiter» (MUSZ. 802; PAASONEN id. m. 15), a melyekben szintén szókezdő *ā, t* ~ *s* megfelelés van. Ezenkívül az osztj. *āābet, tābet, tapät* és a vog. *sät, sät* egybetartozása mellett szól az is, hogy e szavak belsejében olyan hangmegfelelés van, a milyent több egyező osztj. és vogul szóban találunk, pl. osztj. *ēbeā* «geruch; geschmack», *ēpat* «geruch» ~ vog. *āt, at* «geschmack; geruch» | osztj. *ūbat, ūpat* «haar» ~ vog. *āt, at* ua. | osztj. *nūbat, nūpat* «zeitalter» ~ vog. *nat* ua. | osztj. *ābāā, āpat* «armvoll» ~ vog. *āl* «schoss (öl)» stb. (Vö. MUNKÁCSI, ÁKE. I. 342; PAASONEN id. m. 84).

Szókezdő osztj. *ā* és *t* ~ *m. h* megfelelésre a szóbanforgó számnéven kívül nincs példa. Vog. *s* ~ *m. h*-ra MUNKÁCSI, ÁKE. I. 342 a vog. *sipet* (ø: *sipet*) «degenscheide» ~ *m. hüvely*-t idézi csak, de hozzátehetünk még egyet: vog. *sölis* (és a második szótag *s*-éhez való hasonulással *sölis, sölisi*) «hölgyemenyét» (Vog. Népk. Gyűjt. II. 71, 224; III. 351) ~ *m. hölgy*. Mind a két egyeztetés

BUDENZTŐL ZSÁRMAZIK (vö. MUSz. 138 és NyK. XX. 149). a ki az utóbbi vogul és magyar szót a következőkkel állítja össze: mandzsui *soloxi* «zobel», «eine art iltis»; tung. *soli*, *soloki*, *sülaki* «fuchs»; *solongo* (*šolongo*, *χolongo*) «wiesel»; mong. *sologyo*, *solongra* «le putois, la martre de Sibérie»; burj. *sologyo* «iltis», *holonyo* «feuermarder, mustela Sibirica»; szam. *šili* «zobel»; kott *holanka* «feuermarder». Ez az összeállítás nyilvánvalóvá teszi, hogy a m. *hölgy* és a vog. *soliš* stb., valamint — hozzátehetjük — az osztj. *sos* «hermelin» (AHLQVIST, PATKANOV) jövevényszó. Azon nyelvekben, a melyekből az átvétel közvetlenül vagy közvetve történhetett, vannak szókezdő *s*-szel és szókezdő *h* (*χ*)-val való alakok. Ez a tény följogosít arra a föltevésre, hogy a vogul-osztják és a magyar szó külön-külön átvétel *s* így a vog. *s* ~ m. *h* hangmegfelelés igazolására nem szolgálhat. — A vog. *sipel* (*sipäl*, *sapäl*) és a m. *küvely* műveltségészó, a mely más finnugor nyelvből nincsen kimutatva; azért nagyon valószínű, hogy ez is jövevényszó, mégpedig lehet külön-külön átvétel, tehát szintén nem kétségtelen bizonyítéka a vog. *s* ~ m. *h* hangmegfelelésnek.

Ha már most az előbbiekhöz hozzávesszük azt, hogy a «hét» szónak az árjaságban, a honnan a hetes szám az ugor nyelvekbe*) került, vannak *s*- és vannak *h*-kezdetű alakjai (vö. szkr. *saptá* és av. *hapta*), egészen egyszerű megoldáskép kínálkozik az a föltevés, hogy a m. *hét* más nyelvből való, mint a vog. *sät* stb. és az osztj. *Āābat* stb. Azonban ezt a föltevést mégis el kell vetnünk, mert több nyomós ok szól a közös átvétel mellett. Nevezetesen:

1. Nem tekinthetjük véletlenségnek, hogy a m. *hét* szó belsejében ugyanolyan hangfejlődés eredménye van, mint a vog. *sät*, *sät* szóban a teljesebb alakú osztj. *Āābat*, *tābet*, *tapät* alakkal szemben, úgyhogy a három nyelv alakjai e tekintetben egészen úgy felelnek meg egymásnak, mint a következők: osztj. *ēbea* «geruch; geschmack», *ēpät* «geruch» ~ vog. *āt*, *at* «geschmack: geruch» ~ m. *íz*, *éz* (MTsz.: *üz*, *úz* «szag, illat» uo.).

2. Mind a három nyelv szava nemcsak «septem»-et, hanem «septimana, woche»-t is jelent, a mely jelentés az árjaságban nincs meg,**) és nincs meg a többi finnugor nyelvben sem a «septem» jelentés mellett. Ez tehát ugor jelentésfejlődés; s hogy a magyarban nem a vogul-osztjától külön, hanem a nyelvközösség korában történt a fejlődés, arra vall a következő:

3. Mind a három nyelvben megvan a «hét-fő» összetétel, mégpedig a magyarban és a vogulban azonos utótaggal: vogÉ.

*) Az «ugor» néven csak a magyart és vogul-osztjákat értem.

***) Csak az újperzsában van *haft* «sieben» mellett *hafta* «woche», de ennek átvételére már csak koránál fogva sem lehet gondolni.

sāt-punh xātāl «vasárnap» (szóról szóra: «hét-fő nap»); osztjÉ. *ābat-ox yatl* «sonntag» (szóról szóra: «hét-fő nap»).

Ez a három tény kétségtelenné teszi a vogul-osztják és a magyar «hét» szó egybetartozását. Ha pedig így áll a dolog, akkor az osztják *h* és *t*-kezdetű alakok alapján azt kell föltennünk, hogy a m. *hét* (< *hêt*, l. NySz.) valamikor magánhangzós-kezdetű volt, vagyis **êt*-nek hangzott. Mostani *h*-kezdetű alakja az analógia hatása alatt keletkezett. Kétségtelen példák mutatják ugyanis, hogy az egymás után következő számnevek hatással lehetnek egymásra. Így pl. a görögben: *ἑῆς* «négy» < *τέτταρες* (att.) a *πέντε* «öt» hatása következtében; Herakl. *ὄκτω* (spiritus asperrel), el. *ὄκτω* «nyolcz» a *ἑπτὰ* «hét» hatása alatt; litv. *devynì*, ó-egyh.-szl. *devęti* «kilencz» < **navynì*, **novęti* a tízes szám (*deszimti*, *desęti*) kezdetének analógiájára (BRUGMANN, Grundriss II. 471, 480. 482). Így lett az egykori m. **êt*-ből is a *hat* analógiájára *hêt* > *hét*.

SZINNYEI JÓZSEF.

Értesítő.

† **Misteli Ferencz.** Október 10-én hosszas szenvedés után elhunyt **MISTELI FERENCZ** bázeli egyetemi tanár, a legalaposabb nyelvtudósok egyike, a ki kitünő módszerrel, széleskörű tudással és alapos bölcséleti képzettséggel tárgyalt sok nyelvészeti problémát. Számos becses értekezést írt a LAZARUS és STEINTHAL-féle *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*-ba (a hangtörvényről és az analógiáról; az analógiás alakulásokról, különösen a finnugor nyelvekben; a nyelvbölcséletről, stb.). Főmunkája a *Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues* (1893), a mely STEINTHAL művének átdolgozása. Jól ismerte a magyar nyelvet is, behatóan foglalkozott vele és dolgozataiban gyakran fejtegetett magyar nyelvi jelenségeket (v. ö. BUDENZ ismertetését: «Misteli F. alkalmi észrevételei a magyar és a finn nyelvről, 'Lautgesetz und Analogie' című értekezésében», NyK. 15 : 468; továbbá BALASSÁÉT: «Misteli a magyar nyelvről», NyK. 26 : 106). Folyóiratunkban is megjelent néhány közleménye, ú. m. GLESSWEIN «Die Hauptprobleme der Sprachwissenschaft» című munkájának ismertetése: 23 : 298; «Hogy bírálják a fiatalok?» 26 : 99, 241; «A magyar nyelv néhány szerkezetéről» 27 : 194. (Ez volt legutolsó dolgozata.) A nagyérdemű férfiúnak, a ki Akadémiánknak is kültagja volt, tudományos munkásságát a jövő évfolyamban részletesebben fogjuk ismertetni és méltatni.

Magyar Nyelvtudományi Társaság van alakulóban. A fölhívás, a melyet az Akadémia első osztályának és nyelvtudományi bizottságának harmincz tagja bocsátott ki, azt mondja egyebek között:

«Minden tudománynak — sőt minden segédtudománynak — van nálunk messze kiterjedő társas szervezete, csak a magyar nyelvnek nincs, a mely mindnyájunkat leginkább érdekeli. Pedig a magyar nyelvtudománynak már dicső multja van, vannak hosszú időre terjedő hagyományai, küzdelmei, diadalai. Ez a tudomány mind tárgyával, mind

eddig eredményeivel érdemet szerzett rá, hogy szabadon működő, állandó és széleskörű társulással szolgáljuk további fejlődését.

Az Akadémia, mely első sorban nyelv művelő társaság volt, tevékenységét — éppen a nemzet tudományos művelődése érdekében — kiterjesztette valamennyi tudományszakra s azért nem fordíthat annyi gondot minden szaknak részleteire és előkészítő munkálataira, mint a hogy külön ily czélokra alakult tudományos egyesületek tehetik. A Kisfaludy-társaság nagy munkásságot fejt ki népköltésünk gyűjtésében, de ebben nem nyelvtudományi, hanem æsthetikai szempontok vezérlik. Annak a társaságnak ellenben, a melynek megalkotásáról van szó, az lesz a feladata, hogy magát a társadalmat híja segítségül, kizárólag a nyelvtudományi törekvések előmozdítására.

Azt akarjuk, hogy mindenki hozzáferhessen s a maga módja szerint hozzájárulhasson a nyelvtudomány és nyelv művelés munkájához, hogy közös igyekezettel megmentünk nyelvünk lappangó és veszni indult kincsait. E végre elhatároztuk, hogy lelkes közönségünk támogatásával megalakítjuk a *Magyar Nyelvtudományi Társaságot*. Ezzel olyan intézmény alapjait rakjuk le, mely felölelhet mindent, a mi a magyar nyelvnek történetével, szellemével és tudományos megismerésével kapcsolatos.

Társaságunknak az lesz a törekvése, hogy lehetőleg kielégítse minden művelt magyar embernek nyelvünk iránt való érdeklődését, s hogy mindenkinek irányt adjon és utat mutasson, hogyan lehet segítségünkre nyelvünk és nyelvészetünk művelésében. Közre fogunk működni régibb s újabb irodalmi szókincsünk összegyűjtésében, gyűjteni fogjuk valamennyi magyar vidék tájszavait, helyneveit, szólásait, közmondásait, nyelvtani és stílusbeli sajátosságait és népköltését. Mihelyt erőnk engedi, ki fogunk adni ilyen tartalmú monografiákat, nyelvjárási, nyelvtörténeti és szófejtő értekezéseket és népszerű nyelvészeti munkákat. A gyűjtéseket mind szélesebb alapon s folyvást fejlődő munkaosztással kívánjuk szervezni s a gyűjtőket erőnkhez képest erköcsi és anyagi támogatásba részesíteni.

Jól tudjuk, hogy nem oldhatunk meg mindent, a mit célunkul kitzűnk, de mi, s a kik közénk állanak, dolgozni és küzdeni fogunk, hogy azok, a kik utánunk jönnek, hathatósabb eszközökkel megvalósíthassák céljainkat . . .»

A társaságnak tagja lehet mindenki, a ki *tagsági díj fejében évi tíz koronát*, vagy alapítványkép egyszer s mindenkorra legalább *200 koronát* fizet. Ennek fejében kapják a tagok a Magyar Tud. Akadémia megbízásából kiadott *Magyar Nyelvtört.*, a társaság kiadványait pedig kedvezményes áron.

Nagyon kívánatos, hogy mindenki, a kit a magyar nyelv érdekel (s van-e tanult magyar ember, a kit ne érdekelne!), beálljon a társaság tagjai közé, s a ki csak teheti, ne csupán anyagi támogatással, hanem buzgó közreműködéssel is szolgálja az ügyet.

A Magyar Tudományok Akadémia kiadásában megjelenő

FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti *Szily Kálmán* főtítkár. Tizenharmadik kötet. 1902. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékiratokat, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatait (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön cikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kizselyelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetések közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az «Akadémiai Értesítő»-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű belfogói, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—XI. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XXII. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti *Hampel József*.

Célja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatokot a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi cikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 korona; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. *Pauer Imre* osztály-títkár. Tizedik évfolyam.

Az «Athenaeum» a philosophia és államtudományok szakszertü művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizenkettedik évfolyam. Szerkeszti *Szilády Áron* a bizottság előadója.

É negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsátatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

Mathematikai és Természettudományi Értesítő.
XX. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata. Szerkeszti *König Gyula* osztálytitkár.

A «Mathematikai és Természettudományi Értesítő» a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkákat teszi közzé, feltéve, hogy a közleményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. Harminczkettedik kötet. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti *Szimyei József*.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladatai a magyarral hason alkotásu altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földerítésére vagyis tudományos megfejtésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotásu nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Új folyam. 1901. II. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti dr. *Komáromy András*.

A folyóirat ez új folyama a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottságának nemcsak anyagi, hanem jelentékeny szellemi támogatásával is jelenik meg, a mennyiben a bizottság sok nevezetes hazai s a legnevezetesebb külföldi levéltárakból évtizedek óta gyűjtött és másolt magyar vonatkozású forrásanyagát a *Történelmi Tár* rendelkezésére bocsátotta, s ezzel valódi kincsesházat nyitott meg a történetkutatók előtt, melynek kincsei eddig jóformán használatlanul heverték a bizottság kézírattárában.

Egy-egy füzet bolti ára 2 kor., az egész évfolyamé 8 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utczá 2. szám.